

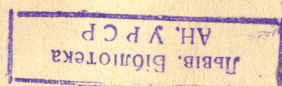

сб Ю

М. Ю. Шаповал.

РЕВОЛЮЦІЙНИЙ СОЦІЯЛІЗМ НА УКРАЇНІ.

Книга I.

Відень 1921.

Накладом видавництва „Борісея-Поборете“.

11-11-37

ТЗ (2Ук) 15-2

ТЗ (2Ук) 41-2

Автор застерігає собі всі права.

Львівська державна
наукова бібліотека

№

5561

Передмова.

На початку революції говорилося на Україні до певної міри справедливо (всупереч іронії російської демократії), що Українці — „всі соціалісти“. Розуміється, не всі, але переважній більшості українського трудового люду та інтелігенції здавалось тоді, здається і тепер, що революція йде під прапором соціалізму, хоч тоді, як і тепер, переважна більшість громадянства не уявляє конкретного обсягу тієї соціалістичности революції. Одні думали, що це вже „соціалізм“, коли перемінити царське начальство на виборне народне; другим здавалось, що „соціалізмом“ буде лише „чорний переділ“ всього майна, третім — і таких було невелике число — що соціалістичність революції полягала і полягає в підготовленні міцних політичних, культурних і суспільно-економічних передумов для плано-мірно організованої соціалізації відносин.

В усякому разі, соціалістичною революція здавалась в першу чергу через те, що техніку її провадили соціалісти, які 1917 року в перший раз вийшли з підпілля на отверту громадську працю і то в незвичайно важну історичну добу життя.

В перший час організації тимчасових революційних органів влади українська інтелігенція, яка по соціальному становищу належить майже вся до трудового типу, йдучи під проводом соціалістів на незвичну їй правлячу роль, беручись за стерно влади, цілком щиро відчувала себе „соціалістично“. З протягом часу багато „соціалістичної“ лакировки з неї відпало, вивітрилось. Одначе провід залишався в руках соціалістичних партій. Проти їх політики голосно бурчали консервативні і ліберальні буржуазні кола, до яких де-далі більш прилучалось по психологічному родичанству багато нестійких інтелігентських формувань.

Ця реакційна маса починає де-далі більш скидати вину на соціалістів за долю України. І справедливо: хто більше робить, той мусить більше й відповідати.

Наша партія, що мала за собою постійно більшість населення, що виступає з найбільшого і то справді українського класу — трудового селянства, — грає і відіграватиме особливо відповідальну історичну роль. Здається, це визнається всіма групами українського громадянства, і тому невидовижу, що з усіх боків лунають запити: відкіль взялась, куде йде, куди веде Україну партія українських соціалістів-революціонерів?

І такі запити ставлять не тільки всякі групи иншесудних противників, але ставлять і широкі маси трудового люду, що йдуть на принаду соціалістично-революційних льозунгів; ставлять також і партійні члени, що раніш не мали змоги студіювати партійної програми і теоретично-наукових підстав, на яких вона споруджена, виростає і розвивається. Широкі кола громадянства потребують точніше знати, куди ми йдемо. Це так природно взагалі, а для теперішности має незвичайно актуальне значіння: люде шукають твердої опори для переконання, підстав для ймовірности і певности, без яких стрівожене революцією людство боїться спокійно зустрівати завтрашній день.

На жаль, наша партія не мала часу для спокійної розробки своєї ідеологічної системи, свого світогляду. Світогляд ріс в ході всього російсько-українського життя. Літературна обробка підстав революційного соціалізму провадилась переважно в загально-російській літературі, в якій завжди працювало багато людей українського походження, які, очевидно, вносили в неї українські елементи розуміння життя. Очевидно, національно-українські суспільні групи і одиниці бачили багато спільного, відповідного українським умовам в загально-російських соціалістичних концепціях. Тим більш, що Україна і Московщина мають багато спільного в умовах свого буття. То ж не дивно, коли в ідеологіях суспільно-політичних українських і російських груп є спільности. Це факт, який оспорювати ледве чи треба.

Маючи на увазі цей факт, де-які українські елементи в своїх агітаційних цілях навіть використовують його грубим способом: не згадуючи про сам факт спільностей життєвих, вони вказують на „російські впливи“ в програмі українських соціалістів-революціонерів, сподіваючись, що це понизить її національну українську вартість.

Ледве чи треба багато спинятись над цим з'явищем обивательського недомисля, яке не здібне зрозуміти, що все життя є обміном впливів. Національні українські патріоти, що бояться впливів і культивують „безвпливність“, разом з тим цураються української одежі: замість чумарок і т. и., посягають „європейську“ одягу, яку викрокують по московських зразках, і часто не знають иншої мови, як московської.

Програма українських соціально-демократів переписана з програми російських соц.-дем., а програма російських соц.-дем. — з програми німецьких. Програми національно-демократів українських, польських і інших одріжняються лише мовою, а не змістом. Однакові класові інтереси диктують однакові програми. Весь центр ваги обивательського розуміння впливів у програмі укр. соціалістів-революціонерів заключений в „соціалізації землі“, якої буржуазні кола дуже не люблять і думають позбутись її вказівкою на її „рускість“, бо „українськість“, на їхню думку, є те, де нема ніякої соціалізації.

Отже ми на цім скінчимо з „руськими впливами“, щоб перейти до пояснення того, чому так є, як є. Партія українського революційного соціалізму, почавши організуватись в міжреволюційній добі, виступила на поверх життя зразу в полумі Великої Революції і зайнялась практично-революційною працею, не маючи змоги посвятити більше сил для теоретично-літературних обґрунтовань своєї ідеології. Можна сказати, що її майже нема. Програма сама складається з ряду конкретно-практичних домагань і дуже скупих теоретичних преміс, що увійшли в неї з загально-соціалістичних передреволюційних понять і узагальнень.

Передреволюційна програма — це програма чергових досягнень в межах капіталістичного ладу, це-б-то програма-мінімум, точного поняття якої нема ні в одній мінімальній програмі соціалістичних партій.

Коли програма-мінімум давала певні рямці і напрями для думання в межах понять старого політичного і господарського режиму, то для революції цього не вистарчало. Через похалпівість у роботі і переповнення партії малосвідомими членами почав навіть вироблятись погляд, чи швидче — настрій, що програма-мінімум є взагалі вся програма, хоч це цілком суперечило соціалістичній ідеології, але тут про ідеологію не думалось, а опиралось на ряд вимог, вироблених в інших умовах і призначених для інших цілей — для боротьби в межах капіталістичного ладу, а не революційного часу. Революція прийшла і по законах своєї фізіології — коли можна так висловитись — почала ставити питання і давати відповіді, що діалектично вели дуже далеко від дореволюційних понять. Сухий скелет програми-мінімум стояв собі в уяві, як літературний спомин, а революція творила свою окрему схему, свій окремий нарис програми. Між літературним пам'ятником і живою дійсністю заходила все більша різниця, що згодом перетворилась в прірву. Хто не міг збагнути змісту нових понять, обхопити синтетично програму нового життя, той чіплявся за літературний скелет програми-мінімум, ставав у суперечність з життям

і губив орієнтаційну лінію. Не то що сили окремої людини, а навіть сили молоді партії було за-мало, щоб ідеологічно не відставати від швидкого темпу життя.

Це сталося і з нашою партією, що вся була результатом певної бідності нашої національної культури. Українство, як прояв культурної творчості, було ще за-слабим рухом, щоб втягти в себе всі вищі елементи сучасної вселюдської культури і утворити вистарчаючу для вищої свідомості атмосферу нашого життя. Це однаково можна прикласти до всіх наших партій, які ще до тепер не мають кріпких підстав свого світогляду, які ще тепер для означення своїх цілей мусять брати формули для цих цілей і шляхів їх досягнення з чужо-національних аналогій. Українство було за-слабе, щоб своїм рухом і змістом наповнити всю людину, осмислити всі її потреби і стремління, через те не дивно, що воно мусіло рости неймовірно швидким темпом вже підчас революції, щоб не опинитись позаду життя. Зрозуміло, що в такому темпі мусіли дуже швидко ламатися старі поняття, також по черзі ламатися нові поняття, які зрештою мусіли відступати своє місце ще новішим, що виростали в рухові всіх революційних стихій, а не лише спеціально-української.

І так за три роки революції ми опинилися перед фактом, що старі світогляди і поняття, вироблені в передреволюційній добі, розбилися в шент. Програми, мислимі за старого режиму, стали просто смішні-незрозумілими в складній ситуації нових фактів і відносин.

Нові відносини — нові поняття.

У нас вони ще не зведені до якоїсь системи, до якогось хоч би загально-окресленого синтезу.

Через це я вважав за потрібне, хоч і в дуже несприятливих для літературної праці умовах, підійти ближче до вихідних джерел соціалізму, до основних питань нашої ідеології. Перегляд перейденого шляху, логіка фактів, логіка революції були мені матеріалами, з котрих я пробую витягти консеквенції і звести їх у вищий висновок. Літературних джерел дуже мало, особливо про те, що найбільш потрібно: про передпосилки й об'єктивні дані української революції, бо лише на цих даних і можна будувати програму реальної політики і реальний світогляд.

Соціалізм—єдиний, але форми прикладання, втілення його в життя, в різні природні, історичні, культурно-господарські умови є різні остійки, що по різниці форм прикладання одріжняють навіть світогляди і найглибші їх основи. Чи Україна є індивідуальністю? Коли так, то і всі програмові концепції соціалістичного реалізму будуть

індивідуальними самостійно-цінними в собі, не подібними до інших концепцій, будуть — українськими на цей історичний період.

Зайвим було б ставити це питання, бо революція ствердила це в високій мірі і буде стверджувати далі.

Через те особливо важним є висвітлення основ діяльності українських соціалістичних партій, що мусять для переведення в життя соціалізму керуватись конкретними індивідуальними даними українського буття: природи, оснований на ній господарства, історичними і культурними предпосилками, соціальною структурою то-що. Всі ці дані творять дужий комплекс українських предпосилок революції, а тому — і українського соціалізму.

Український соціалізм — це в ґрунті річ не якийсь окремих соціалізм, а лише окрема, індивідуальна в світі форма його приложення, котру треба означити територією розселення української національності. З цього й випливає назва — український соціалізм.

Ідея соціалізму, абстрагована від всяких місцевих обставин і форм, очевидно є єдина, всесвітня, інтернаціональна, що вміщає в собі різноманітності реального втілення в різних країнах, між різними національно-культурними і господарськими типами. Різнomanітність втілення об'єднується в понятті вищої соціальної спільності — людськості, тому основними прикметами для розпізнавання форм соціалізму береться не окремі типи природи, не господарські, а людські, це-б-то національні типи. З природньо-господарського погляду, можна б говорити про соціалізм індустріальний, зґранний, гірсько-скотарський, лісовий—в залежності від природніх об'єктів господарства, але вони покриваються вищим поняттям людини і її природньої культурної організації по націях, що являються колективними індивідуальностями людськості, це-б-то членами будучого інтернаціоналу людськості.

Через те витворені і витворювані системи соціалістичного світогляду в певних історично-культурних і господарських умовах є частинами однієї ідеї соціалізму в її конкретно-життєвих виявленнях. Різнomanітність цих систем в своїй збірності і спільних, руководящих принципах складає і дає поняття єдиного вселюдського соціалізму, гармонійного в своїх частинах, а ні в яким разі не суперечного.

Через те в кожній системі соціалістичного світогляду повинні бути спільними загальні основи і мусять бути різними форми місцевого приложення, коли така форма не є лише плодом сухої теоретичності, абстрагованої від дійсного живого життя.

Для всякого зрозуміло, що система українського соціалізму мусить відповідати цим вимогам і соціалістична партія мусить будувати свою програму з цих двох елементів: загально-теоретичну схему наповнити змістом з місцевого реального життя, бо лише цим способом будівництво життя йтиме в гармонії з людським всесвітом, з інтернаціоналом людськості. Наш світогляд не повинен мати в собі елементу виключення від вселюдськості, не повинен носити в собі отрути буржуазної „культури“, з її основною ідеєю монополії, це-б-то виключности, ізольованости, приватно-господарського інтересу та індивідуалізму в його негативній формі — егоцентризмі монополіста-визискувача. Соціалізм є негатиєю ідеї монополії, а тому як не повинно бути монополій для індивідуального визискувача, так само не повинно бути монополій і для колективного (пр., національного). Носителем реального соціалізму є національність, але націоналізм ніколи не може бути змістом соціалістичної політики; через те, коли соціалісти стають націоналістами, вони перестають бути соціалістами, бо націоналізм є ідеєю монополій між націями і такий націоналізм нічого нового не представляє — це звичайний буржуазний націоналізм.

Такі розумування дають змогу вірніше підійти до встановлення поняття українського соціалізму, як справді соціалістичної концепції. Всякі ж конструкції програмові і тактичні, оперті на конкретних даних нашого життя, можуть дуже відрізнитись од програм і тактики інших соціалістичних партій. Це зрозуміло, коли не забувати, що здійснювати соціалізм на Україні нам доводиться в аграрному господарстві з селянством, тоді як англійським соціалістам — в індустріальному господарстві з робітництвом. Було б смішно говорити в Англії, де сільського населення 8 %, про аграрний соціалізм і рішачу роль селянства, так як у нас смішно говорити про рішачу роль пролетаріату, якого у нас також не більш 8 %.

І тому вся програма і тактика у нас буде специфічно українська. Тому й соціалізм український.

В дальших нарисах я й пробую накреслити основні лінії українського революційного соціалізму, щоб освітити мету і шляхи партії соціалістів-революціонерів і дати можливо ясну відповідь на питання — кудю йти? Очевидно, всі мої відповіді будуть моїми суб'єктивними поняттями, за партійну правовірність котрих ані я, ані хто инший не поручиться, бо я не викладаю каноничних правил, а лише намагаюсь послужити, скільки маю змоги, тій праці шукання синтезу, над якою повинен трудитися кожний соціаліст нашої доби.

Через виключно несприятливі умови для літературної праці (прим., брак літературних джерел, матеріалів, відсутність бібліотек в малому провінційному місті і неможливість здобувати книжки купном то-що) мені було дуже трудно працювати, особливо над історичною частиною, й опирати свої твердження не лише на чисто льогічну аргументацію, а й на цитати з авторитетів, які надають писанням зверхній вигляд принадної „науковості“. Я цілком не претендую на науковість, бо вважаю свою працю, не вільну, очевидно, від хиб і суперечностей, першою спробою освітлити ідеологічні підстави українського революційного соціалізму, спробою, яку мушу робити, як і кожний громадянин, що опинився у вирі революційної боротьби і мусить посилено дати собі відповідь на болючі питання.

Я думаю, що кожний свідомий громадянин, а особливо член соціалістичної партії, по совісті зобов'язаний, повинен проробити таку саму працю над собою, мати мужність признатися до помилок, відкинути їх, чесно шукати теоретичного і практичного ґрунту для своєї діяльності. В такій праці, на мою думку, краще не раз і помилитись, дошукуючись нового синтезу, ніж без праці недоторкано пишатись порожніми вже окаменіlostями утертих шаблонних фраз, які показують лише спритність в еластичному крутістві, а нічого не дають для громадського життя. Час рішучий, неймовірно тяжкий переживає наш народ, і тому всі живі елементи суспільства повинні по совісті шукати кращих засобів боротьби за визволення України.

Сподіваюсь, що в інших обставинах інші люди краще справляться з подібним завданням, ніж я. Але поки кращих обставин нема, а кращі люди не озиваються, то я й осмілююсь говорити про питання нашого самоозначення. Я буду вдячний, коли доброзичлива і безстороння критика вкаже мої помилки і вяснить питання, яких мені вяснити не вдалось.

Я вважав необхідним в цій книзі дати коротку схему загального історичного розвитку і теперішнього стану українського соціалістичного народництва, підійти також до основних теоретичних проблем соціалізму, але також тут обмірковувати де-які найгарячіші питання нашої практично-революційної боротьби — наприклад, проблему влади, проблему української державности, передумови і само поняття соціалізації господарства то-що. Свідомо полишив я до другої книги, над якою захожуюсь працювати, такі питання, як національність, етика, право, релігія, родина в соціалістичному розумінні, як також і загальну синтетичну теорію українського соціалізму.

Поскілки зачеплені в цій книзі питання не стоять самостійно-відрубно від вказаних інших, постільки мені доводилось побіжно торкатись і їх. Також сам плян праці намірений на розгляд питань окремими нарисами-бесідами, щоб їх можна було читати, як окремі статті, через те довелось иноді повторюватись, очевидно, на шкоду всієї архітектоніки книги.

Я усвідомлю собі ці хиби, але годі їх було обминути, та й не про архітектоніку передовсім думалось мені, а про гарячу тривожну дійсність на Україні, во імя елементарних прав на існування котрої йде мова, а не про добірність, рафінованість форми статей.

Це колись зроблять на дозвіллі більш щасливі і вільні спадкоємці нашої доби.

Є так, як є.

М. III.

Карльсбад,

Травень-вересень 1920 року.

ЗМІСТ.

I. Загальна схема розвитку соціалістичного народництва на Україні	15—54
1. Два шляхи соціалізму	15
2. Російське революційне народництво	17
(А. І. Герцен і „русскій соціалізм“. М. А. Бакунін. Н. Г. Чернишевський. П. Л. Лавров і його розуміння суспільного розвитку. Н. К. Михайловський, В. М. Чернов, соціалісти-революціонери і дегенерація їх.)	
3. Українське народництво	26
а) Т. Г. Шевченко, як соціальний революціонер	26
б) М. П. Драгоманов, основоположник українського соціалістичного народництва. Світогляд його. Український соціалізм. Розуміння історичного розвитку. Програма і тактика українського народництва. Загальна оцінка Драгоманова, як мислителя і політика	31
в) Політичний розвиток народництва. На Великій Україні: „Драгоманівці“ — радикали, демократи, соціалісти-федералісти. РУП і її розгалуження: НУП і УСДРП. Соціалістично-революційні групи. Українська Партія Соціалістів-Револьюціонерів (УПСР). Її програма-мінімум. В Галичині: Українська Радикальна Партія і її розклад 1899 р. Виродження соціалістичного „радикалізму“ в буржуазне реакціонерство 1918—1919 р.	40
г) Загальний погляд на українське народництво. Критика ідеологічних предпосилок. Брак синтезу.	51
II. Два світогляди	54—72
1. Капіталістичне і трудове господарство	55
2. Земельна громада (община)	58
3. Початок розколу	59
4. Суспільний процес	61
5. Розуміння історії і критика марксизму	65
III. Трудовий принцип і капіталізм	72—93
1. Поняття трудового принципу	72
2. Вульгаризація	77
3. Трудова вартість і природа капіталістичного визиску в індустрії і сільському господарстві	80
4. Світовий процес капіталізму	87
5. Неминучість перевороту	92
IV. Пролетаріат і трудове селянство	93—112
Заздалегідні уваги. Пролетаріат. Економічна природа селянського трудового господарства. Культурно-психологічні прикмети. Селянство і пролетаріат — спільності й розбіжності. Соціальна база української революції.	

V. Що таке інтелігенція? 112—123

Соціально-економічні групи інтелігенції: трудова і буржуазна. Поняття інтелігенції в російському народництві — етичне. Класова несвідомість трудової інтелігенції. Класова свідомість буржуазної інтелігенції. Інтелігенція негосподарських фахів. Інтелігенція і соціалізм.

VI. Проблема соціалізації 123—168

1. Загальні поняття 123

(Господарство капіталістичне і трудове. Індустрія, велике виробництво, робочий колективізм. Сільське господарство і дрібне виробництво. Соціалізація великого виробництва через вивласнення, малого — шляхом суспільно-економічної еволюції).

2. „Соціалізація землі“ і російська соціалістична ідеологія її 127

(Марксисті і капіталістичний розвиток Росії. Нема „окремого шляху“. Революційні народники, „окремий шлях“, община і соціальна революція).

3. Що таке російська „соціалізація землі“ і критика її 131

(Історична російська „община“, як форма і принцип соціалізації землі. Урівнююче-передільний принцип в практиці і в теорії. Ідея переділу землі, як суперечність ідеалові громадськості. Технічна нездійсненність теоретичної формули урівняння. Регулятивне значіння передільного принципу. Замість соціалізації — „общинізація“ землі. Швидче націоналізація, ніж що инше. Російська „соціалізація“ є лише реформою власності, передільний принцип суперечить ідеалові громадянства).

4. Що таке українська „соціалізація“ землі? 138

(Земельний закон Укр. Центральної Ради 18. січня 1918 р. Соціально-економічний зміст його. Індивідуальне господарство. Непередільна община. Урівнювання шляхом оподаткування „диференційальної ренти“. Не соціалізація, а швидче націоналізація землі. Закон про землю Директорії — Трудового Конгресу 8. січня 1919 р. Нові позиції й одміни).

5. Значіння лозунгів „соціалізації землі“ 147

(Що є в общині соціалістичного? „Соціалізація землі“ не здійсниться в межах капіталістичного ладу, бо її переведення руйнує його. Вивласнення землі веде до соціальної революції. Вивласнення землі — необхідна передумова соціалізації).

6. Фактори соціалізації 151

(Вивласнення землі веде до ліквідації трудового резерву і паралізує капіталізм. Двигач соціалізації — велике виробництво. Збільшення населення й інші природні умови. Соціальна і культурна політика. Міжнародна трудова солідарність. Світовий ринок).

7. Процес соціалізації 161

(Роль держави. Націоналізація обміну. Натиск держави на приватно-індивідуальне дрібне господарство. Трудові спілки. Громада-спілка. Еволюційне обєднання окремих трудових господарств. Льогика будівництва. Останній господарський синтез: злиття індустріального і аграрного трудових союзів).

VII. Соціалізм і комунізм 168—180

Соціалізм і трудовий принцип. Приватна власність на продукти споживання. Соціалізм — визволення праці від визиску і людини від зайвої праці. Соціаліст і індивідуальність. Комунізм і неація трудового принципу. „Праця по силах — споживання по потребах.“ Нова доба культури. Критика московського псевдо-комунізму. Наші деал — дійсний комунізм, наша програма — соціалізм.

VIII. Проблема влади 180—211

(Форми класової організації трудових мас в революціях 1905—6 і 1917 р. Характер української форми класової влади (Укр. Центр. Рада і Трудовий Конгрес). Де-що про соціально-національну структуру населення України. Наше визволення без соціальної революції не можливе. Буржуазна інтелігенція і парламентаризм. Що таке парламентаризм? Його природа — міжкласовий компроміс. Парламентаризм, як спеціальний орган інтелігенції. Трудові ради, їх характер і комуністична диктатура. Що таке партія? Інтелігенція і партії. Класові організації трудового люду, як представництво інтересів праці і як форма будучої громадської організації).

IX. Українська державність і революція 211—227

(Загальний характер соціалістичної держави. Суспільні класи і проблема української державности. Ідея місцевого українського суспільства. Хто будуватиме українську державу? Характер революції і ролі національного фактору. Міжнародна допомога не допоможе. Поняття української соціалістичної державности).

X. Сучасний момент і задачі революції на Україні 227—247

1. Характер революційного процесу 227
2. Наша реальна програма революції 235
3. Передумови соціалізації 236
4. Охорона народнього здоров'я 242
5. Культура 242
6. Політика керування 244

XI. Сінтез 247—256

(Дух революції. Організація сил. Поширення людської індивідуальности в часі і просторі. Соціалізм живої дійсности знищить соціалістичні секти. Останній сінтез думки й життя. Українська аграрно-соціалістична республіка — форма індивідуального виявлення світової соціалістичної ідеї. Наскільки ми марксисти. Боротьба за самостійну Україну шляхом революційного соціалізму).

Друкарські помилки:

стор.	рядок	надруковано:	повинно бути:
31	3 зн.	дав.	див.
31	3 "	мой	мій
50	13 зв.	веденню	веденню
86	10 зн.	насильстває	насильства є
87	18 зв.	собат	собак
91	6 зн.	и торгровлі	й торгровлі
91	7 "	іспоживання	споживання
92	6 зв.	зовоювання	завоювання
93	10 "	віп	він
96	15 "	поглянути	поглянути
96	13 зн.	ціні	ціни
96	16 "	з другого	з другого
101	1 "	власністьє	власність є
115	24 зв.	людської	людської
119	11 "	твідомо	свідомо
119	12 "	інкелітенції	інтелігенції
119	13 "	еращою	кращою
120	4 зн.	до, купівлі	до купівлі
127	20 "	системою	системою
147	10 зв.	Ради	Ради
147	13 "	оцінку, обох	оцінку обох
171	6 "	презумувати	презумувати
176	12 "	продукт	продукт

І. Загальна схема розвитку соціалістичного народництва на Україні.

І. Два шляхи.

В Західній Європі соціалістична ідеологія уявляє більш-менш однолітний світогляд, в основі котрого лежить концепція Маркса й Енгельса. На цьому ґрунті стоїть „ортодоксальний марксизм“, що став ідеологічною підвалиною всіх так званих соціаль-демократичних партій і який на наших очах так хитається під ударами вимог революції. Уміркована течія марксизму, що виявляється в правих крилах всіх соціаль-демократичних партій, утворилась під впливом науки Бернштейна і захоплює широкі маси робітництва під назвою ревізіонізму (в Німеччині), реформізму (у Франції) і т. п. Головна її риса — признание в боротьбі за соціалізм лише еволюційного методу, що диктується законами соціального розвитку цивілізованої людськості. Ревізіонізм — це значить перегляд наново науки Маркса, поправки до його висновків, на основі нових фактів науки і практики соціального розвитку. „Ортодоксальні“ марксисты дуже нападають на ревізіоністів, але мусять признати, що й ревізіоністи є марксистами.

Ліве крило марксизму, що одкидає: демократію, як устрій, партію, як будівничого нового суспільства — соціалістичного і вицікування, як тактику опортунізму, а виставляє натомість революційний синдикалізм, це-б-то боротьбу в синдикатах (робітничих спілках) за безпосередні інтереси робітництва і за соціалізм шляхом прямої акції (безпосередньої боротьби) в кожний момент, в усяких обставинах; що справу визволення робітників хоче зробити ділом самих робітників, не визнаючи тому парламенту й інтелігентських партій — це крило також стоїть в головному на науці Маркса, хоч проте де-які з теоретиків синдикалізму називають його новою, вищою концепцією соціалістичного світогляду. Роспад ортодоксально-марксистських партій під впливом революції виділяє ліво-революційну комуністичну течію, природа котрої є, по заявах самих комуністів, „справді“-марксистською, очищеним марксизмом.

Безчисленні соціалістичні партії в різних країнах Західньої Європи, під різними назвами, з різною тактикою, мають переважно одну спільну основу — марксизм, як певну економічну і соціологічну концепцію.

Інакше сталось в Східній Європі, це-б-то головно в Росії і на Україні, де соціалізм пішов двома, ідеологічно цілком иншими шляхами: 1. революційне народництво (революційний соціалізм),

що хронологічно повстало перше і панувало та панує в ідеології соціалістів різних груп та напрямів, і 2. марксизм, що з початку 80 рр. XIX століття появився в Росії, потроху все більш і більш набираючи сили.

На народницькій думці в Росії витворювались програми різних партій: 1. народньо-соціалістична, що найбільш затримувала народницькі традиції у відношенні до селянства, але стоїть на ґрунті еволюційного розвитку й уміркованості; 2. партія соціалістів-революціонерів, що ісповідує революцію, в тактиці приймала політичний терор і з великим гуком його виконувала, в програмі — соціалізацію землі ще в межах капіталізму, стоячи взагалі як на ідеологічних предпосилках революційного народництва, так і на новіших здобутках соціалістичної науки. Партія представляє, коли можна так висловитись, ортодоксію нового революційного народництва; 3. партія соціалістів-революціонерів-максималістів, що стояла за негайну революцію, вживаючи в тактиці експропріацій, аграрного і політичного терору, маючи в програмі як соціалізацію землі, так і соціалізацію фабрик і заводів. Підчас революції радикальне крило соціалістів-революціонерів виділилось під назвою лівих соціалістів-революціонерів, ставши на позицію максималізму в нових обставинах.

На Україні в останній час перед революцією умірковане народництво представлене було партією радикально-демократичною (тепер „соціалісти-федералісти“), що по своїй програмі й тактиці нагадує російську народньо-соціалістичну і разом кадетську партію, а також українською партією соціалістів-революціонерів, що підчас революції диференціювались на лівих соц.-рев. і центральну течію, але з переходом лівих соц.-рев. до комуністів, тепер є лише одна українська партія соціалістів-революціонерів.

В Галичині на ґрунті дуже уміркованого народництва стоїть українська радикальна партія, що через тактичні непорозуміння 1919 року розкололась, виділивши з себе нову „селянську радикальну“ партію.

Між марксизмом і народництвом знаходяться досить великі різниці ідеологічного, програмового і тактичного змісту, з-за чого відбувались і відбуваються гострі суперечки, йде боротьба, що відокремлює прихильників цих світоглядів в два окремі табори.

Стороннім людям, що дивляться віддалека на цю боротьбу, дуже тяжко зрозуміти причини її і через те не менш тяжко уявити її наслідки. Але сам факт цієї боротьби незвичайно цікавий і вимагає освітлення, особливо в наш рішучий час. Українське „широке громадянство“ також не розуміє цього факту, годується з десятих рук ріжними чутками і сумнівної вартости поняттями про ідеологію соціалізму, а тому не знає, як ставитись йому до цього великого змагання і тертя між двома соціалістичними таборами. Навіть широкі партійні кола обох напрямів знаходяться в такому ж майже стані, ворогуючи між собою більше по традиції, ніж з ясного переконання і усвідомлення різниць своїх партійних світоглядів та інтересів.

Революція розбила дореволюційні ґрупування, вплинула на світогляд, в одному зблизила обидва табори, а в другому ще дальше

розвела, і ставить кожну ідеологію на іспит. Екзаменує трудовий народ, во ім'я добра якого працювала довгі роки соціалістична думка, творила програми, гуртувала сили.

В дальших побіжних нарисах представлено по змові головні пункти програмових і тактичних розходжень і спільностей між світоглядами, з точки погляду революційного соціалізму.

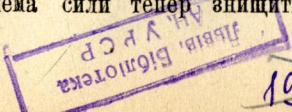
2. Російське революційне народництво.

Історично беручи, народництво, як соціалістичний світогляд, розвинулось в Росії під впливом західно-європейських соціалістів-ідеалістів, в першу чергу Сен-Сімона, Овена, Фур'є, Прудона. Наприклад, погляд Сен-Сімона на розвиток історії під взаємним впливом матеріально-господарського і культурно-творчого факторів в своїй основній ідеї є спільний з провідною історіософічною ідеєю народництва, що визнає названі вище фактори за рушійну силу історії. Почасти і погляд Сен-Сімона на роль „промисловців“ (робітників) і „учених“ в соціальному житті розвинувся в народницькій науці про трудові маси і інтелігенцію.

Під безпосереднім впливом соціалістично-мрійницьких течій 40-х рр. XIX століття зародилось революційно-соціалістичне російське народництво, першими представниками якого були різні де в чому, але подібні в загальному великі постаті А. І. Герцена і М. А. Бакуніна та їхнього приятеля Огарьова. Основоположником російського народницького соціалізму був власне А. І. Герцен — цей незвичайно блискучий великий публіцист, незрівняний стиліст, консеквентний борець за визволення трудящих і перший емігрант-соціаліст, що дав загальний зарис ідеології великоруського соціалізму, вказав реальний ґрунт його розвитку і движучі його сили.

Після катастрофи 1848 року і перемоги реакції Герцен пережив велику духову кризу, зневірився в Європі, передбачаючи загинуть її тогочасної (капіталістичної) культури. Натомість всю увагу переніс на Росію, яка буде творцем нової культури, фактором великого соціального відродження. Як ідеаліст по методу думання, Герцен всю схему утворив, виходячи з етичних міркувань. Основною ідеєю його була ідея „інтелігенції“, як етичної сили відродження, в протиположності міщанству, як ідеї компактної нікчемности, що головню міститься в буржуазії, але захоплює й інші класи. Обидві категорії-антиподи—„інтелігенція“ й „міщанство“ є з'явищами позакласовими, вселюдськими, боротьба між ними — це боротьба двох культурних принципів, з яких один — поступовість, творчість, оновлення, а другий — його протилежність: косність, тупість, еґотизм, реакційність. Культура Зах. Європи — міщанство, яке єсть „окончательной формой ея цивилизации, ея совершеннѣйшемъ“.

Державні форми, вся цивілізація Зах. Європи, на думку Герцена, „не совместны по внутреннему своему понятію ни съ свободой, ни съ равенствомъ, ни съ братствомъ, всякое осуществленіе этихъ идей будетъ отрицаніемъ современной европейской жизни, ея смертью“. Одчай охоплював його через те, що нема сили тепер знищити його, але

тішила надія на неминучу загибель, і він передбачав її: „одно утїшеніє и остається: весьма вѣроятно, что будущія поколѣнія вырождаются еще больше, еще больше обмелѣють, обнищаютъ умомъ и сердцемъ, имъ уже и наши дѣла будутъ недоступны и наши мысли будутъ непонятны . . . Какъ аристократія, выродившаяся до болѣзненныхъ кретиновъ, измелъчавшая Европа изживетъ свою бѣдную жизнь въ сумеркахъ тупоумія, въ вялыхъ чувствахъ безъ убѣжденій, безъ изящныхъ искусствъ, безъ мощной поэзіи. Слабыя, хилыя, глупыя поколѣнія протянутся какъ-нибудь до взрыва, до той или другой лавы, которая ихъ покроетъ каменнымъ покрываломъ и предасть забвенію лѣтописей.“

На зміну цьому вмираючому міщанству йде така лава: „та лава, эти варвары, этотъ новый міръ, эти Назареи, идущіе покончить дряхлое и безсильное и расчистить мѣсто свѣжему и новому, ближе, нежели вы думаете. Вѣдь это они умирають отъ голода, отъ холода, они ропшутъ надъ нашей головою и подъ нашими ногами, на чердакахъ и въ подвалахъ, въ то время, какъ мы съ вами *an premier*, шампанскимъ вафли запивая, толкуемъ о соціализмѣ.“

„Когда настанетъ ихъ часъ — Геркуланумъ и Помпея исчезнутъ, хорошее и дурное, правый и виноватый погибнутъ рядомъ. Это будетъ не судъ, не расправа, а катаклизмъ, переворотъ.“

Герцен не припускав, що переворот стане тихо, непомітно, по-троху, еволюційно. Це не можливо і ні крихти не принадно. А коли б це було так? „Результатъ этого будетъ тотъ, что всѣмъ на свѣтѣ будетъ мерзко: мелкій собственникъ — худшій буржуа изъ всѣхъ: всѣ силы, таящіяся теперь въ многострадальной, но мощной груди пролетарія, изсякнутъ: правда, онъ не будетъ умирать съ голода, да на томъ и остановится, ограниченный своимъ клочкомъ земли или своей каморкой въ рабочьихъ казармахъ. Такова перспектива мирнаго органическаго переворота. Если это будетъ, тогда главный потокъ исторіи найдетъ себѣ другое русло, онъ не потеряется въ песокъ и глинѣ, какъ Рейнъ, человечество не пойдетъ узкимъ и грязнымъ проселкомъ, — ему надобно широкую дорогу. Для того, чтобы расчистить ее, оно ничего не пожалѣетъ.“

Дивовижні, блискучі інтуїції, що виглядають, якъ пророцтва, у всякихъ пророків мають в собі суперечности. Є вони і в Герцена. Він зневірився і в европейському пролетаріаті, що, якъ паростокъ від старого пня, заражається його хворобами і гине завчасу, не маючи сили розвинути в могутнє самостійне здорове сотворіння. На цьому ґрунті розвинулась у Герцена велика віра в Росію, що є теперъ здоровимъ варваромъ, котрий в основахъ свого соціального побуту черпає свій ідеал, розвивається до його методомъ органічного росту. Виросте до соціалізму і сокрушить Європу.

Соціальною основою побуту, що одкриває шляхъ до ідеалу, є община, якъ та форма, що стоїть вище приватної власности міщанської Європи. Право кожного на землю, общинне володіння і громадське самоуправління — ось ті зародки, з якихъ йде шляхъ до соціалізму, від якого відкинулась Европа. Треба лише усунути перешкоди та перепони, об'єднати здорові основи наукою — і шляхъ розвитку до нового життя є.

„Народный русскій бытъ и наука запада въ ихъ сочетаніи — наша сила, наша будущность, наше преимущество. Безъ предрасположеннаго народнаго быта — общественная наука теряется в соціальному бредѣ; безъ всеобобщающей науки — народный русскій бытъ возводится въ бредъ славянофильства.“

Захід розвивав ідеї особистої свободи на основі приватної власності і руйнування общини. Це все привело до повного рабства пролетаріату. Росія зберегла право на землю, общину, але подавила особисту свободу. Вся задача для Росіян — розвинути особисту свободу, не гублячи общинного землеволодіння і самої общини. Лишившись з землею, з наділом, маючи самоуправу, селянство неминуче дійде і до волі, вибираючи з села до волости, з волости до округи, а там до земського собору.

„Мы русскимъ соціалізмомъ называемъ тотъ соціалізмъ, который идетъ отъ земли и крестьянскаго быта, отъ фактическаго надѣла и существующаго передѣла полей, отъ общиннаго владѣнія и общиннаго управленія — и идетъ вмѣстѣ съ рабочничей артелью навстрѣчу той экономической справедливости, къ которой стремится соціалізмъ вообще и которую подтверждаетъ наука.“

От в цих фразментах з незвичайного багатства Герценових думок просвічуються вже основні лінії російського народницького революційного соціалізму, що написав в книзі життя Росії такі блискучі сторінки боротьби за землю і волю! Очевидно, з розвитком науки і життя ідеологія збагачувалась, особливо під впливом деяких безсумнівних прав із науки Маркса, і дійшла до степені того гармонійного світогляду, що загально називається російським революційним соціалізмом.

Ідеями Герцена запліднене життя, думання і творчість кращих борців за визволення праці в Росії, але вони не лишилися без впливу і на розвиток української соціально-політичної думки, що буде нам ясніше при дальшому викладі.

М. А. Бакунін, маючи однакові з Герценом соціально-філософичні погляди і однаково розуміючи завдання Росії, пішов де-в-чому значно далі, поширивши оздоровлюючу ролю Росії на все славянство і глибше розвинувши основи федералізму, правильно поставивши і рішивши національну проблему. Погляди на національну справу Герцена і Бакуніна, розроблені логічно, широко і майже вичерпуюче в приложенні до України Драгомановим, стали непохитною основою українського руху взагалі і українського революційного соціалізму зокрема. Але „бездержавництво“ Бакуніна привело його в соціально-політичному і економічному напрямі до анархізму, який тепер не вважається, як то було раніш, за „бездержавницьку“ школу соціалізму, а за окрему соціологічну концепцію, з якою соціалізм стоїть в непримиримій суперечности. Тому ми не втягаємо Бакуніна в число представників революційного народництва, хоч він і був одним з його основоположників і довгий час куміром соціально-революційної російської й української інтелігенції, як і „богом революції і руйнування“

в Зах. Європі. Спільність поглядів Бакуніна і Герцена що-до руського соціалізму виявляється дуже часто в його писаннях. Напр.:

„Что нужно народу? На это „Колоколь“ въ 1862 году отвѣчалъ и отвѣчалъ превосходно: „Народу нужна земля и воля!“ Больше ничего. Но посмотримъ, что заключается въ этихъ словахъ. Народу нужна земля, вся земля; значитъ, надо разорить, ограбить и уничтожить дворянство, и теперь ужъ не только одно дворянство, но и ту довольно значительную часть купечества и кулаковъ изъ народа, которые, пользуясь новыми льготами, въ свою очередь стали помѣщиками, столь же ненавистными и чуть ли еще не болѣе притѣснителями для народа, чѣмъ помѣщики стародавніе. Народу нужна воля, настоящая, полная воля; значитъ, надо уничтожить чиновничество и все войско. Значитъ надо уничтожить государство, а безъ государства и государь невозможенъ“. („Наука и насущное революціонное дѣло.“)

„Если есть государство, то непременно есть господство, слѣдовательно и рабство; государство безъ рабства, открытаго или маскированнаго, немыслимо — вотъ почему мы враги государства“ („Госуд. и Анархія“).

Ідеал соціальної революції, на думку Бакуніна, є загальним для трудових мас, що розвиваються до цієї свідомості шляхом свого внутрішнього розвитку, спадкової передачі з роду в рід свого досвіду, бажань, мрій. Руський (московський) народ має в собі позитивні і негативні риси, які розвинулись історично і сприяють та й гальмують наближення соціальної революції.

Позитивні риси такі:

„Первая и главная черта, это—всенародное убѣжденіе, что земля, вся земля, принадлежитъ народу, орошающему ее своимъ потомъ и оплодотворяющему ее собственноручнымъ трудомъ. Вторая, столь же крупная, черта — что право на пользованіе ею принадлежитъ не лицу, а цѣлой общинѣ, міру, раздѣляющему ее временно между лицами. Третья черта, одинаковой важности съ двумя предыдущими, это — quasi - абсолютная автономія, общинное самоуправленіе, и, вслѣдствіи того, рѣшительно враждебное отношеніе общины къ государству.“

За негативні риси народу Бакунін вважає „патріархальность общины“ й „мірской деспотизм“, „богопочитаніе царя“ та „замкнутость общинъ, уединеніе и разъединеніе крестьянскихъ мѣстныхъ міровъ“, за боротьбу з котрими мусить взятись революційна інтелігенція шляхом пропаганди.

В цих коротеньких уривках цілій Бакунін, соціаліст — анархіст. московський народник — бунтарь. Недарма знаменитий рух 1873—76 років „в народ“ був цілковито під прапором бакунізму!

Інші великі російські народники вже лише розвивали основи народництва, дані Герценом і Бакуніним, пристосовуючись до великих наукових течій заходу — дарвінізму, спенсеріянства, марксизму, загалом „матеріялізму“ свого рода.

Без спеціальної вже віри в „загибель Європи“, але з вірою в общину, як економічно-логічну ступінь до соціалізму, виступив

Н. Г. Чернишевський на поле громадської діяльності і залишив незабутню пам'ять по собі, як перший теоретик-економіст російського соціалістичного народництва. Цвіт його таланту і діяльності був знищений немилосердно-жорстоким поводженням з ним російського уряду, що знищив Чернишевського каторгою в Сибіру, але цей могутній розум дав напрям російській соціалістичній думці на довгий ряд років. Він не мав Герценової віри в загибель Європи, мислив розвиток Росії в капіталістичному напрямі, коли основи народного соціального побуту не будуть прийняті за принцип соціальної політики. Община земельна і артіль робоча були базою соціалістичного росту, „союзного виробництва“, а тому Росія може піти своїм окремим шляхом. На тій самій базі — общині стояли обидва головні провідники революційного народництва П. Л. Лавров і Н. К. Михайловський, що були на чолі соціалістичного руху в Росії майже по чотири десятки років і зійшли на той світ на порозі ХХ століття (перший 1900, а другий 1904 року), Лавров, як філософ-революціонер і емігрант, а Михайловський, як легальний критик-публіцист і соціолог.

Головно в творчості П. Лаврова, не звязаного російськими умовами життя, з найбільшою повністю виявилась оригінальна система революційного соціалізму, ставши основою соціальної філософії новочасних соціалістів-революціонерів Росії. Багато де-в-чому поділяючи погляди Маркса на абстрактну природу капіталістичних відносин, Лавров цілком розійшовся в розумінні соціологічної сторони капіталізму, його розвитку, його значіння в питанні „підготовки соціалізму“. Знаменита „теорія можливостей в історії“ П. Лаврова стала підставою окремого революційного, а не матеріалістичного розуміння історії з його ідеалом збільшення солідарності людей і розвитку критичної думки.

Ідея вселюдської солідарності виявилась протягом історії в кольсальних зусиллях досягти універсальності, всесвітньої загальності. Ми знаємо великий філософичний універсалізм, що змагався і змагається дати одну думку про світ, але він розбивається завжди иншими стремліннями, що відбивають індивідуалізм розуміння через багато причин. Філософичний універсалізм і досі не став пануючою вселюдською силою. Так само релігійний універсалізм змагався утворити своє царство, підпорядкувати ріжноманітні інтереси людськості собі, але ці інтереси — моральні, наукові, матеріальні, і права особи людської не дозволили релігії опанувати людськість. Так само політичний універсалізм намагався підпорядкувати увесь світ багатьома спробами збудування всесвітньої держави, але право особи, право трудових класів було і є індивідуалізуючою силою, що проривалась наверх, руйнуючи великі спроби.

Вся історія повна змагань до універсалізму, але згадані ідеали загальності не охоплюють всіх сторін людської діяльності і інтересів, тому у всяке універсалістичне змагання вриваються ці інтереси — права особи, моральні, наукові, матеріальні то-що, стають у велику суперечність, викликають великі індивідуалізуючі течії, котрі руйнують згодом велику схему універсалізму, вселюдськості.

І власне в нашу добу, як результат всієї понерельної історії, встає нова концепція загальності — соціалізм, що дає міцний ґрунт під всю будівлю, як і саму будівлю: матеріально-економічний універсалізм відкрив єдину велику міцну спільність між людьми — труд, що утворює всі вартості, із-за яких змагаються всі особи людські. Загальності буде досягнуто, коли труд стане істотністю кожної людини. Визволення труда дає ґрунт для політичної спільності всіх, він усуває панування класів і дає доступ до рівенства всіх; те саме для спільності моральної, культурної, філософичної.

Соціалізм є синтезом всіх великих універсалістичних стремлень людськості. Він усовує всі суперечности, котрі розбивали раніш всяку універсальність, і дає найвищу, найкращу спільність обох основних ідей історичного розвитку: розвитку особи і розвитку солідарности між особами людськими. (Див. П. Лавровъ: Історія, соціалізмъ и русское движеніе, Женева, 1893). Ставлючи в центрі історичної творчості людину з розвинутою критичною думкою, людину, що має метою критичну переробку культури, Лавров через те саме не визнавав якогось залізного закону історії, якоїсь її вищої намірености і монізму. „Фактичскій ходъ історіи еще не доказываетъ невозможности иного пути“ („Государ. элементъ въ будущемъ обществѣ“).

„Теорія можливостей“ є корінем всіх історіософичних ідей Лаврова. Ця теорія вказує на брак повного знання у людини, а тому ніколи людське знання не буде останньою інстанцією повного самоозначення людини; лише стремління всіх людей разом одкривають нові горизонти для самоозначення людини, а тому ідея солідарности є найзагальнішою при всіх фазах розвитку у всіх народів на землі, вона є ідеєю дійсного поступу, що сам в собі є гармоничним синтезом всіх стремлень людини в дану історичну добу.

„Борцы за прогрессъ въ каждую эпоху имѣли передъ собою инныя задачи. Но всегда и вездѣ эти задачи, правильно понятыя, имѣли одинаковую сущность. Эта сущность заключалась въ слѣдующемъ: измѣнить формы распредѣленія общественныхъ силъ, преимущественно-же формы распредѣленія богатства, согласно существующимъ условіямъ производства и обмѣна, пользуясь существующими обычаями и юридическими формами общественной організації, беря въ соображеніе различныя завоеванія мысли научной, построенія мысли философской, типы мысли художественной, идеалы мысли нравственной; совершить эти измѣненія въ направленіи наибольшаго усиленія и расширенія общественной солидарности и наибольшаго роста общественнаго сознанія; наконецъ, закрѣпить совершившіяся измѣненія политическими формами, найбільше гармоничними съ совершившимся переворотомъ, идеальними продуктами науки, філософії, искусства, наилучше оправдывающими это измѣненіе, и воплощеніемъ въ жизни нравственныхъ идеаловъ, найбільше соответствующихъ здоровымъ потребностямъ челоука“ („Теорія и практика прогресса“, друк. 1881 р.).

Ідея змагання до солідарності людей проходить червоною ниткою через всю творчість цього знаменитого мислителя і борця, в неї він вкладає різноманітні елементи звязку, що виявляється в суспільстві в формі звязку по звичаю, по часовому афекту й віруванню, по обміркованій меті, по моральній повинности і по економічному інтересу.

І от власне наукою цього синтетичного звязку є соціалізм, який результат всієї історії. Через те йому обов'язана служити кожна людина.

Що-до Росії, Лавров визнавав її спеціальні особливості, з яких головна — самодержавіє і політичне рабство, проти якого треба було вперше боротись, щоб розчистити шлях для планомирної соціальної творчості трудових класів. Розуміється, основа російського побуту — община була вихідною точкою для розвитку солідарних форм вселюдськості.

Наука цього найвидатнішого філософа історії, соціалізму і революції в Росії ще й до нині не стала загальним придбанням суспільства, бо навіть творів його ще не зібрано до купи і не видано в загально-приступній кількості, але величезний вплив його на розвиток ідей революційного соціалізму безсумнівний.

Творчість Н. К. Михайловського була теоретичним завершенням революційного критичного народництва, останнім блискучим підкресленням основних ідей: гармоничного розвитку критично-думаючої особи, найбільшої суми щастя для найбільшого числа людей, повсякчасної боротьби проти капіталізму, ствердження особливого шляху Росії від общини до соціалізму, минуючи капіталістичну фазу, боротьби за добро конкретної людини і народне добро, це-б-то за найвищий розвиток індивідуальності.

З Михайловським зійшов з історичної сцени останній великий народник XIX віку. Історичний розвиток Росії по шляху капіталізму і руйнування общини став фактом, який потряс всю будову російського революційного соціалізму, що дійшов майже до теоретичної катастрофи під впливом модерних європейських соціалістичних доктрин, головню — марксизму.

З початку 80-х рр. минулого століття марксистська критика вийшла з нетрів самого народництва (його чорнопередільської течії) і по закону контрасту, покути за помилки в практичній боротьбі, напала на всю будівлю теорії і віри, одкидаючи разом з „общиною“ і „особливим шляхом“ всі філософичні предпосилки революційного соціалізму, переймаючи натомість нову концепцію — марксизм в його чисто-європейській ортодоксально-німецькій формі.

Марксизм хотів викинути разом з руським соціалізмом і революційний соціалізм. Критика народництва з боку марксистів „групи визволення праці“ (Плеханов, Аксельрод, В. Засулічева й інші) займає три десятиліття, але після ідейної кризи 90-х рр. революційне народництво вийшло теоретично скріпленням, очищенням до певної міри від „російства“ (відкинуто „особливий шлях“, а залишено общину в новому її розумінні), вийшло в формі революційного соці-

ялізму, під прапором якого виступила обєднана, скріплена всеросійська партія соціалістів-революціонерів, що покрила себе невмірущою славою в боротьбі за революцію в роках 1902—1908, ставши героєм першої російської революції 1905—1906 року. Нове революційне народництво, теоретичним виразником якого став Віктор Чернов, взявши головні теоретично-філософичні предпосилки критичного народництва Лаврова і Михайловського, синтезувало з ними здобутки новітньої соціалістичної думки, разом з тим продовжило традиції „Народної Воли“ в практичній діяльності і терористичній боротьбі з російським самодержавієм. Вагу, перемоги і поразки першої революції 1905—1906 року воно ви несло на своїх плечах, пережило знов велику моральну кризу під впливом нового фактора — участі в революції не лише подвижників-героїв, а широких мас і нових одиниць з міщанською психологією. Однак весь рух руського соціалізму мав свій оригінальний прапор — соціалізацію землі, який підняв і поставив на півживому трупі общини, що марнула й падала на силах під незвичайними ударами російської буржуазії, котра своєю „земельною реформою“ 1906—10 року завдала общині тяжкого удару, це-б-то удару русьському соціалізові, від чого революційний соціалізм зрештою не постраждав.

Перед нашими очима відбулась дивовижна метаморфоза.

Революційний соціалізм став переможцем над самодержавієм капіталізму, але волею судби революція вийшла з-під послуху російських революційних соціалістів, які віддали пальму першенства в руки так ворожих їм марксистів, що завжди були втіленням негатиї самої руськості соціалізму в Росії. Нове соціально-революційне покоління Росії, витративши сили на першій революції, не змогло взяти провід в другій головню через те, що воно не змогло стати на висоті історичної задачі нашого часу, не змогло зробити тієї синтези, яку так геніально вказував П. Л. Лавров. Воно заразилось від гнилизни марксистського меньшевізму, проти якого весь час боролось, і цим самим передало прапор в руки здорової течії не в своїх власних рядах (максималізму), а в рядах марксистів (большевизму). Ідейне і практичне надбання руського революційного народництва перейшло цілком, як велика спадщина, в руки не найславнішого, а достойного.

Найславніший лежить зтомлений, розбитий, багатий своїми споминами і надбаннями, своїм скарбом неоцінно-великим, а прийшов спадкоємець малий числом, але достойний духом великого покійника, і перейняв скарб революції в свої руки. Паралізований творець скарбу лежить остороць. Так часто творець стає меншим від свого твору.

„Соціалісти-революціонери“, бувші терористи, подвижники і герої, виявляють дрібні остатки колишнього завзяття на службі . . . російській реакції, тим генералам, яких вони так безпощадно колись нищили, а вихоплений в їх з рук червоний прапор революції гордовито має в руках їхніх недавніх антагоністів і противників. Чи довго буде продовжуватись летаргія російського революційного народництва — ска-

зати трудно, але що воно сильне своєю внутрішньою силою і вийде на верх — для мене особисто безсумнівно.

Соціалісти-революціонери, що організувались в одну партію десь в 1901 році, довго шукали твердих основ своєї ідеології, але як це їм було тяжко, видно з того, як вироблялась програма: перший проект, зложений редакцією „Революційної Росії“ в січні 1903 року, був прийнятий на партійному з'їзді в січні 1906 року, коли діяльність партії, головно організаційна і терористична, була в zenіті, бо за відкриттям зради Азефа (1908 р.) моральна криза спараліжувала партію. Підправившись морально, партія не встигла розгорнути свої сили, війна зруйнувала все: партійний провід був за кордоном. Провідник партії В. Чернов і його товариші стали на „ціммервальдську“ позицію і разом з більшовиками підписували голосні маніфести проти війни. Коли ж прийшла революція, партія, висунувши свій генеральний лозунг соціалізації землі, не змогла його перевести: коаліція з буржуазією спричинилась до того, що червоний прапор з рук Чернова перейшов до Леніна. Давня ворожнеча народників з марксистами відомстилась: Чернов і його партія в революційно-більшовицькій Росії опинились на нелегальному становищі, як „дрібна буржуазія“.

Ліві соціалісти-революціонери, що йшли разом з більшовиками і вели за собою селянство, виробили закон про соціалізацію землі, який був підписаний . . . Леніним. Незадоволені політикою більшовиків, особливо Брест-Литовським миром, вони підняли проти більшовиків повстання, але воно не вдалось. Після того всі соціалісти-революціонери попали на нелегальне становище, а де-які пішли в Каносу — легалізувались в комуністичній партії. Постійні провідники революційного руху в Росії, представники найліпших, найбільш героїчних традицій її, — вони опинились знов на нелегальному становищі і з старовірським фанатизмом повторюють лозунги з своєї до-революційної програми-мінімум: соціалізація землі, демократія, федерація, не гарантуючи своєю тактикою переведення цих лозунгів в життя. Тим часом більшовики ведуть боротьбу з капіталом, ту боротьбу, яку проповідувало старе революційне народництво, проти якої орудував російський марксизм, що і вбився в колодочки на критиці революційности, „науково“ доводячи, що революція в Росії мусить бути, по закону історичної діалектики, лише буржуазною. Революційне народництво непримиримо стояло за соціальною революцією і . . . соціальною революцією повела революційна течія марксистів, що народилась на грані XX віку і була молодшою, ніж народництво і піз правовірний марксизм.

Секрет успіху революційних марксистів, на мою думку, в тім, що вони перейняли кращу частину з тактики революційного народництва, але приточивши її механічно до марксистської ідеології, заложили під себе цим самим міну неусіху. Неприродне поєднання двох нерідких між собою річей помститись в будучім на більшовиках: вони або впадуть або . . . стануть і по ідеології революційними народниками. Це дуже парадоксальна для наших часів думка, але, я сподіваюсь, до неї мимоволі можна прийти, уважніше оцінивши де-які новіші факти з історії великої революції в Росії. В питанні про селян-

ство — в програмі, і про терор — в тактиці большевики стали на ту позицію, де були соціалісти-революціонери; в питанні про революцію, про боротьбу проти капіталізму, не зважаючи на діалектику історії і розвиток продукційних сил, большевики взяли курс революційно-народницький, використавши таким чином: культурно-революційну традицію російської соціалістичної боротьби, „соціалізацією землі“ повели за собою селянство, в терорі дали вихід всій кольосальній революційній енергії, під напором котрої увесь час двигтіла російська земля. Культурно-психологічне надбання революційного народництва опанували большевики і вирости до влади. Розуміється, вони не стали російськими народниками, але що вони намагаються асимілювати марксизм у народництві — це факт очевидний. Які будуть результати цього, ще трудно сказати, але, коли большевицька ідеологія стане вже революційно-народницьким марксизмом або марксистським революційним народництвом — вони можуть вийти переможцями.

3. Українське народництво.

а) Т. Г. Шевченко.

Коріння українського революційного народництва розгалужене в доволі ясній поетично-ліричній концепції нової правди Тараса Шевченка. Народництво Шевченка виростило з реальних обставин його життя, яке селянина-кріпака. Цим майже все сказано, але коли б нам хотілось шукати ідеологічних впливів, то вони знаходяться в кнрило-мефодієвському брацтві, це-б-то в українському славянофільстві, яке найясніше представляється лише з політичного боку, як певна система славянського федералізму. Інші сторони світогляду брацтва представляються неясно: визволення селян з кріпацтва не було характеристичною прикметою їх програми, бо тоді про це говорили всі хоч крихту поступові інтелігенти.

Вся поетична діяльність Шевченка була боротьбою за національну індивідуальність, як форму народньої свободи. Всі соціальні нещастя українського народу пояснялись, як результат національної неволі, а тому ідеал свободи мусів формуватись і вирости з специфічно-місцевих, національних обставин. Боротьба шевченківців була гарячою і в першу чергу за вихід з тюрми, а не за те, що робити після цього виходу, за національне визволення, а не за певний соціальний устрій, про котрий мислилось елементарно — скасування кріпацтва. Найбільш далеко дивився сам Шевченко, що інстинктом селянина чув соціальну правду тонше й глибше.

Ми в учених сучасників його не зустрінаємо ясної думки про землю, як загальне добро. І лише Шевченко ясно сказав, звертаючись до панів життя:

По якому правдивому
Святому закону
І землею, всім даною,
І сердешним людом
Торгуете?

Думка про землю, як загальне всенародне добре, а не приватну власність, — це було першою могутчою підвалиною Шевченкового світогляду. Ми зустрінемо поетичну формулу про „братолюбіє“, „єдиномисліє“ і т. и. в „молитвах“ Шевченка на згин царів і панів та на збудування царства робочих рук.

А коли попадається такий штрих, що виявляє бажання

Добро певне з братом певним
Спожить не ділити,

то можна закреслити Шевченків світогляд, як соціалістичний. Поетична форма його думок, по самій своїй зовнішній одежі, не раз давала нагоду до грубо-тенденційних кривотолків, якими, справді, займалися іноді дрібні люди. Вихопивши фразу: „а в степах України, дай то, Боже милий, блисне булава“ любитель пояснити авторитетні джерела скаже, що Шевченко був релігійний любитель попів і гетьманець (по теперішньому розумінню — монархист, хоч українська історична гетьманщина, окрім модерної 1918 р., ніколи не була монархичною а ні по формі, ні по суті). Шевченкові, як поетові, служили всі форми, епітети, метафори живої мови для виразу своїх думок; тому не по етимологічно-логічній формі, а по психологічній правді його образів треба брати думки Шевченка. Вся його психологічна природа, соціально-революційний патос, свідчить про те, що Шевченко був соціалістом-поетом. Так його й треба брати, а не логічно-догматично, та ще й на основі догматів одної якоїсь соціалістичної школи, як то зробив Драгоманов, що підійшов до Шевченка з критеріями переважно марксистського соціалізму і на підставі того, що Шевченко не був знайомий з європейськими соціалістичними письменниками та що Україна була чисто аграрним краєм, без розвинених міст і майже без найманої праці, без конституційного ладу, через що не могло, мовляв, навіть виникнути соціалістичного думання — на підставі цих формальних догматично-однобічних прикмет назвав Шевченка не соціалістом („Громада“, збірка 4, ст. 156. Женева, 1879 року).

Розуміється, Шевченко був людиною свого осередку, часу, певних політичних, соціальних, громадських, культурних і національних обставин; окрім того, він був поет, що користувався мовою образів і метафор, які словесно-етимологічно мають один зміст, а ідейно-філософично зовсім другий, але по мимо того ідейно-філософичний ґрунт Шевченкової поезії — соціальна революція, з незвичайно високим патосом особистої, громадської і національної свободи, республіканством, демократією, разом з тим з патосом громадської людської солідарності і братства, на ґрунті спільного володіння землею і спільного споживання добр без розділу. Це все разом для його і для нашого часу дає поняття соціалістично-революційного стремління хоч би й в аграрній Україні, хоч би й на ґрунті не найманої праці, а трудового господарства.

Для нашого часу це вже, мабуть, зрозуміла думка, що соціалізм не є кільцем з ланцюга марксистської старої діалектики, яка вважала, що соціалізм піде, ніяк не може появитись иначе, як після переїде-

ного щабля велико-індустріального розвитку. Це марксизм так думав, що історичний розвиток мусить перейти через певні фази труда рабського, кріпацького, вільно-наймитського для того, щоб діалектично наблизилось визволення праці і настав соціалізм. Знаменита фраза Енгельса, що „без античного рабства не було б і сучасного соціалізму“, одкриває нам істотність марксистського розуміння історії, як якогось телеологічного процесу, що має обовязково скрізь одбутися однаково, обовязково перейти через стадії рабства, кріпацтва, вільно-наймитства, приватної власности, щоб обовязково прийти через пролетаризацію до концентрації капіталу, нарешті до соціалістичної революції; що перед цим як і будуть революції, повстання селян і робітників, то вони будуть неминуче буржуазні, що соціалісти на це повинні дивитись, як на історичну необхідність і т. д.!

Цей погляд є лише доктриною однієї з течій соціалізму, одного марксизму, та й то не всього, а лише ортодоксального марксизму Маркса, Енгельса, Кауцького й їхніх епігонів. Марксизм Леніна вже не жде обовязкових стадій... В цьому кожний переконається хоч би з факту оповіщення „киргизької радянської республіки“, в якій ще падає пів-мандрівне скотарство, а нема ніякого промислового пролетаріату, нема й не було „конституцій“, ледве починає заводитись хліборобство... А бухарська республіка, а совітська Персія, а аґрарна соціалістична Грузія, Вірменія, Україна, Московщина?...

Коли згадати соціалістичні концепції старого світу, в законодавстві Мойсея, в пророцьких мріях Ісаї, Яреми, Амоса, в дивовижній концепції Плятона, в блискучій утопії Мора, в фантазії Кампанеллі, в концепціях Мореллі і Маблі, то чи не покинути разом думку, що ті фантазії в аґрарних краях, в трудовій (колись) Палестині, в рабській Греції, в феодально-кріпацьких краях середньовіччя і ближчого часу не мали жадного ґрунту, бо там, мовляв, не було вільно-наймицької праці, великої індустрії і спеціальної політики фінансового капіталу; що рабство й кріпацтво були там „необхідними“ фазами розвитку капіталізму; що соціалізм може прийти лише після останньої фази — концентрації промислового велико-виробничього капіталу: що ті давні спроби й мрії про соціалізм є лише дрібно-буржуазна шкідлива реакція, котра, на випадок удачі, могла б перешкодити розвитку капіталізму (а це значить — можливості соціалізму) в ХІХ столітті? Одне лише слід зауважити, що хоч античне рабство й було „необхідною передумовою“ сучасного соціалізму, але остання концентрація не передбачала ще одної фази капіталізму — фінансової, імперіалістичної! По марксистській концепції, всі історичні нещастя трудового люду ніби були потрібні для того, щоб прийшов-таки соціалізм. Двигачами цього процесу були, очевидно, по-марксистському, не соціалісти-мрійники, а капіталісти всіх минулих віків, що навмисне робили рабство й кріпацтво для того, щоб був „сучасний соціалізм!“ Очевидно, вони це робили не навмисне, як ненавмисне роблять і сучасні капіталісти, що гребуть, деруть, нищать трудовий люд, а це все... веде до соціалізму? Не будь його — чи буде соціалізм? Не правда! Ортодоксальний марксизм не цілком опанував був голову Драгоманова.

але що він там мав доволі ясне місце, хоч і не завжди, показує погляд Драгоманова на Шевченка.

Ми рішучо не поділяємо цього погляду, бо вважаємо, що соціалізм, як концепція спільної праці, спільної власності, може з'являтися в усіх країнах, в усі фази їх розвитку і що „демократія“, „наймана праця“, або необхідність заздалегіднього рабства чи кріпацтва зовсім не необхідні для приходу соціалізму. За це говорить і вся історія. В аграрно-кріпацькій Україні могла вже давно з'явитись соціалістична думка, коли б Україна не була така некультурно-темна, затуркана, забита... І Шевченко, як революціонер-селянин-кріпак, говорячи про всім дану землю, мріючи про споживання добра без розділу, про волю людини і громади, про солідарність і спільність, закликаючи до повстання проти царів, панів, попів і т. д., був об'єктивно першим великим соціалістом-революціонером України, хоч ще, може, й не чув слова „соціалізм“. Не в словах річ, а в ідеях, в змісті тих соціально-громадських стремлінь, що споконвіку живуть в душах пригнобленого, грабованого, насилуваного трудового люду, що не знав слова „соціалізм“, але знав, що треба волі й усунення визиску праці. Хто консеквентно думає чи мріє про визволення особи людської від гніту, а її праці від визиску, той і є соціаліст, хоч би він стояв на низькій ступені розвитку, не вмів літературно формулювати своїх думок і виробляти по-вченому величезні і докладні проекти нової суспільної організації. Я певен, що мільони теперішніх велико-індустріальних робітників, що по 10 років перебувають в соціалістичних партіях, не лише робітників, а й багатьох інтелігентів, не зуміють вам конкретно і десятка думок звязати до купи про соціалізм — про земельну програму або фінансово-господарську організацію то вже напевно — а проте ви їх будете вважати за соціалістів, коли вони вам скажуть, що хочуть зробити, хоч і не знають як, новий суспільний лад з спільною власністю і спільною продукцією.

Чи в Киргизії, чи Персії, на Україні, в Галичині, чи в Англії і Франції — де хочете, але коли ви хочете: скасувати всі монополії всіх визискувачів, це-б-то скасувати право приватної власності на землю, добра природи і засоби продукції, встановити рівне право кожного на добра природи, повне право на продукт праці, і саму працю постараетесь організувати на можливо раціональніших, економічних гуртових умовах, це-б-то по принципу поділу праці, — то це й єсть соціалізм. І він мислимий скрізь, на всяких стадіях господарського розвитку, при умові певної стадії, культурного розвитку, це-б-то свідомості, що старий лад є негарний, некорисний. Поділ праці, як єдиний спосіб об'єднання людей, існує і в дуже примітивних господарських відносинах, навіть в скотарстві, отже, на мою думку, може тепер бути і киргизька соціалістична республіка, як могла бути давно українська соціалістична республіка: для цього потрібна одна необхідна передумова — свідомість трудового люду, що це краще.

Я ще не раз буду зупинятись на цій думці в дальшому викладі, а тому на цьому місці зазначаю всю неправильність думки Драгоманова про Шевченка, яко не соціаліста. Аргументація Драгоманова впливає

з джерел марксистських, і він, хоч і не марксист, збився з правильної дороги в своєму погляді на першого великого українського соціаліста-народника і революціонера Шевченка. Шевченко, з його загальним світоглядом, темпераментом, патосом, соціально-громадською свободою і правдолюбністю, національно-політичним самостійництвом, раціоналізмом, непогамованим почуттям бунту, помсти і революції проти гнобителів, в наш час напевно був би в рядах найкрайнішої лівої соціалістичної партії і на ділі доказав би, за яку справу він стоїть! У Шевченка, як поета 40—50-х років минулого століття, не треба шукати ясної соціалістично-революційної програми, бо такої програми тоді взагалі не було, а треба шукати те, що є: великого соціалістично-революційного духу.

І цей дух водотриском бе з кожної сторінки незабутнього „Кобзаря“ і ніколи не перестане бити, доки на світі буде неволя і визиск праці. І Шевченко тим і могутий, що знаходить завжди відгук в найширших трудових масах, а не в якихсь інших. Спитайте свідомого українського селянина і робітника, що він думає про Шевченка, то він вам тепер скаже, що Шевченко увесь з трудовим людом, з реальним, трохи забобонним, малограмотним, навіть, релігійним трудовим живим народом. Народ не скаже, що Шевченко не соціаліст, хоч в його й нема програми соціалізації землі та знаряддів продукції, але кожний, хто думає про цю соціалізацію, про знищення капіталізму і влади визискувачів, кожний таки скаже: Шевченко мій! Шевченко не казав, що він соціаліст, але на основі того, що він казав, ніхто не скаже, що він не соціаліст...

Світогляд Шевченка був і є тією моторовою, рушійною силою, що дає революційно-соціальні імпульси, що спонукає думати про соціальну правду для трудящих і вимагає бунту проти гнобителів визискувачів, а тому можна вже а ргіогі сказати, що вплив Шевченка на розвиток українства, революційности українського трудового люду, був неймовірно великий, був, є і буде. Вплив цей позначився на розвитку українського народництва і революційного в тім числі. Під поетично-революційним прапором Шевченка йшло все в українстві поступове, революційно-демократичне, соціалістичне. Ні одна церковна, реакційна, монархична, буржуазна затія не візьме імені Шевченка, як патрона для себе, його думок, як лозунгу для себе. Ні, буржуазія і всякі насильники та визискувачі не підуть під захист Шевченкового духа, бо це було б неприродньо, а зате імя Шевченка благоговійно вимовляють всі труждаючі й обремененні, всі ображені й визискувані. В цьому найвища оцінка Шевченка і означення його духової істотности.

Українське революційне народництво психологічно виростає з ідей, образів, емоцій, стремлень Шевченка: чим більш воно близьке до дійсного Шевченка, тим воно більш революційне, більш соціалістичне. Хто ж закриває очі на соціальний і моральний бік Шевченка, той може обмежитись його патосом національної свободи, вклавши в яку дух міщанського демократизму, може сказати, що він також за Шевченка! Цього мало. Багато пробувало препарувати Шевченка на свій лад, але дійсність кричить проти цього блюзнірського калічення великої революційної спадщини українського трудового народу. Така вже

властивість цінників: християне з Христа робили і роблять вищу інстанцію для узаконення своїх антихристиянських злочинств; є марксист, що іменем Маркса освящають необхідність капіталізму і збройно боряться проти змагання трудових мас. Нема на світі того великого, святого, визвольного, чого б не притягли цінники й злочинці для оправдання своєї гидоти. Так у нас діється иноді з Шевченком, але краса і правда його могутньої поезії, його ненависти до гнобителів, що-хвилини освіжують атмосферу й неухильно кличуть трудовий люд битись з панами, а не миритись!

б) М. П. Драгоманов. *)

Над ідеологічним обґрунтуванням українського соціалістичного народництва і переведенням його в життя в кінці минулого століття найбільш працював Михайло Драгоманов.

В розгляді питання про Шевченка і соціалізм Драгоманов силкувався довести, що Шевченко не був соціалістом, але вся аргументація його виходила не лише з формального аналізу виразів з „Кобзаря“. Головно Драгоманов підпирав свій погляд тим, що Шевченко й не міг бути соціалістом через об'єктивні обставини: не був знайомий з європейськими думками про соціалізм, не мав з чого в обставині українського господарства вивести потребу соціалізму, бо Україна є чисто аграрна, малий розвиток міст, майже повна відсутність вільно-найманої праці. Тут явно пробивається думка, що „буття определяє свідомість“, це в тій або иньшій формі зустрічається доволі часто в творах Драгоманова, як наприклад: „звичка й користь мають більше сили над людьми, ніж слово й розум“ і т. и. Марксистський дух згаданої аргументації безсумнівний, але проте М. Драгоманов був народником чистої води з відбитком всіх тогочасних видатних соціалістичних думок і авторитетів, особливо Прудона, почасти Маркса, Бакуніна. Однак Драгоманов не став нічим „учеником“, змагаючись до утворення самостійної концепції українського соціалізму. Як йому удалось справитись з цим, побачимо далі.

Основним твором для пізнання соціально-політичного світогляду М. Драгоманова треба вважати „Переднє слово“ до „Громади“, що разом з тим є й ніби програмою українського соціалістичного народництва і його програму 1880 р. **)

Основною метою кожного народу є „жити по своїй волі на своїй землі“ („Перед. слово“ ст. 36). „В рівності й в спільному господарстві над усім, що потрібно людям, і єсть корінь волі й для людей, маючих свої держави й не маючих її“ (ст. 39). „Справді вільними можуть бути тільки маленькі держави, або ліпше сказати, громади, товариства“ (ст. 41), „громада мусить бути спілкою вільних осіб“ (ст. 41). „От дійти до того, щоб спілки людські, великі й малі, складались з таких вільних людей, котрі по волі походились для спільної праці й помочі в вільні товариства, — це й єсть та ціль, до котрої добиваються люде, і котра зовсім не подібна до теперішніх держав, своїх

*) Окрім того дав. мой нарис „Соціалістичний Світогляд М. П. Драгоманова“ в ч. 5 „Ворітеся-Поборете“, Відень, 1920.

**) „Громада“. Українська Збірка ч. 1. Женева, 1878 р.

чи чужих, виборних чи не виборних. Ціль та зветься безначальство: своя воля кожному й вільне громадство й товариство людей й товариств“ (ст. 41).

„В Західній Європі й Америці єсть вже сотні тисяч людей, котрі просто прямують до таких порядків. То партія соціяльна, — громадська, соціялісти-громадівці (ст. 43).

„Сила зросту нових громадівських порядків значить не стільки в повстаннях проти старих порядків, скільки в зрості малих і великих товариств між людьми, в зміні звичаїв і думок людських по всіх громадах такої країни, коли не всіх країн, хоч би на перший раз самих європейських, — в цілїм ряді праць зовсім неполітичних, а громадських і господарських, родинних і наукових (ст. 72).

В приложенні до України програміві формули М. Драгоманова виглядають так:

„Вона (Україна) мусить стати товариством товариств, спілкою громад“ (ст. 40). В програмі 1880 року, підписаній М. Драгомановим, М. Павликом, С. Подолинським („Громада“, українська часопись, ч. 1) політичне становище формулюється 4. пунктом. „Ми бажаємо ... повної самостоячести для вільної спілки (федерації) громад на всій Україні.“

„Сам народ український мусить впорядкувати свою долю, як йому потрібно, скинувши з себе всяке панство і державство“ (ст. 22).

Ставлючи в національній справі два головних принципи, а власне: 1. кожна порода (нація) людська мусить бути сама собі господарем дома і 2. сила кожної породи людської лежить в мужицтві — Драгоманов визвольну справу покладав на селянство, бо „мужицтву ніхто не pomoже, окрім його самого“ (ст. 23).

Історію України розуміє М. Драгоманов, як боротьбу за солідарність і звязок між громадами всієї України, як змагання українського селянства сконсолідуватись національно і державно на ґрунті автономности громадського самоврядування. В звязку з новим соціалістичним рухом ця історична тенденція виступає, як одна лінія, а новий рух, як продовження всього історичного напрямку, що виявляється в тім, що сучасна українська інтелігенція хоче „ухопити кінець нитки, що ввірвалася в нашої історії в XVIII ст.“ (ст. 29). Через те-то „українські письменні люди й українське мужицтво прийшли до того, що їм нічого не остається далі, як просто пристати до думок європейських і американських громадівців і по своєму прикладати їх на своїй землі“ (ст. 43).

Сполучення історичної ідеї українства з новим рухом — соціалізмом — це питання життя і смерті України:

„Чи вмітуть наші письменні люди вхопитись за край тієї нитки, котрий тягнеться сам по собі в нашому мужицтві, чи вмітуть прив'язати до нього й те, що виплела за XVIII—XIX ст. думка людей, котрих історія не переривалася, і звести в темноті й на самоті виплетену нитку — іноді більш бажання, ніж ясної думки — нашого мужицтва, з великою сіткою наукових і громадських думок європейських

людей — ось в чому тепер все діло для теперішніх письменних людей на нашій Україні!“

Ось де для них: „чи жити чи вмірати?!“ (ст. 30).

„Ті люде між письменними Українцями, котрі не хочуть, щоб дедалі все більше Україна й її мужицтво тратило свої сили, — мусять заректись не йти з України, мусять упертись на тому, що кожний чоловік, вийшовший з України, кожна копійка, потрачена не на українську справу, кожне слово, сказане не по українському — єсть видаток з української мужицької скарбниці, видаток, котрий при теперішніх порядках не звернеться в неї нівідки“ (ст. 60).

Ця праця направляється ні на що инше, як на те, „що в світі стане одним трупом менше, одною живою великою породою людською більше“ (ст. 83).

Для такої великої справи відродження українського народу було призначено служити це знамените перше українське соціалістичне видавництво „Громаду“, котра мала проводити, вияснити програму українського соціалізму, котрий у Драгоманова вилився у формулу:

„Український соціалізм не партія, а громада“ (ст. 81).

Видавництво „Громада“ мало широко zakresлені рямці духової програми, розкриваючи яку, українські соціалісти служили головній меті. Цю духову програму окреслив Драгоманов так:

„Одчинимо його (видавництво „Громаду“) для всякої письменної праці земляків наших, котрі держуться однакових з нами оснівних думок про життя громади й природи: хто признається до громадівства, своєї волі (автономії) мужа і жінки, кожної особи, спілки, громади, людської породи, до вільного товариства (федерації) громад і пород людських, до вільного розуму (раціоналізму) і твердої науки (позитивізму)“ (ст. 84).

Можна б ще багато виписувати характерних, простих формою і багатих змістом програмових міркувань великого українського соціаліста, але мені здається, що духова постать його вже зарисувалася перед очима читача в правдивому світлі. Як мислитель — він увесь в наведених цитатах. Де-що мушу додати до характеристики його, як борця, як політика, зачепивши основні прикмети його тактичної системи.

В програмі 1880 р. ми знаходимо уступ про способи досягнення головної мети, визволення:

„Ми не можемо тут розказати подрібно про способи, котрими треба доходити, щоб сповнилися всі оці наші бажання. Виступаючи з письменством, ми вже тим показуємо, що не відхиляємося від мирної праці для громадського поступу на перед (прогресу). Тимчасом ми не маємо марних надій. Ніде й ніколи докорінні зміни громадського життя не робилися тільки мирним поступом. На Україні, ще може менше, ніж де инде, можна сподіватися, щоб начальство й панство по волі зреклися свого панування, й через те простому народові не обійтися без оружного бою й повстання

(революції). Тільки це повстання передасть у руки хліборобських і робітничких громад і товариств сили природи і струменти, потрібні для здобутку“.

Що озброєне повстання є складовою частию соціалістичної боротьби, це ясно сказано і в другому місці. Драгоманов вважає, що українські громадівці (соціалісти) повинні служити всім справам громадським — „од азбуки до оружного повстання громадського“ *) (курсів М. Драгоманова).

Однак реальні обставини, об'єктивні дані, культурно-історичні і психологічні передпосилки на Україні були такі, що в реальній роботі треба орудувати всякими, найдрібнішими засобами, щоб розвивати новий світогляд, скупчувати сили культурні і боеві. І тут Драгоманов висуває цілий ряд думок реального політика, з якими не можна не погодитись. Для його часу обставини диктували таку тактику і таке її обґрунтування.

„Розваживши над тим станом, в котрому тепер стоїть наша Україна, ми бачимо, як далекий він від тих безначальних громадських порядків і як тепер ті порядки навіть не дають нашим людям роздумати докладно про своє життя, а не то щоб стати до того, щоб переміняти їх. З цього вже ясно видно, що люде, котрі посвятилися на те, щоб послужити українським громадам, мусять, добиваючися до тієї конечної цілі, користуватися всякими й малими змінами теперішніх порядків“ (ст. 47 „Громада“, кн. 1).

„Ми вважаємо, що нашим людям слід добиватися і тих змін, котрі, як показують приміри усіх других країн в Європі, мусять наступити і в Росії ще раніше, ніж велика частина громад зрозуміє потребу докорінної зміни в теперішніх порядках: добиватися скасування царської й чиновницької самоволі, котра певне заміниться виборним урядом (царством уставним, а далі цілком виборною гетьманщиною, або республікою“ (ст. 49-50).

„Звісно, ні один з тих, що поставив собі ту конечну ціль, про яку ми сказали вище, то-б-то цілковите безначальство й цілковите громадство, — не може вдовольнитися малими змінами в теперішніх порядках, а, добившись їх, буде добиватися все більшого й більшого. В самих менших змінах, змінах державних, він буде байдужніший до того, як там впорядкується вище державне начальство, а більш налягатиме на те, щоб вбільшити власне волю кожної особи в слові й праці, волю кожної людської породи, спілки, громади, країни, щоб скільки мога вменшити силу державного начальства чи то царського чи гетьманського, чи то управи (адміністрації), чи самої виборної ради (парламенту) перед силою особи, громади, і щоб дати їм більше способу для того, щоб заложити живі початки порядків безначальних“ (ст. 50-51).

Далі Драгоманов викладає коротко, але виразно, свою теорію суспільної еволюції. Ця довга цитата варта великої уваги: „Ми думаємо,

*) „Громада“, збірка ч. 4, в статті „Шевченко, українофіли й соціалізм“, ст. 218.

що давати велику вагу повстанням, а до того й вірити в те, що велика корінна зміна усіх громадських і господарських порядків, котру звуть „соціальною революцією“, може стати ділом одного великого повстання, навіть і в одній великій країні, — це показує звичку думати більше про одні державні справи, ніж про громадські й господарські. Звичка та вкорінилася в людях письменних за ті часи, коли люди, поставлені в державних урядах (царі й виборні, як, напр., Якобінці в часи великого повстання французького в XVIII ст.) думали, що вони можуть державною силою згори повернути життя й самі думки і звичаї тисяч і мільонів людей, як їм завгодно. Такі державні думки йшли тоді поруч із старою наукою про природу, наукою, котра довго навчала, що бог творить в світі чудеса, а потім, коли й дібралася до того, що побачила порядок в зміні всього на світі, то все-таки думала про скорі зміни, про перевороти на світі земному — *les révolutions du globe terrestre*. В XIX ст. було багато повстань, а ні одно з їх не здалося змінити до коріння порядків не то громадських і господарських, а навіть і державних. Недавніми часами й науки про природу, геологія й біологія, показали, як помалу йдуть всі зміни на світі, і замінили слово *révolution* на слово *évolution* (розпускання, зріст). Нова наука природна мусить перевчити письменних людей і в їхніх думках про зміни порядків громадських, відучити від звичок держати свої думки найбільше на державних справах та державних змінах, та скорих переворотах, та повстаннях, і привчити пам'ятати, що всі порядки в людських громадах ростуть, а не робляться відразу, і що державні чи протидержавні заходи й повстання — тільки частина тих приводів, якими посуваються зміни в людському житті, а далеко не все. До того ж і наука про громадське життя де-далі все більше вияснює, що державні порядки колись, тоді, як найголовніше діло державне була війна, були корінем і господарських змін, напр., забирання землі вояками, а тепер державні порядки найбільше — тільки покрівля порядків господарських і наслідок думок людських, і що, значить, їх ні заложити, ні повалити в кінцець не можна відразу. Сама думка про „безначальство“ відкидає всяку думку про переміни згори вниз, а не знизу вгору: від особи до товариства й далі, і примує перемінити слова *révolution sociale* на *évolution sociale* і вменшити віру в самі повстання. Повстання можуть починати будити громадський розум, можуть кінчати старі порядки, котрі вже підкопані з усіх боків инакшими способами..., а зробити нові порядки, та ще й громадські й господарські, саме повстання не може“ (ст. 69-70).

Те саме, але ще більш виразно, висловив Драгоманов пізніше в одній з статей у „Вольному Слові“:

„Саме поняття соціальної революції не має змісла, коли розуміти слово революція в звичайнім значінні горожанської війни... Революція, як оружане повстання певної меншости (більшости нема чого повставати), є поняття круга відносин політичних, державних, і там має повний змісл, бо певної меншости буває досить для повалення даного зверхнього державного ладу й установлення иншого, хоч не все буває досить для укріплення його. Але що може зробити яка-небудь меншість

в такій справі, як заведення спільного використання добр, що вимагає добровільної згоди й високого морального розвитку великої більшості населення?! Тут і не дуже велика більшість не вистане... Для того, щоб люди могли міцно заступити старий порядок новим, особливо таким складником, як націоналізація чи інтернаціоналізація власності, треба, щоб вони мали в умах готовий план такої організації, який виробляється чи, ліпше сказати, виростає рядом досвідів у постійній, різнобічній боротьбі з відживаючим порядком і в таких самих спробах заведення нових порядків. Цей зріст і творить суспільну еволюцію, в якій воєнні акції, як вибух класової ненависти, бунти і революції, очевидно, неминучі, але вони творять тільки часть її і при тім не найосновнішу“.*) От власне який еволюціонізм Драгоманова!

На цьому збудований увесь його світогляд, що виходив не лише з потреби бажаного, а з предпосилок існуючого, необхідного. Тому заведення соціалізму Драгоманов мислив, як результат органічного виростання його в ході життя, а не озброєного повстання. Я вже говорив про Драгоманівські підстави, чому Шевченко не міг бути соціалістом — (в країні, де є кріпацтво, а нема вільно-найманої праці), але до цих підстав Драгоманов причислює ще й політичний устрій:

„на ґрунті стоящого соціалізму не може бути й там, де не заведено ще уставної, парламентської держави, в котрій тільки й виходить на чистоту панування багатих“.**)

На ґрунті такої ж системи наукового соціалізму, очевидно, будуватися для практичної діяльності лише програма-мінімум, котра завжди має лише тимчасове значіння, виходячи з тимчасових, але могутніх об'єктивних матеріяльних і психологічних предпосилок. Практичну програму Драгоманов будував під лозунгом, висловленим в декларації, підписаній Драгомановим і 45 київськими його однодумцями:

„Основою нашої політики можуть бути тільки: в культурі — раціоналізм, в політиці — федералізм, у соціальних справах — демократизм“.

До цього треба додати ще його лозунг національної політики: „космополітизм в цілях, національність у формі і ґрунті“. З усієї системи національних понять Драгоманова вишлював отой лозунг, а також спосіб його практичного здійснення: „ми тільки мусимо давати одсіч усякому, хто дума порядкувати на нашій землі не тільки на шкоду нашому мужицтву, але й не знаючи його, не питаючи його, або й зневажаючи його. Хто ж і чужий працює в спілці з нашими людьми, поважаючи їх, хто пристає до наших громад, а особливо до громад мужицьких, той для нас такий же наш чоловік, як мов би то він був наш і зроду“. (Громада ч. 1, ст. 85.)

*) Подаю за М. Лозинським „Українське національне питання в творах Михайла Драгоманова“, 1915 р., ст. 39—40.

**) „Громада“, збірка 4, ст. 156.

На ґрунті окреслених вище основних принципів, розуміння історії і соціалістичного ідеалу, виросла програма практичної діяльності Драгоманова і його однодумців, а власне програма-мінімум:

1. Пропаганда соціалізму, підготовка мас, розбудження їх, а не криваві повстання, які ще не на часі.

2. Будучи самостійниками в кращому, соціалістичному смислі слова, вони йдуть до свого ідеалу через федеративну перебудову Росії.

3. Домагаючись повної волі особи, громади, спілки і т. д., вони вимагають в першу чергу заведення конституції в Росії, введення громадянських свобод.

4. Основним суспільним трудовим клясом при даних обставинах вважають селянство

5. Основною формою суспільної організації — громаду, вищим її виразом — самостійну федерацію громад!

6. Основним останнім засобом політичного визволення — озброєне громадське повстання, підготовчими — культурне освідчення мас.

7. Основним методом суспільно-господарської перебудови вважають закономірну господарську еволюцію рівнобіжно з культурною. Новий устрій не накидається згори, а виростає знизу.

*

*

*

Для свого часу це був блискучий синтез результатів історичної еволюції суспільства і науки, матеріального і духового факторів розвитку історії. Перечитуючи твори М. Драгоманова, де-далі більш переконуєшся, як він високо духовно стояв по-над „аравійською пустинею“ — по вислову одного українського соціаліста —*) тодішнього українського життя, та й теперішнього, додамо! У високій оцінці творчости М. Драгоманова після його смерті (8. червня 1895 року) сходяться всі — соціалісти і не соціалісти, свої й чужі, а за життя його... від нього одвернулась „квівська громада“ його фальшивих „однодумців“, смертельно ненавиділа майже вся „інтелігентна“, темна, міщанська Галичина, в якій Драгоманов не смів і на очі показатись, яка викинула з свого осередку, — як там говориться „виелімінувала“ — нечисленних прихильників Драгоманова — І. Франка, М. Павлика, О. Терлецького... Драгоманов, як і всі

Слишкомъ ранніе предтечи
Слишкомъ медленной весны,

понає незвичайну кару юрби і вмер на вигнанні, на старість літ трохи пригрітий і шматком хліба забезпечений в Болгарії.

„Так завжди буває з пророками“, сказав Драгоманов про Шевченка, але ці слова з повним правом можна приложити й до нього.

Українське громадянство! Навіть радикальне... Коли б воно здатне було хоч наполовину зрозуміти науку і творчість Драгоманова

*) Я Довбищенко, „Михайло Петрович Драгоманов“, Харків, 1918.

та взялось би за роботу по його програмі тоді, то не застукала б нас революція тепер голими й босими політично і культурно. Знаходяться навіть і тепер такі жовтороті ультра-соціалісти, навіть ультра-демократи, що слідом за російською, німецькою чи польською наукою повторюють на вітер слова про „устарілість“ Драгоманова і представляють його, як якогось ліберала, земця, конституційного демократа, а галицькі чорносотенці, служачи огидно богові чорного міщанства і буржуазії, кокетують „радикалізмом“ і називають себе без сорому... представниками драгоманівського радикалізму. Між тим Драгоманов був соціалістом високого духу, консеквентної соціалістичної думки, реалістичної тактики боротьби і невмолимим, послідовним борцем за повне визволення людей — політичне, національне, культурне і соціальне, разом з тим великим патріотом-соціалістом України, що стояв по своєму внутрішньому соціалістичному патосові нарівні з самим Шевченком.

На світовому форумі боротьби за визволення трудової людськості Драгоманов — один з великих (хоч і не прославлених), на Україні він єдиний великий з тих, що одійшли на той світ. Підходячи аж до нашої доби, ми бачимо на шляху історії ніби два огненні стовпи — Шевченка і Драгоманова — що освітлювали шлях бідного, темного українського народу. Світло велике, під його проміння підскакує, щоб стати помітною, всяка дрібнота, що крутилась довкола їх, близько чи далеко, як метелики вночі біля світла, крутячись і через одну мить зникаючи в чорній тьмі забуття.

Теперішні соціалісти українські багатьох поглядів Драгоманова, як програмових, так і тактичних, вже не поділяють, як не поділяють європейські соціалісти багатьох поглядів загальних учителів соціалізму „утопічного“ і „наукового“, але це не значить, що великі перестали бути великими. В історичній перспективі вони виростають ще більшими, бо тепер ми бачимо, яке велике, важке, а для минувшості — сміливе, героїчне діло брали на свої плечі ті славні тіні колишньої бувальщини — Сен-Сімон, Фур'є, Овен, Блян, Прудон, Лясаль, Маркс, Енгельс, Герцен, Бакунін, Лавров. — мислителі та їхні друзі — практичні борці! Соціалізм мусить бути вистражданий не лише трудовими масами, але й великими людьми, що не за своє щось особисте, а за увесь світ страждуть в шуканнях думкою й ділом нових шляхів визволення. У нас те саме з Драгомановим.

Його не може заступити і затінити дрібне славолубство наших сучасників, як не може миша заступити гору. Бо головне важне є і залишиться цінним, невмирущим, високим на всі часи — сміливість духа, що не злякався крайніх висновків соціалізму, сміливість вчинку, що не злякався перед холодом сучасності, вигнанням, еміграцією, повною ізоляцією від живого суспільного звязку, — те, на що не можуть ніяк зважитись дрібні претенденти на отаманство за нашої доби, нікчемні теперішні „драгоманівці“, що виродились в чорносотенних кретинів в цей час, коли український народ справді, як титан, повстав за своє визволення.

Коли б дожив Драгоманов до цієї доби — о, він напевне не злякався б піти з революційним „мужикством“! Не посилав би на нього поліцію і катів — цей апостол українського безначальства.

Віддаючи законну данину історичній постаті Драгоманова, я тим не менш ні крихти не закриваю очей на те, що для нашого часу вже є до певної міри перестаріле. Загально беручи, світогляд Драгоманова є сінтетичним образом, власне — добром сучасних йому кращих елементів соціалістичної науки.

Стоючи за суспільну організацію господарства, Драгоманов твердо лишається соціалістом, але для цієї суспільної організації він признає анархичну форму — безначальство, в чому ми не можемо не помітити впливу науки Прудона. Приймаючи анархичну форму суспільної організації, Драгоманов разом з тим не приймає анархичної тактики безоглядної „соціальної революції“, але визнає озброєне повстання частиною з різних способів боротьби. Суспільна еволюція підготовляє нові форми по законах органічного росту громадських і господарських сил — в цьому можна бачити вплив Марксової науки про розвиток, але Драгоманов не приймає матеріялізму, як єдиної движучої сили історії, і кляса, як соціальної категорії, зазначаючи паралелізм і взаємовплив матеріяльного і культурного факторів в історії, що є відсвітленням концепції Сен-Сімона і російських революціонерів, і вважаючи трудову громаду, як основну суспільну форму, в якій здійснюється культура, поступ, визволення, нова організація, і селянство, як основу української нації, тим самим — і основну соціальну категорію визволення та соціалізму. Слідом за російським народництвом одділяє державу од суспільства, вважаючи політичне визволення менш важною справою, як громадсько-господарське, разом з тим в методах боротьби визнає і озброєне повстання і відход інтелігенції „в громаду“, що свідчить про вплив Бакуніна і тодішнього лозунгу „в народ“. Цікаво, що „хліборобські і робітницькі громади й товариства“, як органи переведення соціальної перебудови, цілком льогічно випливають у Драгоманова, як соціаліста, що є вже результатом, опріч льогіки, і передбачення дійсности (Ради).

Розглядаючи елементи Драгоманівського світогляду, ми бачимо вплив різних теорій соціалізму, тому любителі чогось „цілком оригінального“ назвали б (і називають) такий світогляд еклектичним, забуваючи, очевидно, що світогляд не лише кожної середньої, а й великої людини є „еклектичним“ — збором різних елементів, збором цвіту думки кращих мислителів. На цій підставі науку Маркса також можна назвати еклектичною, бо ідею класової боротьби він взяв у Сен-Сімона, матеріялізму у Файербаха, концентрацію капіталу — у Фуре, вплив осередку на людину — в Овена, теорію земельної ренти — у Рікардо, трудової вартости — у Томпсона, промислових криз — у Сісмонді, а діалектику історії у Гегеля.

„Критична переробка культури“, як основа поступу і головна задача критично-думаючих людей, по теорії П. Л. Лаврова, може бути признана за Драгомановим цілком, бо іменно він критично перетворив і пристосував до українських обставин свого часу кращі результати

тодішньої соціалістичної думки. Ми не можемо прийняти цілком його погляду, що „український соціалізм — не партія, а громада“, бо хоч соціалізм для нашого часу не партія, але й не громада, а кляса. Де-хто, проте, думає тепер, що соціалізм лише партія.

Українська нація була при Драгоманові майже виключно хліборобське селянство, не диференційоване, то не дивно, що він спинився на „громаді“, але ми вже бачимо об'єктивну силу — клясу, що творить історію.

Помимо того, більшість думок Драгоманова мають постійну соціалістичну вартість, а де-які ще й велику актуальність для нашого часу. В цьому Драгоманов був і є першим великим свідомим соціалістом українського народу і попередником, що надбав духові скарги і заложив підвалини для розвитку сучасного революційно-соціалістичного світогляду.

в) Політичний розвиток народництва.

Годиться де-що сказати хоч побіжно про метаморфози і виявлення українського соціалізму.

Умови життя і діяльності Драгоманова не сприяли виявленню його впливу на Україні. „Громада“ й інші видання Драгоманова доходили на Україну мало, особистого впливу не можна було використати. Через те ідеологічне народництво на Україні було за-слабе, щоб вилятися в партію. Практичний діяч драгоманівського напрямку Володимир Мальований даремно силкувався зібрати до купи розпорошених по Україні перших народників-соціалістів — це йому не вдалось. Не розгорнулася ширше і петербурзька організація студентів, що називали себе українськими „соціалістами-федералістами“, драгоманівцями, на чолі котрих був М. К. Василів. Більш помітними людьми між драгоманівцями старшої генерації були С. Подолинський, В. Г. Мальований, М. В. Ковалевський, Л. А. Смоленський, П. І. Михалевич, Е. І. Борисов і інші; активними з їх були кілька душ, а більшість переважно вела культурну проповідь на ґрунті примітивного апостольства, напучування на шлях сантіментального гуманізму то-що.

Молодша генерація драгоманівців, між якими помітні М. В. Левитський, Є. Х. Чикаленко, Г. І. Ротмістров, др. Галін, Доценко, др. Самійленко й інші (опріч М. В. Левитського), забула заповіді свого учителя і пішла напрова так, що цурається навіть слова „соціалізм“, загрузнувши або на обивательській позиції невизначеного демократизму і капіталізму, або пішовши навіть геть і від демократизму. Вони, правда, пробували зорганізуватися перед першою революцією в радикальну партію, але знайшли цілком можливим зліятися з демократичною партією (Б. Грінченка), і вийшла з того „радикально-демократична“ партія, — щось в роді російських кадетів чи „народніх-соціалістів“, цеб-то партія буржуазна. Вона пробувала під своїм прапором зібрати все українство підчас першої революції 1905—1906 років, але не могла, бо українство вже почало переростати її і переходити

на инший ґрунт. Підчас другої революції (в 1917 р.) партія ця переіначила свою назву на „соціалістів-федералістів“, більше з утілітарних міркувань, щоб здобути хоч трохи впливу в народі. Партія любить себе рекламувати, як збір української інтелігенції, „кращих сил“ і. т. п. В політиці пішла з першого дня, маючи титул соціалістичної, в опозицію соціалізмові, приймаючи його, як ідеал, і одкидаючи, як програму. Називаючись федералістичною, твердо стоїть тепер на ґрунті самостійности України, приймаючи і федералізм, як ідеал, а не як програму. Пояснюється це тим, що партія хоче афішуватись М. Драгомановим, як своїм батьком і учителем, ясно виставляючи претенсію на його духово-політичну спадщину. Партія рішучо стоїть за збереження капіталізму на Україні, йде завжди в опозиції навіть умірковано-соціалістичним вимогам і партіям. Спеціально пропагує ідею антантського курсу і взяла на себе переведення польсько-петлюрівської угоди, явно направленої проти українського народу. Провідником партії є п. Сергій Єфремов, ренегат соціалізму, і кілька його однодумців — А. Ніковський, В. Прокопович, О. Шульгин, М. Корчинський, К. Мацієвич й ин. В цей час партія веде чисто реакційно-буржуазну політику в спілці з польською і російською реакцією. Про М. Драгоманова щось перестала згадувати, а більш орудує „реальними обставинами“. Ідеології своєї, як української, не має, користуючись загальною ідеологією дрібної буржуазії.

Молоде покоління кінця 90-х рр. і початку ХХ ст., не стоявши під безпосереднім впливом традиційних носителів українського народництва, а виховуючись на вільнішому повітрі всеросійського революційного руху, організувалось 1900 року в „Революційну Українську Партію“ (РУП) і виступило, всупереч „радикалам“, як соціалістична формація. Однак певної ідеології що-до догматичної сторони воно не мало, а тому по мірі розвитку РУП розділилась і перестала існувати: 1902 року з неї виступила націоналістична група на чолі з М. Міхновським і О. Макаренком і організувалась під назвою Народньої Української Партії (НУП) з підкладом народньо-соціалістичним, націоналістичним і льозунґом самостійности України. Партія ніколи не могла розвинути ширшої діяльності і здобути впливу, як партія маленької інтелігентської групи. Підчас Великої Революції виступила, як незначна сила, зібрала під своїм прапором різнородні елементи, що стояли за політичну незалежність України, переіначила назву з тих самих міркувань, як і радикально-демократична, в „самостійників-соціалістів“ (СС), шукаючи впливу спеціально між військовими елементами. Підчас повстання Директорії заявила солідарність з соціалістичною програмою і була прийнята до влади, але незабаром відступила на попередню позицію безоглядної військової реакції, робила спроби захопити владу, але через брак всякого впливу в масах — невдало. Була єдиною з українських партій, що без всяких застережень прийняла польсько-петлюрівську угоду про окупацію України польською шляхтою.

Ідеології партія не має, не маючи в своїх рядах вистарчаючого числа політичної і науково визначних людей. 1904 року виступила з РУП

нова течія — марксисти, що організувались в окрему українську соціально-демократичну робітничу партію (УСДРП).

Окремі члени РУП признавалися до соціалістично-революційного світогляду на зразок російської Партії Соціалістів-Революціонерів, але в ті часи (1903—4) ще й російська партія ледве зорганізувалась, а Українці соціалісти-революціонери не спромоглися організуватися в окрему партію, перебуваючи або в рядах російської, або блукаючи по-запартійно. 1903 року вже існувала українська група соціалістів-революціонерів в Золотоноському повіті, ведучи переважно аграрно-терористичну боротьбу. Депутат II Державної Думи Хвіст виступав, як український соціаліст-революціонер в 1907 році (вмер потім в заслання на Сибіру). В 1907 році в Києві С. Єфремов пробував організувати партію соціалістів-революціонерів, посилав М. Залізняка в інші університетські міста (напр. Харків) з метою пропагувати потребу організації, але його спроби не мали успіху, і С. Єфремов опинився між радикальними демократами. Однак в Києві, як і в Харкові, були вже тоді невеликі групи українських соціалістів-революціонерів. 1906 року була неорганізована статутарно група українських соціалістів-революціонерів в Чугуєвській військовій школі (з участю мною і А. Товкачевського, що як офіцер того ж року був арештований на Кавказі за революційну діяльність у війську), але вона розпалась після виходу членів її в офіцери.

1908 року помічено було українську соціалістично-революційну групу на Чернігівщині (під проводом Вікт. Чеховського) — вона мала також аграрно-терористичний напрямок. В 1912 році були вже організовані групи українських соціалістів-революціонерів в Києві, Харкові, Москві й інших містах.

Помітну діяльність підчас війни вела київська група, що видавала першу соціалістично-революційну часопись „Боротьба“. Українська Партія Соціалістів-Революціонерів (УПСР) одкрито виступила після вибуху революції в 1917 році і на другому всеукраїнському своєму з'їзді 15—19. липня 1917 року прийняла свою програму-мінімум.

Позаяк УПСР вважає себе за представника українського революційного соціалізму, то я дозволю собі спинитися на її першій програмі. В загально-теоретичному вступі зазначається, що УПСР вважає себе частиною армії міжнародного революційного соціалізму і стоїть на платформі Інтернаціоналу (тоді, очевидно, II), поділяє домагання всіх соціалістичних партій, пристосовуючи їх до українських обставин.

Мета партії — перебудова капіталістичного устрою на соціалістичний.

Соціальна база — трудове селянство і робітництво. За неминучу умову соціальної революції партія вважає диктатуру революційної демократії. До проблеми соціальної революції на Україні партія відноситься так:

„Розвиток продукційних сил, їх концентрація й ускладнення процесу праці в капіталістичних підприємствах утворюють пригожий ґрунт і матеріальну можливість переведення соціального перевороту. Однак повна соціальна революція можлива тільки тоді, коли працюючі маси

дозріють до прийняття соціалізму, до експропріації підприємств, до реорганізації продукції й поділу, а також — до порядкування всім господарством на соціалістичних основах.

Для цього необхідно перевести велику підготовчу роботу в масах людности. Для того партія буде в межах буржуазного ладу домагатися шляхом державно-соціальних реформ таких заходів і установ, які б віддали в руки працюючого люду всі засоби для підготування соціального перевороту й дали б йому змогу як найкраще організуватися й виховати себе до великої визвольної боротьби, усуваючи все, що стоїть на перешкоді класової солідарности й культурної емансипації. Рівночасно Партія вживатиме всіх заходів, щоб частинні соціальні реформи не затемнювали працюючим масам їх кінцевого ідеалу, поборюватиме всякий соціал-реформизм і оборонятиме чистоту революційного принципу.

По національному питанню, вважаючи, „що до загально-людських ідеалів ведуть національні шляхи“ і що національну справу остаточно вирішує лише соціалізм, Партія в межах буржуазного устрою домагається здійснення права на національне самоозначення, вищим виразом якого є повна суверенність нації.

Порішення цього питання при буржуазному ладі можливе шляхом національно-персональної автономії, перехідним шляхом до котрої служить розбивка теперішніх держав на національно-територіальні федерації демократичних республік, в котрих право національних меншостей гарантується міжнароднім способом, на основі принципу екстериторіальности. Обсяг суверенности і форма федерації устанавлюється лише добровільним договором між суверенними сторонами, згідно з інтересами трудових мас.

На підставі такого поняття про національну справу, Партія для України домагається об'єднання всіх українських земель в одну державну цілість в етнографічних межах і приступлення її до федерації народів в формі демократичної республіки.

Політична частина програми обіймає весь звичайний для соціалістичних партій кодекс прав людини і громадянина, з підчеркуванням федералістичного і децентралістичного моментів в суспільно-господарській організації.

В соціально-економічній частині програми Партія стоїть за негайну націоналізацію тих галузей господарства, які обслужують найнеукіші потреби людські (комунікація, вугільна і цукрова промисловість і т. п.). Для інших галузей, націоналізація котрих „ще не можлива“, вимагається контролю і т. п.

В сфері робітничого законодавства — звичайна соціалістична програма в межах буржуазного устрою.

Спеціально в земельній справі Партія вимагає негайного здійснення, як мінімуму реформ для трудового селянства, соціалізації землі на таких підставах: скасування приватної власности на землю і виключення її з товарообміну. Без викупу. Український земельний фонд.

Керування землею суспільне — через земельні комітети. Трудове право і урівнюючий принцип користування землею. Бажаність спілкового господарства в конфіскованих маєтках. Націоналізація природних багатств. Конфіскація диференціальної ренти на загальну користь шляхом оподаткування. Право на тимчасову піддержку з державних коштів тим, хто потерпить через земельну реформу.

З'їзд, що приймав цю земельну програму, зазначив, що вона вимагає ще перегляду.

Фінансова програма ґрунтується на скасуванні протекційного мита (вільна міжнародна торгівля), оподаткування прогресивно-доходове, скасування посередніх податків, політика сприяння інтересам працюючих.

От власне в головному вся соціальна філософія партії і її програма-мінімум, що принципово виходить з поняття буржуазної революції і „неназрілості“ соціалістичної. Загалом, ця програма показує повну спільність з програмою російських соціалістів-революціонерів. В ній не почувается оригінальності, індивідуальності України не має в ній свого ясного відбитку.

Головне, що треба зазначити: програма базується на принципі еволюційному, це-б-то, зрештою, марксизм непомітно для самих соціалістів-революціонерів російських та українських переміг.

„Соціально-революційна партія“ 70—80 років стояла на принципі революційного введення соціалізму в життя, появу соціалізму не ставила в залежність від капіталізму, — в цьому був увесь щирець революційного народництва, але після марксистської критики 80—90-х і дальших років російське революційне народництво трансформувалося в „еволюційне“, це-б-то психологічно прийняло принцип марксизму, а українське народництво, як ми бачили з науки М. Драгоманова, було зразу еволюційним, стояло в цьому сенсі під впливом доктрини Маркса й Енгельса про якусь історичну телеологію в розвитку. Щоб був соціалізм, треба щоб людскість, мовляв, йшла через рабство і кріпацтво до вільно-наймитської праці, а не инакше.

Лавров, як ми бачили, учив, що фактична історія могла б іти й инакше, при умові свідомості трудових мас, а тому й більшої їх відпорності. Драгоманов, очевидно, в питанні про розуміння історії був більше марксистом, коли твердив, що Шевченко не міг бути соціалістом, будучи в країні, де нема ще вільно-найманої праці, яка є, мовляв, одною з передумов для розвитку соціалістичної свідомості.

Яка сила психологічної предпосилки — це видно з того, що в липні 1917 року, коли революція стала на ноги і народні маси вже відчули свою силу, партія українських соціалістів-революціонерів приймала програму з внутрішньою передумовою, що революція має бути лише буржуазною. Так вираховували марксисти, трубячи про це десятки років з високих дзвіниць своїх авторитетів. І нарешті вони засугестіюнували епігонів революційного російського народництва, котре зберігло традицію в словах, а не в думках і почуттях. Українські

соціалісти-революціонери прийшли вже тоді, коли російські с.-р. стали не революціонерами. Української революційної традиції не було, бо хоч Драгоманов і був революціонером по духу, але еволюціоністом в політиці. Науку Драгоманова українство прийняло тільки з проізодного Драгоманова-політика, а не Драгоманова-мислителя, і еволюціонізм його упростило до того, що він був прийнятий буржуазними елементами, поставлений на службу капіталізму і політичному консерватизмові. Драгоманівцями себе називали і називають, як відомо, реакціонери-буржуа найгіршого сорту!

Таким чином, українські соціалісти-революціонери одріжнялись тим від інших драгоманівців, що прийняли виразно соціалістичну програму, але тактику прийняли спільну для всіх драгоманівців — еволюційну, котра впливає льогічно з марксизму. „Неназрілість“, „еволюційність“! В руках Драгоманова це виходило добре, розумно, принципово, а в руках його епігонів оберталось в свою протилежність і тягло геть від соціалізму, туди, де опиняються фатально „драгоманівці“, які не мають драгоманівського духу: в радикал-демократизм, „соціалістичний федералізм“ на словах і службу польській шляхті на ділі.

Привидляючись до принципової соціалістичної тактики, до всієї „чистоти революційного принципу“, як вони виявлялись на ділі протягом минулих трьох років революції, ми бачимо, що в Центральній Раді вже формувалась права група між соціалістами-революціонерами (Салтан, Ковалевський, Голубович), котра явно йшла на дорогу радикал-демократизму. І далі тенденції радикал-демократизму виявлялись в усі моменти революції (особливо підчас Директорії другої доби — Петлюри-Швеця), а тим часом революційні елементи с.-р., починаючи з Центральної Ради, твердо залишаються на позиції революційного соціалізму. Так група за групою залишаються на цій позиції, по мірі відходу правих на право. Для йдучих на право здається, що ті, що залишаються, ніби йдуть на ліво. В дійсності навпаки: соціалісти-революціонери залишаються на позиції революційного соціалізму, а потенційні радикал-демократи відходять на право. В цьому процесі виробляється ідеологія революційного соціалізму, який перед нами ніби наново виростає, а справді виясняються ідеологічні предпосилки українського рев. соціалізму, як з літератури соціалізму, так і з об'єктивних і суб'єктивних даних живої революції на Україні. Літературні концепції соціалізму завжди дуже суб'єктивні, і коли життя не дає до них поправок, то такі концепції мають дуже малу силу стійкості і відпорності. З часом вони розмінюються на дрібні вартості обивательського думання і іноді майже цілком асімілюються міщанством і пристосовуються до його побуту. Це сталося з нашим драгоманівством і з марксизмом. Тільки оновляюча сила руху, життя становить наново питання рубя і вимагає консеквенції в усьому до кінця. Під впливом революції на Україні ставиться рубя питання про український соціалізм, відповідь на яке є відповіддю на друге, головне питання: чи Україна є індивідуальність, чи ні? Чи соціалістична ідея втілюється на Україні оригінально, чи так, як і в Росії, або де инде? Від-

повідь на це має кольосальну практичну вагу: що не є індивідуальне, оригінальне, те не має права на самостійне існування. По закону типів воно належить до свого типу і підлягає його долі.

* * *

Погляньмо коротко на розвиток українського соціалізму в Галичині. Початок соціалістичного думання і тут зв'язується з іменем Драгоманова, який в 70-х роках придбав собі adeptів в особах І. Франка, М. Павлика, О. Терлецького й ин. 1877 року над цими особами відбувся в Галичині суд за те, що вони зносились з Драгомановим і проповідували соціалізм. Галицькі неофіти соціалізму, що називався тоді „радикалізмом“, хоч і були викинуті з „громадянства“, але мали ту перевагу над ним, що за ними стояв трудовий люд. Розуміється, активно стояли тільки свідомі одиниці з того народу (селян і робітників), але морально весь трудящий люд не відмовляється від соціалізму. Це й дає борцям за визволення ту бадьору віру і дух, що перемагають весь тягар їх особистого життя й пригод.

Франко й Павлик, як піонери радикалізму, виявили надзвичайне завзяття і витривалість в боротьбі за нове самоозначення народу і нову постановку української проблеми. Нарешті, вони перемогли, очевидно, як то скрізь буває, на кошт вульґаризації основних принципів.

1890 року було засновано в Галичині Українську Радикальну Партію на соціалістичній програмі. Духовним основоположником партії був М. Драгоманов, а фактичними — І. Франко, М. Павлик, С. Данилович, Р. Ярославич і Евг. Левицький. Під духовим проводом Драгоманова партія справді була активним борцем, збираючи в своїх рядах „все радикальне“, котре часто бувало „радикальним“ зовсім через інші причини і в іншому розумінні, ніж її учитель. „Практична політика“ в буржуазному суспільстві, являючись боротьбою сил за насильне опанування над добрими життя, це-б-то на ґрунті неморального ствердження свого „права“, має в собі невідкличний розкладовий момент, котрий опановує всіма ґрупами суспільства. Коли на місце „ідеалістів“, „романтиків“, які голому праву сили протиставляють силу морального права і через те вміють задержатись на високих позиціях, приходять люде практики з психологією насильників, без морального підкладу, то, розуміється, вони довго не можуть триматись в рямцях моральних принципів ніби їхнього світогляду. Вони мають таку саму психологію, як і буржуазія, а тому, будучи в соціалістичній партії і балакаючи „від Маркса“, „від Драгоманова“, тимчасом роблять „від буржуа“. Драгоманов умер 1895 року, від радикальної партії відлетів „дух свят“, моральний момент зник, і партія пішла на виродження. В ній ферментували різні світогляди, а тому 1899 року відокремилась спочатку чисто марксистська ґрупа (Яросевич, Вітик, Остапчук, Ю. Бачинський та інші), що заснували окрему укр. соціаль-демократичну партію, а потім відокремилась націоналістична течія, яка організувалась в грудні того самого року в окрему укр. національ-демократичну партію (Т. Окунев-

ський, Е. Левицький, В. Будзиновський, В. Охримович і інші). Іван Франко, найбільша після Драгоманова сила радикальної партії, також вийшов з партії і пішов направо.

Вірними старому прапорові лишився головню М. Павлик, але партія соціалістичного народництва фактично вмерла, давши замість себе більш здорові порослі — буржуазну і соціалістичну. Вірність старому прапорові виявлялась тільки в систематичній словесній лайці на пошівство і . . . в заснуванні „Січей“, чим спеціально займається К. Трильовський. З смертю М. Павлика відлетів останній дух селянсько-соціалістичної фразеології. Народницький соціалізм Драгоманова відступив своє місце Марксові, дух котрого завжди був складовою частю драгоманівського соціалізму.

Але як довго живе шкаралупина давновмершої істоти — це показують коралові рифи і . . . радикальна партія. Вона ще й досі живе, навіть в подвійній формі і — що дивніше — з особливою енергією нагадує, що вона є власником драгоманівської спадщини. Підчас світової війни партія персоніфікувалась головню К. Трильовським, котрий піднімав келихи на здоров'я Франца-Йосифа й інших монархів осередньо Європи, але революція в Росії й на Україні, утворення Української Республіки з соціалістичним урядом, розвал Австро-Угорщини розбудили бажання у гадяцьких радикалів стати чимсь, або краще — різними елементами захотіли стати чимсь, виїхати на соціалізм вгору, для чого найзручніше було окультачити „радикалізм“, назвати його знов соціалізмом, згадати батьків церкви Драгоманова, Франка та Павлика і почати радикальну ворохобню. Позаяк партія фактично майже не існувала, то 16. лютого 1919 р. в Коломиї др. Трильовський скликав партійну конференцію з прихильних собі елементів, „відновив партію“: тепер власне настала пора, щоби провідні ідеї батьків партії (Драгоманова, Павлика, Франка) впровадити в життя. Вибрана „головна управа“ партії з Трильовського, Онищука, Дувірака, Шекерика та інших розпочала наново видавати традиційний „Громадський Голос“ з замітками самого Трильовського, з безмістовною і жалюгідною балаканиною.

З формального боку це був розкол партії, бо головний заряд мав інші настрої, а тому скликав 22. марта 1919 р. партійний з'їзд у Станиславові, зробив суд над Трильовським, дав йому убийчу кваліфікацію і виключив з партії! Вибрав також „головну управу“ з Л. Бачинського, І. Макуха, С. Даниловича, О. Назарука і інших та почав видавати, як центральний орган партії, часопис „Народ“, в якій опублікував нову програму (ч. 6). В програмі оголошено, як реальні задачі партії — соборна Україна, федералізм і автономізм її устрою, вивласнення великої земельної посілости, земель „мертвої руки“ то-що і передача їх трудовому населенню. Економічна програма зазначена так: „На економічному полі в Українській Народній Республіці має бути пляново і систематично приготована соціялізація усіх зрілих вже до того галузей народнього хазяйства, як великого промислу, великої торгівлі, банків і асекураційних заведень, та забезпечений вплив робітників і служби в сих підприємствах на адміністрацію та участь в зисках підприємства.“ Політичні свободи, відділення церкви від

держави, 8-годинний робочий день і інші вимоги охорони праці, як то мають всі подібні програми-мінімум, організацію публичних робіт для приміщення безробітних та вільну торгівлю необхідними харчовими продуктами. В цій програмі знаменито відбилися ідеали 40-х років минулого віку з такими модерними буржуазно-ліберальними додатками, як „участь в зисках“. З революційної практики на Великій Україні програма радикалів приймає „Селянську Спілку“, як класову організацію селянства, і „Трудові Ради“ з контрольними функціями. Не вдаючись в теоретичне оздоблювання своїх ідеалів, партія стоїть на „практичному ґрунті“ і, можна сказати, недалеко від програм російських і українських „меншевиків“ усякого ґатунку — марксистського і пародницького. В практиці, розуміється, партія не може відмовитися від грубо-буржуазної політики і ідеології.

Я дозволю собі навести два приклади з „ідеології“ цих „спадкоємців М. Драгоманова“. Це власне — земельне питання в першу чергу. „Ми стоїмо на становищі, що той, хто не працює на землі, той не має права на землю. Земля — для трудового селянства“ — заявляє партія в статті „Наші завдання“ („Народ“ ч. 1) на сторінці 3, а на сторінці 4-й в статті „Земельна справа“ каже: „Також в Чехословацькій Республіці і в Румунії не зносять цілком великої земельної власности. Ті держави є в щасливішій положенню, бо у них великі і малі земельні власники належать до того самого народу.“ Дійсно, велике щастя! Практично воно значить, що у поміщиків-Українців не треба відбирати. Головний провідник партії Л. Бачинський в засіданні Національної Ради оповістив принципи своєї „земельної філософії“. Він за усунення великої земельної власности, але за справедливе, це б-то за гроші:

„То правда, що предки дідичів прийшли в неслухняний спосіб в посідання землі, але так само і каменичники (що мають хати в місті), а ще більше капіталісти, що мають фабрики, заводи, копальні. Як скажемо, щоби дідичі віддали даром землю, то треба (і треба! М. III.) те саме сказати до капіталістів, каменичників і інших. Прецінь мусить бути якась справедлива міра! Як скасувати власність одного, то і другого. Тої засади не підносимо: і не підносять її навіть в найбільш революційних державах (?). Отже як лишаємо одним, то треба другим заплатити“.

Відібрати за гроші. І роздати селянам також за гроші. „Як розділити ґрунти? За дурно чи за гроші? Кожний селянин сказав би: За дурно! А хто ж заплатить дотеперішніх властителів? Я думаю, що за ґрунт треба зажадати (від селян! М. III.) далеко вищу заплату, чим ціна купна, щоби було відки покрити кошта переведення реформи. Самі геометри будуть багато коштувати. Треба також заплатити довги, які обтяжують дотеперішню велику власність.“ Він далі висловлюється проти удержавлення (націоналізації) землі через те, що коли, мовляв, „нашу державу“ захопили б Поляки, Москалі, Румуни чи Мадяри, то вони б цим законом скористувались для заселення Галичини своїми селянами! На його думку, приватна власність ґарантує від колонізації.

Радикальна партія стоїть за дрібну земельну приватну власність, в чім вона не одрізняється і від соціально-демократів. В ч. 5 „Народу“ цікава „соціальна філософія“ в статті „Наші партії“. „Коли існування партії є дійсно обґрунтоване політичними, культурними і господарськими інтересами, то їх життя є лише корисне для народу. Боротьба партій впливає на живчик життя народу, котре інакше за-
костеніло би.“

„У нас (в Галичині) працювали до війни три партії, а іменню дві соціалістичні: селянська радикальна партія, котра заступала інтереси мало- і безземельних селян, і соціально-демократична, котра заступала інтереси міських робітників, та національно-демократична, котра боронила демократичних уряджень і суспільних реформ, але з виключенням соціалістичного ладу. Ті три партії мають історичну основу в народі.“

А тому, очевидно, вони корисні для народу, в тім числі і та, що бореться проти соціалізму.

Так пише „соціалістичний“ орган дуже „соціалістичної“ партії в Галичині! Але найбільш цікавий погляд цієї „соціалістичної“ партії на нові елементи, які, очевидно, „не мають історичного ґрунту“:

„Крім цього такі наші люди з Галичини, що жили підчас війни на Придніпрянщині або в Росії, приїждять сюди і збаламучені невиробленим політичним життям в Росії, творять партійки і фракційки. І, на жаль, знаходять сі невідвічальні елементи ґрунт — що правда — тільки в дуже мало вироблених політично елементах.“ Це, розуміється, говориться про соціалістів.

„Згадані амбітники і невідвічальні елементи зєднують собі людей демагогією, це є крикунством і обіцянками грушок на вербі. Спосіб сей є найнеморальнішим з погляду політичної моралі.“

„На наші відносини на разі вистарчають три партії, які ми маємо нині. Навіть Англія не має більше партій.“

Особливою ненавистю користувався з боку радикалів „селянсько-робітничий союз“, що виставив програму соціалізації, конфіскації землі без викупу і народно-трудова влада. І одночасно з цим радикальний „Народ“ заявляє: „Наш шлях може бути лише один: через соціалістичну демократію до зміни господарського життя в інтересі трудового народу“ (ч. 6).

Буржуазно-реакційна маса, яка ненавидить соціалізм більш над усе і ревно служить інтересам поміщиків, разом з тим називає себе соціалістичною партією, афішується батьками партії, „драгоманствує“ грубо-демагогічно!

„Кожду партію треба судити по її ділам“, заявляє „Народ“ в ч. 7, і тому ми можемо означити українську радикальну партію, за її діла, як партію реакційну, буржуазну, що служить інтересам польських поміщиків в Галичині.

Партія, що переводила в Галичині арешти уміркованих соціалістів, що домагається розстрілів „неслухняного“ робітництва і селянства, партія самої найчорнішої реакції, що визнає корисним існування капіталізму!

От куди прийшло соціалістичне народництво, епігони Драгоманова, соціаліста, що не уявляв собі визволення українського народу без озброєного повстання проти капіталізму!

Національ-демократична партія, яку радикали називають несоціалістичною, переіменувалась в українську народню трудову (!) партію і виставила таку економічну програму:

„а) Вивласнення земель великої посілости, мертвої руки та земельних спекулянтів в ціли наділення ними безземельних і малоземельних хліборобів, передовсім жовнірів української армії та їх родин.

б) Управильнення в законодатній дорозі найменшої міри конечного удержання (*minimum existientiae*) і права посідання найвисшої скількості (*maximum*) землі при допомозі зі сторони держави у веденню селянських господарств.

в) Усупільнення здатних до сього галузей промислу, торгівлі, кредиту і більших міських реальностей, як дорогою удержавнення, так через добровільну асоціацію і забезпечення робітникові належної участі в доході з праці та охорони його перед всякого рода визиском.“ (Опубліковано в „Республіці“, 4. квітня 1919 року, ч. 52.)

Чим ця програма одрізняється від програми радикальної партії? Тим, що вона має більший „соціалістичний“ обсяг (деклярація права на існування, боротьба проти всякого — очевидно, й капіталістичного — визиску праці)... і от цю партію „Народ“ називає не соціалістичною (це правильно), а радикальну — соціалістичною (що рішучо не правильно). Ми бачимо тепер ясно всю деґенерацію народнього соціалізму, котрий на ділі перетворився в буржуазно-реакційне стремління, або інакше сказати: буржуазія в способах боротьби не цурається найнеморальніших засобів, щоб не випустити влади з своїх рук. Для того вона асімілює соціалістичну фразеологію, втягає до „програм“ соціалістичні лозунґи, говорить, не запинаячись на слові, про соціалізацію, деклярує соціалістичні права, гіпнотизує, сугґестіонує народні маси всякими „далеко йдучими“ реформами, обіцянками, викликає нечувану деморалізацію думки, використовує інерцію мас і — досягає своїх цілей. „Соціалізм“ — це тепер не лише боевий прапор трудового люду, а й „захитний колір“ буржуазії.

Поведінка галицьких і наддніпрянських „драгоманівців“, як би вони не називалися — соціалісти-федералісти чи радикали — дає блискучий доказ моему твердженню, що деґрадація соціалістичної практики є лише новим тактичним засобом буржуазії, котра „клин вибиває клином“.

Таке буває з усіма великими і малими ідеалами. Християнство в руках пануючих обернулось в свою протилежність, так само приватні власники змагаються обернути соціалізм в його протилежність, і це буржуазії вдається, доки трудові маси не почнуть „громадою обух сталити“.

Практика показує, що дійсною боротьбою за соціалізм є тактика дії, боротьба вчинком, це-б-то не реформа, не еволюція, а революція.

г) Загальний погляд на українське народництво.

Оглядаючи загально шлях українського народництва в його цілому — його ідеології, історичному розвитку і практиці, ми прийдемо до таких висновків.

Драгоманов, як і соціалісти російські його часу, виходив в своїх поглядах переважно з культурного моменту історії, але, відчувавши вплив матеріялістичної концепції Маркса, не збудував на своєму принципі героїчної концепції, як то буває в ідеалістів-соціалістів. Через те тактику боротьби оснував на еволюціонізмі, на міщанському принципі пристосування до обставин. З другою боку — він не прийняв цілком матеріялістичної теорії і звязаної з нею теорії класової боротьби.

Замість класи визискуваних він взяв громаду, як якийсь ніби вічний принцип людської організації, пішов по течії за федералістично-громадським ідеалом Прудона, в цьому смислі його наука пережила долю рідної йому теорії князя Петра Кропоткіна. Громада не є доки що движучою силою історії — вона має стати такою лише в будучому соціалістичному суспільстві. Теперішня „громада“ — це в малому масштабі теперішнє суспільство, а тому вона не може стати носителем якогось нового соціального ідеалу.

Прийнявши голий принцип марксизму про закономірність еволюції господарських форм, Драгоманов не засвоїв поняття класи, як двигача нашої історії, і тому не прийшов консеквентно до думки одділити в громаді працюючих від непрацюючих, досягнути думкою процес суспільних відносин на ґрунті продукції і розподілу, не представив собі ясно сторчового розрізу суспільної будови — перед ним стояла сіра маса суспільства бідних і багатих — громада. Він, розуміється, був на боці бідних, тому став за громаду їх. На Україні експлуатована маса — селянство. Він взяв селянську громаду, не поділивши її на працюючих, навіть не поділивши на бідних і багатих.

Це поясняється тим, що він дуже добре пізнав горизонтальну проекцію суспільства і дуже добре теоретично справився з національним питанням. З жалю до національного становища українського селянства, що було саме й нацією — він обєднав в своїй уяві всіх національно-пригноблених в одну категорію громади, в котрій в середині не помітив поділу на ґрунті продукційних і монопольно-власницьких відносин. З цього витворилась формула, що „український соціалізм не партія, а громада“.

Це слабка концепція.

Партія також не є соціалізм, бо движучою силою життя є клас, як реальний контрагент других класів, але навіть поняття партії, як носителя соціалізму, є сильнішим, ніж поняття громади. Чому? А тому, що партія є виразником певного ідеологічного стремління, за яким завжди криється класовий зміст. Старі соціалістичні партії організувалися на етичному принципі, і від сили самого принципу і віри в його залежав безкомпромісовий бій партії з старим ладом. Партія — боець-проповідник — не змінює безпосередньо соціальних відносин, але вона сильно, руба ставить питання і цим досягає великих пропагандистських

результатів. Коли б Драгоманов зорганізував хоч би й невелику партію активних борців за вищий етичний принцип, то цим би він досяг значних результатів, а коли б ще та партія на класовому ґрунті почала боротись за реальні інтереси своєї класи, то вона б втягла класу в процес вже свідомої боротьби за свої інтереси. А класа і дає напрямок історії.

Ані виключно етичного чи класового принципу, ані синтетичного виразу їх обох в одному не поклав Драгоманов в основу своїх методів боротьби, бо йому заступила перспективу сіра маса — громада різних перехрещених інтересів, а тому він, як культурник свого часу, спинивсь на тому: всі на роботу в громаду, кожний на своєму місці хай працює в інтересах громади. З цього й виріс льогічно своєрідний букет громадсько-земського лібералізму, народного шкільництва і статистики, котрим одначається вся епоха від „великих реформ“ до великої реакції за Олександра III в Росії.

Драгоманов не був фанатиком догматичної думки, тому не став яскравою індивідуальністю, котра б мала силу психологічної суттєстії і вела б за собою фанатиків, здібних на подвиг, безумне героїство, яке психично організує великі маси. Він був реальний, тверезий політик — дуже шановні прикмети для волової праці, для камінярства, а не для творення історичних епох. Він був камінярем, Франко — камінярем, взагалі гурток чесних камінярів, що падали під тягарем камінярської праці, котра є почесна, для суспільства і нації дуже потрібна, але не вона робить епоху. Шевченко не був камінярем. Він гукав „гострити сокиру“, щоб зоходитись будити „хиренну волю“, за більш як 20 років діяльності написав лише одного „Кобзаря“, замість 20 томів поважних камінярських праць, а тим часом „Кобзарь“ власне й став для нації революційним дзвоном, що лунав і лунає й досі, як прививна сурма до бою. У Шевченка різко був виражений етичний принцип і фанатизм боротьби в ім'я його. Він не стояв на еволюційному принципі, не чекав, поки суспільний розвиток, економічні відносини визволять селянство. Він не бачив ніякого закону в тодішній суспільній організації і тому закликав до сокири, а не якогось камінярства. В цьому велика революційна сила Шевченка. І дух Шевченка є ферментом росту українства, а не сухі, хоч і глибоко правильні для свого часу концепції Драгоманова. Епоху в українському житті мусів хтось зробити третій, що в собі носив би синтез Шевченка і Драгоманова. Але такого третього на українському ґрунті не знайшлося, він знайшовся на ґрунті індустріального капіталізму — Карло Маркс, що представляв дух бунту, революції і глибокої конструктивної думки разом.

На ґрунті аграрного господарства не прийшов ще свій Маркс, котрий би дослідив закони аграрних відносин, силу безконечного числа дрібних господарств, динаміку розмноження їх і психологію селянства; котрий би знайшов туг движучу силу, наддав їй революційний характер і підняв би прапор затятої революційної боротьби за визволення, а це значить за якийсь ідеал.

Як не було — то не було.

Український народницький соціалізм став рухом не соціалістичним, а культурницьким, тому розмінявся на дрібниці, обєднував різні елементи по одній прикметі — культурно-визвольному національному патосові, тому в лопі своєму виносив як марксистів, так і націоналістів, лібералів, демократів, а не революціонерів. І мусів настати час кристалізації ідеології на ґрунті не громади, а класових інтересів. Радикальна партія в Галичині, РУП на Великій Україні пережили однакову долю, — розклад на складові частини. Те, що там існує „радикальна партія“, а там „соціалісти-федералісти“ — це лише порожні черепашки, в яких жива істота вже давно вмерла, це — шкаралупини, що обернулися лише в суспільні окаменілості і такими існують й тепер. Мусіли прийти живі класові сили.

І вони прийшли.

Невиразна мішанина чогось ідеально-демократичного розкладалась на матерію буржуазну і пролетарсько-трудову, кожна з певним запасом своєрідного революційного чи контр-революційного духу.

Кожна з їх має свою класову ідеологію й інтереси. Боротьба ідеологій і інтересів в своїй взаємній складності дає суму історичного процесу і є його движучою силою. Все наше народництво йшло від Драгоманова під прапором суперечних ідей — революції й еволюції. Шевченка і Драгоманова, які один одного взаємно ослаблюють, тому революційний рух був загалом слабкий своїм еволюційно-каменярьським дзьобанням, до якого не могли і не можуть ніколи пристати широкі маси.

І широкі маси українського народу були в стороні від цього руху, навіть ширші маси інтелігенції, які йшли за своїми інтересами по стежці боротьби за буржуазно-міщанський добробут.

Коли українство 1917 року стало на ґрунт боротьби за класові інтереси, воно стало могутнім, живим: пішли широкі маси. За революційно-соціалістичним українством пішли трудові маси, за ліберально-буржуазним українством — дрібне інтелігентське мішанство, за реакційно-буржуазним — велика буржуазія. Тому й пояснюється факт впливу соціалістично-революційних елементів, що повели за собою більшість селянства і робітництва, а також факт впливу навіть таких нікчемних українських об'явів, як Скоропадський, котрий зміг утворити з історичного боку більший рух в буржуазії, ніж Драгоманівці в „громадах“. Діяльність українство, представлене навіть далеко слабшими особами, як Драгоманов, роблять ширший класовий рух, бо воно стоїть на ґрунті класової боротьби.

Вся інтелігенція, що помилково вважає себе за „сіль землі“, ніколи проповіддю благочестиво-культурних вартостей не зробить того, що зробять маленька група борців за класове визволення трудящого люду. Ніяка інтелігентська ідеологія не має того значіння, як то говорять панове безґрунтовні інтелігенти.

Ми стоїмо на переломі між двома світами: культурницьким українством і українством класової боротьби. Культурницьке українство, безґрунтова інтелігентщина скінчилась. Прийшов до боротьби народ. Класа трудящих визволиться лише шляхом революційної боротьби.

Тому матиме силу лише така ідеологія, що кликатиме народ на боротьбу.

На історичну арену українського життя вступив революційний соціалізм, що означає собою наш ідеал — соціалізм, і шлях до ідеалу — революцію.

II. Два світогляди.

Картина, яку ми тільки що оглядали, говорить нам про долю тих соціалістичних стремлень, які виростили, загально беручи, на принципі еволюціонізму. Сумна це доля!

І не лише для народницького соціалізму, а й для марксизму, котрий також опирається на доктрину еволюціонізму, дуже оригінальну, зрештою, і впливову в Європі. Революційне народництво 70-х років йшло своїм шляхом революціонізму, але тому що воно тоді не перемогло, тим самим втратило кредит і відступило своє місце еволюціонізові, який знайшов свій найкращий вираз в марксизмі.

Українське драгоманівство було плодом переходної доби до уміркованих принципів еволюціонізму, але воно не стало марксизмом через об'єктивні обставини українського життя — аграрний характер України і національну неволю її. В Росії, як бачимо, прийшов також свого роду „радикалізм“, але він був безсилим супроти сильнішої теорії еволюціонізму — марксистської.

Революційний соціалізм відродивсь в Росії в початку XX віку, на Україні — трохи пізніше, як і все на Україні йде пізніше через слабшу її культуристь.

Однак на чому все-таки виростає революційний соціалізм, на якому ґрунті?

Виясненню цього питання присвячені дальші нариси, але коротко треба означити тут-таки головні прикмети рев. соціалізму і його розбіжності з популярним і пануючим в Європі марксизмом.

Головна різниця — цілком инакша історично-філософська свідомість, инакше розуміння історії, инакша соціологічна доктрина, на якій основана система инакшої тактики боротьби за соціалізм.

Друге. Окремі природно-історичні, господарські і культурно-психологічні обставини життя аграрного сходу, це-б-то аграрне господарство, своєрідні земельно-правові відносини і свідомість, певний рівень народньої культури і окремий характер політично-соціального гніту пануючих.

Для України ці об'єктивні фактори мають де в чому инший вираз, ніж в Росії, а спеціально — національна неволя, певна соціальна структура української нації (національна протилежність інтересів села і міста), низький рівень вищих елементів культури, культурно-психичний антагонізм з Росією, характер самого капіталу (колоніальний), де-що инакший характер аграрно-земельних відносин (непередільна земельна громада).

При різниці місцевих об'єктивних даних між Росією й Україною, вони мають де-що спільне в аграрній природі свого господарства, в перевазі трудового типу над капіталістичним, що їх разом рішучо одрізняє від індустріальної Європи. Через те європейський (марксистський) соціалізм не може опанувати Східної Європи, не відмовившись від основної своєї догми — еволюціонізму, як принципу тактики.

Спільним ґрунтом російського й українського соціалізму є їх історіософична концепція революціонізму, на якому стояло як давнє революційне народництво, так і теперішній революційний соціалізм. Однак, пояснення даного історичного моменту і розуміння конкретних об'єктивних обставин змінюється рівнобіжно з розвитком життя, тому теперішні соціалісти-революціонери де в чому одрізняються від своїх попередників — революційних народників.

По змозі намагатимусь вияснити підстави українського революційного соціалізму, як він мені представляється, використовуючи аргументацію як рев. народників, так і соціалістів-революціонерів — очевидно, російських, бо українське народництво майже не має революційного минулого ні в ідеології, ні в практиці, поминаючи досвід теперішньої революції і те революціонерство Шевченка і Драгоманова, про яке я вже згадував.

Революційний соціалізм на Україні, як український соціалізм, як рух, почався вже в нашому поколінні попереднього десятиліття. Але він і досі не виявив своєї ідеологічної фізіономії, не став на твердий ґрунт теоретичного переконання і не дав ще своєї відповідної тактики. Пережитий нами час революції приніс багато досвіду, який треба зв'язати з загально-теоретичним українським, а не з російським ґрунтом, як то було до недавня.

I. Капіталістичне і трудове господарство.

Сучасна наука про народне господарство займається вивченням переважно товарного, капіталістичного господарства. Вона говорить про закони його розвитку, руху, про його движучі сили і форми. Головною прикметою капіталістичного господарства є мета його: вироблення товару для ринку, а не для безпосереднього споживання. Головною правовою формою його є приватна власність на знаряддя продукції і на землю. Соціальна основа його — використання найманої праці, що передбачає пролетарську класу, позбавлену знарядь продукції і змушену продавати свою робочу силу капіталістам. Як наслідок цього — капіталісти присвоюють частину робітничої праці в формі надвартості (зиск), зріст капіталу на кошт цієї надвартості і збільшення тиску на населення, неухильна пролетаризація його. Ґрунтом для росту капіталізму є обробка сирових продуктів — промисловість.

От власне цим капіталістичним господарством і займається наука політичної економії.

Але ми знаємо, що, окрім капіталістичної системи господарства, є ще інша, в якій прикладається не найманий труд, а через

те нема в ній ні суспільної категорії (пролетаріату), ні економічних (надвартости, прибутку й ренти). Це господарство продукує не для ринку, а для споживання. Воно живе переважно в сільсько-господарській області і навіть не має (як це в Росії й на Україні) права приватної власности на головне „знаряддя продукції“ — землю. Значить, його правовою формою є громадська власність на основне „знаряддя продукції“. Його добуток не є виписок, а трудовий дохід. Воно не заінтересоване ринком, не поширює його, не шукає, не воює за його, маючи в собі багато з прикмет „натурального господарства“. Це — трудове господарство, область якого переважно хліборобство, ремісництво.

Воно складає дуже поважну частину людського господарства, навіть подавляючо більшу його частину. Воно продукує в Росії й на Україні значно більше продуктів, ніж однорodne капіталістичне господарство, воно займає на Україні до 70% всього населення! А між тим наука про народне господарство майже ігнорує його і говорить лише про капіталістичну систему, ототожнюючи капіталізм з самим народнім господарством. Велика різниця трудового господарства в Росії й на Україні від європейського в сільському господарстві: селянська земля тут майже вся є громадською власністю (в Росії — передільна община, ще займає майже 90% всієї селянської надільної землі, на Україні — передільна і непередільна община, що займає майже 55% всієї селянської надільної землі, при чім на сході і півдні цей процент піднімається до 94%. — Катеринославщина, а на заході падає до 4%. — Поділля, уступаючи своє місце подвірню-спадковий — не індивідуальній також! — власности). В Європі земля в трудовому господарстві, як і в нашій Галичині, є привагно-індивідуальною власністю.

Ця „європейська“ правова форма власности на землю панує і в Естонії, Латвії, Литві, Польщі. Лише Росія, Україна й Білорусь представляють різко-инакший (колективний) тип власности на землю в трудовому господарстві, при чім на Україні і в Білорусі, загалом беручи, цей тип де-що м'якше виявлений, ніж в Росії, і до певної — дуже малої — міри уявляє повільний (на Правобережній Україні) перехід до європейського типу (панування приватної власности).

Це все вказує на глибоку, непримириму суперечність між трудовим і капіталістичним господарством взагалі і дуже глибоку різницю між трудовим східно-європейським (Росія, Україна і Білорусь) і західно-європейським трудовим господарством. Коли правові відносини є лише формою заключених в ній економічно-суспільних, то всякому ясно, що колективна і приватна власність на землю в трудовому господарстві витворюють инакше й ідеологічні „надбудови“, які не можуть бути втиснуті в рямці європейських, як буржуазних, так і соціалістичних теорій. Наука про індустриально-капіталістичне господарство претендує називатися універсальною, тоді як вона охоплює лише частину народного господарства, ігноруючи систему трудового господарства. Це особливо різко кидається в вічі в Росії й на Україні, де капіталістичне господарство представляє, як по розмаху продукції,

так і по числу зайнятого в ньому населення, дуже малу частину, порівнюючи з трудовим, між тим політична економія говорить і тут про закони індустріально-капіталістичної продукції! Так само і наука соціалізму. Маркс студював і бачив перед собою англійське, німецьке, французьке капіталістичне господарство, вглибився в його тенденції та закони і на цьому ґрунті утворив свою ґрандіозну соціологічну і економічну систему, котру можна б назвати наукою індустріального капіталізму і його „іманентного“ продукту соціалізму. І оскільки Західня Європа уявляє один тип власності, незвичайно розвинуте індустріальне господарство, з перевагою його над трудовим господарством, остільки марксизм пустив глибоко коріння в європейський ґрунт: майже всі соціалістичні партії там ісповідують марксизм.

Не те в Росії і на Україні.

Трудове господарство на основі гуртової власності на землю було ґрунтом, з якого виросла в Росії і на Україні революційно-соціалістична ідеологія. Коли Маркс і Енгельс в „комуністичному маніфесті“ причислили європейське селянство до контрреволюційної маси приватних власників ва зварядя продукції, то вони мали для цього формальну підставу, виходячи з того, що трудове селянство мало землю на праві приватно-індивідуальної власності. Розуміється, цього цілком не досить для того, щоб признати за трудовим господарством (без найманої праці, а тому й без надвартости) однакові властивости з буржуазним. Для цього немає об'єктивних даних! Однієї формальної прикмети замало, бо за однаковою правовою формою земельної власності трудове господарство має в собі цілком инший економічний зміст, ніж капіталістичне. Без сумніву, європейське трудове селянство причислити до контрреволюційної маси давав підставу його культурно-психологічний характер, а саме податливість клерикально-релігійним суґґестіям духовенства, — цього стовпа європейської реакції. Але з цього суспільно-психологічного факту не можна дедукувати економічної суті трудового господарства і класової — селянства. З очевидною наглядністю це виявилось так сказати, в чистому виді, в Росії і на Україні, де трудове селянство є не лише поважним учасником революції, а навіть більше — її основою і головним двигачем!*)

*) В передмові до „Комуністичного маніфесту“ 1882 року Маркс говорить, що коли вибухне в Росії революція і стане імпульсом до всеєвропейської, то община може стати вихідним пунктом для соціалістичної організації суспільства. Реаґуючи на цей погляд, російські марксисты (Плеханівська школа) старались дуже багато, щоб він не поширився, і вони добились значного успіху в справі компромітації общини за кордоном. Марксистська література Росіян розносить жмут своїх ідей по всій Європі, марксисты різних національностей і держав просто переписують загальні предисилки марксизму (часто препарованого толкувателями на свій смак) і варіюють загальники в залежності від індивідуального хисту, але по суті всі їх писання — шаблянові. Українські марксисты — „європейці“ (галичане), а за ними і буржуазна інтелігенція шабляново повторює свої „погляди“ на общину, про яку вони ані найменшого поняття не мають. Вони щось чули, що це якийсь „колективізм“, пережиток „примітивного комунізму“, а позаяк комунізм є тепер всевітнім страховищем для буржуазії, то очевидно, що всякий натяк на комунізм общини викликає люту, скаженість

Цього факту не можуть заперечувати найбільш правовірні марксистські ортодокси і, очевидно, мусять виявити гнучкість язика, щоб убити цей факт в свою ідеологічну систему. Вони це й роблять формулою признання „біднішого крестьянства“, а в останній час навіть „середняка“, за фактор соціалізму. Це ще ніщо інше, як перехід з марксової ортодоксії на позицію російського і українського революційного народництва. Нам важно в цім разі зазначити цей факт, як один з доказів того, що ідеологія революційно-народницького соціалізму виросла на реально-історичному ґрунті в Росії і на Україні і представляє оригінальну соціалістичну систему, яка суперечить європейському доктринерству, схильному трактувати марксизм, як універсальний соціалізм, що суперечить, на нашу думку, об'єктивному станові речей.

2. Земельна громада (община).

Отже трудове селянство, основи його господарства, колективна форма власності з принципом рівенства права кожної особи на землю, кількостний момент цього господарства; його побутово-етична основа і збудований історично на ній суспільний устрій трудових мас — стали ґрунтом для вироблення ідеології революційного соціалізму всупереч автоматичному еволюціонізму європейського соціалізму.

Бачучи перед собою реальний факт народньо-трудового колективізму, хоч і не досконалого по степені розвитку, придушеного, систематично каліченого пануючими класами, російські і українські революційні соціалісти признали в йому високий тип народньо-трудового буття, що їм, як соціалістам, увиждався, яко втілена в побуті прекрасна мрія визволеної людськості. Всякий соціаліст, основою світогляду котрого є колективізм і рівне право кожного на природні добра, мусів це признати. „Община“ в Росії, „громада“ на Україні — це не лише адміністративне поняття, це — народньо-господарський колективний принцип розподілу, в данім разі — землі.

Можна сказати, що це перша стадія колективізму: спільне володіння природою та ще з рівним правом кожної особи на неї. Коли

і ревище проти неї. Свіжим фактом реакції проти „общини“ є вказівка в програмі парижського „Укр. Національного Комітету“, котрий пропонує земельну справу рішати на Україні поділом на хутори. Європейська буржуазна хуторянина панує і в Українців, які пропонують те, що для степового характеру України є неможливе цілком. Степи безводні! Населення купиться коло річок, поділити степи на хутори неможливо. Це розуміє кожний укр. селянин, що живе на Херсонщині, Катеринославщині, Таврії, Полтавщині, Харківщині, Донщині, Бесарабії, Поділлі, це-б-то більшість укр. населення! А „європейці“ лізуть з хуторами туди. Як наші „європейці“ засвоюють ідею хуторів з європейської буржуазної літератури, так всі марксисты засвоюють і поняття община, про яку вони нічого не знають, бачучи перед собою лише факт приватної індивідуальної земельної власності і не знаючи, що подавляюча часть селянського землеводіння в Росії і дуже велика часть на Україні є колективна. Російська община і українська зем. громада — це зовсім не „альменди“, як то думають наші буржуазні „європейці“, котрі не мають поняття, як живе укр. трудовий народ.

соціалісти визнають колективізм за найвищий тип людського співжиття, то вони мусять визнати ним „общину“ і „громаду“, хоч ступень розвитку цього типу в общині і громаді й не висока поки-що, але розвивати його, підносити ступень досконалості — це завдання кожного, це завдання історії. Так і визнали революційні народники „общину“ і „громаду“ за високий тип, за соціалістичний тип життя, в його початковій стадії, не досконалій ступені. В своїй відозві до молодіжи сказав натхнений і один з найбільших революційних народників Н. Г. Чернишевський: „Умрите за сохранение равного права каждого крестьянина на землю, умрите за общинное начало!“

Ці великі слова є заповітом революційного народництва і вихідним пунктом соціалістично-революційної боротьби багатьох поколінь в Росії і на Україні за останні 60—70 років життя. Боротьба за „общинное начало“, за принцип народнього колективізму, боротьба не лише за збереження його, а й за розвиток його, за піднесення ступені розвитку цього високого типу громадського існування — стало і є задачею активної боротьби, не лише ідеологічної розробки в літературних кабінетах. Через те революційне народництво по своїй суті було і є активною, реально-потрібною боротьбою за соціалізм, за введення його на місце феодально-поміщицького і капіталістичного панування. Це виходило з реального факту хочби в тій його частині, що треба зберегти існуючий, живий зародок колективізму. Але, опріч задачі збереження, була ще й задача розвитку колективістичного „начала“!

А зберігати треба було. Бо вже в 60-х рр. пануючі класи стрівожились після проповіді Герцена, Огарьова, Бакуніна про „соціалістичність“ общини. Міністр Валуев 1863 р. вносив правительству доклад про потребу боротьби з общиною і заведення приватно-індивідуальної власності на європейський зразок. Цей „європеїзм“ Валуєва був у 80—90 рр. підхоплений... марксистами, які розпочали боротьбу з революційними народниками, спеціально проти ідеї зберігання общини. Сумним першим пам'ятником цього є книжка бувшого чорнопередільця Плеханова, що потім став „батьком“ російських (і українських) марксистів — „Наши разногласия“ (1885 р., Женева). Після розгрому соціально-революційної партії „Народної Волі“ в початку 80-х рр. народилась за кордоном з чорнопередільців група „визволення праці“ на чолі з Плехановим і Аксельродом, що засвоїла марксизм і кризь цю призму почала пояснити, „передбачати“ еволюцію Росії. Марксизм, залізний закон розвитку продукційних сил, матеріалістичне розуміння історії, необхідність для Росії переходу через капіталістичну фазу, необхідність виварки селянства в капіталістичному котлі, це-б-то пролетаризації — це все стало в гостру суперечність з ідеологією революційного народництва.

Чому?

3. Початок розколу.

Ясно. Революційні соціалісти, виходячи з розуміння общини, як першого ступня (і то реально-живого) колективізму, бачили в общині

перехідну форму до соціалізму. Вони думали, що община є логічною категорією соціалізму, через те від общини шлях, на їх думку, лежить просто до соціалізму. Треба тільки розчищати його, викорчувати феодально-поміщицькі пеньки і вести нарід до прекрасної будучини; треба битись реально, тепер же, нападати на всі ворожі сили! Треба народові розкрити суть його власного устрою, що він є зародком соціалізму, треба викликати соціальну революцію. Всупереч Європі, котра застряла в багні капіталізму і його міщанської культури, Росія піде окремим від неї шляхом. Росія бо, завдяки історичній долі, що дала їй общину, ближче стоїть до соціалізму. Через те Росія піде, мовляв, своїм окремим шляхом, обминаючи капіталістичну фазу, просто до соціалізму. Це ясно, а тому помиляються ті (в тім числі й марксисти), що думають, ніби капіталізм мусить захопити і Росію. Капіталізм є ворог трудового люду, його нема чого кликати в Росію, штучно насаджувати і бачити в ньому якусь історичну необхідність. Він не є історичною необхідністю, він є для Росії лише одною з історичних можливостей.

І тут революційне народництво зустрілось з матеріалістичним розумінням історії.

Матеріалістичне розуміння історії, або соціальний матеріалізм, є вісєю соціологічної доктрини Маркса й Енгельса. Виросла вона на ґрунті вивчення європейського капіталістичного господарства і зводиться до слідуячого.

„В суспільній продукції, потрібній для підтримки життя, люде вступають в певні відносини, необхідні і незалежні од їх волі, які відповідають певному шаблеві розвитку матеріальних продукційних сил. Сокупність цих продукційних відносин творить економічну структуру суспільства, реальну базу, над котрою підноситься юридична і політична надбудова і котрій відповідають певні суспільні форми свідомости. Способом продукції матеріального життя обумовлюється соціальний, політичний і духовий процес життя. Не свідомість людей определяє їхнє буття, а навпаки: їхня свідомість определяється їх суспільним буттям. На певному шаблі свого розвитку продукційні сили суспільства стають в конфлікт з існуючими продукційними відносинами, в рамках яких вони до того існували, або — що є лише юридичним виразом того ж з'явища — з відносинами власности. З форм розвитку продукційних сил ці відносини стають їх кайданами. Тоді настає доба соціального перевороту. Зі зміною економічної основи змінюється швидче чи тихше вся величезна надбудова. При вивченні таких переворотів треба завжди одрізняти матеріальний переворот в економічних умовах продукції, що дається точно формулюватися природно-історично, від юридичних, політичних, релігійних, художніх чи філософських, або — коротко кажучи — ідеологічних форм, котрими люде обгортають цей конфлікт в своїй свідомості і в котрих вони боряться. Ніяка суспільна формація не гине, не розвинувши всіх продукційних сил, для котрих вона дає потрібний простір; нові продукційні відносини ніколи не виникають раніш, ніж в недрах старого суспільства не будуть підготовлені мате-

ріальні умови для їх існування“ (Marx: Zur Kritik der politischen Oekonomie, Stuttgart, 1920, ст. LV—LVI *)

Література вказує, що Маркс і Енгельс не дали закінченої і науково-обґрунтованої теорії історичного матеріалізму, а всі їх твердження висловлено в формі, хочби, наприклад, вищенаведеного ряду дедукцій, власне афоризмів, які стали відправними пунктами марксизму. Що ж ми тут бачимо? Продукційні сили, продукційні відносини (відносини власності), спосіб продукції. Взаємовпливи цих категорій спричиняють розвиток. Розвиток продукційних сил розриває юридичну форму продукційних відносин. Так стають соціальні перевороти. Цілком на ґрунті економічному. В кінці цитати вказано на невмолиму стійкість цього процесу, на логічну необхідність, на невмолиму діалектику історії.

Послідовно з цієї схеми вивипливає автоматизм історичного розвитку, повна незалежність ходу історії від людської волі, це-б-то, що людина є пасивною іграшкою в руках „продукційних сил“, точного наукового означення яких в марксизмі немає. Марксисти взяли собі ці „продукційні сили“ за провідну зорю в історії, одсунувши саму людину осторонь, не визнаючи за людиною права бути суб'єктом історії. Практичні висновки з цієї теорії, в приложенні їх до певної історичної обстановки і моменту, вели і ведуть до надзвичайно заплутаних теорій, з-за яких люде найбільше і сваряться, але нам важно в данім разі, що ж таке історія і які рушійні сили її розвитку?

4. Суспільний процес.

Відношення до природи наповняє всю діяльність людини, котра здобуває від природи засоби для свого існування. Людина може наступати на природу з індивідуальними своїми силами (так і було в доісторичну добу, коли люде окремо жили ще зоологічними одиницями-родинами), або в гурті з вищими людьми, це-б-то соціально. Згодом соціальне об'єднання людей розвинулось незвичайно і дійшло аж до сучасного суспільства. Це для людини корисно, бо гуртом можна більше здобути. Отже відносини людини складаються з відносин до природи, індивідуальних і гуртових. Людина відноситься до природи суспільно, це-б-то суспільство є свого рода інструментом, збірником індивідуальних сил, через які людина і впливає на природу, але в людини виникають внутрі суспільства також відносини, що власне і наповнюють і творять суспільну сферу існування, що має свою окрему історію — соціальну, як протилежність попередній добі зоологічного існування.

Історія суспільних відносин і є властивою соціальною історією людини. Таким чином, ми маємо три фактори історії: природа, людина, суспільство. Очевидно, природа має свої окремі закони розвитку, своє самостійне, незалежне існування й тому ще свою окрему історію. І поскільки людина є частина природи, вона має біологічні закони

*) Підкреслення мої. М. Ш.

свого існування, залежні від природи, історія біологічного розвитку людини входить в історію природи, але як член суспільства — людина має ще окрему сферу соціального буття і соціальних відносин. Ці соціальні відносини і мають свою історію. Вони є предметом її.

Очевидно, що початок соціальних відносин знаходиться або в добровільній згоді людей вступити в ці відносини або в недобровільній, коли одна людина живосилом примусить другу людину вступити в ці відносини. І в тім і другім випадкові відносини виникають з акта волі, суб'єктивної волі людей.

Відносини людини до природи виникають з непомітно-необхідних об'єктивних властивостей природи і людини, але соціальні відносини людини до людини (з причин господарських чи негосподарських) виникають з акта суб'єктивної волі, а не об'єктивної необхідності. Ці соціальні відносини незвичайно складні і зі збільшенням числа людей і степені густоти населення вирости до величезної сили впливу, соціального впливу, що межують з силою впливу об'єктивної необхідності. Коли б населення землі через якісь причини зменшилось, напр., до 5—10 душ, то, очевидно, вся складність теперішніх соціальних відносин впала б цілком до початкового свого стану. Отже соціальні відносини, соціальне тиснення, — є історичним з'явищем, є історичною категорією, що має свій початок і може мати логічно мислимий кінець. Яко зявище історичне, воно, значить, є ділом людським, бо абстрагувати його від людини не мислимо. Соціальні відносини, движучі їх сили, причини їх і наслідки — є людський твір, джерело їх — людина, як носитель движучої психофізичної енергії.

Чому ж соціальні відносини здаються іноді людині (і є іноді, справді, такими) непереможно-могутими, перед котрими сила і воля окремої індивідуальності є майже ніщо?

Окрема людина є одиницею фізичної і психично-рушійної маси. Многочисленно більшу масу й енергію мають всі інші люди, беручи їх суспільно, бо іменно всі люди організували свою масу і енергію в певну спільність. І коли ви будете порівнювати силу маси й енергії окремої особи з силою й масою другої особи, то побачите, що вони мають приблизно однакову силу впливу. Коли ж порівняєте масу і енергію окремої особи з силою і масою всіх інших осіб, взятих разом (суспільством), то побачите різницю, яка саме стає перед очима. Тут і виявляється вся „малосилисть“ одиниці супроти суспільства.

Ця малосилисть одиниці і всесилисть суспільства збільшуються в часі і просторі.

Чим більша одлеглість в часі одділяє особу од суспільства, тим більше скупчених сил має суспільство і менше — особа. Висновок з цього порівняння стає ще яснішим, коли ми уявимо, що порівнюємо індивідуальну силу, зібрану протягом короткого часу життя особи, з безмежним протягом часу в житті суспільства. Ці величини непомірні! Але порівняння сили особи і суспільства в просторі дає ті ж самі результати. Чим більший простір суспільних відносин, тим еднання людини з людиною стає менше, вплив волі однієї на волю

другої менший, тим інертність, непорушність суспільної маси і сили більша, а сила окремої особи — менша.

І можна логічно мислити, що окрема людина цілком не може керувати волею і масою всіх інших людей, навпаки — сама цілком підпорядковується їм, це-б-то волі і масі суспільства. Марксисты кажуть — продукційним силам, що розвиваються в суспільстві, але цілком помимо його волі.

Коли помимо волі кожної особи з'окрема, то, значить, і помимо волі всіх осіб разом, отже суспільні продукційні сили розвиваються помимо.... суспільства? Тут логічний непростимий гріх марксизма, що надав продукційним силам якесь значіння над-людських сил і віддав їм віжки історії в руки, одмовившись од признання початкової волі людини, безсилість котрої він вивів з порівняння маси і енергії окремої особи з масою і енергією всіх інших осіб, організованих в суспільство. Порівняння не в однакових умовах!

Людина індивідуально не може підняти, навіть зворухнути, 100.000 пудів ваги — це факт, але є фактом, що маленький хлопець при допомозі підйомного крану підніме цю вагу і навіть спустить так, що розіб'є шкаралупину горіха, а зернятка не порушить ні крихти. Чому це? А тому, що людина, взята по-за суспільством, має лише свою індивідуальну масу й енергію, є дрібницею, взята ж, трактована суспільно, вона має більшу силу. Вона має в собі частину суспільної сили. Вона не лише віддає свою силу суспільству, а й дістає велику соціальну силу від суспільства.

І коли хто хоче знати дійсну силу соціальної людини, то мусить звернути на це увагу. Людина не може підняти ваги самого згаданого крана, але при допомозі його може підняти більшу вагу, ніж сам кран. Що таке кран в данім розумінню? Це є купчення певної, соціально вкладеної в нього сили, якою може орудувати і окрема особа.

Сила окремої людини в суспільстві є більшою за її індивідуальну силу, зміряну по-за суспільством, в якійсь абстрактній безповітряній, по-за соціальної простороні. Отже коли міряти силу людини з силою суспільства, з силою соціальних відносин, то треба брати її соціально, як носителя частини соціальної сили, іноді навіть дуже великої частини. Соціальна сила людини — це є її соціальна властивість, яку вона може виявляти лише соціально. І порівнювати її можна лише в однакових соціальних категоріях: силу окремої особи з силою окремої особи, силу родини — з силою другої родини, силу групи з силою другої групи, силу класу — з силою іншої класу. Лише так можна орудувати з соціальними категоріями.

Коли ж ви візьмете „продукційні сили“ суспільства з одного боку (це-б-то все суспільство!) і сили окремої людини — з другого та порівняєте їх, то й вийде, що продукційні сили, цей твір людей, возвишаються до значіння над-людських фатальних сил, що розвиваються

по своїх власних законах, помимо і незалежно від волі їх творця-людини, а людина тоді розглядається не як творець своєї історії, а як її продукт („думання опреділяється буттям“!), та ще й жертва, іграшка в руках створених нею „продукційних сил“! І тоді діалектика історії справді стає . . . лише словесною діалектикою, що має лише стільки спільного з історією, оскільки трактує про неї, нічого не пояснюючи по суті справи.

Соціяльна сила окремої людини величезна, яку можна пізнати лише в соціяльній обстановці, в соціяльній дії.

Соціяльну силу окремої людини можна і треба міряти не в по-за-соціяльній, абстрактній сфері, а силою тієї соціяльної категорії, до якої особа належить: родина, група, класа, нація.

Соціяльна сила робітника заключається не в його індивідуальній силі, а в силі робітничої класи, сила капіталіста не в його індивідуальній силі, а в силі його класи, його соціяльної категорії. Окремого робітника, як і окремого капіталіста може легко знищити сили ворожої класи, але того самого робітника в його соціяльній обстанові знищити не можна, доки сили класу будуть рівні чи навіть не рівні. Тут лише повстає питання, а коли ж робітничу класу знищить соціяльно-класу капіталістичну? Тоді, коли соціяльна сила робіництва буде більша, ніж капіталістів.

Сила людини складається з фізичної маси і рушійної сили, що разом можна назвати її психофізичною енергією. Так складається і сила соціяльних категорій: родини, групи, класи. Соціяльність збільшує сили окремої особи, то, очевидно, збільшує і силу сполучення їх. Коли класу робіництва має велику фізичну масу, то класу капіталістів не знищить її, бо має меншу масу. Але коли класу капіталістів панує соціяльно, то тому, що вона має більшу енергію, більшу психично-рушійну силу. І вся річ в тім, — що добре знають соціялісти (і навіть марксисти), — що треба збільшити психичну енергію (рушійну силу) трудової класи, відповідно її фізичній масі: тоді вона перемаже масу і енергію капіталістичної класи. І вони йдуть, агітують, організують, освідомлюють пролетаріят своїми слабими силами, не покладаючись на те, що усвідомлюючи працю мусять робити лише „продукційні сили“. Тут і марксисти забігають вперед автоматизму історії і хочуть збільшити психичну енергію робітничої класи! Чи й на це їх пхають продукційні сили, чи й це вони роблять „помимо волі“, незалежно від неї, особливо марксисти-інтелігенти, яких „буття“ тримає зовсім не на фабриці чи на ниві, а в розкішних кабінетах?

Росподіл соціяльної енергії по соціяльних категоріях вказує на їх силу і роль їх в історії.

Динаміка окремої особи і динаміка класів — ось движучі сили історії.

5. Розуміння історії і критика марксизму.

Марксисти визнають, що початкове скупчення капіталу не залежить, як то говорять буржуазні економісти, від „ощадности“, „дбайливости“ і „здібности“ окремих осіб, що здобули знаряддя продукції в свою власність і через те вирости на багатирів. Історична наука установила, що земельна власність і інші інститути власності вирости з насильства дужчих над слабшими. Батьком капіталізму було насильство з усіма його формами рабства, кріпацтва і всякого поневолення. Будучину капіталізму уявляють марксисти, як кінець його, шляхом соціальної революції, шляхом насильства, це-б-то субективно-вслевим актом людей.

В межах цього капіталістичного періоду людина позбавляється волі, весь соціальний процес провадять продукційні сили, незалежно од волі людей.

Коли допустити цей погляд, то, очевидно, треба прийняти такі консеквенції. Коли клясів ще не було (навіть і тепер є безкласові суспільства — „дикі“), або коли їх вже не буде (в соціалістичному суспільстві), то що тоді буде двигачем історії? Продукційні відносини тепер виявляються в класовій боротьбі, і в результаті цієї боротьби — розвиток історії. Як не буде клясів, то й не буде хіба розвитку?

Очевидно, це не так. Позад продукційних сил стоятиме, як і стояла, єдиний двигач — людина, джерело і носитель рушійно-динамічної енергії. Буде лише дві соціальні категорії: окрема особа і суспільство. І взаємовплив їх буде, як і є, двигачем історії. Причём соціальна сила суспільства буде і силою особи, і що може зробити суспільство — це, значить, зробить особа, як соціальна істота.

Разом з тим напрохується друга консеквенція.

Марксисти визнають, що соціалізм виросте сам собою з капіталізму (на що ж тоді кінцева соціальна революція?), що соціалізм є функціональним явищем капіталізму! Капіталізм є передумова соціалізму!

Автоматизм історії веде її до революції. Революція ніщо инше, як заупинка одного історичного періоду і початок другого. Чому ж іменно продукційні сили так ослабнуть, що дадуть змогу виявитись революції, насильству над історією? Маркс каже, що в недрах суспільства набираються потроху нові сили, що потроху змінюють продукційні відносини. Які ж це сили? Продукційні сили. А які сили ділають помимо волі людей і залізно панують над ними? Також продукційні сили. Значить одні продукційні сили панують, другі набираються незалежно од волі людини і незалежно від вже пануючих продукційних сил?... Це все питання, що виникають з марксових посилок, але вони нас не можуть цікавити, як породілля догми і ведуть до схоластичної еквилібристики.

Але на ґрунті власне цього толкування волі і безсилля людини (індетермінізм і детермінізм) розвинулась була величезна суперечка між народниками і марксистами, в якій марксисти зайняли позицію детермі-

нізму, непризнання свободи людської волі. Нам тепер нема потреби входити в подробиці цього спору в сфері філософії, але нам цікаво глянути на вияв цього розходження в соціологічному толкуванні доктрини.

Марксисти соціалізм визнали за автоматичний результат історії, так би мовити — за еманацию капіталізму. Супроти цього народники зайняли протилежну позицію: соціалізм буде розвитком общини, виросте з трудового господарства, а не з капіталізму, як думали марксисти.

Думаючи так, марксисти логічно перейшли в Росії і на Україні до боротьби з „общинним началом“, вважаючи всі „старі“ форми перепорою для приходу капіталізму, а це значило — і соціалізму, бо, на їх думку, чим швидче розвинеться капіталізм, тим швидче прийде і соціалізм. Логічно з цього — необхідність „розложення общини“, боротьба за пролетаризацію селянства, це-б-то за збільшення числа пролетаріату (борця за соціалізм), бо селянство признано за контрреволюційну масу, „дрібну буржуазію“, хоч вона не то що не використовує надвартости, а ограблюється до решти власне буржуазією і тисячами мре з голоду.

Але раз люди увірували в матеріалістично-історичний фаталізм, в те, що соціалізм може появитись лише, як наслідок капіталізму, що трудове селянство є „буржуазія“, що община є стара форма (колективізм власности!), то ясно, що Росія і Україна ніякого „особливого шляху“ не має, мусить підлягти „капіталізації“, а селянство „пролетаризації“. Селянство повинно колективізм землеволодіння покинути для того, щоб, спочатку виварившись в капіталістичному котлі, потім вернутись знову до колективізму, але нового, иншого, соціалістичного, досконалого. І треба тепер уявити радість марксистів, коли їхні „проорокування“ збувались: капіталізм в Росію йшов, община розкладалась. Вони це все вважали за історичну необхідність (не то що можливість, а неминуучу потрібність!) і сміялися високомірно з „бідних“, „ідеалістів“, „романтиків“, „дрібноі буржуазії“, що вела одчайдушну героїчну боротьбу з царизмом і капіталізмом. Йде „історична необхідність — і чому дон-кихоти опираються!“ Навіть знайшлися ортодокси матеріалізму, що виступали проти несення допомоги селянству підчас страшного голоду 1891—92 рр., вважаючи піддержку селянства за перешкоджання історичному процесові, очевидно — за контр-революцію.

Розуміється, цього вже було забагато навіть для марксистів, і знайшлися инші марксисти, котрі признали тих ортодоксів за „несправжніх“ марксистів.

Це було етично, гуманно що-до голодних селян, але неправильно що-до „чистоти віри“. Хіба це входить в програму марксистів — підтримувати „буржуазію“ хоч би й дрібну?

В усякому разі догма є догма: раз соціалізм може вирости лише з капіталізму, то треба було вітати розвиток капіталізму в Росії — це раз, і друге — треба поборювати революційних народників і соціал-революціонерів, їхні „провокування“ ре-

волюції, їхню тактику тероризму супроти самодержавія, як опори капіталізму, треба йти иншим шляхом, „який вказала Європа“. Ця догма марксизму утворила той контр-революційний дух, яким перейнято всю тактику марксистів. Капіталізм ріс в Росії і, побачивши в общині перепону для швидкої пролетаризації, що молода промисловість потребує все більше робітників, що треба на робочому ринку збільшити конкуренцію праці, утворити регулятор заробітної платні — трудовий резерв — піднявся проти общини. Це був-страшній, могутий напад! Община тріщала, марксисти вітали „історичну необхідність“, а селянство протипоставило всю силу своєї упертості і трималося міцно общини і громади. Нарешті 1906 року прийшла столичинська реформа, яку привітала і частина марксистів. Інша часть одкрито своєї радості не виявляла, академічно констатуючи факт „історичної необхідности“.

Це все загострило боротьбу між марксистами і революційними соціалістами. Партія соціалістів-революціонерів розпочала на самім початку XX в. знову політичний, (а максималісти — і аграрний) терор і продовжувала його підчас першої революції 1905—6 року, аж поки не ослабла.

Революційні соціалісти не прийняли погляду марксизму на автоматизм історичного розвитку і категорично одкидали можливість народження соціалізму з капіталізмом.

Лише революція, лише організоване насилля трудових мас одкриває шлях для організації соціалістичного устрою, а тому вимагали тактики збройної боротьби, тому озброєне повстання трудових класів вважалось за дійсний засіб цієї боротьби. Для „виховання“ мас потрібними вважались терористичні вчинки, „кари“ над особливо шкідливими охоронителями старого устрою.

Це все, очевидно, стояло в суперечности до „ортодоксального марксизму“, до його розуміння історії. Замість фатальних продукційних сил діяльним творцем історії революційні соціалісти визнають особу людську, соціальною силою котрої і дає початок змінам. Через те інтереси особистості поставили вони во главу угла своєї програми: лише інтереси конкретної особи є критерієм для оцінки історії, критерієм соціального поступування людини. Лише гуманізм, найбільша сума щастя найбільшого числа людей може бути критерієм соціалістичної етики, це-б-то право конкретної, живої людини на свою працю, на рівну пайку природного добра, право вільного безмежного розвитку особистості.

Шукання правди об'єктивного стану річей (правди-істини) і суб'єктивної правди людської, що служить щастю і свободі кожної конкретної особи (правда-справедливість), примирення цих правд, утворення їх синтезу в інтересі людської особи — такий принцип установили соціалісти-революціонери, як путеводну зорю в соціальному поступованні людини. А з того всього — активний вплив, натиск на історичний процес, а не пасивне вичікування того часу, коли капіталізм зробить соціалізм. Це є відкиданням, нехтуванням автоматизму історії, того матеріалістичного фаталізму, який лежить в основі марксистської доктрини.

Історичні умови розвитку Росії і України, перевага трудового господарства, винищена селянська маса, народня віра в те, що земля не повинна бути приватною власністю, — були ґрунтом для росту соціально-революційного світогляду, для організації не-марксистської соціалістичної партії, котра не могла прийняти концепцій, вироблених марксизмом на ґрунті європейського капіталістичного устрою.

Як же соціалісти-революціонери розуміють історичний процес і яку еволюцію суспільства передбачають?

З попереднього викладу вже видно схему революційно-соціалістичного світогляду. Людина є творцем своєї історії. Продукційно-економічні відносини грають дуже важну роль, вони є одним з факторів поступу і розвитку, але не єдиним. Позаяк людина бореться за охорону свого життя, за виконання своїх фізіологічних функцій (це є біологічний закон), то переважна частина її діяльності — господарська — направлена на здобуття продуктів для їжі, пиття, одягу, життя, але не лише для цього. Вона займається господарством і для задоволення своїх духово-культурних потреб: будує храми, робить музичні інструменти, полотно і фарби для картин, для ікон, лабораторії, книжки і мікроскопи для науки, знаряддя для війни, але богослуження, концерт, науковий дослід — це не господарська діяльність, а творчість. Творчість людини, як вираз її психичної енергії, внутрішньої двигательної енергії (не мускульної, а психичної) є також одним з факторів розвитку історії.

І оскільки господарська діяльність людини має зв'язок з матеріальними умовами існування, з природою і соціально-економічними відносинами, оскільки „матеріалізм“ має свою вагу, розуміється, дуже велику. І розвиток продукційних сил, власне — збільшення продукційності праці є одним з проявів поступу, але сам він є наслідок, а не причина розвитку історії. Бо є ще негосподарська діяльність людини, котра також дає початок змінам в історії. Оскільки носителем творчої, рушійно-дінамічної енергії є людина, оскільки вона є початковим джерелом своєї соціальної історії. Інерція, велика громоздкість соціально-культурної господарської сфери величезна, як то пояснено раніш, але людина є її творцем і властивостями свого соціального стану, своєю соціальною силою панує над своїм твором. Не індивідуальна людина, а соціальна людина! Поскілки трудові маси пограбовані насильниками, поскілки вони мусять всю свою діяльність наповняти лише матеріально-господарським змістом, постільки лише вони матеріалістичні в своєму житті і світогляді, і постільки їхня соціальна сила (як одиниці, так і класу) є мала, бо має лише фізичну масу і дуже мало рушійно-дінамічної творчої енергії. І розум класової боротьби є в тім, щоб збільшити цю енергію, використати соціальну силу трудящих, направити її проти паразитів. Отже зміст історії — боротьба за збільшення рушійно-дінамічної і творчої енергії мас, а це значить — складаючих її конкретних людських одиниць, бо лише ці одиниці є реальним носителем живої рушійної енергії. Збільшити рушійно-творчу енергію трудових мас — значить підняти індивідуальність людини, її здіб-

ности, її розмах, її творчість, силу її суб'єктивно-волевих імпульсів. Тому добро і добробут людської індивідуальності, особистості, є засобом її розвитку і разом з тим метою. Метою історичного розвитку стоїть добро людини, добро всіх людей. Ми не кажемо — суспільства, бо суспільство є абстракція: коли кожна людина матиме добро, то це значить всі, суспільство. І через це соціалістично-революційний світогляд можна би з правом назвати соціальним індивідуалізмом, очевидно, не в міщансько-буржуазному смислі цього слова (соціальний егоїзм), а в тому, як у нас вказано вище. Так і називав Н. Михайловський ідеологію революційного народництва — соціальним індивідуалізмом. Людина дала початок своїй соціальній історії, вона її продовжує, утворивши могутній інструмент своєї волі — суспільство, яким ударає в мертву природу і викресує з неї искри, огні незнаной доти сили, якими освітлює свій шлях. В своїх відносинах до природи людина не знищує природи і не творить її, вона її використовує, пристосовує до своїх цілей, які ставить суб'єктивно своєю волею. Історія суспільства і є ряд суб'єктивних цілей людських і їх досягнень. Не продукційні сили єдино передопреділяють хід історії, а суб'єктивно-волева діяльність соціальної людини і її соціальних категорій. Продукційні сили, утворені соціальною людиною, і служать цілям людини, а не своїм власним. Через те соціалізм прийде не як плід якихсь іманентних законів руху, заложених в продукційних силах, а силою іманентного суб'єктивізму людини.

Признаючи велику роль матеріального фактору в стосунках людини до матерії природи, ми розглядаємо відносини людини до властивостей природи, як їзду на пароплаві: людина не нищить матерії води, дерева, заліза, вугілля, а використовує їх властивості. Вона не може змінити по своїй волі матерію, але примушує її плисти туди, куди хоче вона, людина, і ставить мету людині матерії, а не матерії людині. В морі могутньої соціальності, утвореної людиною, ця людина ставить собі цілі і досягає їх — соціально.

Щоб не було непорозуміння, я дозволю собі звернути увагу на розділ про Шевченка і Драгоманова, де коротко зачеплено питання про „можливість соціалізму“. До того додаю кілька уваг. Коли взагалі можливий соціалізм? Які матеріальні чи культурно-психологічні передумови потрібні для приходу соціалізму, або, як тепер люблять висловлятися — коли доспіє соціалізм?

Ми що дня чуємо і читаємо, що не треба робити революції, бо де-які галузі промислу ще не назріли для соціалізації, а де-які назріли. В цих твердженнях заложено вже, як презумпцію, матеріалістичне розуміння історії. Під „назрілістю“ розуміється укрупнення виробництва: як що певна галузь ведеться вже по типу великого виробництва, в сконцентрованих господарствах, з великим числом робітників, машинами і т. н., то ця галузь „назріла“. Розуміється, ні в одній країні всі галузі, разом беручи, не назріли. Тільки в гірництві (вугіль, сіль, нафта то-що) панує велике виробництво з природи річи.

тому тепер говорять про „націоналізацію“ цієї галузі господарства. Майже всі інші галузі „не назріли“, ще довго не назріють, а при паннуванні капіталізму — ніколи не назріють розширтовані правом окремої власності.

Оця проблема „назрілості“ впливає логічно з марксистської догми, що розвиток матеріальних продукційних сил (знаряддя продукції) організує людей, колективізує їх, зводить все в більші групи, що працюють біля машин і т. п. Відповідно станові господарської техніки (знаряддя продукції) залежить і форма організації праці. Рабство відповідало одним знаряддям, кріпацтво — иншим, вільна наймана праця — ще иншим, теперішнім машинам і т. д. Отже людскість в історичному розвитку переходить до вищої техніки і через це колективізується. Капіталізм є епохою найбільшого розцвіту техніки, колективізація праці розвивається неупинно, рівнобіжно з тим йде процес соціальної перегрупіровки: дрібні господарства з поганим знаряддям не можуть конкурувати з великим виробництвом, гинуть, дрібні господарі пролетарізуються, переходять на фабрику, колективізуються, психіка змінюється з індивідуалістичної на гуртову. Отже буде такий час, коли господарство перетвориться по всіх галузях у велике виробництво — такий результат економічної еволюції, а соціальна еволюція при цім приведе до колективізації праці. Буде, значить, що? Соціалізм виріс в недрах капіталізму. Щоб соціалізм став уже видимим фактом, тоді зробиться соціальна революція: спролетарізована більшість відсуне силою приватних власників, вибере свою суспільно-державну владу — це буде диктатура пролетаріату.

Марксизм, намітивши таку схему, твердить, що вказана еволюція є соціальною законом, котрий неминучо виявиться скрізь. Кожна країна мусить перейти цей процес. І то в усіх галузях господарства — промислі і сільському господарстві. Позаяк капіталізм, силою свого характеру, стремиться укрупнити, збільшити продуктивність праці в інтересах барина, заводить енергично машини, колективізує працю, пролетарізує населення, то цим збільшує армію революції і головне — підготовляє ґрунт соціалізації. Так виростає в його під шкурою приватної власності нове м'ясо і кости соціалізму. Прийде час, пролетаріат здрє цю шкуру і перед нами вийде соціалізм, як гарний метелик виходить з кокона чи ляльки.

Оцю теорію капіталістичного розвитку справедливо названо автоматизмом історії, і проти неї повстали соціалісти-революціонери.

Перш над усе ніякої колективізації не помічається в сільському господарстві. Ніякого особливо „крупного“ виробництва не помічається з природи самого господарства. (На цьому ґрунті розвинувся великий спір про „дрібне“ і „велике“ аграрне господарство, спорили аж поки прийшла світова війна). Велика поміщицька власність ще не є типом великого виробництва. Мобілізація землі показала, що навіть велика власність не збільшується, це-б-то „капітал не концентрується“, „праця не колективізується“; земля роздрібнюється, дрібні господарства не зменшуються числом і площею, а збільшуються. Як є, навпаки тому,

про що учив марксизм! Боротьба селянства за землю показалаь сильнішим фактором, ніж розвиток „продукційних сил“, а тому вся штучна система матеріалістичного розвитку історії рухнула. „Знарядя продукції“ не оправдали своєї репугації і „античного рабства“, яке ніби-то було необхідною передумовою сучасного соціалізму. В сільському господарстві йде побідно трудовий тип, а не велике поміщицьке виробництво. Трудове господарство займає величезне місце в усім обсягу народного господарства. В аграрних країнах воно панує.

І хоч як ввідряється шляхом грабіжу і насильства індустріальний капіталізм, а це ні крихти не віщує про „назрівання до соціалізації сільського господарства“. Коли ж назріє сільське господарство? Коли назрілість розуміти по-марксистському, то ніколи.

Будучи під впливом марксистської доктрини. Драгоманов тому й доводив, що Шевченко і не міг бути соціалістом: як же! Україна аграрна, кріпацька, не проходила ще стадії найманої праці, не мала ще конституції, з нерозвинутою промисловістю! Хіба там була колективізація, пролетарізація і т. п. необхідні передумови назрівання соціалізації?!

І ця теорія капіталістичного розвитку, як бачите, є теорією якогось дивовижного телеологізму історії, теорією якогось еволюціонізму, пляномірної поступенности, на якій не могла і не може не вирости система самого упертого „наукового опортунізму“, який дав такий блискучий цвіт в соціалдемократичних партіях! От з цією теорією підходять „ортодокси“, міряють і стверджують: „не назріла“ та й край.

Зрозуміло, чому соціалісти-революціонери сперлися на общину, на цей „зародок“ колективізації, чому одкинули „визрівання“ і проповідували соціальну революцію, аж поки не загрузили в меньшевизмі, ставши під вплив теорії, яку П. Лавров, Н. Михайловський з такою енергією одкидали. Насаджуваний насильством і грабіжом капіталізм прийняв їхні епігони за результат залізної економічної еволюції, це-б-то повірили в марксистський матеріалізм. Через це вони передали червоний прапор більшовикам, а сами опинились на нелегальному становищі.

Так зло пожартувало над ними матеріалістичне розуміння історії.

Ми ж думаємо, що все питання про „назрілість“ розв'язується в иншій площині. Метою діяльності соціалістів є боротьба за визволення праці од визиску.

Ця боротьба повинна провадитись безупинно: при всякому стані продукційних сил, при всіх формах експлуатації праці — рабстві, кріпацтві, вільно-найманій праці, ренті, податковій, процентовій і т. п.

Метою революційного соціалізму є здійснення права на повний продукт праці. Отже, чи скотарське, аграрне чи індустріальне господарство, на низькій чи на високій степені розвитку матеріальних продукційних сил, а визволення мусить бути. Дрібне чи велике виробництво — організація повстання експлуатованих трудових мас є задачею революційної боротьби соціалістів проти капіталістів і поміщиків. Де є визиск праці — там революція назріла! Вищий ступінь колективізації праці у великому виробництві — це

важна річ, але не це є ближчою метою визволення! Мета визволення — здійснити право на повний продукт праці, знищити грабіж. Коли у нас панує дрібне аграрне господарство, то хіба це аргумент проти потреби визволення? Ні. Революція повинна усунути паразитизм, а еволюція потім доведе до колективізму шляхом економічної необхідності і культури.

Правильно, що російські соціалісти-революціонери боролись за общину, бо громадська власність на землю і рівне право на неї кожного — це єсть вищий правовий і моральний принцип, бо він краще забезпечує право на існування людини, ніж звірство капіталізму. Що община падала під ударами капіталістів, то це не доказ культурної переваги насильника. Правильно роблять і ті, що не зважають на „дрібне господарство“ і таки борються проти визиску праці. І у нас на Україні панує дрібне трудове аграрне господарство — ну, і що ж з того? Треба, щоб прийшов капіталіст і поміщик обертали дрібне господарство у велике, пролетаризувати селян і „колективізувати“ їх на фабриці? Щоб цим способом наближати соціалізм? Це дивовижне марновірство.

Передумови соціалізації творить не приватна власність капіталістів, а щось инше. І без капіталізму є шлях до соціалізму і то — кращий шлях:

Культурно-психологічна назрілість революції, свідомість рабства у масах.

III. Трудовий принцип і капіталізм.

I. Поняття трудового принципу.

Споконвіку людська думка шукає такої формули справедливості яка справді забезпечила б людині дії і її інтереси, ті інтереси, що не порушують таких же інтересів другої людини. Тільки така справедливість була б справедливою, котра нічого у людини безповоротно дарма не одбирає; лише така суспільна організація була б справедливою, що помножує добробут кожної окремої людини, а не відбирає його. В основі цих шукань стоїть шукання того, на що людина має право, що є її невідірною приналежністю.

Правно-філософична думка соціалізму установила, що невідірним правом людини є право її на життя (фізичне існування) і як спосіб здійснення цього — право на працю, або, инакше кажучи — право на продукт своєї праці. Що людина зробить сама, що здобуде від природи, обробить своєю працею, пристосує до своєї потреби — те й її. І це однаково відноситься до людини, що сама працює, сама веде своє господарство чи в гурті, суспільно, бо і в цьому випадку результати діяльності є результатами праці кількох людей, отже всі результати є збірним числом окремих складників — трудової участі кожного члена гуртової організації.

І очевидно, що право кожного учасника є правом на повний продукт його праці, котру можна зміряти робочим часом, з увагою на якість праці.

Право на повний продукт праці є самозрозумілим, невідбірним, власне — природним правом.

Однак де-які соціалістичні письменники в своїх правно-філософських шуканнях спиняються на іншій думці і кажуть, що людина має таке природне право, котре забезпечує людині потрібну для існування пайку з усієї суми життєвих засобів, які в даний момент є. Потреба дихати, їсти, берегтись від холоду і спеки, існувати — це єсть саме існування і воно мусить бути забезпечене всією сумою природних благ, життєвих засобів, без огляду на якісь інші критерії, окрім цього одвічного, невідкличного права на існування.

Соціалістична правно-філософська думка власне йде цими двома шляхами, розвиваючи, уґрунтовуючи два критерії невідбірних, природних прав людини: право на повний продукт праці і право на існування, критерій праці і критерій потреби. Обидва критерії практично мають служити одній меті — перевначити сучасний лад, установити принципи вищої справедливості в розподілі дібр і засобів прожитку. Перший критерій є соціалістичний, другий — комуністичний.

Коли ми глянемо на сучасний суспільний устрій, то побачимо, що ледве хто живе так, щоб його життя і спосіб добування засобів відповідав згаданим принципам: одні працюють, користуючись неповним продуктом, а другі не працюють, тим часом користуючись продуктом не своєї праці. Трудовий принцип розподілу життєвих, природних і витворених засобів в сучасному суспільстві не має місця. Ми знаємо, що поміщики живуть з ренти, капіталісти з надвартості, банкири — з проценту, купці з торгового барошу і т. д., а ті, що працюють, що своїм трудом добувають від природи тяжкою працею хліб (селяне), і ті, що перероблюють всякі матеріали на різні продукти і предмети (робітники), не користуються повним продуктом своєї праці.

Теперішній капіталістичний лад оснований на насильстві, котре і є принципом розподілу в сучасному устрої; приватна власність на землю і знаряддя продукції — його правною формою, клясова держава непрацюючих — його організацією, право сильного — його філософією, правом, мораллю, релігією, взагалі — його ідеологією, клясова боротьба — його рушійною, динамічною силою, змінювання відношень між суспільно-класовими силами — його політикою.

Коли сучасний суспільно-господарський устрій цілком суперечить, одкидає, не визнає трудового права на повний продукт праці, то ясно, що він може триматись тільки силою пануючих і безсилля трудящих. Він не міг би існувати, коли б працюючі здійснили своє право на повний продукт праці! Бо тоді б не було таких економічних з'явищ, як рента, прибуток, процент і т. п., з чого скупчується, акумулюється капітал. Здійснення трудового принципу в розподілі дібр означає повну руйну капіталістичного устрою. Логічно трудовий принцип розподілу не мислимий в капіталізмі, а капіталізм — в трудовому суспільстві, під яким ми розуміємо таке суспільство, в якому здійснилось

би право робітника на повний продукт праці. Через те, з погляду сучасних панів життя і їх рабів, трудовий принцип є по своїй природі абсолютно революційний, бо переведення його в життя можливе лише насильним шляхом. Як робітники примушені силою зброї боротись за його, так капіталісти силою зброї борються проти його. Революційну природу трудового принципу визнають обидві сторони без вагань. Це ясно, бо капіталізм живе лише з присвоєння чужої праці в першу чергу. Це єсть єдине його джерело.

Всі інші об'яви капіталізму є логічно-витяжними з головного його принципу — присвоєння чужої праці.

Здійснення голого права на існування, установлення критерія потреби можна мислити при всякому суспільно-економічному устрої. Коли б потреби існування нездібних до праці — старих, хворих, дітей то-що, тепер цілком не задовольнялись, то вони б вимерли. Вони й тепер живуть не коштом своєї праці, не правом на повний продукт її, але по праву на існування наділяються в родині чи суспільстві по критерію мінімуму потреб. Можна б далі продовжувати цю думку: коли б сучасне суспільство забезпечило всім своїм членам прожиточний мінімум всіх потреб, то це й було б реалізацією права на існування. Логічно зреалізування права на існування не суперечить капіталістичному устрою. Лише культурно-психологічна природа буржуазного суспільства — жадність, егоїзм, хижацтво — перешкоджає перевести в життя цей критерій потреби в вистарчаючій повноті, а тому ми і вражаємося теперішнім контрастом між бідними і багатими. Економічна природа капіталізму (користання чужої праці) не суперечить логічно здійсненню права на існування, не одкидає його, а навпаки, використовує критерій потреб. Заробітна плата робітників і добродійна милостина для непраце здатних — це і єсть форма виявлення в буржуазному суспільстві права всіх на існування. І власне всякі культурні елементи суспільства (інтелігенція, духовенство, всякі ліберальні, демократичні, радикальні партії) стремляться зменшити прірву між багатими і бідними, зменшити контраст між злиднями і розкішшю, підняти прожиточний пайок бідних до степеня забезпечення необхідних потреб, але ніколи ніяка радикальна, демократична діяльність не має на меті ввести новий критерій розподілу дібр — трудовий принцип. Трудовий принцип не знає ані бідних, ані багатих, він знає лише працюючих або непрацюючих, трудове надбання або нетрудовий дохід.

Трудовий принцип розподілу всіх надбань і рівне право на добро природи лягли в основу соціалістичної філософії права, як природні права кожної людини, одвічні, невідбірні. Зрозуміло, що хто не стоїть за це право, той не соціаліст. Тому всякі „соціалістичні“ партії, які не боряться за здійснення трудового принципу, є не соціалістичні і тому — не революційні.

Соціалізм, як наука і як ідеал, єсть з а с о б о м здійснення трудового принципу на теперішній стадії розвитку. Соціалізм не єсть мета, він — лише засіб для досягнення мети, якою є визволення праці од визиску. Але вся концепція соціалізму є глибшим і ширшим

розумінням проблеми визволення праці од визиску. Власне: не лише скасування визиску праці в умовах даного правопорядку, не лише скасування монополій на природу і приватної власності на засоби продукції, а визволення людини від надмірної, непродуктивної праці, визволення організму людського від надмірного напруження, від переросходу його життєвої сили й енергії. Соціалізм добивається ще й розумної організації праці, організації суспільної, гуртової, товариської по методу технічного поділу праці, що досягається об'єднанням робочих сил. Очевидно, що це стремління вимагає скасування приватної власності на землю, на живі сили природи, на знаряддя продукції, вимагає іншої політичної організації суспільства, іншої філософії, моралі, права і т. п., загалом — це вимагає нового типу життя. Реалізація голого трудового принципу вимагає зруйнування капіталізму, визволення від зайвої праці; культура і добробут вимагають організації нового суспільства, нового устрою — соціалізму.

Трудовий принцип передполагає тільки працюючих. Тому, що працюючі мають різні сили і здібності, то результати праці не можуть бути рівними для кожної людини. Трудовий принцип логічно не веде до рівенства, про яке мріють де-які течії соціалістичної думки. Рівенство мислиться тільки при рівному розподілі всіх засобів життя. Навіть принцип потреб, за який тримається комунізм, не веде до рівенства, бо потреби також не рівні у людей. Ідея рівності — це абстракція нашого думання. Це абсолютизм думки, яка шукає логічних закінчень свого розвитку шляхом упрощень наших понять до одного принципу. Така, напр., ідея єдиного Бога, рівенства, свободи і т. п.

Але на цій абстракції рівенства будується ціла система нового суспільного устрою — комунізм, який стоїть на принципі „праця по силах — споживання по потребах“. В цій системі нема також місця для трудового принципу, бо хоч і комунізм передполагає обов'язкову працю для всіх, але він не передполагає права кожної людини на повний продукт праці. Комунізм є системою зреалізування права на існування, а не трудового права. Про це я докладніше говоритиму в іншому розділі, а в цьому розділі хочу повніше висвітлити зміст трудового принципу.

Отже трудовий принцип напередполагає рівенства, тим самим допускаючи поняття власності на продукт праці. Так, оскільки витрачається моя жива енергія, психофізична субстанція мого я, остільки продукт праці також мій. Мій — значить власний. Трудовий принцип є скасуванням паразитарного права власності і встановлення дійсного, трудового права власності. Через те соціалізм не є знищенням взагалі власності: він є боротьбою за дійсне право власності, за установлення в житті для кожної людини вищого, абсолютного, священного права власності на продукт її власної праці.

Соціалістичне суспільство — це те, в якому зреалізоване право власності в самому чистому, реальному його вигляді. Дійсного права власності в дотеперішньому житті ще не було.

Капіталізм єсть системою вопіючого порушення, нищення права дійсної власности! І тому не капіталістам і визискувачам говорити про право власности, бо про дійсне право власности може говорити тільки той, хто працює і живе з власної праці.

Соціалістична революція є способом зреалізування чистого, єдиного справедливого, глибоко - морального права власности кожного на свою працю, це-б-то на самого себе.

Соціалісти знають, що боротьба за право власности на свій продукт є боротьбою проти рабства праці, це-б-то проти рабства людини. Всяке рабство є рабством праці. Античне рабство, середньовічне і нове кріпацтво було тільки иншою формою присвоєння чужої праці. Тепер також присвоюється чужа праця, а тому рабство продовжується. Еволюція політично-суспільних форм не змінила суті суспільства, бо ця еволюція не була боротьбою за дійсне право власности на працю, а була лише зміною способів визиску чужої праці. Буржуазне право власности — це не загальне, а монопольне право хижаків, право не всіх, а якоїсь частки суспільства. Загальне право власности може виявитись тільки в одному — в праці, тому соціалізм є боротьбою за загальне право власности.

Політичний демократизм без економічного демократизму є лише демократизмом визискувачів. Дійсний демократизм без здійснення права на повний продукт праці не мислимий. Тому соціалізм є боротьбою за дійсний демократизм, підставою котрого є трудовий принцип.

Загальне виборче право без здійснення загального трудового права на повний продукт праці ніколи не приведе до дійсного демократизму.

Так звана теперішня „демократія“ взагалі не є демократія і називається так через непорозуміння. Демократизм політичний є принципом буржуазії, демократизм економічний є принципом соціалістів. Змішати ці принципи не можна.

Буржуазія дурить неосвічених і сліпих словом „демократія“, як папа римський дурить сліпих словом „християнство“.

Всяке дурисвіцтво одкривається дуже легко при допоміг тільки трудового принципу.

Отже трудовий принцип є глибоко-революційним і непримиримоворожий всьому буржуазно-капіталістичному устроєві.

Хто стоїть за трудовий принцип, той єсть непримиримий революціонер і соціаліст. Хто не стоїть за трудовий принцип, той єсть і не соціаліст, і не революціонер.

Соціалістична наука довго шукала твердого принципу, на якому можна збудувати справедливий суспільний лад, але доки не було ясно встановлено, відкіль виходить всяка несправедливість, доти соціалісти збивались на хибні шляхи буржуазного реформизму. Вони все виходили з поняття рівности, проектували переділ лібр. видумували спільні форми життя і праці, захищали право на існування, а тому все збивались на критерій потреб. Бачучи, що критерій потреб є можливим для здійснення в сучасному ім устрої, вони апелювали до добрих почувань пануючого класу, бували соціальними реформаторами, а ніколи

соціяльними революціонерами. Їхні фантастичні проекти фаланстерів, комун то-що були чистим утопізмом, бо доки не зреалізований трудовий принцип, доти не можлива зміна капіталістичного устрою і всіх нещастей, які з його логічно вивипливають: ні знищення злиднів, хвороб, пошестей; ні знищення темного, забобонів, марновірства; ні самовизначення національностей, ні знищення війни, ні встановлення всесвітнього мира і т. д.

Всі постулати гуманної культури не можуть бути здійснені в межах буржуазного устрою, тому безнадійна всяка метушня пасифістів, культурників, поступовців, демократів і т. п. категорій обману і самообману, бо всі такі люди не знають або не хочуть знати, що таке трудовий принцип, котрий є ключем, яким одмикається брама будучого царства свободи, братерства, щастя.

Хто не має цього ключа, той людина старого світу, або жалюгідний пігмей, або нещасний утопіст, або хижий розбійник.

І хто хоче творить історію, той мусить стати на верховинах сучасної культурної і правової свідомості, яка є свідомістю трудового принципу.

2. Вульгарізація.

Без ясного розуміння трудового принципу не можна бути соціалістом, бо не можна в цім разі зрозуміти природи сучасного суспільства, його суперечности, його движучі сили, джерела влади і панування, джерело рабства і упокорення, джерело трудового надбання і форми присвоєння, грабіжу, пролетаризації. Без його неможливо зрозуміти механізм обміну вартостями і не можна побачити хвірточки, в яку тікає великий злодій — капіталіст. Не можна пізнати можливих напрямів суспільного розвитку, шляху поступу і збочень регресу. Економічний принцип обміну вартостями є основою суспільства, зрозуміти його — значить зрозуміти життя і дух часу, але це розуміння не можливе без знання — що таке трудовий принцип.

Кілька прикладів свідчать про це.

Ви знаєте, що пани життя споконвіку люблять і вміють поборювати всякі ворожі їм ідеї одним способом — вони приймають їх, вони асімілюють їх з своїми інтересами! Приймають форму, натягають її на всю будову своїх відносин і ніби залізним дахом захищають внутрішній зміст. Вони беруть і ставлять її, як громозвід, над собою: громозвід притягує найнебезпечнішу силу над будівлю, ніби наближує всю небезпеку її, але в цім і єсть порятунок: лише притягаючи грім на себе, на громозвід, можна від його врятуватись. Так завжди робить пануюча юрба. Вона прийняла християнство — науку миру, любови, рівенства, братолюбія, а зробила його зброєю клевети і насильства, убийства, грабіжу, війни. І ніхто так цупко не держиться за християнство, як панове капіталісти, поміщики, царі, генерали, попи, єпископи, банкири і т. п. насильники і злодії! Прийняти слова нової ідеї, як форму, і вдягти ними зміст свого життя, інтересів, звичаїв, понять — це найліпший спосіб боротьби з ідеями. Цей спосіб можна назвати експропріацією

небезпечних ідей і вульгаризацією їх з метою одняти у трудових мас свідомість і можливість орієнтуватись. Духове обеззброєння трудових мас — це постійна задача буржуазії, котра вже хоче асімілювати соціалізм і заплутати шляхи, збити трудовий люд з пантелику.

Процес пристосування нових ідей до старих понять, звичаїв, побуту, незвичайно цікавий, і ви його можете побачити в блискучій наготі в тих випадках, коли урядові соціалісти, навіть де-які „правовірні марксисти“, навіть де-які „соціалісти-революціонери“, намагаються асімілювати соціалізм з капіталізмом і то так, щоб фразеологія була соціалістична, а економічний зміст буржуазний!

Грандіозна спроба такої дикої асіміляції була зроблена підчас світової війни, коли по всіх європейських державах марксисти почали кликати робочий люд на війну проти робочого люду других країн. Французи, Бельгійці, Англійці — соціалісти били, різали соціалістів німецьких і навпаки. Мільйони голодних робітників і селян згнули під підбадьорюючі заклики марксистів Плеханових, Шейдеманів, Вандервельде, Гендерсонів, Реноделів і т. д. Маленька купка „ціммервальдистів“, „кінтальців“, що протестувала проти війни, проти участі в ній трудового люду, була слабенькою жалюгідною дрібницею в тому соціалістичному морі, що ревло і шуміло во славу капіталістичних „отечеств“, Vaterland'ів і т. п. неясних ще для трудового люду понять.

Соціалісти вчили, що війна йде виключно в інтересах буржуазії; це, здавалось, було ясно, але коли царі і банкири затіяли війну, то буржуазія, заґримована „під соціалістів“, погнала народні маси на заріз без жалю, без протесту! Навпаки: кричала про обов'язок іти на війну. В шанцах марксистська література пронаґувала нещасному людові необхідність війни! Необхідність єдності з буржуазією і з царями!

Буржуазія виступає не лише під маскою соціалістів, але й одкрито під покришкою соціалістичної фразеології, ніби скоряючись перед силою життя, ніби приймаючи соціалізм, ніби йдучи на компроміс з ним.

Ви знаєте, як мотивувала „радикально-демократична“ партія своє перехрещення в „соціалістів-федералістів“ необхідністю здобути довірря народніх мас, котрі вірять тільки соціалістам. Знаєте, що галицькі „радикали“ потрібують соціалізацією, обороняючи інтереси польських поміщиків; що галицькі національ-демократи переіначились в „народню трудову“ партію і тепер пишливо називаються „трудовиками“? Хіба це значить, що вони — трудовики? Що вони обороняють трудовий принцип, боряться проти грабіжу праці? Ні, вони обороняють капіталістів і поміщиків, а для дурних сліпців, для мужиків і робочих, що тужать за визволенням праці, тикають під ніс „ми-трудовики“, „ми за інтереси праці“, під якою розуміють „працю“ поміщиків, банкірів, грабіжників.

Не менш пікантні „трудовики“ виявились з українських монархистів, що змобілізувались з різного бувшого „соціалістичного“ дряня, яке вже здемасковане мусіло підлізти під покривку „Трудової Монархії“. Ви думаєте, що слово „трудова монархія“ означає аб-

солютизм трудового принципу? Що це тільки така словесна метафорична форма виразу для самодержавія праці? Коли ви далі довідаєтесь що „трудова монархія“ має двох-палатну систему, „З'їзд Рад“, як представництво землі, населення, а „Трудова Державна Рада“, як представництво праці, — то хіба це не гармонійна організаційна концепція трудової диктатури? Ні, це „з'їзд рад поміщицьких і банкірських депутатів“, що мають собі царя чи гетьмана і керують в „трудовій державній раді“ своїми банками, лятифундіями, конторами.

Недостойний, цинічний, злочинний маскарад ворогів народу має на меті експропріювати всі символи, слова, образи народньо-трудової мови, ограбувати народню думку, змішати поняття і тримати віжки в своїх руках по-колишньому. „Трудова монархія“ — це свіженький плід буржуазно-асиміляторського проникання в анти-природу для буржуазії словесність з метою вирвати слово — цю зброю трудового люду. Скільки хай не становлять генії людства на сторожі коло їх, отих рабів німих, чудових слів, а прийде злодій, краде їх, і трудовий люд знов блукає поночі, помацки шукаючи окраденою думкою нових символів своєї туги, нових осіяних зорь свого існування.

І хоч буржуазія вхопилася за „трудовій“ з такою метушливою моторністю, але вона не зможе носиги голими руками нагрітій до червоного коліру небезпечний для неї горіх трудового принципу — попече руки!

Трудовий принцип має для буржуазії страшний смертельний зміст — соціалізм, що є негачією всього буржуазного устрою. Соціалізм — не реформаторство, не проповідь добрих діл чи милосердя до бідних. Соціалізм — постулат нового права на повний продукт праці. Віддати повний продукт праці тим, хто його створив, це значить: віддати увесь капітал! Віддати всі свої грабіжницько-монопольні „права“ на землю і знаряддя продукції. Це смерть капіталізму.

Небезпечна річ грати трудовим принципом!

„Трудовий Монарх“ буде безпощадний, абсолютистичний, неможливий, як і буржуазно-поміщицький монарх — трудовий принцип розподілу імя йому. Коли прийде монархія трудова, то буде лише одно самодержавіє — абсолютизм праці. І тут буржуазія хай не грається словами, бо як не простигься їй експропріація землі і капіталу, так не простигься їй і експропріація слів з страшним для неї змістом: трудовий монарх прикує всю буржуазію до праці, до каторжної праці заробляти хліб насущний в поті чола.

Але яке характерне для буржуазії оте хитре жонглерство словами! Я думаю, що незабаром появляться особливі „комуністи“, що стоятимуть за комуністичний ідеал і за приватну власність, що організуватимуть „комуні“ при заводах, фабриках і маєтках з робітників під доглядом жандармів і шпівнів. Чому ні? Для буржуазії корисно мати „комуні“ своїх рабів, тим більше, що для їх є довга історична практика — тюрма є ідеальною комунією в буржуазній уяві.

Одначе, гра з трудовим принципом окошиться на буржуазії і її дітях такими „египетськими карами“, які ще їй не снились, бо гра з

огнем завжди небезпечна. Оскільки він корисний в печі, остільки він небезпечний під стріхою!

Чим більш буржуазія підшиватиметься під щось „трудове“, тим трудовий принцип більш вийдратиметься в сучасну культурну свідомість і нарешті заправить консеквенцій. Право ж трудове має залізу консеквенцію — знищення визиску праці.

Трудовий принцип виявила соціалістична думка після довгого шукання в теорії трудової вартості, над котрою попрацювало багато великих умів і формуліровку якої з вистарчаючою ясністю зроблено Марксом. Соціалізм, як економічна доктрина, спирається на жогучу теорію трудової вартості, яка стала фундаментом трудового принципу, як проблеми права. Серйозний соціаліст не може не знати основи теорії трудової вартості, бо коли він її не знає — він не соціаліст. Соціалістом можна стати, як це раніш було, з етичних, релігійних чи що мотивів, але такий соціаліст не вийде з утопізму в мріях і опортунізму в політиці, поступово деградує до оправдання капіталізму. Ми й бачимо тепер багатьох ренегатів соціалізму, що стали такими непомітно навіть для самих себе.

Теорія трудової вартості, при всіх її дійсних і мнимих неясностях являється основою соціалістичного світогляду, а тому я коротко спинюсь на ній.

3. Трудова вартість і природа капіталістичного визиску в індустрії і сільському господарстві.

Матеріали природи йдуть на споживання людині і на влаштування її життєвої обстановки лише в переробленому виді, після обробки їх працею. Праця є витратою мускульної і психичної сили людини, це-б-то самої людини. Людина повертає собі частину своєї робочої сили безпосереднім фізіологічним споживанням, а частина цієї сили залишається в матеріяльних предметах по-за нею.

Вироблені предмети, поскільки вони мають в собі здобуту силу людини, мають трудову вартість. Зміряти цю вартість можна часом праці. В науці установлено міряти часом громадсько-потрібним, а не тим індивідуальним часом, який у різних людей буває різний, в залежності од багатьох причин. Через те береться до уваги час, потрібний для виконання певної роботи найбільш звичайним в даний момент способом при нормально-середньому напруженні. Отже, значить, мірилом праці є громадсько-потрібний час, протягом котрого виконується дана робота.

Суспільно-господарським виразом цієї вартості є ціна, за яку предмет продається споживачеві на ринку. Розуміється, ця ціна хитається в залежності від попиту і подажу потрібних предметів, і часто буває, що однакові предмети, вироблені в один і той же час, навіть одним робітником, сьогодні продаються по одній, а завтра по другій ціні. Це залежить від попиту і подажу, від відчущання людьми запасу даних предметів, від споживчої вартості їх, від

росту чи пониження запотрібувань на ці предмети, але при рівному попиту і подажі ціна устанавляється дійсна, це-б-то вона найбільш наближається до дійсної трудової вартості.

Одначе хитання ціни мають тенденцію в реальному житті то понижатись, то збільшуватися, то приближатися, то віддалятися від дійсної вартості. На ціни впливають і інші фактори, головню — продукційність праці. В усякому разі, коли даний предмет реалізується по даній ціні, то в даний момент це і є його споживча вартість, хоч предмет і був виготовлений раніше і має иншу трудову вартість.

Капіталіст-власник продає ці предмети і в ціні їх одержує всю вартість назад, обмінюючи продукт на гроші, це-б-то на товар, котрий має ту саму вартість. З одержаної суми він частину повертає робітникові в виці заробітної платні, а решту лишає собі. Коли він продав за 10 карбованців предмет, вироблений за день праці, то він повертає робітникові не всі 10 карбованців, а прим. 4 крб., за які він пайняв робітника на цілий день. Де-яку частину капіталіст відраховує за потрачені матеріяли, машини то-що і все-таки мусить йому лишигись де-що „за турботи“, бо инакше він би не тримав підприємства. От оця частина вартості, яку капіталіст залишає собі, і є його прибуток. Прибуток є основою росту капіталізму і його движущою силою.

Розуміється, індивідуально капіталіст може иноді прибутку й не дістати, коли через конкуренцію впадуть ціни, коли инші капіталісти зорганізують свої підприємства ліпше, заведуть машини або що, але увесь клас капіталістів одержує прибуток, це-б-то частину вартості, виробленої робітниками, бо коли б клас капіталістів не мав прибутків, то він би не розвивався і взагалі не міг би існувати.

Через те, що робітники продають свою робочу силу на ринку праці, то заробітна платня підлягає всім законам конкуренції і призначається не по вартості робочої сили, а по мінімальній вартості прожитку робітника, по вартості тих продуктів, якими робітник підтримує свою робочу силу і сімю, по вартості продукції робочої сили. Заробітна плата є з цього погляду прожиточний мінімум. Отже в нашому прикладі 4 крб. є заробітна плата, або прожиточний мінімум. За неї робітник продає свою робочу силу на такий час, протягом якого він виробляє капіталістові трудової вартості на 10 крб.

Позаяк всі инші кошти продукції (машини, сировий матеріял, допомоговий і т. д.) є результатом праці, поступенно відібраної від инших робітників, то й вони складають трудову категорію вартості проданого продукта. Отже в продукті нема нічого иншого, що не було б виразом праці. І коли клас капіталістів продає продукти труда по їх споживчій вартості, а в формі заробітної платні повертає лише ту частину, яка необхідна для фізичного існування робітників, залишаючи собі „прибуток“, то виходить, що капіталісти присвоюють безпосередню собі частину як трудової вартості, так і посередню (спекулятивно) частину праці консументів, з яких більшість є трудовий люд.

Розуміється, буває, що індивідуально якийсь робітник дістає може навіть більшу вартість, ніж виробляє, але цілий трудовий клас, безумовно, дістає лише необхідну вартість, це-б-то необхідну для свого злидненного фізичного існування, а другу частину, або додаткову вартість, чи просто надвартість, одержує клас капіталістів.

Капіталісти живуть, загрибаючи трудову надвартість, вироблену робочою силою, а називають це своїм „заробітком“! І коли спитаєте його, відкіль він бере цей „заробіток“, то він каже, що для його працює його капітал. Наївні люди бачать цей капітал в грошах і думають, що гроші виробляють гроші. Американський письменник Антон Сінклер висміяв оцей міщанський погляд: міщане думають, каже Сінклер, що гроші мають дивну властивість — родити гроші. Наче б-то один дрібний карбованець мужького пола, а другий жіночого. Полежавши разом, вони ніби-то попрацювали, в результаті чого родилась гарненька мідна копійочка, котра потім росте і доростає до срібної сороківочки, потинничає і, нарешті, до карбованця, котрий знову починає родити копійки.

Ця насмійка письменника вказує ту брехню визискувачів, що зацєвняють про „роботу“ самого капіталу. Поставте скриню з золотом в комору, то й за сто років те золото не народить і однієї копійки: візьміть людей від машин — і їх (машини) їржа поїсть. Машини, струменти, сирові і всякі матеріали, коли до їх не приложити людської праці, нічого не зроблять. Поставте знамениту фабрику на острів Робінзона, а не привезіть туди робітників, то нічого вона не зробить. Самі машини, фабрики, то-що є продуктом труда, і коли ви до їх приложите людську робочу силу, живу силу, тоді лише появляються продукти, як сімволи вкладеної в їх живої робочої сили людини. Щоб виробляти якісь продукти, то треба мати всякі інструменти, машини, сирі і допомогові матеріали і обовязково живу робочу силу людини. Як же їх звести до купи, щоб почати роботу? Щоб пустити фабрику в ход, то треба найняти робітників, це-б-то таких людей, що не мають у себе ніяких машин, взагалі нічого, окріч своєї живої робочої сили, щоб вони були „вільні“, як від знарядь продукції, так і особисто вільні, щоб вони могли прийти „по своїй волі“ на фабрику. Так воно й є, що людське суспільство поділяється на тих, що мають знаряддя продукції, і на тих, що їх не мають і примушені йти в найми, це-б-то поділяються на клас капіталістів і клас трудовий. Клас капіталістів має в своїх руках знаряддя продукції („землю“, машини, матеріали і т. п.), при помочі котрих виробляються інші продукти, які потім безпосередно йдуть на споживання. Знаряддя продукції мусять власникові принести баринш, прибуток, бо инакше він не мав би інтересу ними займатися. Щоб ці знаряддя приносили баринш, мусять бути до їх прикладена праця, це-б-то найнята, куплена жива робоча сила. Ми знаємо, що цей баринш, прибуток, капіталіст дістає з робочої сили, а зовсім не від знаряддів продукції, бо ці знаряддя продукції є лише знаряддям для вироблення вартости, це-б-то й знаряддям з суспільного погляду для присвоювання надвартости. Чому ж капіталіст дістає надвартість? А тому, що він є власником знарядь продукції. Значить, право власности

на ці знаряддя є суспільним способом одержування надвартості. Приватне право власності, право приватної монополії на знаряддя продукції є джерелом неправильного поділу витворених трудом вартостей, є способом грабіжу, є основою соціальної нерівності, несправедливості, способом збагачування одних на кошт праці других.

Знаряддя продукції, або все те, при допомозі чого виробляються продукти безпосереднього споживання, все те, що не змінюється і не зникає зразу, що служить для одбирання надвартості, називається капіталом. Капітал тільки те, що дає власникові барини, прибуток, це-б-то при допомозі чого можна одбирати надвартості при вироблюванні вартостей.

Капітал обов'язково передполагає найману робочу силу, бо лише з неї йде прибуток. Значить, машини і фабрики на острові Робінзона, де нема наймитів, не будуть капіталом, а просто собі машинами, предметами та й годі. Відносини, які виникають між людьми через капітал, називаються капіталістичними; суспільний устрій, в якому є капіталісти і наймити, в якому панують капіталістичні відносини, називається капіталізмом. Коли при допомозі грошей відбирається надвартість, то й гроші тоді капітал. Істотність капіталізму в тім, що знаряддя продукції належать окремим особам на праві приватної власності, що вони одділені від труда, через те капіталістичні відносини — це є відносини власності. Коли б же знаряддя продукції належали всім працюючим і всі результати від праці належали всім працюючим, тоді б не було такого з'явища, як прибуток, як капіталісти і їх наймити, тоді б знаряддя продукції не були капіталом, а просто собі . . . знаряддями продукції. І суспільство таке було б уже не капіталістичним, а трудовим.

Капіталісти, їхні учені і неучені прихвостні та сліпці кажуть, що — помилюйте, от я купив продуктів на 500 карб., значить, їх вартість є 500 карб., а продав за 600 карб., то я заробив 100 карб., не ви-зискуючи ніяких робочих, бо в мене й фабрики нема і я нікого не наймав. Так говорять люде на торговій біржі і доводять, що їх „заробіток“ є результатом їхніх турбот, а не якась там „надвартість“. Коли буржуазія це говорить, то вона свідомо бреше, але є сліпці, що вірять в це і повторюють отруйну брехню. Ніякого заробітку тут для суспільства, для цілого народнього господарства нема, бо це є лише переміщення вартостей в приватних кешенях! Капіталіст, поміщик, торговець, банкір і їхні слуги просто ділять між собою надвартість — от і все.

Всі ці соціальні елементи не приймали участі у вироблюванні продукта, а лише тупцювалися біля розподілення надвартості. Це показує лише, який складний теперішній паразитарний устрій, як багато паразитів „працює“ над обкраданням живої робочої сили, вложеної в продукт, як багато злодіїв краде саму субстанцію робітника, його живу силу, його мускули, нерви, кров, мозок!

Так малюється техніка крадіжї надвартості в промисловому господарстві. Для висококапіталістичних країн цей тип є пануючим, і про

його говорить вся марксистська література, що бачить лише один контраст — капіталісти і пролетаріят. Роботодавці і робітники.

Однаке в дійсности картина ця виглядає инакше.

Законне питання: а чи трудове господарство (ремісники і дрібне селянство) підлягає визискові чи воно саме когось визискує? Чи може воно стоїть ізольовано, не визискуючи нікого і не підлягаючи визискові? Вияснення цього питання для країн дрібного господарства, в першу чергу для майже чисто аграрних, як Україна, має кольосальне значіння.

Капіталізм визискує трудові господарства в найбільшій мірі, навіть більше — саме існування капіталізму можливим стало через насильство над дрібним аграрним господарством, що підтверджується всією історією і авторитетами соціалістичної науки, напр. К. Марксом.

Основною правовою формою визиску трудових господарств з боку капіталу є приватно-власницька монополія на землю.

Захват землі стався через насильство.

Багато людей через це змушено платити насильникам своєю працею за право користування землею. Це єсть земельна рента поміщиків, джерелом котрої є їхня монополія на землю. Ви щороку читаете статистичні таблиці — скільки купується землі трудовими елементами для того, щоб приложити працю до неї? Купити землю для трудового селянина значить — віддати результати довголітньої реальної своєї праці. Наприклад, кілька цікавих цифр. По офіціальних даних з 1862 по 1909 р. селянство, козаки і колоністи України купили разом 6133 тисяч десятин, беручи які пересічно, наприклад, по 150 карб., ми маємо загальну суму 920 мільонів карбованців, на яких панове монополісти укріплюють свій добробут! За 5 років (1905—1909) мобілізація землі на Україні була грандіозна і представляється так:

Позбулись або придбали землі в тисячах десятин:

в роках	Дворяне	Купці і почесні громадяне	Селяне	Міщане і мійські робітники	Інші юрид. особи	Всього оберталось на ринку землі
1905	— 146.9	+ 3.0	+ 141.9	+ 3.9	— 1.9	148.8
1906	— 320.1	— 24.3	+ 149.5	+ 4.0	+ 190.9	344.4
1907	— 307.5	— 28.5	+ 184.5	+ 5.2	+ 146.3	336.0
1908	— 259.7	— 11.1	+ 245.0	+ 5.8	+ 20.0	270.8
1909	— 247.6	— 25.0	+ 394.9	+ 9.0	— 131.3	403.9
	— 1281.8	— 85.9	+ 1115.8	+ 27.9	+ 224.0	1367.7

Висновки з таблиць такі. За 5 років обернулось землі 1367.7 тис. десятин, з яких дворяне — поміщики втерали 1281.8 тис. десятин, а купці і „поч. громадяне“ 85.9 тис. десятин, це-б то 93.7% і 6.3%. Придбали селяне з того числа — 81.6%, міщане і мійські робітники 2%, інші (це головнo юридичні особи — акційні спілки то-що, опріч селянських громад і товариств) 16.4%. Отже найголовніший покупець — селянство. Коли рахувати пересічну ціну по 200 карб. за десятину (це не багато, бо в останні роки перед війною земля вже

йшла 300—400—500 карб.), то для нас ясно, що пани експропріювали селянсько-робітничої праці мінімум на 228.7 мільонів, це-б-то що-року мінімально по 45.7 мільонів карбованців!

Окрім того, що року пролетарське трудове селянство ходить на роботу в найми і обробляє нетрудову чужу землю не менш 15 мільонів десятин. Визиск праці тут кольосальний! Коли ви порахуєте, що з цієї праці нетрудові господарства дістануть лише по 5 карб. з десятини, то нагробовану надвартість треба обчислювати мінімально в 75 мільонів карбованців.

Коли ви прикинете, що держава бере податку поземельного з 22 мільонів десятин трудового господарства найменш по 3 карбованці, то й цим способом зтягається з селянства 66 мільонів карбованців.

Але головний спосіб визискувати селянство (як і все населення) — це посередні податки на предмети першої необхідности, то ви переконаєтесь, що 74% населення України — селянство, яке, очевидно, покриває $\frac{3}{4}$ всіх посередніх податків і є головним споживачем продуктів промислу. Капіталізм бере з селян найбільшу пайку надвартости своїми промисловими продуктами. Чим більш сприятлива кон'юнктура цін (а цього капіталісти вміють чудово добитись через протекційну політику!), тим більш забирають капіталісти і всякі спекулянти надвартости з селян.

Отже чи не ясно для кожного, що трудове селянство, яке тяжкою працею добуває свій хліб, мусить віддавати свою працю дарма? Воно віддає частину праці за одно голе право працювати: купівля землі, або оренда у поміщиків за гроші, за одробіток, або скіпщина — це єсть різні форми грабіжу селянської праці (відбирання земельної ренти) шляхом економічного примусу; сюди ж відноситься визиск надвартости з заробітчан, наймитів, то-що. Побори держави, земства, церкви натуральною повинністю — це грабіж праці „правно-державним“ шляхом на скріплення панування поміщиків і капіталістів.

На Україні панує колоніальний капітал — московський, жидівський, польський, румунський, угорський, чеський, французький, бельгійський, англійський. Під українською національною фірмою капітал ще не виступає. Панування капіталу має характер типового колоніального визиску, який неможливо грабує, оповістивши безперестанку війну українській нації, як такий, щоб на її культурному здичавінні сперти і скріпити своє панування.

Право приватної власности на землю — це, як бачите, найліпший спосіб визиску трудового селянства.

А кого визискує трудове селянство?

Воно не визискує найманої праці, а тому не має надвартости: здобуває землю, як варстат праці („звнряддя продукції“), і за це мусить давати велике одчпного в різних формах; воно продукує для споживання, а не для спекуляції хлібом! Продає по вказаних йому цінах лише те, щоб заплатити ренту в усіх формах і всякі податки; Воно цін не установлює, бо це є монополією капіталістичних бірж.

Трудове селянство не виisque нікого, а його виisqueють всі категорії виisqueвачів. Через те страшно думати, коли зустрінеш такі твердження, які лунають з марксистського табору (прим., згаданий раніш погляд Кавтського, що селяне . . . виisqueють робітників підніманням ціи на харчові продукти.

Капітал, через монополізацію землі, установлює ціи на все. З приростом населення збільшується запотрібування на землю. Земля належить до нерозможних дібр, тому стала постійною монополією, котра виключає конкуренцію. Щоб дістати більшу ренту, приватні власники постійно збільшують ціну і реалізують ренту продажом землі з рук в руки. Цим вони оівіжують касу. Необхідність реалізувати ренту (приріст ціи на землю) примушує продавати можливо частіше. Тому землю тримають в приватній власности, в товарообміні, і люто воюють проти всяких громадських форм власности, особливо проти общини (земельної громади), котра своєї землі на ринок не дає. Общинне користування землею являється найбільшим ворогом капіталістів, бо виключає всяку можливість їм користати ренту. Тому капіталісти люто руйнують общину скрізь, де вона є. Ще недавно в Індії Англіїці силою зброї руйнували общину. Те саме тепер робиться в Африці, південній Америці, в ріжних контінентальних і островних кольоніях.

Механізм капіталістичного насильства над аграрним населенням цілого світу незвичайно складний і могутий, бо він має перемогти противенство всього аграрного трудового люду, котрий є ще й тепер більшістю, коли брати увесь світ загалом. Найбільші безпосередні вииски дає монополізація землі, але опріч того вона є основною движучою силою пролетарізації населення і індустріялізації господарства. В Європі капітал найліпше розцвітає в індустрії, а тому аграрне господарство занедбується, в кольоніях же капітал має кращі баріши з безпосередньої і жорстокої експлуатації аграрного населення.

Збираючи до купи сказане, ми бачимо, що правова основа капіталізму — приватна власність на землю і знаряддя продукції; соціальна — пролетаріят і малоземельне трудове селянство; економічна — надвартість з праці найманих робітників (надвартість) і трудових селян (рента в усіх її формах), політична — панування нетрудових класів в формі держави. Держава сучасна — це єсть така організація хижаків, що має метою забезпечити собі одержування надвартости і ренти при допоміжі організованого насильства над трудовим людом.

Технічними органами цього насильства є державна влада, класове законодавство капіталістів і поміщиків, військо, поліція, суд, шіони, тюрми, церква, школа і літературно-наукова пропаганда принципу „священної приватної власности“ і основаної на ній всієї будівлі капіталізму.

Теперішня держава є класовою державою нетрудового класу, котрий є смертельним ворогом трудового принципу. Здійснення права на повний продукт праці пролетаріятom і трудовим селянством цілком зруйнує класову державу. Трудовий принцип є смертельним ворогом сучасного устрою. Коли трудовий принцип здійсниться, тоді настане

трудове суспільство, це-б-то соціалізм. Це здійснення не може статись еволюційним шляхом, бо нема ніякого логічного переходу від надвартості і ренти до трудового принципу.

Природа капіталізму є закінченою в собі системою, яка не може мирно еволюціонувати в свою протилежність: капіталізм є відношенням класів, відношенням визиску праці, відношенням власності. Власність не має логічної лінії розвитку в невластність, а тому класи не можуть мирно зникнути.

Капіталізм по своїй природі не може еволюціонувати, бо еволюціонують лише форми визиску, а не принципи капіталізму.

З цього випливає дуже багато всяких консеквенцій, розгляд яких дуже цікавий, але ми не будемо в його входити. Зазначимо лише, що ці консеквенції одкривають жакливу дійсність капіталізму, застрашаючи агресивну силу капіталу, який ураганом несеться вперед, вибиваючи скрізь „прибуток“, не знаючи ніяких національних, державних меж. Він шукає і зумисне робить „вільні робочі руки“, прикладає їх до діла і витискує з їх разом з прибутком — піт і кров живих людей, що живуть часто гірше худоби, завжди гірше панських хатніх собат, деґенеруються, кістками і трупами вкривають широке поле праці, по якому мчить побідоносний поїзд капіталізму і його цивілізації. З-під коліс цього поїзду бризкають водотриси живої крові живих людей і поливають ненаситне поле капіталістичної творчості, котре потім дає добрий урожай надвартості приватним власникам на знаряддя продукції, монополістам.

З історії відомо, що знаряддя продукції опинились в руках приватних власників і опиняються що-дня, що хвилини, шляхом організованого насильства, яке називається теперішньою державою з її атрибутами: військом, поліцією, шпіонами, чиновниками, ученими хвалителями і всякими прихвостнями, що в школі, церкві, літературі на всі заставки вихваляють нормальність цього безпримірного визискування праці і торжества паразитів на костях згнобленого трудового класу.

4. Світовий процес капіталізму.

Отже вдумавшись в механізм капіталістичних відносин, можна уявити собі розвиток їх в загальних рисах так.

Експропріація у трудового люду землі стала основою капіталістичного способу виробництва. Безземельний люд не може здобути своєю працею безпосередньо з землі необхідні для існування засоби, а через те мусить працювати на інших, що мають землі більш, ніж можуть обробити.

Історично форми приневолення людей до праці на панів, це-б-то форми визискування надвартості, є різні, а головні з їх: було рабство, кріпацтво, тепер є вільний найм, оренда землі, насильне стягання ренти, процент, податок.

В історичному розвитку брутальні форми визиску праці, такі, як рабство і кріпацтво, в європейських державах уже зникли, хоч їх мо-

дернізовані варіації живуть ще по де-яких кольовіях. В „цивілізованих“ державах після довгих літ боротьби і кривавих повстань робочого люду запанували форми вільного найму, автоматичне стягання ренти, процент, податок.

Ці форми характеризують власне період капіталізму з його буцім-то „вільною конкуренцією“ товарів і робочих рук.

Велика (нетрудова) земельна власність є тією основною силою, на якій держиться капіталізм. Безземельні мусять шукати праці, ставати в найми і віддавати надвартість. Скупчення надвартості творить всі ті капітали, які буцім-то „працюють“ самі на їх власників. Процес надбання капіталу називається акумуляцією його. Перевага великого виробництва з великим технічним поділом праці дає капіталістам величезні успіхи, а тому дрібне виробництво, як більш дороге, не витримує конкуренції і економічно гине, натомість росте велике виробництво, що скупчується в руках все меншого числа власників.

Процес скупчування капіталу в руках меншого числа власників називається концентрацією його, котра переходить шляхом об'єднання акціонерного, синдикатного, трестового в адміністративно-господарську централізацію його.

Вищим виразом централізації капіталу, що опиняється в одних руках держави, є ідея буржуазної націоналізації, котра в першу чергу захоплює засоби комунікації (залізниці, телеграфи, пошти), ліси, підземні добра, або виявляється в формі торгових монополій уряду (на горілку, сірники, тютюн, цукор то-що).

Централізація переступає межі держав і стає все більш з'явищем над-державним, міжнародним. Теперішні організації „Союз народів“, „Ліга націй“, поштовий союз, проекти інтернаціоналізації океанів, протоків, Дуная, Рейну, валюти, продовольчих средств і т. д. — все це з'явища одного порядку — міжнародня централізація капіталу вимагає інтернаціоналізації політичних, культурних, правових і т. д. відносин.

Движучою силою інтернаціоналізації є товарні відносини сучасного господарства. Коли внутрішній ринок не споживає всіх продуктів капіталістичного господарства, тоді настає необхідність пересягнути межі національної економії, шукати ринків за кордоном — сфери впливу, півколонії і колонії. Як що хтось перешкоджає — війна, як що колонія не хоче слухати торговців з метрополії — також війна.

Коли ринки не забирають всіх товарів, то надвартість не реалізується, кредитний апарат параліжується і настають страшні промислові кризи, що приносять страшні страждання робочому людові, якого капіталісти виганяють на вулицю, викидають у трудовий резерв безробітних.

Трудовий резерв, або безземельні безробітні, — це єсть та соціальна сила, якою держиться увесь сучасний устрій.

Трудовий резерв стоїть за спиною всього зайнятого працюю люду і своєю конкуренцією понижує заробітню плату, дає змогу капіталістам диктувати свої умови праці, це-б-то умови стягання надвартості, яку капіталісти установлюють своєю односторонньою волею, свавільно. Трудо-

вий резерв складається з безземельних безробітних, трудових ремісників і малоземельних селян. Малоземельні селяне зі зростом населення обертаються неухильно в безземельних, в пролетаріат, постійно поповнюючи його ряди. Ремісники переходять в пролетаріат постійно через економічну конкуренцію великого виробництва. Але головне джерело трудового резерву — трудове селянство: воно помножується, землі не вистачає на харчування родни, і зайві члени їх ідуть шукати праці. Політика керування трудовим резервом є тепер міжнародною політикою капіталу.

Коли б трудовий резерв збільшився неймовірно, то він став би соціальним динамітом, голод штовхнув би його на виступ проти пануючих, щоб захопити і розділити їх добра, аби здійснити своє право на існування. Буржуазія, охороняючи себе, веде хитру політику зменшення до певної міри вимоги трудового резерву, щоб він міг виконувати свою соціальну функцію. Внутрішнє розселення або заморська еміграція, чи висилка в рідко населені краї та в колонії — ось той спосіб, яким робиться регуляція трудового резерву. До цього роду регуляції відноситься заробітчання — сезонне чи кількालітнє, до якого мусить братись безробітна маса.

Щоб заробітчання, розселення і переселення не приймало загрозливих розмірів, воно зручно регулюється політикою буржуазних урядів з точним обрахунком вибуваючих за кордони робочих сил. Коли б увесь трудовий резерв зник на еміграції чи що, то робітництво не мало б на якийсь час конкурента і могло б диктувати капіталістам свої умови праці. Через те виїзд на еміграцію дозволяється обмірковано, через те парцеляція земель ведеться повільно. В країнах, наводнених земельним півпролетаріатом (як Росія і Україна), еміграція в останній (перед війною) час була дуже бажаною і тому відбувалась без заборон, але щоб поміщики мали запас робочих сил, то ще реформа 1861 р. була ведена з метою, щоб малоземельям примусити селян ходити на роботу до поміщиків.

Щоб в колоніях еміграція не могла цілком осідати на землю, то там ведеться політика монополізації землі в формі приватної власності на величезні обшари, а вільні землі оповіщаються державною власністю. Приватна і державна земельна власність держить землю в лещетах монополії, не всякий може її придбати, а тому частина пересельців обов'язково залишається безземельними, пролетаріатом, силами когрого утримується колоніальна промисловість і поміщицьке сільське господарство. Капіталісти знищують в колоніях варварськими способами всякі основи спільного громадського землеволодіння (в Індії, в Африці, південній Америці то-що) і живосилом впроваджують приватну власність.

Приватна власність на землю — це єсть єдиний спосіб фабрикації пролетаріату, і він зі зростом числа населення стає все більш дійсним і плідотворним для капіталістів. Вся земля вже захоплена, „дикі“ землі оповіщено власністю місцевих держав або пануючих метрополій. Приватна власність загородила людям шлях до землі і примусила їх іти все більшими масами на ринок праці. Так діється в усіх части-

нах землі, бо це абсолютно необхідно для капіталізму. Монопольна земельна власність є основним фактором пролетаризації і через те — інтенсивного визиску праці і зросту капіталу.

Капітал росте рівнобіжно зі зростом пролетаріату, побільшенням господарської техніки, культури і покупної здатності мас. Культура і покупна здатність мас росте в залежності від зросту заробітної плати, яка здобувається організацією і боротьбою мас. Висококапіталістичні країни примушені через натиск робочих мас давати все більшу платню і зменьшати процент капіталістичного доходу у себе (в метрополіях), надолужуючи свої „втрати“ енергійним визиском колоніальних і аграрних країв. Загальна тенденція капіталістичної політики нашої доби — енергійний визиск колоній шляхом організації там екстензивного (дешевшого) господарства, заграблюванням природних дібр, зручною дурисвітською торгівлею і визиском дешевої робочої сили.

Сировина з колоній везеться в метрополію, в колоніях не дозволяється місцевому населенню організувати свою промисловість, бо висококапіталістичні країни мусять мати ринки для вивозу своїх, вироблених в незвичайному числі продуктів. Така політика вимагається тим, що населення висококапіталістичних метрополій неймовірно індустріювалось, займаючись обробкою сировини і торгівлею продуктами. Висококапіталістичні країни піби представляють з себе фабрику, торгіву і транспортну контору, банк, і деградоване сільське господарство. Гіпер-індустріальність капіталістичних країн диктує їм агресивну колоніальну, імперіалістичну політику в інтересах придбання приложення фінансового капіталу, ринку збуту, джерела сировини і продуктів аграрного господарства.

Ознакою нашої доби є гіпер-індустріалізм європейських держав. Коли брати кожну державу, як закінчену в собі економічну цілість, то гіпер-індустріалізм є з'явищем незвичайно розвиненої промисловости і малого аграрного господарства. Задоволення споживчих потреб місцевого господарства не являється основним господарським завданням капіталу, бо яке ж то господарство, коли аграрних (харчових) продуктів виробляється дуже мало, а промислових дуже багато в порівнянні до споживчих потреб населення? Очевидно, капіталістичне господарство, хоч би й строго „національне“ не має на меті задоволення цих потреб, а служить по-над-національним інтересам егоїстичної наживи капіталістів.

Сучасне капіталістичне господарство переросло вже межі окремих держав — воно вже мислиться, як світова цілість. Кордони окремих теперішніх капіталістичних держав вже стали рудіментарними формами колишніх держав, що колись існували, як економічна замкнута в собі цілість. Гіпер-індустріалізм європейських держав вимагає шукати для їх аграрного доповнення, котре дало б сировину і харчі. Англія має своє аграрне господарство, що дає засобів на 2—3 місяці харчування. В Бельгії, Голляндії, Данії, Німеччині, Чехії, Австрії не вистачає своїх харчів на рік. Ці країни, як господарсько-економічні індивідуальности, вже не можуть існувати без колоніально-аграрного доповнення їх. Коли б ці держави захотіли стати закінченими господарськими одини-

цями, незалежними від інших країн, вони б мусіли зруйнувати значну частину своєї промисловості і обернути більшість населення до аграрного господарства.

Але вони цього не зроблять, доки є на світі аграрні країни, які не мають доброї мілітарної відпоруї сили. Коли коефіцієнт густоти населення підніметься скрізь на світі до певного рівня, коли продукти аграрного господарства будуть цілком споживатися місцевим населенням, тоді гіпер-індустріальні країни силою річей будуть змушені реорганізувати своє господарство. Але безкровна реорганізація тоді буде не можлива. Реорганізація буде вестися не в масштабі господарства окремих держав, а в масштабі світової над-державної цілоти. Людскість шукатиме гармонії індустріального і аграрного господарства в масштабі світових господарсько-економічних відносин. Прикладаючи цей масштаб до теперішнього світового господарства, можна констатувати, що індустрія ще не переросла світових потреб, що їй ще є велике поле діяльності, але існування окремих держав вносить дезорганізацію в господарство, винищує інші країни, спеціально аграрно-колоніальні, коштом яких живуть всі класи населення метрополій.

Висококапіталістичні держави тепер ведуть по всьому світі хижацько-руйницьку роботу, руйнують добробут населення, всю природу і живі людські сили поставили на службу індустріалізму, бо він є найкращим способом скупчення гігантських капіталів в приватних руках. Аграрне господарство не дає тих зисків, що дає машинава індустрія, існування латифундій, що сьак-так можуть творити аналогію до великих індустріальних підприємств, рішуче загрожене зростом населення. Аграрні революції будуть потроху нищити великоземельну власність, будуть давати приміщення частині трудового резерву, але невпинне збільшення коефіцієнту густоти населення сприятиме пролетаризації його і цим підтримуватиме зріст індустріального капіталізму. Капіталізм розвиватиме свою експанзію в напрямі індустріалізації світового господарства, аж поки не стане над прірвою: світовий ринок не вмідчатиме всієї суми продуктів індустріального господарства, а аграрних не вистарчатиме. Перетворення всього світового господарства „в Англію“ льогічно означатиме світову катастрофу індустріалізму і поворот до інтензивного аграрного господарства. Такі льогічні лінії розвитку капіталістичного господарства, коли вони заздалегідь не будуть змінені іншим чинником життя — революцією робочого класу.

Розвиток окремих держав, в яких слабо функціонував регулятор трудового резерву — розселення і переселення (Росія і Україна пере-довсім), привів до натуральної катастрофи: спролетарізоване населення, заперте в тісних межах своїх малих шматків землі, не могло здобути існування шляхом приложення праці в індустрії, бо розвиток індустрії п торговлі одстав далеко позаду росту населення. Переселення не було, пролетаризація творилась в інтересах існування латифундій і аграрно-поміщицького господарства, тому непомітна пролетаризація в формі далоземелля привела народно-селянські маси, заперті на голодних наділах, до вибуху. Охорончий клапан переселення не функціонував, і вибух стався. Для Росії і України це означає ліквідацію на де-який

час трудового резерву і тим самим . . . ліквідацію індустріального господарства. Завоювання народом землі означає приміщення до неї трудового резерву і навіть часті активно-господарського пролетаріату — при цій умові біржа праці стоятиме порожня, і індустріальний капіталізм мусить впасти.

Звоювання землі резервним пролетаріатом в інших країнах приведе до тих же результатів. Коли Індія і Єгипет оповістять свою самостійність шляхом революційного повстання мас, що захоплять не-трудоу землю в свої руки і перейдуть до споживчого господарства, то індустріальна Англія мусить впасти автоматично. Капітал прийде тоді до нечуваної катастрофи: через брак сировини зменшиться про-дукція, тому зменшиться обмін, а через те зменшиться приток продуктів з аграрних країн і поставить англійське населення перед прірвою голодної смерті або примусить кинутись до інтенсифікації сільського господарства. Англійському гіпер-індустріалізму буде нанесено смер-тельний удар.

Така діалектика сучасного господарства, оснований на приватно-монопольній власності на землю і знаряддя продукції.

5. Неминучість перевороту.

Вдивляючись в неї, ми констатуємо велику дізгармонію капіталізму. Ми знаємо, що вартість всіх продуктів господарства є вартістю трудовою, а ціркуляція товарів відбувається по законах „вільної конкуренції“, в основі котрої лежить вартість споживча, котра в межах приватно-монопольного розпорядження товарами веде до нечуваної анархії обміну, свавільства кон'юктурних цін і всіх несподіванок конкуренційного товарообороту. Ми знаємо, що господарство стало світовим, але воно немає ніякого плану, ніякої доцільної господарської мети, немає рівноваги між виробництвом і споживанням.

Коли пригадати собі наукове означення господарства, це-б-то, що господарством називається доцільна, пляномірна діяльність, з метою задовольнити потреби шляхом організації продукції і споживання, то ми мусимо признати, що між продукцією і споживанням мусить бути рівновага, яку можна установити лише єдиною господарською волею, єдиним господарським пляном. І далі ми мусимо признати, що теперішнє суспільне господарство, власне, не має єдиної волі і єдиного плану, розвивається стихійно, товарооборот ведеться по цінах, які установлюються на основі споживчої, а не трудової вартості в той час, коли дійсною вартістю продуктів є трудова вартість.

Ми раніше признали, що єдиним правом на продукт є трудове право, бо єдиним критерієм розподілу мусить бути трудовий принцип, а тому для здійснення трудового права потрібна реорганізація розподілу на підставі трудового принципу, в основі котрого лежить трудова вартість, а не яка инша. Через те потрібно скасувати „вільну конкуренцію“, скасувати приватну власність на землю і знаряддя продукції — це-б-то скасувати капіталізм, становлячи натомість трудове суспільство, це-б-то соціалізм.

Тільки соціалізм, з його всенароднім господарством, єдиною волею і єдиним планом у всесвітньому масштабі, може привести до рівноваги виробництво і споживання, рівноваги між індустрією і сільським господарством, усуне промислові кризи і всі страхіння капіталістичного розбою, некультурности, дегенерації і варварства. Здійснення трудового права на повний продукт праці є задачею сучасної культури і єдиним шляхом для визволення закріпощених трудових класів і недержавних (колоніальних) національностей. Боевою зброєю визволення, очевидно, служить голодний трудовий резерв і трудові класи теперішнього суспільства. Ми ставимо трудовий резерв в першу чергу тому, що він, не маючи ніякої форми прикладання праці, є революційний на-самперед, бо йому теперішній устрій не забезпечує навіть права на фізичне існування, не то що продукту праці. Ліквідація трудового резерву можлива лише одним способом — приміщенням його до землі, як початкового джерела існування. Через те аграрна революція є передумовою всякої іншої революції.

Приміщення трудового резерву до землі означає розв'язання рук пролетаріатів, котрий виходить за межі вільної конкуренції і зможе тоді здійснити монопольне право на свою робочу силу. Пролетаріат стане проти капіталістів, як монополіст-власник своєї робочої сили, і зможе спинити приток надвартости в кешеню визискувачів.

Льогічно розвиток капіталістичних відносин в цей момент прийде до свого власного заперечення.

Право на повний продукт праці може здійснитись при одній передумові — аграрній революції, що буде інтродукцією загальної соціальної революції. Движучими силами загальної революції будуть лише ті трудові елементи, що заінтересовані в здійсненні права на повний продукт праці.

Такими силами є пролетаріат і трудове селянство.

IV. Пролетаріат і трудове селянство.

На теорії трудової вартости збудована, власне кажучи, вся грандіозна система соціалістичного світогляду. Труд людський, затрата психофізичної субстанції людини, є основою розвитку суспільства, двигачем його соціальної історії. Труд — беручи його в цілому.

Але розподіл наслідків труда, результатів його, соціально так несправедливий, що ледве чи можна говорити про те, що всі люде творять свою історію, розвиваються. Частина людськості приневолила другу працювати, сама ж живе вільно від фізичної праці, займається наукою, мистецтвом і керуванням процесу життя. Визволеною від праці необхідної і важкої стала класа капіталістів. Класове суспільство — це є система неправильного розподілу праці і її добутків. Знищити цю систему лежить в інтересі покривджених, працю-

ючих. Трудові маси в цьому кровно заінтересовані і навпаки: незаінтересовані в цьому нетрудові класи. Їм треба зберегти своє панування.

Класовий устрій суспільства ріс віками і тому має в собі незвичайно сильну інерцію історії, велику масу і велику енергію, але поскільки соціальна сила (маса і енергія) нетрудових класів більша од соціальної сили трудових, постільки ця система тримається. І поскільки в розвинених країнах росте сила опору проти капіталізму, постільки капіталістична сила шукає свого територіального поширення і знаходить його. Степень капіталістичної і антикапіталістичної сили є виразом степені густоти населення.

Країни більш-менш розвиненого капіталізму (що мають по-над 50 душ населення на 1 км²), вже потрясаються напором трудових мас, що роблять замах на панування капіталу. В інших областях ледве зароджується свідомість трудових мас, а в примітивних ще переживаються форми первобутного соціального рабства.

Соціальний рух великий в країнах капіталізму, але доки ще є країни рідкозаселені, доки можлива в їх еміграція, доти капітал ще може як-так оборонятися проти нападу трудових мас. Але незабаром вже це стане для його неможливим, і тоді соціальний катаклізм вибухне. Він змете капіталістичну систему, це-б-то систему приватної власності на землю і на знаряддя продукції.

*

•

*

Движучими силами соціального перевороту є і будуть скрізь лише трудові маси. Соціалізм має, загалом беручи, дві основні течії в погляді на трудові маси, інакше кажучи — на соціальні сили революції, на носителів соціалізму: марксисты кажуть, що двигачем революції є лише промислове робітництво (пролетаріят), а революційні соціалісти, що — трудові маси, в склад яких входить пролетаріят, трудове селянство і трудова інтелігенція. Великий літературний спір був між цими двома течіями, обидві течії вживали забагато словесної уїдливості, доктринерства, сектантського фанатизму, але помимо того завеликі ще різниці в самих джерелах обох світоглядів, щоб прийти до спільності. Навпаки, поглиблення цих різниць довело наразі до того, що кожна течія вважала себе представником окремих трудових класів: марксисты (соціаль-демократи) представляли пролетаріят, а революційні народники (тепер соціалісти-революціонери) — трудове селянство. Виходячи з своїх догм, марксисты називали соціалістів-революціонерів представниками „дрібно-буржуазії“, їх світогляд — дрібнобуржуазним. На грі словами про „буржуазію“ твориться „політика“, міжпартійна гризня, взаємне піддання.

Розв'язати питання про трудові маси, їх історично-соціальну роль може лише життя, а коли так — то й відповідно обставинам, відповідно характерові соціальної структури різних країн, різних географічно-природних і господарських прикмет. І тільки революція дасть оцінку цих обставин і прикмет: революція бо є іспи-

том, перевіркою теорій про характер суспільної структури і її складових елементів. З історії відомо, що селяне грали як консервативну, так і революційну роль, але також відомо, що пролетаріат складається, як з революційних, так і консервативних організацій („жовті“ союзи робітництва в Європі!).

Хто ж правильно визначає роль трудових мас? і хто справді є двигачем соціалістичної революції: пролетаріат чи трудове селянство? Марксисты кажуть, що такі пролетаріат, а соціалісти-революціонери — що такі вони разом, бо пролетаріат і трудове селянство мають однакові інтереси — інтереси праці, а марксисты твердять, що інтереси праці має лише пролетаріат, а трудове селянство, яке власник землі, має вже інтереси праці і інтереси власника знярядь продукції, це-б-то інтереси буржуазії, власне — дрібної буржуазії.*)

Однаке факт великої східно-європейської революції показав, що трудове селянство також революційне, також соціалістичне, як і пролетаріат; що трудове селянство є навіть основою революції, що червона армія революції — це є армія трудового (безземельного і малоземельного) селянства і що від цієї армії залежить доля революції.

Це факт, проти якого не можна змагатись, його треба розуміти. І його революційні марксисты зрозуміли, визволяючи спочатку „батрака“, потім „бѣдѣйшее крестьянство“, потім врешті „середняка“, це-б-то трудового земельного селянина, вказуючи, що інтереси цих „середняків“ і пролетаріату не протилежні, а спільні, що той є ворогом соціалістичної революції, хто трактує „середняка“, як дрібну буржуазію..., це-б-то ворогами революції є ортодоксальні марксисты, які цілих 50 років трубили про розбіжність інтересів пролетаріату і трудового селянства, про ворожість їх інтересів. Цей гук проти селянства йшов від часу виходу „Комуністичного маніфесту“ (січень 1847 року) аж до... сьогодні.

Соціалісти-революціонери боролись за признання трудової суті селянства і через це дістали від марксистів призирилу назву „дрібної буржуазії“.

*) Опріч того, що заявах марксистів (торік в своїй книжці про „Тероризм і комунізм“ К. Каутський повторив це в сотій раз) селянство експлуатує пролетаріат підніманням цін на продукти свого господарства.

Розуміється, таке твердження цілком суперечить правді. Як ми побачимо далі, трудове сільське господарство не користується найманою працею, а тому в його трудовому доході нема надвартости, це-б-то воно не капіталістичне. Визиск праці робітництва походить з відбирання надвартости, отже про визиск трудовим селянством робітництва не може бути мови вже через те, що воно не має в себе робітництва, воно є само робітництвом, котре підлягає визискові. Це раз. А друге те, що не селянство встановлює ціни на свої продукти. Це всякий знає, хто знає, що напр. кризис сільського господарства в Європі залежить від біржевого терору Лондона і Нью-Йорка, котрі давають на всі інші європейські хлібні біржі і зокрема на нашу одеську. Капіталізм встановлює ціни на сільсько-господарські продукти, і трудове селянство мусить терпіти їх і часто йти на повний розор господарства. Промисловці, щоб зменшити заробітню плату, постійно борються з аграрними

Революція розв'язала проблему про соціальну суть російського і українського селянства, але це зовсім не є рішенням для західно-європейських країн. Хто висновки з досвіду російсько-української революції узагальнить на увесь капіталістичний світ, той зробить не одну помилку, бо від обставин природно-географічних залежить господарство, а від господарства і культурних факторів — соціальна структура суспільства, а від цієї структури — суспільна психологія класів. Через те, студіюючи природу доходу, лише з уzglядненням місцевих культурно-історичних і господарських обставин можна вести досліdну працю над вивченням характеру класів і їх історичної ролі.

Висновки російсько-української революції підтвердили теорію соціалістів-революціонерів про трудове селянство, як двигача соціалістичної (не лише соціальної!) революції, і нам особливо цікаво поглянути на природу трудових класів в капіталістичному господарстві, уzglяднюючи різниці в культурно-історичних і господарських обставинах.

Це й буде власне переглядом обох соціалістичних теорій про сутність трудових мас.

*

*

*

Ледве чи треба давати ширші трудові означення і опрeдeлення для пролетаріату, для класу промислових найманих робітників.

Установлення теорії трудової вартості було зроблено після аналізу становища пролетаріату. Надвартість не можливо зрозуміти в повній ясності без такої соціальної категорії, як пролетаріат, бо її тоді не існує.

Отже клас найманих робітників, які, опрiч своєї робочої сили, не мають нічого і мусять продавати її, щоб здобути необхідне для життя свого і своєї родини, через природу свого соціального становища заінтересований в тім, щоб здобути найбільше од роботодавців і врешті—здобути увесь результат своєї праці, це-б-то знищити надвар-

капіталістами за пониження цін на харчові продукти і по всій лінії перемагають аграрників, од чого в першу чергу страждає трудове селянство. З другою боку, промислове робітництво, як ліпше зорганізоване, страйками добивається підвищення заробітної платні, а це одбивається на вартості індустриальних продуктів, за які селянство мусить також платити більші ціни.

Стверджувати, що трудове селянство визискує робітників підніманням цін на харчові продукти, і навпаки, що робітництво визискує селян підніманням страйками заробітної платні (те саме, що збільшенням цін на промислові вироби), значить — за деревом не бачити лісу і говорити абсурд: ані трудове селянство робітників, а ні робітники селян не визискують, бо не вони встановляють, остаточні ціни на працю чи хліб! Капіталізм диктує ці ціни, і він є регулятором визиску обох трудових груп.

Селянство підчас революції не синіє праці, а промисловість стоїть і нічого не дає селянам. Чи винні селяне цьому? Чи мусять вони віддавати свою працю за папір, який нічого не вартий? Хто справді стоїть в обох інтересах праці, той знає, що обидві трудові групи однаково є жертвою капіталістичного визиску, в обох капітал відбирає частину праці.

тість. Знищити надвартість — це значить знищити основу всіх основ капіталізму, джерело його сили і розвитку. Капіталіст заінтересований мати якомога більшу надвартість. Інтереси пролетаріату і капіталістів діаметрально протилежні.

Індустріальний пролетаріат по своєму становищу є неминучим, невимовним ворогом капіталу або повинен таким бути. Через те всі соціалісти однодушно признали пролетаріат за движучу силу революції. Мета цієї революції — скасування права приватної власності на знаряддя продукції, а позаяк знаряддя продукції є суспільним, гуртовим утвором, то й передати їх у власність всього трудового суспільства, установити звязок праці зі знаряддями її. Тоді продукція буде вестись суспільними знаряддями, і результати, продукти праці, будуть власністю суспільства. Розподілені відповідно певному модусові, продукти виконають свою мету.

Це, кажучи в двох словах, і є соціалізм. І революція, що змагає до одібрання знаряддів продукції з рук приватних власників і передачі їх в суспільну власність, буде соціалістичною.

Коли б же ці знаряддя були передані не цілому суспільству, а лише, скажемо, наприклад, групам трудящих по окремих господарствах, на фабриках, заводах, маєтках то-що, то це була б соціальна революція, але ще не соціалістична. Власником в цім разі були б окремі товариства, окремі спілки, але не суспільство. Товариства і спілки є вищим шаблем розвитку капіталістичного суспільства, і через те нічого б принципіально-нового, соціалістичного, не було б в такій соціаліській революції, яка б не довела організації продукції на суспільних основах.

Суспільна власність на знаряддя продукції, суспільна продукція — це тоді, коли б всі окремі господарства були в своїй праці підпорядковані одному плану, одній волі, одному верховному центрові суспільно-господарського устрою, сказати б, орґанові верховної влади в державі. Соціалістичне господарство має лише одного господаря — суспільство, яке через свій верховний орґан керує всім продукційним процесом.

І щоб соціальна революція стала соціалістичною — треба, щоб движучі революцію класи поставили собі ясну мету соціалізації господарства, а не лише реквізицію капіталу в дотеперішніх власників і передачу їх гурткам робітників, що в даний момент переводять техніку реквізиції. Через те: „земля — селянам, фабрики — робочим“ — це не зовсім соціалістичне гасло.

Оскільки теперішній пролетаріат є власне не лише революційним, а й соціалістичним? Маркс вказав, що закон розвитку капіталізму є в тім, що з силою історичної необхідности капіталізм веде суспільство до соціалізму. Іншого шляху нема. Люде проти цього нічого не вдіють. Хто хоче знищити визиск, жах капіталізму, той натомість повинен поставити соціалізм. Таким чином, Маркс думає, що пролетаріат не може робити іншої революції, як соціалістичної. Ось, на його думку, логічні категорії історичного процесу: капіталізм, пролетаріат, соціальна революція, соціалізм.

Незвичайно струнка архітектура всієї будівлі Маркса має в собі велику суцільну силу, і організація пролетаріату прийняла схему Маркса, як свою єдину програму.

Кольосальний успіх марксизму є показником цього. Отже пролетаріат іде під прапором соціалізму? Здавалось би, що це мусіло б бути так, але фактичний стан річей показує, що не весь свідомий пролетаріат стоїть на соціалістичній програмі. Відомо ж про всякі „жовті“ робітницькі спілки, християнсько-соціальні союзи, англійські тред-юніони, американські професійні союзи то-що. Навіть соціалісти признали їх несоціалістичну суть! Розуміється, ці несоціалістичні союзи робітництва в Німеччині мають меншість, а в Англії — більшість пролетаріату, в Росії ж і на Україні їх не було і підчас царизму, хоч Гапоні, Зубатови й ин. пробували їх організувати. Для Росії фактором революціонізації і соціалізації світогляду був царизм, що виховував трудові маси в напрямі „безоглядної революції“.

Спостереження над світоглядом пролетаріату показують, що формула Маркса про те, що „не думання определяє світогляд, а буття“, є нічим иншим, як блискучим парадоксом, що завітчує будівлю матеріалістичної системи. В практиці марксистів так і оцінили її, бо замість того, щоб ждати доки „буття“ зробить робітників свідомими соціалістами, вони пішли активно працювати, агітувати, пропагувати, навчати, творити нову свідомість робітникам — соціалістичну, тим більше, що й мали повчаючи приклади. Маркс став соціалістом тому, що довчився, додумався до цього, бо робітницького буття (в смислі „індустріального пролетаріату“) він ніколи не мав. Та і взагалі більшість пропагандистів соціалізму є зовсім не „пролетаріат“, а інтелігенція, що прийшла з буржуазії і иншого власного „режиму буття“ (часто джерелом його — надвартість), як буржуазний, не мала.

Розуміється, різні індивідуальні з'явища не можуть бути непохитним доказом, бо ще Маркс вказав, що пролетаріат, яко кляс, буржуазія, яко кляс, мають свою постійну психологію і свідомість. Але пролетаріат має в дійсності свідомість свого лиха, злиднів, труднощів життя, а зовсім нічого не знає про тенденцію історії, не знає, що таке соціалізм. Про це його треба навчити, усвідомити*). Теж саме і бур-

*) Ось цікавий приклад що-до розуміння природи пролетаріату. Каутський в своїй новій книжці „Тероризм і комунізм“ описує революційне населення Парижу в період Великої Революції 1789 р. і поділяє його на „дрібну буржуазію“ і „пролетаріат“: „Але пролетаріат того часу представляв з себе де-що инше, ніж промисловий пролетаріат наших днів. Правда, в Парижі тоді вже було кілька великих підприємств, але головний континент робітників складався все ж з чорноробочих, носильщиків, підмайстрів, котрі стремилися стати самостійними ремісниками, потім цілий ряд дрібних ремісників і торговців, все життя яких проходило у важкій боротьбі з злиднями“. Далі Каутський вказує, що хоч соціальне становище їх дуже важке, але класове (природа їх доходу) все-таки дрібно-буржуазне, як і взагалі селян. Дарма, мовляв, де-які російські товариші змішують соціальне становище з класовим і вважають, що бідні селяне мають инші інтереси, ніж багаті і т. д. Словом „в період революції бідніщі шари паризького населення були

жуазія: вона має свідомість свого панування, але не то що не думає, що капіталізм веде до соціалізму, а думає як є навпаки, що капіталізм веде лише до капіталізму в більшому розмірі. Хоч і блискуче доводив Маркс свою думку, але він буржуазії не переконав, не усвідомив ні трохи в фатальності історичного процесу. Буржуазія лише усміхається з цієї теорії і переконана, що вмій лише зручно керувати історією, і вона піде в бажаному напрямі.

Пролетаріатові ж концепція Маркса впадобалась: приємно знати, що навіть сам фатум історії стоїть на боці пролетаріату і навперекір панству йде туди, де світить зоря визволення од злиднів, нещастя, визиску. Пролетаріат знайшов у марксизмі ідею бадьорості, надію, віру і захопився за неї, як єдиний скріплюючий засіб не через те, що цього хоче історія, а через те, що цього хоче пролетаріат. В цьому розумінні соціалізм став релігією пролетаріату, мрією про визволення. І в цьому величезна культурно-історична місія соціалізму, зокрема марксизму. Менше з тим, що в соціалізмі взагалі, як і зокрема в марксизмі, не все в'ясне, не все строго логічно припасоване, що є якась роспливчатість і туман в теорії — це ще збільшує його таємну загадковість і принадність, збільшує порив шукання правди і гармонії, нових горизонтів і підйомів. Пролетаріатові психологічно потрібна ця віра, він лише з нею може мати де-який спокій за завтрішній день, він мусить мати надію, як движучу силу, мусить мати бога, на якого міг би дивитись скляючими очима в останню смертну хвилину, поринаючи в небуття.

Соціалізм — це благословенна віра всього уярмленого людства, що попало в рабство тільки через свою несвідомість.

* * *

Марксистська догма передбачає „необхідну“ величезну пролетаризацію суспільства, яка приведе централізацію капітала до малого

дрібною буржуазією, не вважаючи на пролетарські умови існування“ (Каутський, ст. 26—27 рос. перекладу).

Очевидно, що єзуїтська схоластика Каутського зводиться до того, що пролетаріат навіть при пролетарських умовах існування може бути ... дрібною буржуазією. Головний континент складався з чорноробочих, носильщиків, ремісничих, підмайстрів, але чому він ... дрібна буржуазія? Тому, що тоді не було соціально-демократичної партії? Очевидно, так, бо городський пролетаріат і тепер складається з тих категорій, але тепер він свідомий класово, культурний, тепер вже пролетаріат має Ляссала, Маркса, Енгельса й інших, що працювали і працюють над його освітою. Несвідомою частина пролетаріату і тепер така, як і була тоді, але від того вона класово і соціально не перестала бути пролетаріатом. „Пролетарську цінність“ надає пролетаріатові класова свідомість, а без неї пролетаріат ризикує здобути кваліфікацію дрібної буржуазії. Культурно-психологічно — так, але ніколи економічно. В очах марксистів цю цінність має тільки представник найманої праці, а не праці. Не праця сама по собі є визначальною прикметою пролетарської вартості, а наймана праця. Тоді, очевидно, найнятий директор заводу мусить бути „соціально-демократично“ більш вартий, ніж селянин, що на двох десятинах працює день і ніч. До такого абсурду може довести схоластичне толкування „соціалістичної придатності“ трудових класів і змішування культурно-психологічного стану трудових мас з класовим становищем.

числа рук, тоді величезна пролетарська більшість „експропріює експропріаторів“, і це буде соціальна і разом з тим соціалістична революція. Коли ж це буде?

Пролетаріат на Україні складає приблизно 8% населення, в Росії може навіть 10%, в Чехії 37%, в Германії, Франції, Англії трохи більше, але й там пролетаріат є меншістю, коли судити по числу поданих за соціалістів голосів. Отже меншість аж тоді зможе перемогти, коли вона стане більшістю. По марксизму так воно й є, хоч життя дає блискучі докази іншого: Росія має малий числом і свідомістю пролетаріат, а стала соціалістичною республікою, — принаймні такою називається з повним правом, бо орудують нею соціалісти, буржуазію усунуто від влади, знаряддя продукції в неї одібрано. В Німеччині, Англії, Франції і т. д. панує буржуазія.

Коли повірити марксистам, що лише пролетаріат є двигачем революції і носителем соціалізму, то при перегляді реального життя можна заблукати в безвихідні тупики і логічні суперечності. В цю догму марксизму ніколи не вірили революційні народники, власне соціалісти-революціонери, і вважали, що трудове селянство може бути носителем, як революції, так і соціалізму. Цей факт не підлягає тепер сумніву. Але як це „дрібна буржуазія“ дійшла до цього спроневерення в догмі марксистів? Що таке зрештою трудове селянство?

Трудовим селянством ми називаємо клас селян-хліборобів, що ведуть сільське господарство своєю власною працею.

Вони працюють на землі (громадській, чи власній, чи арендованій) власними руками і силами своїх родин. Найманої праці, як основи господарської системи і джерела самоцільного прибутку, там нема, а коли нема такої найманої праці, то нема і її логічної категорії — надвартости, бо надвартість є лише там, де наймана праця є основою господарства.

Нема найманої праці, то нема й надвартости, і далі логічно — нема прибутку на капітал, нема земельної ренти, нема капіталу. Знаряддя продукції в трудовому господарстві є, але вони не стають капіталом. Ми їх називаємо капіталом тільки умовно і то по іншій прикметі — їх юридичній формі — приватній власності, при допомозі котрої здобувається надвартість. Ми знаємо також, що власність — це є лише юридично-суспільна форма капіталу, а не його економічна суть. Знаряддя продукції будуть власністю суспільною і в соціалістичному суспільстві, але вони тоді не будуть капіталом, а просто знаряддями продукції.

Маркс прекрасно вияснив, що знаряддя продукції стають капіталом лише при певних суспільних відносинах до їх, це-б-то кажучи іншими словами, капіталом є не матеріальна субстанція знаряддів продукції, а певне суспільне відношення до їх. Це і є капіталістичне відношення, коротше — капіталізм.

Суть його — одержувати надвартість шляхом приложення найманої робочої сили до приватно-власних знаряддів продукції.

Це розуміння капіталу встановлено Марксом і є основою його науки, і хто цієї основи не зрозуміє, той не може претендувати на розуміння капіталістичного устрою і його протилежності — соціалізму.

Соціаліст мусить усвоїти, що матеріальні знаряддя продукції є самі по собі не капіталом, а стають ним лиш при певному суспільному відношенні до їх — відношенні приватної (індивідуальної чи групово-колективної) власності. Відношення власності передполагає з другого боку відношення невластності (відношення робітників), або, краще кажучи — відношення праці. Відношення праці передполагає і відношення не-праці, це-б-то всі працюючі і не-працюючі складають дві суспільних класи: трудову і нетрудову.

Через те капіталізм є відносинами класів.

В цьому центральна ідея Маркса, що справедливо вознесла його на становище великого учителя соціалізму, і хто хоче розуміти сучасне життя, хто не хоче свавільно перекирчувати соціалістичну науку, той мусить прикладати ці критерії Маркса логічно і по їх нукати прикмет трудового класу.

Отже чи є такі відносини в трудовому сільському господарстві? Ні, нема, бо до землі прикладається не наймана робоча сила, а сила господаря і його родини. І все, що дістає трудовий господар, це є трудовий дохід, який не можна поділити на необхідну вартість і надвартість: він дістає трудовий дохід, в якому нема надвартості, яку б одержував господар. Навпаки — частину цього трудового доходу одбирає держава в формі податків, одбирає землевласник, у якого селянин купив землю, або орендує її. В цих випадках трудовий селянин платить ренту, яка є нетрудовим доходом землевласника. Платити ренту — це процес цілком протилежний одержуванню надвартості!

В трудовому господарстві нема надвартості, нема капіталістичного прибутку, нема також і земельної ренти. Капіталістичний прибуток міряється процентом чистого доходу до затраченого капіталу (коштів продукції; коштів матеріалів, заробітної плати, плати за землю то-що). Коли селянин має трудовий дохід, вартість його є праця, то як определити процент доходу у відношенні до праці? Тут нема проценту доходу, а є лише трудовий дохід. Коли нема проценту доходу, то як определити ренту землі? Ренту землі поміщик определяє просто висотою оренди (без оренди будівель) — це є рента чистої власності, а ніякого капіталу. Коли поміщик веде господарство (найманою працею), то його дохід складається з двох категорій: прибутку на капітал і земельної ренти. По закону рівенства прибутків, поміщик з чистого прибутку одділяє часть, відповідно нормальному, звичайному в певний момент процентові, який повинен давати капітал — це й буде прибуток від капіталу. Що залишиться — то є рента землі, рента власності, дохід від монополії власності. Капіталізуючи цю ренту з певного процента, поміщик робить оцінку землі. Як рента, так і прибуток від капіталу є нетрудовий дохід. А трудовий селянин нетрудового доходу не має! Він не може поділити трудовий дохід на прибуток від капіталу і на ренту — його дохід від праці. Навіть його земельна власність є лише формою прило-

ження праці, а не джерелом нетрудового доходу: від свого права власності він спеціального доходу не має, а тому не має ренти. Для поміщика земельна власність є формою приложення капіталу, і тому він може мати ренту і прибуток від капіталу.

Отже в трудовому господарстві нема капіталістичного відношення до землі, нема капіталізму, а через те клас трудових селян зовсім не є капіталістами, хоч би й „дрібними“. Коли все селянство було в кріпацтві, то це також не був капіталізм, бо капіталізм передполагає робітників персонально вільних, конкуруючих, що у всякий час являються на ринок праці і продають свою робочу силу. Кріпацтво — це була система особистого поневолення людей-робітників, при якій пан-рабовладілець не лише експлуатував робочу силу, а й годував її, дбаючи за неї, як за коней чи волів. Капіталізм же є системою економічного поневолення, при якому пан бере собі надвартість і не дбає про виживу певної особи робітника. Він не має до робітника інших відносин, як відносини найманої платні: по-за питанням за-робітної платні робітник для його не існує.

Отже чи є подібні відносини в трудовому сільському господарстві? Ні, нема. В йому нема категорії найманої праці, а тому нема і капіталістичного прибутку (надвартості), нема ренти, бо нема... капіталу. Така система господарсько-суспільних відносин називається трудовою. Вона лежить в основі соціалістичного світогляду, і во ім'я неї борються всі соціалісти.

Але повстає питання: селяне ж часто, навіть найбідніші, наймають собі на роботу робітників, то, значить, вони одержують надвартість і т. д., значить, вони капіталісти? Коли бачити з'явища і не розуміти їх, то це не значить — рішати питання. Ми знаємо з фактів життя, що справді один селянин наймає другого і платить йому поденно чи підрядно, але на другий день цей селянин, що наймав, сам наймається і робить на другого за плату чи навіть і без плати. Іде взаємна поміч в господарстві, котра не має нічого спільного з капіталізмом. Це — система трудової взаємодопомоги, зміст котрої треба розглянути. Вона виникає при різних нещасливих випадках в сільському господарстві: чи захворів господарь або члени його родини, або робоча худоба, то є негайна потреба виконати якусь працю, що зв'язана з добою року або природними умовами. І коли ви дивились до умов селянського господарства, то це бачили. Селяне один до одного ходять на роботу. Трудові господарства на основах взаємності обмінюються трудовою допомогою, яка не має нічого спільного з односторонньою експлуатацією капіталіста. Статистика установлює навіть межу, коли трудова допомога кінчається і де переходить у визиск. Наприклад, для Полтавщини встановлено, що селянські господарства до 15 десятин, як наймають робочу силу, так і продають її, а по-над 15 дес. вже лише наймають. Що це значить? А те, що для господарства по-над 15 дес. вже не вистарчає своїх робочих сил; господарь з своєю родиною не то що не може одірватись, щоб десь помімо свого господарства попрацювати, а йому навіть для себе, для свого власного господарства своїх робочих сил не вистарчає, і він

систематично, для переведення кожного окремого господарського процесу потребує сторонньої сили. Тут і починається практика найму, як обов'язкової системи обслуговування господарства, тут вже починається визиск праці, і доки сам господар з родиною працює разом з наймитами, доти, його господарство є співтрудовим, котрі у нас на Полтавщині мають площу від 15 до 40 дес. в селянському господарстві. Але не всякий такий малий землевласник веде співтрудове господарство: дворяне, пани, попи, інтелігенція і т. п. стани, що ведуть буржуазний триб життя, що мають інші основні заняття по-мимо хліборобства — вони навіть при 10 десятинах вже основувають своє господарство на визискові найнятої робочої сили. Станові ріж-ниці обертають навіть мале господарство в нетрудове. Отже, не площа господарства, не його розмір определяють суспільний характер господарства, а прикмета трудова, відношення праці. Одначе в межах селянського господарства до 15 дес. (на Полтавщині) панує тип трудовий при приміненні своєї власної праці господаря й трудо-вій взаємопомочі.

Коли дрібні селяне йдуть на роботу до свого селянина, котрий також в инші дні йде на роботу до інших селян, то це є система трудової взаємопомочі, котра буде існувати і в соціалістичному устрої на перших стадіях. І тільки з цього погляду треба розуміти соціалістичну доктрину про скасування системи наймитства. Це значить, що соціалізм каєє наймитство, як систему витискування надвар-тости приватними власниками знаряддів продукції, але він цілком не одкидає трудової взаємопомочі, котра повинна бути в трудовому суспільстві, доки воно не дійде до повного комунізму, коли вже зникнуть всі форми індивідуальної продукції і споживання і коли не буде критеріїв для виріж-нювання, хто на кого робить, бо тоді буде робота „кож-ного для всіх і всіх для кожного“. В соціалізмі ж буде ще панувати господарство під льозунгом „кожний одержує лише те, що він своїми силами зробив, і рівну пайку з добра природи“.

В приложенні до сільського господарства трудовий принцип ви-являється в трудових господарствах, що основані на громадській, чи купленій, чи арендованій землі, але в психології господарів твориться переходовий місток до буржуазности, коли господарство ведеться на купленій („своїй власній“) чи арендованій землі найманою працею. Ка-піталістичний устрій має велику економічну суттєвистину силу і при-мушує кожного збільшувати свою площу землі до безконечности. Дав-ління капіталізму кольосальне і руйнує навіть общину, але це зовсім не доказ того, що трудове господарство є дрібно-буржуазне, це-б-то ... не трудове! Соціалістичні партії також тепер купують будинки, друкарні то що, але це зовсім не доказ, що вони ... капіталістично-експлуататорські організації, хоч вони і мають надвартість, котра йде на трудові цілі. Марксисти ж, часто не розуміючи суті і соція-лізму і капіталізму, кажуть, що коли селянин, маючи 2 десятини, купив ще одну, то це показчик буржуазности, інстинктів капіталіста, визиску-вача. На їхню думку, селянин стає „власником“ землі, а тому —

власником знаряддя продукції, ergo — він буржуї. Ми мусимо одрізняти з паряддя продукції, утворені людиною, від природних умов існування, від природи, що дає нам в органічному, незалежному від нашої волі процесі необхідні засоби продукції, сирові матеріали і живі сили.

На цих неперетравлених „сільбогізмах“ збудовано всю марксистську діалектику в селянській справі. Вони не розуміють того, що земля в трудовому господарстві не є капіталом, хоч за неї і платять селяне гроші, хоч і користають її, як форму приложення своєї праці. „знаряддя продукції“ в нормальному смислі. Землю взагалі називати знаряддям продукції можна з великою обережністю. Її так називати можна лише умовно: коли через володіння землею можна одержувати надвартість в формі ренти, як плати за монополію власности на землю. Земля, це-б-то її одвічні невичерпані природні сили, не утворена людською працею, і тому до неї не можна прикладати теорії трудової вартости, як до знарядь продукції, утворених працею людей (машини, інструменти). Органічні живі сили природи — це не єсть „знаряддя продукції“, а необхідне джерело існування, як лоно природи, з якого виходять і самі люди.

Коли б ми хотіли сказати, чим можна провадити господарство, то дали б відповідь: при допомозі природи (земля, живі сили природи то-що) і знаряддів продукції, утворених людьми. Земля в цьому розумінні не єсть лише ґрунт (почва), а сила сонця, тепло, вохкість, фізико-хемичний процес. Яке ж це знаряддя продукції в тому вузькому смислі, який установила політична економія для мертвих предметів, утворених людиною, і в яких не відбувається самородного фізико-хемичного процесу?

Власне, чисто умовне трактування землі, яко знаряддя продукції, яке (трактування) вийшло лише з толкування капіталістичного права приватної власности, привело багатьох до абсурдної думки, що селянин, власник однієї чи там п'яти десятин, є буржуєм: власником „знаряддя продукції“.

Природа — не знаряддя продукції, а необхідна умова існування, лоно життя, з якого виходить і сама людина. Не можна ж через це доходити до абсурду і доказувати, що ваш батько й мати є „знаряддями продукції“, бо продукують людей. Земля, як природа, не була, не є і не буде ніколи „знаряддям продукції“ в тому економічному смислі, який до неї прикладають, бо вона є взагалі природа, а не господарство. Сонце, повітря, вода, кисень, азот і т.д. обумовлюють наше життя, але вони — природа, а не „знаряддя продукції“. Що земля не є знаряддям продукції, то це видно з такої простої річі, як формула Маркса про господарський процес. Для приготування продукту — каже Маркс — потрібні: доцільна діяльність людини, то-б-то праця, сировий матеріал, з якого виробляється продукт, то-б-то предмет (об'єкт) праці, й, нарешті, те, що робітник уміщує між собою та предметом праці, то-б-то знаряддя праці. Робітник „уживає механічні, фізичні та хемічні властивості

річей, щоб примусити ділати, як могутні засоби, на інші річі, відповідно до його мети“ („Капітал“, т. I). Розуміється, це так, але як робітник уживає „знаряддя“—землю, щоб ділати нею на „іншу річ“, це-б-то на землю? Очевидно, робітник „уживає“ фізико-хемичні властивості землі, щоб ділати на . . . тіж самі фізико-хемичні властивості її, а в результаті їх, мовляв, вийде пшениця, овес, бараболя, як наче-б-то він взяв молоток і шматок заліза та й викував підкову? Вже з цього видно, який абсурд — вважати землю за знаряддя продукції, коли земля є сама природа, що творить живі організми, а не мертві предмети механічної чи хемічної обробки, як то є в господарському трудовому процесі. Знаряддя продукції трудового походження, утворені людською працею, а не природа. Через те політична економія і де-які соціалісти помилково рахують землю за „знаряддя продукції“ в силу лише однієї аналогії в юридично-правовому відношенні до неї, як і до знаряддя продукції — приватної власності. В теперішній общині і в будучому соціалістичному суспільстві земля не є і не буде приватно-індивідуальною власністю, то значить — вона не має навіть і тієї однієї риси спільності зі знаряддями, яку тепер надає їй приватна власність і випливаючий з цього нетрудовий дохід. Земля є необхідною умовою існування людини, як була нею й тоді ще, коли ніяких знарядь продукції взагалі не було. Вона є частию природи, як і сама людина, але коли людину використовує поміщик, то ніхто її не називає „знаряддям продукції“, а землю називає? Чому? Тому, що вона дає надвартість? Надвартість дає не земля сама по собі, а праця людська — власність на землю для селянина є лиш формою приложення праці, бо инакше монополіст-власник не пустив би його до неї, инакше він мусів би продавати свою робочу силу власникові і платити йому надвартість. Коли селянин купує землю, платить ренту, то цим він дає йому частину своєї минулої і будучої праці. Значить, за право прикладавня праці він платить монополістові-власникові „надвартість“, яку умовно називають рентою землі, або нетрудовим доходом власника-монополіста. Отже для поміщика земля — „знаряддя“ для здобуття ренти, а для селянина — форма приложення праці. Поміщик дістає ренту з права власності, а селянини — ні.

Коли б всі соціалісти усвоїли цю істину, їм би лекше було б йти по тернистому шляху боротьби за соціалізм взагалі і лекше далось би розуміння де-яких помилок Маркса і особливо помилок марксистів. Розглядаючи селянство з психологічно-культурного боку в Європі, католицько-клерикально-консервативне селянство, Маркс необережно зачислив усе селянство до буржуазії, яко економічно-господарської групи. Культурно-психологічну категорію переводити в економічну не можна, а це саме і роблять марксисти.

Що Маркс помилявся в багатьох важких питаннях — це вже доведено, але марксисти хочуть стати більшими, ніж сам Маркс, і, догматично толкуючи його, доходять до абсурдів, як недавно сказав мені один з найвидатніших українських марксистів: „Маркс і Енгельс остаточно встановили закони і формули капіталізму і основи соціалізму“.

що є абсурдом вже через те, що наука „остаточних правил“ не має і розвивається, а не стоїть на місці. Соціалізм є наукою, і тому він буде розвиватись, це-б-то знаходити нові дефініції і поняття.

Отже соціалісти-революціонери не приймають марксистської догми про селянство, вважаючи його за основу трудового господарства. Куркулі-селяне, або визискувачі чужої праці, вже є не трудове селянство, і не про його визволення дбають соц.-революціонери. Визволення землі з кайданів монопольної власності і передача її в користування трудовому люду на гуртових основах — ось основний пункт програми революційного соціалізму. На розумінні землі, як джерела живої творчої сили природи, а не утвореного людьми мертвого знаряддя продукції, оснований домага́ння соціалізації в першу чергу землі, хоч би і в межах капіталістичного устрою. Домага́ння це мислилось, як свого роду соціальний категоричний імператив, який мусить бути переведений в життя при всяких обставинах і за всяку ціну, не вважаючи на певну систему економічних відносин, бо земля є не економічна (утворена в людському господарстві) категорія, а жива сила природи, яку ніхто не сміє монополізувати, на яку взагалі не може бути ніколи і ніякого права приватної власності.

А позаяк і в господарсько-економічному відношенні людини до землі в трудовому господарстві нема капіталістичних категорій найманої праці, надвартости, ренти, то трудове господарство і є найбільш нормальне і справедливе з соціального боку навіть тоді, коли воно економічно стоїть на низькій ступені. Тут вже трудове господарство є і вищою етичною категорією, яка лежить в основі соціалізму.

І трудове селянство не є ніяка дрібна буржуазія, а трудова частина суспільства, така, як і пролетаріат, бо затрачує так само свою психофізичну субстанцію у важкій, надлюдсько-важкій безперервній праці, гублячи в ній свій образ людський, дичавіючи, гинучи в ній... Учені дослідники довели, що трудове селянство в своїй масі живе значно гірше городського пролетаріату, особливо „збалуваного“ німецького, англійського, французького пролетаріату. Хто знає Росію й Україну, їхнє трудове селянство, у того німіє язик перед доктринерством тих, що твердять про „дрібну буржуазність“ трудового селянства і соціалістів, які жертвують життям во ім'я визволення землі, і тих, хто в нелюдсько-важких умовах здобуває хліб свій з неї та ще годує ним і пролетаріат, і буржуазію і освічених тупоголовців.

Сільський пролетаріат (безземельники) і малоземельні селяне аж до тієї межі, за якою починаються нетрудові моменти, є основою трудового господарства, і визволення землі для їх потрібно, як сонце, і за це вони борються і будуть за це боротись.

А чи це буде боротьба за соціалізм?

Так, це є і буде боротьба разом і за соціалізм, при тій самій умові, як і боротьба пролетаріату за соціалізм: при умові підняття свідомости трудового селянства, пропаганді, науці, агітації словом і чином. Бо як в робітництві є „жовті організації“, так і в селянстві

може бути і є всяке назадництво і консерватизм, і як для пролетаріату треба книжок і шкіл, те саме потрібне і для селянства. „Марксизм“ є великим нещастям для трудового селянства, яке він одштовхує од чудодійної науки визволення; марксизм, який, пишучи і видаючи сотні і тисячі брошюр для пролетаріату, про індустріальний соціалізм, нічого не пише або дуже мало для селян та й то не про те, що в першу чергу треба знати селянам — про аграрний соціалізм, про місце трудового селянського господарства в соціалістичній системі, а пише про історичну, фатально-неминучу пролетаризацію селянства, про виварку у капіталістичному котлі. Ці люди не можуть додуматись то того, що селянство, живучи в таких злиднях, як воно живе, більше вариться в капіталістичному котлі, як пролетаріат „культурних країн“: хіба руйнування общини і безоглядні злидні це не є та виварка?

Помимо того, факт російської і української революції показав, що велика армія революції складається з подавляючої більшості трудового бідного селянства, яке йде з вірою в будучу правду, яке умирає з обличчям, поверненим до далекого, крізь туман тьмяної будучини блискаючого сонця соціалізму. І хто ж то вмирає тисячами, сотнями тисячів? Оті люди в латаних свитках, чумарках, кабатах, тулупах, зіпугах, лаптях, оті зачучверені, кудлаті, вошиві, голодні люди, з випнутими скулами, з загостреними носами і запаленими очима, що не знають дня і ночі від праці, від повинностей на прокляте опудало капіталізму і всякого панства — ото є селянство, трудове селянство, що на кошт своєї живої сили, своєї психофізичної субстанції, заробляє в поті чола хліб для себе — мало, а для паразитів — багато. І воно бореється реально за соціалізм, разом з пролетаріатом, котрий грає при йому роль комісара революції, бо більш грамотний, більш освічений, більш організований.

Але навіть і це не зовсім так, бо український селянин веде революцію, сам і комісарствує при ній.

Ви бачите скрізь тих селянських ватажків, енергійних, завятих, не покірних ані перед Німцями, ані перед денікінцями, гетьманцями то-що. То селянин український своїм голосом гукає і кає приватну власність на землю, виносить постанови про соціалізацію її, нищить капіталістичну організацію, намагається організувати щось своє; в-зіму, холод, дощ іде в діле, гине за будучину, бо в конкретній теперішності він ще не має полєкшення своїх важких обов'язків.

Українське селянство має-таки збудувати свою республіку, відповідно основі господарства: це буде аграрно-соціалістична республіка, або втілення аграрного соціалізму в життя.

*

*

*

І коли вдумливий соціаліст хоче пізнати природу селянства і ріжницю його від пролетаріату, він повинен звернути увагу на дві сторони справи: селянство, як соціально-економічна

категорія, і селянство, як культурно-психологічний тип — це не одне й те саме.

В першому смислі селянство є хліборобською групою трудового люду, як пролетаріят — індустріальною групою. Характер праці і умови господарського становища різнять ці дві групи і суть передумовою для вироблення їх культурно-психологічних типів.

Робітництво прикладає свою працю до чужих знаряддів продукції, а селянство — безпосередньо до природи, до землі (иноді „своїї“, чи орендованої, чи громадської).

Прикладання праці до приватно-власних знаряддів продукції — історичне з'явище, що повстало при певних суспільних відносинах, а прикладання праці до природи — вічне, через те знаряддя продукції є соціальною умовою існування, а земля — умовою біологічного існування, це-б-то знаряддя продукції є проізовним з'явищем з одвічного, основного — землі (природи). Робота біля землі є безпосереднім відношенням до природи, а робота на фабриці, заводі то-що — посереднім, через знаряддя продукції, або через капітал. Безпосереднє і посереднє (через знаряддя продукції) відношення до природи злишиться вічно, воно буде і в соціалістичному і в комуністичному суспільстві, а відношення через капітал зникне разом з капіталістичним суспільством. Зникне капіталістична система, а вічно існуватиме трудова, в соціалізмі — організована суспільно, але трудова.

Пролетаріят, як суспільна категорія, зникне, а трудове селянство залишиться, бо соціалізм — це відношення безпосередньої праці, а не визиск.

З суспільно-культурного погляду умови праці представляються так: пролетаріят працює в тісному гурті біля знаряддів, а селянин, індивідуально біля землі. Умови життя і праці інші, тому суспільно-культурні типи обох трудових груп інші. Селянство через характер своєї праці, через єднання з непотійною, таємною природою має менше певности у відношенню до неї, ніж пролетаріят у відношенні до знаряддів продукції, — певних, обчислених, зрозумілих, утворених людиною.

Селянин живе менш соціально, природа більш вигадлива, таємничо непотійна, індивідуалістична в кожному кутку землі, в кожному з'явищі — тому селянин більш індивідуалістичний. Менш освічений, більше підлягає впливу надлюдських, таємних сил — тому більш полохливий, більш забобовний і податливий на релігійні суїтестії.

Знаряддя продукції його примітивні — сокира, плуг, лопата, молоток, сапа, ціп, примітивні „машини“, тоді як індустріальний робітник працює біля дивовижно-складних витворів людського г'єнія — машин і їх організацій в одну систему — фабрику. Селянин сам керує господарським процесом свого нескладного, хоч і веретливого господарства, а робітник виконує якусь незначну функцію в колюсальній системі машин і мислить більш механічно, ніж селянин. У робітника,

розум більш вивчений, дисциплінований залізною логікою, постійний, певний в машинах, у селянина — більш гнучкий, опортуністичний, що завжди мусить іти на компроміси з природою.

Селянин почуває себе більш безсилим перед природою, менш забезпеченим в житті і тому хапається за „власний шматок землі“, а робітник більш певний своєї робочої сили і мріє також купити на передмісті хатку з шматком огороду, щоб закріпити існування. Сотні тисяч городського робітництва в Німеччині мають свої хатки і огороди на передмістях, а чи це зменшило суперечність інтересів пролетарія і капіталіста? Так само селянин з „своею“ трудовою землею — ніякий власник, особливо, коли він общинник і ніякої власної землі не має, бо земля для селянина є лише формою приложення праці, а не капіталу.

Капіталізм, панування монополістів власности, сильно тисне на психологію селянина, видирає у його працю і природу з рук і загрожує на вигнання в порожні простори безпритульності, як і робітника, тому він жадібно тримається за землю, єдину опору в житті, лякаючи цим ортодоксальних марксистів.

А знищить капіталізм, то й побачите, що трудове господарство не боїтиметься тиску феодала-грабіжника, розвиватиметься нормально-спокійно і поліпшення шукатиме не в обороні власности, не в поширенні її, а в інтенсифікації господарства.

Цілком подібні по трудовому відношенню, селянин і робітник одріжняються дуже по культурно-психологічному типу, але це є лише ріжниця, а не протилежності.

Коли потворний вплив капіталізму буде знищено, тоді людськість побаче великий розцвіт трудового типу в обох групах, велику єдність їх становища, хоч і в різних місцях, побаче не взаємну експлуатацію, а лише суспільний і технічний поділ праці. І лише в цьому ріжниця між селянством і робітництвом, але ця ріжниця вказує не на протилежність інтересів, а на велику русійну силу поступу і культури — поділ праці і форми її приложення. Робітник на фабриці, селянин при землі, разом, хоч і в різних місцях, творять ті цінності, якими живуть всі люди і яким соціалізм надає одну вартість — трудову і ніяку іншу.

Наше розуміння економічної природи капіталістичного і трудового господарства дає устійливість всьому нашому соціалістичному світоглядові, через те ми не можемо прийняти в корні помилкового тактичного принципу марксизму — що ніби лише представники найманої праці є движучою силою історії, революції і соціалізму. Ми виходимо з трудового принципу і стверджуємо, що в поваленні капіталізму органічно, кровно заінтересовані всі трудові елементи суспільства: пролетаріят, трудове селянство, трудові ремісники і трудова інтелігенція, які не вишкуджують чужої праці, природа доходу яких є трудова, а не капіталістична.

Вони заінтересовані в реорганізації суспільства по трудовому принципу з метою здійснення права на повний продукт праці.

Природного, невідірного права, що буде найвищою гарантією права на існування.

Вибрати з трудових мас кращі елементи, більш розумні, освічені, і оголосити їх „авангардом революції“ — це добра тактика для успіху партії, але це ніяк не забезпечує успіху самої революції, доля котрої залежить від зросту соціальної сили у всій сукупності трудових мас, в аграрних країнах це значить — селянсько-трудових мас.

Спиратись на один промисловий пролетаріат — це питання тактики, а не соціалістичного, трудового принципу. В Англії і Німеччині можна говорити про пролетаріат, а в Росії і на Україні — про трудове селянство, коли йде мова про революцію. У нас головною тактичною проблемою є вияснення ролі селянства, його організації і руху, відповідно його культурно-психологічним прикметам. З некультурним пролетаріатом також не можна робити революції, як і з некультурним селянством.

Ми стоїмо в обороні праці, як такої, а не в інтересі лише найманої праці. Ми визнаємо трудовий принцип основою організації будучого суспільства, а тому не визнаємо марксистського принципу оборони лише найманої праці. Праця єсть праця. І коли її визискують в будь-якій формі — соціаліст не може не обороняти її!

Бути соціалістом — значить, обороняти трудовий принцип, на ньому будувати, во ім'я його творити. Коли ж хто хоче обороняти лише інтерес найманої праці, то, значить, він свідомо вибірає оборону часткових інтересів, інтересів однієї групи трудового класу, а не всього класу. Це його діло, діло його смаку, але силкуватись на цьому частковому з'явищі утворити всю соціалістичну систему — даремна праця, бо коли ви обороняєте інтереси праці в однім місці (на фабриці), то чому не обороняєте тих же інтересів в другому місці (біля землі)? Це не логічно.

Ніхто не поспіє тепер доводити, що трудовий селянин визискує чужу працю, навпаки — всі знають, що селянина визискує капіталізм. Ну, чому ж ви не хочете обороняти інтересів визискуваного? Тому, що він робить хліб, а не цвяхи?

Соціалізм є боротьбою за здійснення права на повний продукт праці, а тому соціаліст повинен боротись і проти визиску трудових селян і ремісників. Це його обов'язок, коли він соціаліст. Соціалізм соціалістів-революціонерів є послідовним, логічним, всеобіймаючим, інтегральним тому, що вони стоять на трудовому принципі, логічно відкритому в праці усіх трудових суспільних категорій — пролетаріату, труд. селянства, ремісників і труд. інтелігенції.

Культурно-психологічний тип цих трудових груп ріжний, в залежності від багатьох умов їх існування. Вони можуть стояти на низькому щаблі культури — тому їх легше визискувати, тяжче організувати для боротьби за здійснення права на повний продукт їх праці і навпаки.

В окремих умовах величина цих груп є рішачою в боротьбі за їх право: в Німеччині промисловий пролетаріат, а на Україні тру-

дове селянство рішають долю революції. Селянство з погляду інтересів революції, на нашу думку, не ворожий клас, а боевий клас, котрий треба визволити од визиску його праці. Таке або инше відношення до селянства — це єсть проблема тактики боротьби, а не теорії соціалізму. Для марксистів це єсть питання принципу, теорії соціалізму. Будучи логічними і чесними з наукою і теоріями, вони повинні визнати, що ніяка соціалістична революція на Україні не можлива, бо пролетаріату у нас маленька жменя, а подавляюча більшість населення — трудове селянство. Ну і чого ж їм тоді говорити тут про революцію? Ортодоксальні марксисти і не говорять: це логічно, з їх погляду, а большевики, що в розумінні історії прийняли точку погляду революційного соціалізму, говорять про революцію, але разом з тим думають, що суб'єктом революції має бути пролетаріат, а селянство — лише об'єктом її, а тому його треба „нейтралізувати“. В корні помилковий погляд марксизму на селянство привів їх до помилкового рішення тактичної проблеми що-до селянства.

Тактика „нейтралізації селянства“ (на практиці це звелось до усунення селянства од влади і конфіскації селянської праці) є грубим порушенням трудового принципу і антисоціалістичним підбурюванням селянства. Так прийшли комуністи до практичної боротьби з трудовим принципом, це-б-то до знищення правових і моральних підстав революції. За цим логічно прийде погром революції, бо в житті не може мати тепер місця ані одна концепція, що суперечить трудовому принципові: ані капіталістична, ані комуністична, бо у відношенню до трудового селянства вони обидві не визнають на практиці трудового права селян на повний продукт праці. Капіталізм грабує селянську працю в формі ренти, конфіскації продукту і т. д., а марксизм-комунізм орудує фатальною неправдою „Комуністичного маніфесту“ про селянство, вважаючи його ворожим для пролетаріату класом. Трудове селянство вважає кожного ворогом, хто конфіскує його працю, як би там він себе ни називав. Така залізна логіка трудового принципу. Одштовхування селян од революції на Україні комуністами є фатальним для всього трудового люду результатом недомисля.

Одкриття правильних методів аграрно-соціалістичної революції дає лише трудовий принцип, порушення ж його веде до цілком законної боротьби за здійснення найвищого постулату соціалізму — права на повний продукт праці при всіх умовах.

Кожний український соціаліст повинен до кінця логічно продумати значіння трудового принципу, як основи революції, і признати, що революція обороняє трудові інтереси не однієї якоїсь професійної трудової групи населення, а трудові інтереси всієї трудової маси. Інтереси праці, як такої. Для українських соціалістів така точка погляду має суто-б-рішальне значіння: вони через це знайдуть правильні методи боротьби, правильну економічну політику і зрозуміють дух часу, його движучі сили, увірують в соціалізм не на словах, а на ділі, і поставлять на реальний ґрунт свою працю. Одні врятують себе від опортунізму старого українського народництва, а другі від

дон-кіхотської боротьби з вітряками і підбурювання проти себе свого рідного трудового народу, що тисячоліття гинув в ярмі праці, що тепер розуміє свою свободу, як визволення праці од визиску, а не як угноєння своїм тілом і кров'ю ґрунту для експериментів фантастичного недомисля.

Селянство України разом з тим є єдиною основою української нації, котра може стати свідомою і культурною тільки шляхом підняття його добробуту, свободи і самодіяльності. Цей добробут можна мислити не в перспективі обурювання селян проти революції, а лише в перспективі боротьби за право на повний продукт селянської праці, це-б-то за організацію суспільства на основі трудового принципу.

В аграрно-селянській Україні таку боротьбу можна вести лише силами всього трудового люду, головню — селянського. Це — єдиний шлях.

Перед категоричністю цього висновку впадуть всі нереальні догми і насильство панів життя — перед потрясаючою силою трудового принципу і носителя його — трудових мас.

V. Що таке інтелігенція ?

Окремою групою трудових мас треба признати трудову інтелігенцію, яка по економічному змісту свого соціального становища належить безумовно до наймитів, це-б-то пролетаріату, але по способу свого життя і думання двоїться на трудову і буржуазну.

Основною її прикметою є її заробітна плата, яка підлягає законові трудової інтелігентської біржі праці, по аналогії з пролетарською. Рівень заробітку не перевищує інтелігентського екзистенц-мінімуму. Часто цей рівень нижчий, ніж у кваліфікованого робітництва (напр. народні учителі, поштові урядорці і взагалі нижчий урядничий персонал в публичних і приватних установах), але для вищих розрядів інтелігенції, особливо різних техніків, рівень цей вищий, бо в заробітну плату входить якийсь еквівалент витрат на підготовку.

Заробітна плата найвищої групи інтелігенції, безумовно, перевищує екзистенц-мінімум, і таким чином вона дає ренту, або прибуток за монопольне знання чи талант. Ця група інтелігенції, безумовно, одріжняється від трудової і носить всі прикмети буржуазії, одріжнюючись од неї хіба тим, що скупчує, збирає капітал лише в грошовій формі з своєї заробітної платні. Згодом цей капітал обертається в маєтковий, і тоді така буржуазна інтелігенція починає безпосередньо вибивати надвартість з робітників, як перед тим одержувала частину надвартості посередньо — через капіталіста або державу.

Таким чином, ми бачимо дві групи інтелігенції, що розмежовані між собою рівнем заробітної плати: трудову, що одержує лише екзистенц-мінімум або навіть менше, і буржуазну, що вже одержує частину надвартости: або посередньо — через державу чи капіталіста, або безпосередньо від робітників, коли придбає знаряддя продукції.

Заздалегідь треба зазначити, що економічні підстави життя інтелігенції не вистарчають для характеристики її соціально-психологічного і культурного типу. Тут не можна говорити про те, що спосіб життя определяє світогляд інтелігенції. Коли б прийняти цю тезу, то можна дійти до абсурду, бо, напр., що таке соціалістична інтелігенція? Вона в більшості провадить „буржуазний“ спосіб життя, а між тим бореться за соціалізм.

Психологічно-культурний тип інтелігенції не вміщається в рамці соціально-економічного критерія — це ясно, і тому определения поняття інтелігенції є досить трудне. Однак можна приблизно де-що намітити. Стара народницько-революційна думка, починаючи од Герцена, уперто твердила, що поняття інтелігенції не можна цілком виводити з соціально-економічних предпосилок. Розуміється, що для старих народників, що були часом поміщиками, мали кріпаків, дуже трудно було щось зробити з економічним критерієм, і тому вони переносили всі питання про інтелігенцію в площину етики.

Революційне народництво твердо стояло на цьому і вказувало, що робітник і капіталіст є категорії соціально-економічні, а міщанство і інтелігенція є категорії етичні. Оскільки класове становище одріжняло наймита-пролетарія і буржуа, оскільки етичне становище їх буває різне: міщанами, це-б-то плоскими, пошлыми, нетворчими людьми, може бути і робітник і буржуа і навпаки: і робітник і буржуа можуть бути інтелігентами, коли це є високо-розвиті етичні індивідуальності, здібні творити, працюючи для добра і справедливости, блага народу, гуманного поступу чи поступового гуманізму. Через те, як міщанство, так і інтелігенція є зв'язками всекласовими, всестановими.

Властиво на цій ідеї збудовано всю етичну систему революційного народництва. З неї виведено моральний обов'язок працювати для визволення „меньшого брата“, для поступу, революції і соціалізму. Дивна сила цієї ідеї! Во імя неї йшла інтелігенція на подвиг братолюбія, спеціально для любови до „меньшого брата“, віддавати йому борг (довг).

Патос ідеї обов'язку охоплював душі великих груп молодіжі, що йшла в Сибір, тюрми, на шибениці і вважала за щастя потерпіти, постраждати, щоб через це морально очиститися, піднятися і підняти до себе „меньшого брата“, залишитися ціле життя „на славному посту“, бути твердою до кінця, простою, невибагливою, любящою. Цей етичний мус був основою соціалістичного розвитку: мовляв, не економічні фактори, а етична досконалість і „критична переробка культури“ є двигачами соціалізму. Тут було багато крайностей, революційного романтизму і утопізму в політичній діяльності. В усякому разі, революційний соціалізм в Росії і на Україні справді мав початки в ідеях цього

інтелігентського аскетизму і покути. Але життя (і уїдлива критика з боку марксистів) внесли згодом в світогляд революційних народників багато реалізму, що сприяв ростові соціалістичного кругозору. Крайня течія етичного народництва виродилась потім в толстовство, а реалістично-критична перейшла в школу революційного соціалізму.

Однак аж до останніх передреволюційних років революційні народники, чи соціалісти-революціонери, виходили з етичних міркувань при означуванні поняття „інтелігенції“ і протиставляли їй „міщанство“. Над опреділенням цих понять працювало багато і не соц.-революційних діячів, бо, прим., з марксистів — М. Горький, який також розробляв поняття міщанства в напрямі, даному ще Герценом, це-б-то, що міщанство є з'явищем суспільно-психологічним, всекласовим і не має етичної вартости.

На інтелігенцію також були інші погляди, що виходили з доволі частої переоцінки закорієних в Росії і на Україні етичних предпосилок в розумінні інтелігенції. І коли б не революція, то ще довго наша література була б повна тієї „етичної еквілібристики“, якою називали реалісти все оте колування в етичних хащах субєктивизму і намагались витворити на етиці поняття інтелігента.

Часто забувалось, що інтелігент є ще й членом суспільства, а як такий приймає участь в продукції і розподілі, продає свій „робочий інтелект“ за певну заробітну плату і має дуже реальні „інтереси“. Як член суспільства, інтелігент грає певну роль в суспільно-економічному процесі, і його треба уяснити в першу чергу з цього боку.

Те, що ми називаємо трудовою інтелігенцією, з соціально-економічного боку представляє шар робітництва, що продає свої більш-менш розвинені інтелектуальні сили, виучку і здібности, за певну заробітну платню. Наймається в роботу. Це типове робітництво, котре продає і витрачає переважно психічну енергію.

Заробітна плата його, загально беручи, трохи вища, ніж у фізичного робітництва, але де-які групи інтелігенції одержують значно менше, ніж кваліфіковане робітництво у фізичних зайняттях. По вимогах, які роботодавець ставить інтелігенції, її цілком треба залічити до кваліфікованого робітництва. Однак спосіб життя цього інтелігентського шару цілком відрізняється від просто-робочого. В йому переважають інтелектуальні зайняття, відповідно розвинений смак до певної естетично-вищої обстановки, яка у вищих шарах трудової інтелігенції майже совпадає з буржуазним способом життя, навіть в основному — триманні наймитів для грубих хатніх робіт і обслуговування. Хатня прислуга є приналежністю майже кожної, навіть бідної інтелігентської родини. Всі соціалісти-інтелігенти, що живуть родинами, також мають хатню прислугу.

Цей спосіб життя одрізняється від буржуазного тільки квантативно, але не квалітативно. Це видно й по тих естетично-культурних потребах, які трудова інтелігенція задовольняє разом з буржуазією з одного джерела (театр, школа, література, мистецтво і т. д.), разом з нею переживає однакові емоції в художньо-культурному світі. Сучасна інтелігенція, як психологічно-культурний тип, нічим не одрізняється

від буржуазії, а по природі свого доходу нічим не одрізняється від пролетаріату.

Ця двоїста природа трудового інтелігента має в собі багато складності, ускладнюваності, через що визначити інтелігента досить трудно, бо ми ніколи не бачимо критерія, яким би треба орудувати при установленні поняття інтелігента. Однак, коли соціальна природа інтелігента ясна, коли його наймитство і недержавання безпосередньо надвартості безсумнівне, джерело заробітку очевидне, то ми й кажемо, що, хто не одержує надвартості в усіх її формах, той, безумовно, належить до трудового класу. І коли такий інтелігент є свідомий свого соціального становища, то він і сам твердо зачисляє себе до трудового класу, працює в його рядах і становиться в соціалістичні кадри. При браку соціально-трудової свідомості він зачисляє себе до буржуазії, керуючись в цьому усвідомленні лише однієї культурно-психичної спільності з нею і способом свого життя. Такий інтелігент цілком широко думає, що його інтереси є спільні з інтересами буржуазії, хоч це в корні є помилка. Але нема свідомості! І тому ви бачите, що великі групи інтелігенції широко служать буржуазії, допомагають їй визискувати фізичних робітників, не знаючи, що цим самим ця несвідома соціальна група затаює мотузку і на своїй ший.

Ми часто бачимо приклади повної безрадянності цих інтелігентських трудових груп: вони живуть злиденно, поневіряються у наймах, їх трактують иноді гірше, ніж „простих робітників“, експлуатують не то що інтелект, а й душу, це-б-то свідомо нищать їх почуття людської гідності, обертають у духових холопів, а інтелігентне трудове жіноцтво в духових і фізичних проститутток, але, по мимо всього того, ця інтелігенція рішучо безрадна, не знає, за що вхопитись, де шукати порятунку? І безпомічно, жалко перемелює вона слова про несправедливість, образи і т. п., орудуючи етичними категоріями, не знаючи, що ці етичні категорії безсилі у міжкласових відносинах, що там, де є визиск праці, там мають значіння лише відносини праці... відносини сили, економічної необхідності. Там дійсними можуть бути лише боротьба, а не виття про мораль, справедливість і т. д. Етичні постулати мають своє значіння лише у внутрі-класових відносинах, по-між членами одного класу чи однієї соціальної групи, зв'язаної однаковими інтересами, прим., внутрі професійної трудової групи члени її керуються принципом рівності (справедливості) прав, але що може вдіяти „справедливість“ наймита проти „справедливості“ наймача? Вони тут цілком протилежні, а соціальні протилежності рішаються тільки боротьбою, силою, а не мораллю.

Часто фізичні робітники (тепер особливо!) значно ліпше, розумніше розв'язують ці суперечності: вони організуються і гуртом борються проти визиску, вони страйкують, б'ють визискувача по кешені і навіть беруться крайніх засобів, засобів сили, — чому фізичне робітництво і вперлось в революцію, ідею насильного перевороту, як в єдиний засіб визволення.

А чи так бореться трудова інтелігенція? Хіба що її класово-економічно свідомі групи борються, прилучившись до пролетаріату, але

більшість ще хитається, а несвідома класово частина її зовсім не бореться, а благає.

Пролетаріат не вагається страйкувати, коли відносини і гніт стали невосимі, нестерпимі, а інтелігенція не страйкує.

Подивіться на народніх учителів: хіба вони не живуть у невимовних матеріальних і духових злиднях, хіба вони не поневіряються, хіба по їх не топчється всякий насильник, але чи вони страйкують? Ні, вони онімліли перед забобою святости учительства і ніяк не додумуються до ідеї боротьби. Вони бояться позбавити „бідний люд“ світла науки, (часто дуже проблематичного світла!) і виконують свій обов'язок. Ідея обов'язку панує у їх над ідеєю боротьби, і тому вони пасивно підхиляють голову під обух обставин. Цю ідею покірності буржуазія внушає, нашіптує всім трудящим, тероризує нею слабі голови, але фізичне робітництво переросло вже страх перед моральним терором буржуазії і не боїться страйкувати, спиняти поїзди, електрику, машини, що виробляють всяке інше „світло“, без якого також люде не можуть жити, як і без духового — і страйкує! а учительство безсило благає про справедливість там, де про неї говорити просто не прилично — перед визискувачами праці!

Наш час крутолому вже навчив трохи трудову інтелігенцію, і вона також пішла в боротьбу; свідомо її частина прилучилась до пролетаріату, півсвідома хитається по-між пролетаріатом і буржуазією, а несвідома класово ще служуть буржуазії вірою і правдою. Так служить, як і взагалі несвідоме робітництво. Хіба темні поденщики і панські слуги не кладуть навіть свої голови за своїх визискувачів?

Цього ми бачимо навкруги чимало і тому маємо право цю частину трудової інтелігенції зачислити до несвідомої класово частини пролетаріату.

За свою несвідомість трудова інтелігенція платить своїм поневоленням!

Оскільки вона несвідома, ви можете бачити хоч би з того, що вона нарікає на страйки робітників, допомагає їх придушувати, а в гірку для себе хвилину скаржитися, що фабричний простий робітник одержує за тиждень 600 корон, а він, якийсь конторщик, на місяць 500 корон.

Як це, мовляв, несправедливо! Він не розуміє, що несправедливо тут не те, що робітник дістає за тиждень більше, ніж він за місяць, а що він, конторщик, не бореться за свої інтереси.

Тут справа не в несправедливості оцінки праці, а в глупоті несвідомого панського наймита.

Робітник дістає більше, бо він боровся проти капіталіста, а конторщик дістає менше, бо він горою стоїть за капіталіста. Тут з'являється свідомості класової, з одного боку, і несвідомості — з другого.

Убивати свідомість робітників фізичних чи інтелектуальних — це велике мистецтво панування, це артистична творчість капіталістів, які виявляють в цьому напрямі дивний хист.

Позволю собі навести лише один блискучий приклад.

Яким гордим мужчиною стає простий швейцар, коли надіне одержу з блискучими гудзиками і цяцьками, — це всім відомо.

Штукарі навіть байки про цапа з дзвоником пишуть і потішають людей, але чи не бачите ви сотні тисяч таких цапів з дзвониками хоч би в офіцерстві?

Коли офіцерами у війську були тільки поміщики з своїми синами, то було зрозуміло, чому вони підтримують „престол“ і панування визискувачів, бо то була їхня рідна справа, їхнє панування, їхні привилеї. Але коли буржуазія мусіла для охорони свого кольосального господарства ввести загальну військову повинність, тоді ряди офіцерства по трохи почали наповнятися представниками трудових класів, і тепер в Росії і на Україні (та й у всіх державах, що були у світовій війні) більшість офіцерства, безумовно, з плебейв — сини селян, робітників і трудових інтелігентів. По традиції їх виховувано в дусі колишнього панського офіцерства, що охороняло право кріпацтва над селянами. Ці традиції у війську називаються військовими „традиціями“, військовим „духом“, „лицарським завзяттям“ і т. п. І сотні тисяч синків трудового класу проходять через цю густу смердючу атмосферу забобонів і дурисвітства. Що ж стається потім? Бідолашні люди несуть блискучу „форму“, їх називають „благородіями“, вони, по традиції, навчаються знущатись з „простих салдатів“, входять у смак зовнішнього панування і перетворюються в затятих слуг капіталістичного устрою. Служба капіталізові, охорона його стає для їх питанням „чесної мундіра“ і інших дурниць, пишно обцяцькованих словами про „батьківщину“, державу, культуру, справедливість.

Ці люди йдуть покірно в ярмо, як барани в багню, і заступають своїми грудьми своїх гнобителів, капіталізм.

Побувши в панських лабетах, ці люди гублять найменше почуття реальної правди життя і горою стоять за те, що вони самі мусять найбільш ненавидіти.

Вони ж бо є слуги капіталістичної держави, що живе виключно буржуазним терором. Держава капіталістів набирає їх на службу, на завойовування ринків, але вміє так виховати в різних традиціях, що вони охоче йдуть на смерть во ім'я неї. Що ж вони є по соціальному становищу?

Наймити, простісенькі наймити, що продали право на свою дочасну смерть капіталістичній державі за жалування, чини, ордени, форму, титул „благородія“ і денщика. Плата в цих формах сугестіонує офіцерству дух покірності і відданості своїм наймачам тільки, що ці наймити в подавляючій більшості є вірними лядо-кнехтами своїх панів, що дуже зручно задріпувалися державою, нацією, культурою, справедливістю, правом і іншими цяцьками буржуазної фразеології.

І ці сини трудового люду чередою йдуть в оборону капіталізму, хоч по суті вони мусіли би йти проти нього, бо капіталізм несе війну, безпосередню небезпеку для цих розцяцькованих слуг капіталізму, але бідні затуркані, оголошнені, духовно кастровані люди йдуть таки на смерть!

Навіть інстинкт самоохорони не викликає у їх критичних рефлексій в умі про безглуздя їх професії! От чого досягає буржуазія в оглуплюванні трудової інтелігенції, частиною якої є, безумовно, офіцерство, ці наймити, в більшості, навіть, «сичи» трудового люду.

Між иншим, реальним прикладом є наше галицько-українське офіцерство, що є синами переважно бідного селянства, але яке ж воно класово темне, яке воно психологічно пансько-австрійське, яке воно до трудового люду вороже! Буржуазія може пишатись цим своїм утвором, цією категорією професіональних убийців во ім'я капіталізму, що згубили цілковито поняття реальної правди життя.

Я довше спинився на цьому прикладі, щоб реально вказати найтемнішу групу трудової інтелігенції, котра ще і в цей час героїчної боротьби трудового класу за визволення лишається в рядах оборонців-наймитів капіталізму.

Оглядаючи інші групи трудової інтелігенції, ми можемо встановлювати ступінь її несвідомости по ступені її розцяцькованости, це-б-то по ступені її значіння для охорони буржуазного устрою. В цьому напрямі буржуазія виявила дивний хист, виробляючи номенклатуру своїх слуг, табель про ранги класової несвідомости. Всякому очевидно, що фізичне робітництво, надто сільський темний пролетаріят, виявляє значно більше свідомости, ніж цей справді духовний пролетаріят трудової інтелігенції.

* *

Друга група інтелігенції, котру ми називаємо буржуазною, має основну прикмету ту, що вона дістає заробітню плату, яка перевищує самий широкий інтелігентський екзистенц-мінімум, це-б-то вже має змогу скупчувати капітал, шадити його і здобувати через його різними способами частину надвартости. Вона вже дістає за свої здібности ренту.

Управитель маєтку дістає від поміщика, як його наймит, добре утримання і поверх того приплату за здібности.

Ця приплата виростає часто в поважну суму. Напр., головний управитель маєтками Терещенка на Україні одержував річно 40.000 карб. (ще до війни). Прожити в Києві можна було тоді (навіть розкішно-буржуазно) за 15.000 карб.

Отже „чистого“ він міг лишати що-року 25.000 карб., які представляють ні що инше, як „ренту здібностей“, котра вказує, що він ніби-то орудує реальним капіталом (капіталізуючи з 5%) в 500.000 карбованців! Ясно, що ці 25.000 карб. є частиною надвартости з праці всіх тих людей, які працювали на Терещенка, але цю надвартість головний управитель отримував посередньо (через капіталіста), що є лише певним способом відносин до знарядь продукції, а б назвав його способом інтелектуальної співвласности.

Коли б же цей управитель за якихсь 10 років зібрав (разом з нагородами — extra) прим., 300.000 карб. і купив собі маєток чи фабрику, то він би витискував надвартість безпосередньо, вже як самостійний власник знаряддів продукції.

Цей шар інтелігенції, що одержує надбавку над прожиточним мінімумом, як соціально, так і культурно-психологічно, представляє чисту буржуазію, що проходить стадію високооплачуваного наймитства, лише як період передвступу в буржуазний ряд. Інтереси цієї групи, безумовно, протилежні інтересам трудових мас, а тому консеквенції тут ясні: хто дістає ренту, той приймає участь в пограбуванні чужої праці.

Буржуазна інтелігенція ніколи не страйкує, а навпаки — душить всі страйки трудящих.

Щоб ця інтелігенція була об'єктом соціалістичної турботи, про це не може бути мови. І хто говорить про інтелігенцію, той повинен твідомо знати, про яку інтелігенцію говорить? Коли за прикмети інтелігенції вважати певну ступень інтелектуального розвитку, то й найвищою інтелігенцією є... буржуазія. Але нам цікаво знати, що таке є трудова інтелігенція особливо і які є інші види інтелігенції.

Отже шар буржуазної інтелігенції опреділяється знов-таки по її соціально-економічному становищу, нам важко знати, з чого вона живе, і ми знаємо, що з „ренти здібности і знання“. Цей шар складається переважно з техніків усякого фаху, юристів, духовенства, науки то-що. Вона служить капіталізму безпосередньо в підприємствах або посередньо — на службі держави. Вона розвиває науку, техніку, адміністрацію, право капіталістичного устрою і за це одержує платню, відповідно здібностям і фаховій досконалости. Особливо цікава тут група адвокатська, яка є боевим авангардом буржуазії, що безпосередньо обороняє інститут власности і керує звязаними з ним відносинами. „Право“ — це боевий прапор усіх юристів, але право буржуазне. Група духовенства — це важка артилерія капіталізму, бо орудує богом і релігійною суґестією спеціально для ґноблення протесту і бунту, для залякування темних мас грізними надприродними силами.

Як трудова, так і буржуазна інтелігенція багато має ґрадацій за інтересованости надвартістю в різних її суспільних формах, і тому провести якусь соціальну межу між ними тяжко. Межа ця установлюється на основі культурно-психологічного самоозначення: часто представники буржуазного типу переходять на службу трудовим масам в боротьбі за їх визволення, стають соціалістами, і навпаки — типові представники трудової інтелігенції через свою несвідомість широкую служать капіталізму, це-б-то скріплюють свою неволю.

З обох шарів інтелігенції можна виділити одну групу, що має спільну прикмету, а власне: вона не приймає безпосередньої участі в господарському процесі, а стоїть по-за господарством людським, це власне група мистецтва, науки і релігії. Служення об'єктивній науці, переживання релігійне, творча мистецька емоція — це не має в собі господарського елементу і задовольняє ту таємну, але могутню, потребу людського духа в переживаннях спеціального характеру.

В Росії і на Україні часто думають, що оця група власне і є інтелігенція. Навіть витворився погляд, що найбільш почесна роля людини — це роля артиста і письменника і що тут ніякої „економіки“ нема: це-б-то в першу чергу служення істині, красі, науці для всіх людей.

Але характеристично тут одно, що люди не знають, куди зачислити письменника, який, прим., заробляє 100.000 карб. на рік або зразу дістає за „збірник творів“ мільон; куди зачислити співця, що „за виступ“ дістає одну-дві-пять тисяч карб. (беру цифру з довоєнного часу).

Очевидно, що тут ми маємо діло з характерним з'явищем природної монополії. Це не та монополія, яку встановлюють пани життя і охороняють „законами“ чи іншими засобами соціального характеру. Тут просто людина має те, чого не мають інші люди: талант. Бас Шаляпіна — його монополія, хист Горького, Винниченка — це все монополії. Ціни за свої „виступи“, „твори“ то-що вони назначають по згоді, тут нема ніякого критерія, регулятора, хоч і є навіть „конкуренція талантів“, але принципово самий найменший талант установлює ціну самовольно, сам, або також самовольно „споживач“ їхніх „виступів“, „творів“. Коли в господарсько-економічних відносинах ми бачимо монополію, то чуємо себе безсилими проти неї. Знаємо навіть, що вона — штучний продукт організації, але нічого не можемо вдіяти індивідуально. І тоді ми організуємось, щоб шляхом самопомочі, утворивши організацію для задоволення тих потреб, які обслужує монополіст, визволитися од фатальної сили монополії. Ми бачимо, як капіталізм намагається досягти монополії в продукції, поділі. Для цього він творить картелі, синдикати, трести, зосереджує всю сировину в одних руках, в розпорядженні одного центру. Сила його величезна при монопольному пануванні в якійсь області. І ці монополії — з'явища історичного порядку, тимчасові, але яка ж сила монополії природної! Один лише порятунок є тут — що природна монополія диктаторствує над тим, що не є першою потребою. Її предмет — розкіш, вища радість, без якої люди могли б в крайнім разі обійтись і багато людей обходиться.

От через що, коли Бальмонт бере 10 або 25 карбованців за рядок вірша, то тут нема якогось закону, окрім закону монополії на талант.

Буржуазія платить величезні ціни за „насолоду“ в театрі, цирку, за предмети мистецтва або спорту. В Лондоні „чемпіон борні“ одержав торік 5 мільонів франків, співака якийсь підрядивсь в Америку на сезон за 1 мільон доларів... Таких і подібних фактів багато є... вони показують, що, хто платить такі гроші, той їх не заробив своїми руками, а хто бере такі ціни, той також знає, що вони не зароблені. Це „рента таланту“, господарство на своєму монопольному „знарядді продукції“.

І коли ці „творці“ цим способом експлуатують смак буржуазії до „краси“, то вони посередньо (через буржуазію) приймають участь в суспільному розподілі надвартости. Особливо інтелігенція гарячує біля вишукування в собі „чогось оригінального“, якогось таланця, щоб щось „співати“ або „грати на сцені“, або гуркотіти на роялі чи мазати фарбами. Тисячі і тисячі цього люду пнеться в школи, академії, консерваторії з жадобою задовольнити спрагу шукання чогось, що би потім „показувати“, співати, віршувати, писати, малювати, щоб здивувати, оперіщити уяву буржуа, захопити до, купівлі. Оця гарячка єсть шукання ренти, плати за монополію!

І оцінка таланту хіба є яка інакша, як плата „за удовольствие“ од його, як рекордна ціна, яку платить буржуї? Чи хоч один худож-

ник-маляр робив виставу образів в селі? Чи туди їздять концертувати на роялі? Чи там добиваються бенефісу? Чи туди їздив Шаляпін чи який инший монополіст? Ні, там нема чим платити, там не цікаво співати, не цікаво слухати хвалу, бо там хвала можлива тільки в формі „естетичного захоплення“, а це не промовляє творцеві до серця... Монополісти на таланти свідомо реалізують свої „монополні права“ тільки в буржуазному суспільстві, де є багато наздираної надвартості і є чим платити.

Вся група рантьєрів-монополістів працює для буржуазії, а чим може платити буржуазія? Лише надвартістю... Через те так божевільно-мало соціалістів в цій групі рантьєрів, так само як і в буржуазії. Я не чув, щоб якісь великі артисти, поети, малярі, співаки, музиканти були соціалістами. Іноді трапляються, але світовий пантеон мистецтв і науки страшенно бідний на соціалістів. Він має „друзей челоуїчества“, але не має друзів трудового люду, який на їх працює і своєю страшною працею оплачує їхні мільонні гонорари.

Цю групу треба, безумовно, зачислити до буржуазії. Що це буде правильно, показує велика революція: хто з їх служить революції трудового люду? Одиниці, лише одиниці... а „творча маса“ служить буржуазії і тепер по-новчому вис за зруйнованим кодлом капіталізму, доходить до розпуки (Л. Андрєєв, А. Купрін, Мережковський і ин.).

На боці революції в Росії вказують Горького, на Україні — Винниченка, а де ж останні великі, прославлені? Їх нема в справжній революції. Вони або з чорною сотнею, або в кращому разі тупцюються біля тієї многословної революції, котра мусить бути і „революцією“ і... зберегти капіталістичний устрій. О, перед революцією вони з охотою готові були помахати нашіряним томагавком, а як вона прийшла... прищупились, як бідні цуцики, до ніг хазяїна свого — буржуазії або її прихвостнів, і тихо скиглять за „порядком“.

Оцеї сорт артистично-мистецько-науково-літературної інтелігенції й на Україні нахабно дзявкотить про якесь своє право „представлять“ народ, „вести“ його, „учити“ і т. д., провокувати на революцію, а коли революція прийшла, то вони сховались під крило буржуазії, полізли в монархизм. Аж виють з болю, бажаючи служити буржуазії, захистити капітал від революції, нахапати більше ренту за талант.

* * *

Загалом про інтелігенцію можна сказати, що вона перш над усе не представляє чогось цілого: в суспільному розумінні вона не є класом, вона представляє інтелектуальну частину инших класів трудового і нетрудового.

Трудова інтелігенція загалом має меншу класову свідомість, ніж пролетаріят. Її з повним поки-що правом можна назвати несвідомою частиною пролетаріату. І тільки перемога пролетарської революції дасть могутній імпульс для розвитку свідомості у цієї важкої групи трудового люду. Тоді ця група понесе свої знання, хист, тугу

за шуканням істини на службу всьому своєму, а не ворожому класові. Од цього виграє і сама пролетарсько-трудова культура і сила.

Для збудування соціалістичної держави також потрібна інтелігенція, як вона була потрібна і для буржуазної. Розвиток громадського господарства потребує участі і праці великих синтетичних розумів, великих талантів.

Соціалістичне суспільство мусить зрозуміти велику культурно-творчу роль талантів і тому буде їх дбайливо плекати, доглядати, піклуватися за їх, даючи відповідну компенсацію за природні монополії.

Буржуазна інтелігенція при зруйнуванні капіталізму згубить ґрунт під ногами і мусить піти на службу соціалістичному суспільству. Другого виходу, як буржуазії, так і їй, нема: вона мусить перетворитись в трудову масу і включитись в царство праці.

Трудова інтелігенція безпосередньо заінтересована в розбитті капіталізму, і тому ідеологія революційного соціалізму включає її в комплекс трудових мас.

Пролетаріят, трудове селянство і трудова інтелігенція — ось та трудова більшість, яка мусить взяти і візьме на свої плечі вагу великого обов'язку — утворити чисто трудове суспільство, це-б-то соціалістичну державу. Тільки така більшість зможе перемогти силу капіталізму, а сам пролетаріят не зможе цього досягти, бо він справді є авангардом революції, армією її є трудове селянство, а офіцерством природно може бути інтелігенція, як в авангарді, так і в армії.

В житті власне це й бачимо: вождями революції є соціалістична інтелігенція.

Через те задачею соц. партії може бути лише організація правильної боєздатної армії соціалізму. Таку армію тепер творить трудова інтелігенція, вносячи розум і хист в діло. Пролетарі і селяне також свідомо працюють в революції, але розробка стратегії, сформулювання стремлень трудового люду в ясні поняття, — це діло інтелігентної часті. Коли пролетаріят і селянство стануть на вершку інтелектуальної культури, тоді й саме поняття інтелігенції відпаде, бо увесь народ стане інтелігенцією. Тоді слова народ і інтелігенція — будуть синонімом, але це вже станеться після довгої еволюції самого соціалістичного суспільства.

Говорити тепер про трудову інтелігенцію для соціаліста значить одно — творити з несвідомих трудових мас, свідомі, це-б-то інтелігенцію. Свідомі соціалістичні люде — це є наша інтелігенція, розвиток якої до найвищих верховин інтелектуальної сили мусить бути найбільшим бажанням соціаліста.

Вербування соціалістичної інтелігенції з дотеперішньої несвідомої (несоціалістичної) є одною з задач соціалістів-революціонерів, які знають, що як пролетарі, так селяне і інтелігенти, лише тоді стають соціалістами, коли їх освідомити.

Трудова інтелігенція по своєму соціальному становищу кровно заінтересована в перемозі соціалізму, отже одштовхувати її, зачисляючи авансом в буржуазію, було б просто недоцільно, шкідливо для соціалізму.

VI. Проблема соціалізації.

I. Загальні поняття.

Соціалізація господарства є головною ідеєю соціалізму. Вона означає таку організацію суспільного господарства, при котрій теперішній поділ учасників продукції зникає: поняття хазяїн і робітник зливаються в одно і то в масштабі цілого суспільства. Це по суті ідея трудового господарства, в котрому й тепер є таке відношення праці, в якому нема окремого хазяїна і окремого робітника, а є лише трудовий господарь. Розуміється, теперішнє індивідуальне трудове господарство лише тим і нагадує соціалістичне, що воно є молекулою соціалістичного устрою. Воно є тепер родина насамперед, а родина має в собі два заложення — біологічне і соціально-господарське. Коли ми візьмемо її, як біологічну одиницю, то хоч вона і вдовольняє нашої трудовій вимозі, але соціалістичною вона стане лише тоді, коли господарсько-соціально переступить свої межі і організаційно зіллється в більш-менш широкий союз з иншими родинами-господарствами. І цей поширений звязок вже буде з'явищем чисто соціального, а не біологічного порядку, і родина буде частиною соціалістичної системи, а не самостійною господарською групою. Соціалістична система — це об'єднання людей біля знаряддів продукції, спільна праця, спільне господарство, ведене по одному спільному плянові.

Коли ми візьмемо теперішню фабрику, то бачимо, що вона об'єднує багато чи мало трудових одиниць біля знаряддя продукції (машин, інструментів, сирових продуктів то-що). Ці люде зв'язані певною формою організації праці — фабрикою — і не можуть розійтись на всі боки без того, щоб праця не спинилась. Очевидно, певні індивідуальні одиниці можуть одійти, але їх негайно заступають инші робочі одиниці, і організована праця продовжується. Що більша фабрика, що більше в ній знарядь, то складніша в ній праця, а ця складність виявляється в диференціації механічних процесів, це-б-то в технічному поділі праці, котрий є необхідною умовою більшої видатности (продукційности) праці в певну одиницю часу.

З погляду організації праці, теперішня фабрика представляє певну єдність, певний робочий механізм, котрий матеріально виявляється хоч би в образі машини: машина є самоцілою єдністю при всій хоч би як далекій різноманітності її частин і їх окремих механічних функцій. Але, з погляду суспільного, фабрика представляє два різко-протилежних соціальних світи: природний власник фабрики (індивідуальний чи колективний), власник мертвих знаряддів продукції — з одного боку, і власник живої робочої сили, власник праці — з другого. Власник-капіталіст і робітник. Кажучи инакше — власність на знаряддя продукції відділена від праці. Власник знаряддів всі вироблені продукти, це-б-то всю вкладену в їх суспільну вартість праці, забирає собі, а витворцям продуктів віддає не всю цю вартість, а тільки необхідну для їх фізіологічного існування заробітну плату, залишаючи собі додаткову вартість, котра потім суспільно поділяється між різними суспільними елементами (фабрикант, банкир,

купець, держава і т. д.). Очевидно, що інтереси капіталіста в тім, щоб ця надвартість була більша, щоб прибуток його більшав абсолютно і більшав відносно, це-б-то, щоб робітник працював довше і заробітку брав менше. Інтереси робітника протилежні: робити коротше, заробляти більше.

Ця протилежність інтересів виникає через неоднаковість природи доходу. Капіталіст не приймає участі в роботі (акціонер часто не знає, хто робить, хто завідуює роботою), а між тим одержує частину вартости (надвартість). Чому? Тільки через те, що він володіє знаряддями продукції. Значить, його дохід — з права власности, а робітник одержує частину виробленої ним вартости (заробітну плату) — значить, його дохід з своєї праці. Дохід капіталіста — нетрудовий, дохід робітника — трудовий.

Очевидно, щоб здобути дохід, капіталіст мусить користуватись найманою, це-б-то чужою, працею, через те надвартість може існувати лише в капіталістичних підприємствах, що користуються найманою працею.

Головна мета капіталіста — одержати якомога більш надвартости (абсолютно) і якомога більший процент надвартости (відносно) на вкладені ним капітали (в землю, в знаряддя, в заробітну плату). Цікомий інший інтерес робітника: збільшити заробітну плату, зменшити робочий час. В цьому протилежність інтересів, глибока соціальна прірва між капіталістами і робітниками. Ніяк інакше цю прірву засипати не можна, як лише об'єднанням знаряддів праці з самою працею, усуненням приватного власника від землі і знаряддів, а натомість установлення спільної трудової власности на їх. Це і є проблема соціалізації капіталістичних господарств, це-б-то обернення їх з капіталістичних в суспільно-трудові. Фабрика не дозволяє інакше усунути приватного власника, як з тим, що власність на неї мусить лишитись вже колективною, як організація праці на ній і далі мусить бути також колективною, і що добутки з праці мусять розподілятися між усіма по якомусь справедливому мотуєві. Коли взяти всю індустрію, всі фабрики, залізниці, шахти, заводи то-що, то соціалізація їх мусить відбутись по одному типові і звестись до скасування приватної власности, як приватно-індивідуальної, так і приватно-гуртової. Що-до останньої форми, то це також зрозуміло, бо передача, приміром, фабрик у власність робочих колективів була б фактично зовсім не соціалізацією, а лише колективізацією приватної власности: замість приватних акціонерно-капіталістичних підприємств були б приватні пасивні трудові спілки. Соціалізація індустрії значить — скасування приватности власности, це-б-то усунення кількох власників (хоч би й колективних) і встановлення натомість лише одного власника — суспільства, організоване в певну державно-суверенну одиницю. Ідеальним єдиним власником є суспільство всього світу, інтернаціонал людськості. Але поки інтерєнаціоналу людськості нема, доти соціалізація мислиться в окремих державно-суверенних одиницях, після соціалізації котрих наступить загально-світова соціалізація. Поки що соціалізація передполагає державне суспільство і його трактує, як єдиного власника. Таким чином, соціалізація, як реальна програма, є соціалізація знаряддів продукції в кожній державі окремо,

і поки держави будуть національними (це натуральна класифікація людськості), доти соціалізацію можна і треба мислити в національно-державних межах. В більшості ці національно-державні межі предполагають різні економічно-господарські типи: хліборобський, лісовий, гірничий, а частіше змішаність цих типів господарства і поділ їх на обробляючий і добуваючий, а по формі — капіталістичний і трудовий.

Коли ми вище говорили про соціалізацію індустрії, то мали на увазі капіталістичну індустрію, а нічого не говорили про трудову. Також ми брали індустрію, це-б-то обробку продуктів, а не брали господарства добування продуктів, яким в першу чергу є сільське господарство, як капіталістичне, так і трудове.

Ми знаємо, що обробляє господарство має вже готовий сировий продукт: або витворений природою в своєму стихійному рухові раніш (викопні скупчення — сіль, нафта, вугіль, всякі руди) або витворювані силою органічного росту без участі людської допомогової праці (сільсько-господарські об'єкти, в тім числі худоба й ліс), але такі, що в обробку поступають потім переважно в виді матеріалів, а не живих організмів. Добуває господарство в тій частині, що має діло з живими організмами — хліборобство, лісоводство, скотарство — одрізняється від обробляючого господарства настільки сильно, що аналогії тут майже не можливі, в усякому разі — вони дуже штучні й умовні.

От коли ми беремо капіталістичне індустріальне господарство, то стверджуємо, що воно мусить зберегти трудову спільність учасників і після соціалізації і що власне соціалізація тут можлива при умові, коли всі робітники не розійдуться на всі боки, що трудовий процес тут можливий тільки при збереженні організаційної форми праці — колективу. Ми вимагаємо тільки усунення приватного власника знаряддів, а організацію праці мислимо і далі, як колективну на кожному підприємстві, і власність мислимо, як колективну — всього суспільства. Праця як до тепер велась по одному плянові власника-капіталіста, так далі буде вестися по одному плянові нового власника — суспільства. Єдність пляну, єдність господарської волі є тут передумовою соціалізації: де не буде одного власника — суспільства, а хоч би й були колективи-власники меншого об'єму (трудові спілки), там вже не буде соціалізації, а лише приватна колективізація власності. Отже соціалізація власності в індустрії полягає вже певну організацію праці, більшу або меншу колективність її в кожному господарському підприємстві і повну колективність її з народньо-господарського погляду, з загально-суспільного погляду, що устанавлюється єдиним власником-суспільством. Технічно вся господарська праця буде поділена на окремі господарські підприємства, але все господарство буде єдиним, бо матиме одного власника, одну волю, один плян.

Чи колективізація праці є вже готовою передумовою і в сільському господарстві, чи й там після усунення приватних власників праця залишиться колективною по підприємствах? Ні, не тільки не залишиться, а її там просто нема. Усуньте поміщика, і ви там можете зразу завести, поділивши землю, не одно, а десятки, сотні чи тисячі

менших підприємств, все-таки господарство вестиметься в цих окремих підприємствах, тоді як на цукроварному заводі ви цього не можете зробити, бо не можна один завод розпорозити на десятки, сотні, тисячі менших підприємств. Ділити цукроварню, як землю, не можна, бо це значить — просто знищити її! Отже природа індустріального господарства (велико-виробничого) цілком одрізняється од природи капіталістичного сільського господарства: в одному праця є колективізмом, а в другому — переважно простим співробітництвом. І коли проблему соціалізації там рішається просто усуненням приватної власності на знаряддя продукції, то в другому — соціалізацію доводиться мислити не лише в напрямі усунення приватної власності, а й в напрямі нової організації праці.

Ми вже знаємо, чому це так. Раніш я пробував довести в загальних рисах, що земля не єсть „знаряддя продукції“ в умовному розумінні сучасної політичної економії. Знаряддя продукції є твором людським, при їх допомозі людина обробляє матеріали, а не виробляє, не творить їх. Знаряддя продукції прикладаються людиною до матеріалу, котрий пристосовується обробкою до потрібного для споживання виду, тоді як земля ні до чого не прикладається, земля нічого не обробляє, а навпаки: до землі прикладаються знаряддя продукції, що є передаточним механізмом живої людської енергії, праці, які не пристосовують землю, як матеріал в індустрії, до потрібного для споживання вигляду, а лише використовують субстанцію землі в виді виростих з неї живих організмів, котрі не обробляються землею, а витворюються її творчою силою і лише потім в мертвому стані, в стані матеріалів, поступають в обробку.

Земля — не знаряддя продукції, а природа. Соціалізації підлягає не природа, а тільки знаряддя продукції, при котрих тільки й можлива соціалістична організація праці. Соціалізація є проблемою організації праці, а не тільки проблемою власності.

Через те, коли ми говоримо про соціалізацію індустріального господарства, то це значить що иншого, ніж соціалізація сільського господарства: в індустрії праця вже організована капіталом на колективних основах, продукція тут вже ведеться Великими колективами людей при знаряддях, що вимагають цієї колективності, без якої просто вона не мислима. Соціалізація капіталістичної індустрії значить — усунути поділ учасників на хазяїна і робітників, усунути поділ доходу на необхідну і додаткову вартість, перетворити дохід в одну категорію трудового доходу, усунути приватну власність на знаряддя, а установити суспільну власність, це-б-то, кажучи коротко — перетворити капіталістичне господарство в трудове.

В сільському господарстві, як добуваючому, ми не бачимо (як в трудовому, так і в капіталістичному) тієї необхідної колективізації праці, яка є в індустрії, в обробляючому господарстві. Тут є дрібне індивідуально-родинне, без поділу праці, господарство, переважно вже трудове. Капіталістичне сільське господарство є капіталістичним лише через використання власності і найманої чужої праці, але воно не є по суті великим виробництвом. Риси великого

господарства воно носить лише в процесі обробки продуктів, а не витворенні їх, це-б-то лише там, де вже кінчається сільське господарство, а починається індустрія.

Тут після скасування приватної власності на землю господарство може вестися дрібно-індивідуальне, праця ще не організована колективно. Власне тут і є питання соціалізації праці, а не лише власності на землю.

Через те все і ще багато иншого, про що я говоритиму далі, проблема соціалізації в індустрії і в сільському господарстві рішається на основі різних даних і вимагає спеціального розгляду і досліду. Ми побачимо далі, яку плутанину натворили соціалістичні партії з питанням „соціалізації землі“, як вони безпомічно загнались в тупий кут, з якого нема виходу без перегляду основних предпосилок.

Особливо, коли ми торкнемося цієї проблеми в постановці російських партій, марксистів і соц.-революціонерів, погляди яких механічно усуювали наші партії і разом з ними заганялися в тупий кут.

Отже зупинимось на загальній ідеології цих двох груп щодо питання про соціалізацію землі.

2. „Соціалізація землі“ і російська соціалістична ідеологія її.

Основні потреби людські — харчування, одежа, житло — задовольняються господарством біля землі, в звязку з землею. Помило землі людина жити не може, а тому мати землю є абсолютною необхідністю. Отже суспільство, як таке, мусить орудувати землею в інтересах всіх громадян. Право кожної людини на землю є природне, а тому суспільство, що позбавляє велику часть громадян цього права, робить насильство. Власне, капіталізм є системою, що живе, завдяки цьому позбавленню частин громадянства права на землю.

Капіталізм власне живе через те, що він монопольно розпоряжається землею. Щоб капіталіст мав змогу одержувати надвартість, він мусить мати на ринку праці вільні робочі руки. І він їх має. З безземельних рекрутується пролетарська армія, що дістає підкріплення з резерву, а „робочий резерв“ — це регулятор заробітної платні: коли резерв зменшується, приток свіжих робочих рук спинається, тоді заробітна плата підвищується, і навпаки.

Утворювання трудового резерву можливе лише при умові монополії власників на землю. Так в дійсності і є: коли б у нас монополію на землю скасувати, то всі робочі руки знайшли б собі при землі роботу, і промисловий капітал мусів би пережити цілковиту катастрофу (як би робітників з-за кордону не пущено).

Резервна армія праці — це наслідок монопольного захвату землі і причина розвитку капіталізму, основний фактор пониження заробітної платні і збільшення для панів надвартості. Це ясно, і ніяка софістика визискувачів або сліпців не може затуманити цієї ясности. Знищення резервної армії праці і удар по капіталізму — це стало метою соціалістів-революціонерів, через що вони висунули

льозуні соціалізації землі, без огляду на все: мусить бути негайно зреалізоване право людини на землю! Льозуні соціалізації землі остільки суперечить капіталістичній дійсності, що зреалізування його значило б соціальну революцію.

Але не так поглянули на це марксисти! Навіть тепер, весною 1918. року, можна було читати в „Робітничій Газеті“ статтю під назвою: „Соціалізація землі чи контр-революція?“ з наміром довести, що соціалізація землі є контр-революційний льозуні... Чому?

В питанні про соціалізацію землі обидві соціалістичні школи розійшлися так далеко, що якось тяжко уявити потрібний синтез. На цьому питанні виявилась вся глибина прірви, яка справді є між двома світоглядами. Тому мусимо спинитися на цьому питанні докладніше.

Марксисти вчать:

Людськість в господарстві йде з силою необхідності через капіталістичну фазу. Знаряддя продукції належать приватним власникам. Земля також є знаряддям продукції і тому підлягає всім законам капіталістичного суспільства, як знаряддя, це-б-то в першу чергу вона є приватна власність. Капітал концентрується, земля — також. Селяне через концентрацію земельної власності пролетарізуються. Це збільшує число і силу пролетаріату, загострює класові суперечності, приближує час конфлікту з капіталізмом, це-б-то соціальну революцію і, натурально — соціалізм.

Пролетарізація селянства є необхідний історичний процес. І тому бажаний. Всякі заходи, що затримують пролетарізацію, — назадництво. „Соціалізація землі“ є контр-революційний льозуні, бо він затримує пролетарізацію, несе з собою дрібне виробництво, руйнує зразкове культурне (велике!) господарство, закріплює „общину“, котра є негативним зразком дрібного виробництва, зразком консервативності, технічної одсталості. Всяка соціалізація землі в межах капіталістичного ладу є утопія, селянська „община“ з дрібним виробництвом — дрібно-буржуазна мрія. Вони (марксисти), всупереч соціалістам-революціонерам, висувають націоналізацію (удержавлення землі) або муніципалізацію. Соціалісти-революціонери є партія дрібного селянства, дрібної буржуазії, що хоче зберегти його пануючу ролі з дрібним виробництвом. Це — дрібно-буржуазний світогляд, дрібно-буржуазний соціалізм, що опирається на одсталість. Це партія соціалістів-реакціонерів!*) Українські марксисти також повторювали це слідом за московськими.

Всякі розмови і писання російських марксистів були варіаціями наведеного вище ряду тверджень, сварка почалась від початку 80 рр. і ведеться й досі. Марксисти вказували, що капіталізм йде в Росію, що община впадає і незабаром впаде під ударом історичної діалектики ка-

*) Особливо уперто кричав батько російського марксизму Плеханов, що соціалісти-революціонери є соціалісти-реакціонери. Це, мабуть, була відповідь Бакуніну, котрий назвав соціаль-демократію реакційною партією. Бакунін, що поклав великі заслуги біля обрунтування революційного соціалізму, був непримиримим ворогом марксизму. В національній справі, в питанні про ролі общини, Бакунін стоїть безмірно вище всіх марксистів, і його передбачування щодо революційної будучини Росії до певної міри справджуються, в усякому разі більше, ніж штучні схеми російських марксистів-доктринерів.

піталізму, що ніякого „особливого шляху“ Росія не має. І коли зріст капіталізму був очевидним фактом, коли община справді падала, розкладалась, то марксисти святкували перемогу, вказуючи, що коли справджується їх погляд на еволюцію „общини“, то, значить, вся ідеологія марксизму є правильна.

Постійний занепад общини був фактом, капіталізм ішов, як слон в молодняку, і трощив, але це ні крихти не було доказом правильності марксистських догм, позаяк марксизм взагалі є концепцією індустріального соціалізму, його критерії не до прикладу в аграрному суспільстві. Навіть занепад общини не є натурально-необхідний процес, а штучний, викликаний і споводований насильством, позаяк капіталізм є системою насильства, чого марксисти не відкидають.*).

Соціалісти-революціонери в справі соціалізації землі вчать:

З погляду добра конкретної особи і всього трудового люду, треба вести боротьбу за його визволення, не ждучи, поки капіталізм перетвориться в соціалізм. А позаяк такого перетворення ніколи не буде, бо капіталізм є протилежністю соціалізму, то тим більше треба вести цю боротьбу. Ждати соціалізму від капіталізму і спеціально для цього „йти на пролетарізацію“ було б абсурдом, котрий нічим не може прислужитися добру трудящих мас, та й взагалі ця теорія — „чим гірше, тим ліше“ — глибоко ворожа трудовому людові і симпатична може бути лише капіталістам.

Соціалісти-революціонери мають один критерій громадської поведінки і боротьби — добро конкретного трудового люду, а не будучого абстракта. А тому, що ближче до соціалізму, то краще; за соціалізм треба боротись негайно! Що більше елементів соціалізму можна ввести в життя тепер, то краще. Отже треба тепер же боротись за соціалізацію землі, бо це відповідає інтересам трудових мас і ідеалові соціалізму.

Байдуже, що це суперечить теорії пролетарізації селянства, бо соціалізм є ідеалом зовсім не пролетарізації, а навпаки: соціалізм має своєю метою іменно соціальне знищення пролетаріату шляхом знищення капіталізму. Капіталісти і пролетаріат є логічними категоріями капіталізму, і власне вони обидва мусять бути знищені, щоб натомість прийшло трудове суспільство, котре ми розуміємо, як

*) Причини для розкладу общини було де-кілько. Головну роль грала соціальна політика царизму, котрий не мав інтересу в збереженні общини чи взагалі селянського добробуту: селянство було джерелом прибутків для держави, яко платник посередніх і безпосередніх податків. При виділі селянських наділів з панських маєтків селянам було одведено гірші землі. Община для уряду була зручною формою для фінансово-фінансової політики: круговою порукою селяне відповідали за кожного окремого члена, що був неспроможний платити за себе податки, і цим підривалося в громаді добровільне почуття справедливості. „Община“ з добровільної організації оберталась „круговою порукою“ в примусову спілку, це-б то община губила свій основний дух — спільність і признавання рівного права на землю. Але найбільшою силою, що руйнувала общину, був капіталізм. Капіталізм обертав землею на ринку, а общинна земля не входила в торговий оборот, через те общинники не могли здобувати кредиту під землю і використовувати її, як всяке майно: продавати, заставляти то-що. Коли взяти в ласника і общинника, то при всіх інших рівних умовах, власник мав перевагу, користуючись торгово-земельним оборотом: продажою, заставлянням землі

соціалістичне. Ось через що трудове господарство теперішнього суспільства, що не має нішого звязку з капіталізмом, як лише що воно є жертвою його гніту, не повинно бути знищене, а навпаки — воно є реальною базою для організації нового, соціалістичного суспільства. Трудове господарство не є логічною категорією капіталізму — це треба твердо усвоїти, щоб не доходити до марксистського нерозуміння в справі общини.

Община є певною правовою формою відносин до землі, формою приложення праці до землі, власне — трудовим відношенням, в основі якого лежить право людини на землю і то — рівне право. Тут трудовий принцип виявився в формі високого, соціалістичного типу, хоч ступень розвитку цієї форми ще не велика і задачею суспільства є розвивати її. Община не є соціалізмом, як зародок не є людиною, але община є ембріоном соціалізму, всупереч голословним твердженням марксистів, що вона лише рудимент доісторичного примітивного комунізму.

В боротьбі за народні конкретні інтереси община є суспільною базою, на якій можна організувати цю боротьбу. Це не вгадування, пророкування про соціалізм, який поки що є абстракцією, а це реально — живий зародок соціалізму, це само життя. Коли подбати, укріпити общину, то цим заложиться ґрунт для соціалізму без накликання нібито „необхідної“ пролетаризації; з цього зародку виросте соціалізм, як велике дерево з малого зернятка, шляхом боротьби і еволюції аж до того часу, коли соціальна революція змете капіталізм.

Власне не виростати з капіталізму мусить соціалізм, а випирати капіталізм з життя революційною боротьбою. Марксистська догма про „капіталізм, що має породити соціалізм“ мимоволі насовує думку, що коли швидкий прихід соціалізму залежить од швидкого розвитку капіталізму, то всякий соціаліст повинен власне сприяти, допомогати розвиткові капіталізму! Тоді, виходить, зовсім не треба боротися з капіталізмом, а всіма силами підтримувати його, значить, соціаліст повинен, замість організації боротьби, відкрити шинок і набувати капітал! До такого абсурду веде ота марксистська догма. Ми, соціалісти-революціонери, допомогати капіталізові не будемо, а навпаки: будемо його

то-що. Селянське суспільство з цього боку було в дуже не вигідному становищі супроти власницького світу, котрий часто обертав землю, щоб одержати приріст річної ціни, оту суспільну ренту, що власникам постійно приносить величезні суми нетрудового доходу. Власники обертали землею, як капіталом, а общинники — ні. В капіталістичному устрої власники мають багато вигід, котрих не мають общинники, і цим самим капіталізм економічно бив по общині, котра не була ні перед чим охороною. Держава, починаючи від 60-х рр., поведла агресивну соціальну політику проти общини, і нарешті, 1906 року Століпін почав бити по ній з усією силою державної організації. Буржуазні писакки кричать, що община сама по собі слаба, погана, бо он, мовляв, вона не витримує конкуренції з капіталом. Хтось хотів би бачити конкуренцію бідних селян з усею потугою пануючого капіталу, на послугах якого всі сили, на який працювало і селянство. Капіталізм дійсно є могутній ворог общини і побідник над нею, але не тому, що він є вища господарська доцільність, а тому, що він є насильство.

Про це питання я маю докладно говорити в своїй праці, що лагодиться: „Земельна справа на Україні“.

поборювати всіма силами во ім'я добра конкретних страждучих визискуваних мас і вимагаємо в першу чергу підтримки общини, беручи її принципи в основу теорії соціалізації землі. Соціалізація землі — ось боєвий революційний прапор, під котрим трудові маси повинні йти в смертельний бій з капіталізмом во ім'я грядущого царства соціалізму. Полем цього бою має бути все життя, а фортеці трудових мас — община.

Так говорили революційні соціалісти в Росії.

3. Що таке російська „соціалізація землі“ і критика її.

Коли ми пригадаємо знаменитий поклик Н. Г. Чернишевського до молодіжки — „умрите за общину“, то нам не треба робити великих екскурсій і пошукувань, щоб дійти до коріння російської „соціалізації землі“. Соціалізація землі і урівнюючий принцип, як вони виявились в програмі російських соціалістів-революціонерів, це є власне проектом модифікації передільної общини в напрямі соціалістичности. Попередники їх, критичні народники, землевольці, революційні народовольці, що основували свій світогляд на комплексі ідей А. І. Герцена, М. А. Бакуніна, Н. Г. Чернишевського, П. Л. Лаврова, Н. К. Михайловського й інших стовпів народництва, просто боролись за общину, як основу народньої самобутности, а соціалісти-революціонери, що виробляли свою програму через 20 років після того, як розпочалась ідеологічна боротьба народників з марксистами, багато де-чого вияснили, критично обробили, а головне — вони вже бачили перед собою факт російського капіталізму, що велетенськими кроками йшов вперед і трощив общину. Це було очевидним — зріст капіталізму, руйнуючий вплив його на общину і все-таки велика відпорна сила общини, що тріщала, але не падала цілком.

Все думання російських соціалістів-революціонерів при проектуванні земельної реформи в напрямі соціалізації виходило від конкретного факту общини, її форм, її урівнюючого принципу, і не дивно, що соц.-революціонери не могли одірвати од неї очей, не могли шукати якоїсь „цілком іншої“ форми. Скільки вони не порівнювали, скільки не критикували їх марксисти, а все-таки принципи общини не суперечили принципам соціалізму!

Що ж таке російська і українська община (на Степовій Україні, Слобожанщині і Кубані переважно)? Основний її принцип — спільна, колективна власність на землю. Власник — ціла російська община, українська громада. Община є юридичною особою публичного землеволодіння і разом з тим публично-адміністративна інституція. Землеволодіння общини є публично-правним, а не приватно-правним інститутом. Община розділює землю для користування по різних модусах. Садиби є власністю або не власністю родини, луки переділюються по врожаю що-року, рілля переділюється періодично, ліс переділюється по потребі, вигони і пасовища використовуються спільно, без переділів. Рілля переділюється по різних одиницях: або на ревізькі душі, або на наличні душі робочі, або на їдців (на голову) лише мужчин або й на жінок. Тут повна воля общини: переділ в залежності од місцевих звичаїв і понять.

Передільний механізм досяг величезної тонкості і дивної зручності, яку виявило трудове селянство під натиском етично-правового принципу — рівності права на землю. Оця етична сила права на землю вилилась в урівнюючий принцип переділів. Ми бачили, як ділиться врожай, ліс, як використовується пастівник, вигін, але й рілля ділиться в залежності від якості ґрунту на три категорії: краю, середню і гіршу, і кожний господар дістає собі рівну пайку землі з кожного сорту. В де-яких випадках якостна кваліфікація землі йде далі трьох категорій, і селянство кожну з їх ділить на кожного господаря, так що кожний господар має свій наділ часто в 3, 5, навіть в 10 місцях. Селянство ці переділи робить в різні періоди від 3 до 25 років, а частіше в 10 до 12 років. І от коли земля має різні якості, урівняти цілком усіх не можна, то воно пригадало урівнюючу форму не лише в простороні, але і в часі: в межах періоду (корінного переділу) селянство робить часткові переділи або, швидче, переверстки (перекидку) наділів по-між господарями: хто мав гірший наділ — переходить на кращий, і навпаки. Переверстка є вищою формою якостного урівнювання.

Але общини бувають і непередільні, особливо з того часу, як урядова політика пішла проти общини і було заборонено переділювати. Селянство, де хотіло, там переділювало, а в де-яких місцях воно використовувало цю заборону і зафіксувало свої наділи, які кому припали з останнього корінного переділу. Переділи відбуваються, але в цілком іншій формі: роздроблення землі, як спадщини, переважно: батько переділює свій наділ між синами, через що ці наділи вже значно менші початкового (ревизького), і ви почуєте часто вираз: „я маю одну чверть наділу“, це-б-то четверту частину ревизького наділу, котрий шляхом громадських і родинних переділів зменшився до цього розміру.

Такі непередільні общини мають землю у спільному володінні і у всьому подібні до передільних общин, окрім — передільності: земля їхня також не продається, не закладається і підлягає всім законам про общинне володіння.

Таких непередільних общин більшість на Україні, але у нас ще до 1907. р. було багато й передільних.*) Перед революцією вже всі общини стали непередільними, навіть по закону 1906. року вже й не „общинами“, але цей закон не зруйнував общин, хоч і мав це своєю прямою метою. І от власне передільна община стала основою російського проекту „соціалізації“ землі.

Соціалісти-революціонери уявляють її так: вся нетрудова земля конфіскується і передається общинам. Общини переділюють її по трудових нормах і дають тому, хто лише своєю працею обробляє. Коли зміняться обставини (число населення приросте) і виявиться нерівність, то община знову переділює землю по рівних пайках між членами.

Щоб довести урівняння якості землі до найвищого ступня, російські соціалісти-революціонери внесли вимогу відбирання в формі податку на користь держави і общини „диференціальної ренти“, це-б-то

*) Кубаньщина вся общинно-передільна й тепер.

тієї різниці в доходах, що натурально виникає через різні якості землі. Соціалісти-революціонери розуміли, що таке урівняння землі по площі і по якості її в общинах не може бути справедливе у відносинах поміж общинами і більшими територіально-адміністративними одиницями, а тому пропонували принцип урівняння прикласти на ширшій простороні, поширити його на волость, повіт, губернію, область, щоб „урівняти“ по всій Росії.

В брошурах їх можна прочитати детальні розмови про урівняння шляхом розселення і переселення по-між волостями, повітами, губерніями, областями. Очевидно, справедливість теоретично уґрунтовувалась легко. В цьому власне є корінь російського проекту соціалізації землі. Його тримались і українські соціалісти-революціонери, що не мали і не мають якогось окремого свого виробленого проекту, що ґрунтувався б на місцевих українських даних, або вони, може, думали, що українські обставини подібні до російських. Отже ми бачимо, що ця „соціалізація землі“, це модифікація російсько-української передільної общини, доповнена ідеєю кількостного урівняння у всеросійському масштабі і якостного — в формі одбирання „диференціальної ренти“ також, очевидно, у всеросійському масштабі.

Однак, українські соціалісти-революціонери з національних мотивів прийняли в свою програму принцип українського земельного фонду, що, очевидно, значило: переведення урівнюючого принципу в межах України.

Російський проект „соціалізації землі“, над котрим працювали В. Чернов, Віхляев і інші провідники соціалістів-революціонерів, став „релігією“ новітнього народництва. В широких громадських колах розуміли різницю між марксистами і соціалістами-революціонерами, власне, за що соціалізацію: ес-деки були проти неї, а ес-ери за неї; які були глибші різниці між цими партіями — було неясно і, врешті, звелось до того, що соц.-рев. єсть партія селянська, а ес-деки — робітнича.

Однак, що ж таке ця „соціалізація землі“, з погляду загально-соціалістичного принципу? Розглянемо трохи в цьому питанні.

Перш над усе кидається ввічі головна ідея цієї „соціалізації“: урівнюючий принцип, по якому земля переділюється. Так, земля переділюється на приватно індивідуальні господарства. Ідея переділу землі є передумовою індивідуального господарства, що вказує на тенденцію, протилежну ідеї об'єднання знаряддів продукції і об'єднанню робочих сил біля їх, це-б-то ідеї поділу праці і її продуктивності (видатности). І які б тонкості передільно-урівнюючого механізму ми не брали — все зводиться до індивідуалізації продукції. Таким чином, висока ідея урівняння в усіх її формах носить в собі презумпцію анти-соціалістичности: хто хоче щось урівнювати, мусить установити одиниці, між якими шукається рівенство, а коли такими одиницями береться одна робоча сила, чи ревизька душа, чи ідець, то й думається про їх індивідуально, і земля відповідно цим одиницям переділюється. Переділити землю — це значить йти в напрямі, протилежному соціалізації, яка вимагає не поділу, а об'єднання землі у вищі

одиниці площі і організації праці на ній більшого колективу, ніж „душа“ чи родина.

Вся російська, „соціалізація“ і зводиться до цього розподілу землі по індивідуально-родинних господарствах. Індивідуальне господарство було в общинах споконвіку, є таким і тепер, при чім індивідуальним було і є, як в передільних, так і в непередільних общинах. „Соціалізація“ зберігає ці індивідуальні господарства і навіть підкреслює, закріплює їх тим, що центр ваги всієї справи бачить в урівнюючо-передільному принципі і, очевидно, вважає його за вираз вищої доцільності і справедливості, бо поширює його за межі общини, на просторинь цілої держави, і ускладнює новими тонкостями, як, приміром, одбирання податками диференціальної ренти.

Ідея рівного користування землею при збереженні індивідуального господарства суперечить ідеї громадського господарства, і через те вона не може бути покладена в основу якогось громадського ідеалу, який припускає громадськість відносин, а не їх індивідуалізацію.

Отже, хто говорить про урівнюючий принцип і бачить його прикладання в рівному розподілі землі, той спирається на ідею індивідуалізації, протилежну цілком ідеї соціалізації, громадськості.

Селяне в теперішній общині, бачучи велику нерівність урожаю сіна на луках, доходять самі до розподілу не площі, а урожаю. Очевидно, вони розуміють вищу справедливість в тім випадку, коли йде про поділ добра природи, що утворено без участі людської праці. Позаяк земля не то що в цілій державі, а навіть в одній общині, не може бути поділена рівно, то рівний розподіл ніяк не може виявитися в розподілі площі, а лише в розподілі продукту. Коли б ми прийняли цей рівний розподіл продуктів в сільському господарстві, то ми б цим допустили, що робота обов'язково ведеться спільно, бо хліб, на жаль, не може рости, як сіно, без людської праці.

Хто хоче говорити про рівність, той, очевидно, мусить прийти до ідеї розподілу продуктів, це-б-то в першу чергу прийти до соціалізації продукції, до спільної праці, до одкинення потреби переділів і урівнюючого принципу російських соціалістів-революціонерів. Отже, громадським ідеалом може бути лише громадська праця, а для цього ділити землі не треба.

Одначе, коли б ми не йшли так далеко, аж до соціалізації, то що значить сама по собі ідея переділу і урівняння? Ясно, що технічно вона не до здійснення навіть в межах общини, хоч і як високо; справді, надивовижу високо розвинувся передільно-урівнюючий механізм общини. Коли б ми хотіли урівняти наділ якогось трудового селянина, то мусіли б зробити розбивку всієї землі в цілій державі не на три руки чи навіть не на п'ять-десять, а на десятки тисяч якостних категорій, і тоді б наш селянин дістав трошки черноземлі в Полтавщині, супісків в Чернігівщині, десь-инде багна, десь шматок тайги, тундри і т. д. Розуміється, це нісенітниця, але логічно до неї мусить іти той, хто вірить в можливість точного урівняння. Урівняння на великій площі неможливе вже через те, що різна земля дає різні урожаї при однаковій площі і однаковій сумі праці. Десятина черноземлі і де-

сятина легкого супіску не мають нічого рівного в собі, окрім слова „десятина“, отже, коли б дали одному десятину чорноземлі, а другому урівняли б, давши дві десятини супіску, то при рівному врожаї вони б ріжнилися сумою праці, вкладеної в ці наділи; обробка десятини чорноземлі вимагає менше праці, ніж дві десятини супіску.

Урівняння площі, хоч би і з „узглядженням“ якості по-між волостями, повітами, губерніями, вимагало б частих переділів, бо багато б причин працювало, щоб дуже швидко творились великі нерівності (відхід люду в міста, на промисли в різних районах, ріжний процент приросту і смертності населення від економічних, культурних, кліматичних і т. д. причин), виникала б потреба знова вирівняти і переділити землю, а що це значило б, коли б, напр., в Катеринославщині хліборобського населення приросло 5 %, на Волині — 15 % (малий відхід на промисли), в Харківщині на 10 %, на Поділлі на 20 %? Ми б переділили і вирівняли, примушуючи мільйони людей переїздити з місця на місце без перестанку, обернувши населення України з осілого в мандрівно-кочове.

Взагалі, ідея урівнюючого переділу землі є не лише непрактична, нездійснима технічно, але вона насамперед є антигромадсько-індивідуалістична і суперечить соціалізму, як ідеї сутогромадській. Як ідея нормативна, вона заключає в собі свою протилежність — нерівність, бо коли ви розділите 1000 десятин однакового чорнозему на 100 рівних наділів, то наділи будуть, безумовно, по площі рівні (по 10 десятин) і, безумовно, нерівні по економічній своїй вартості: досить того, щоб один наділ лежав на південному, а другий на північному схилі, щоб при однаковій праці були не однакові урожаї, це-б-то воююча нерівність.

При всій її нездійсненності, все-таки ця ідея має велике регулятивне значіння, через те, безумовно, в земельній реформі нею користуються абсолютно всі партії і весь трудовий люд, що довів її в обцинах до великої виразності.

Само селянство тепер мислить свої відносини до землі, як природне право кожного на рівну пайку природи, в данім разі — землі. Воно переповнене ідеєю рівності і мудреє над передільним механізмом з великою енергією і розумом

Очевидно, теперішнє селянство, що тисячі років жило з нею, що мислить її, як вищий етичний принцип (рівність-справедливість!), ще довго буде керуватися нею і лише її розуміти. Ідея рівності права на землю двигає селянством і проти поміщиків, що, очевидно, загарбали собі великі „наділи“ і не хочуть поділитися з тими, хто має менше. Характерно, що селяне не ремствують на тих панків, що мають малі площі (прим. 10 дес.), хоч і обробляють їх не своєю працею, визискуючи найману.

Рівний переділ землі — така основна ідея селянства в цей час хоч вона означає лише приблизну, релятивну рівність.

І сама ця ідея має вартість остільки, оскільки вона є виразом ідеї права на землю кожної людини, того природного права, котре впливає з факта абсолютної необхідності землі для кожної

людини, поскільки вона є негацією монопольної власності. Ця ідея жила споконвіку в общині, живе в капіталістичному періоді історії, але вона є зайвою для соціалізму, як ідея індивідуалізму, як протилежність соціалістичній організації продукції.

Реалізацію рівного права на землю соціалісти-революціонери вважали можливою і в капіталістичному устрої і тому домогалися негайної „соціалізації землі“.

Вони сами казали, що їхня соціалізація землі є не соціалізацією продукції, а соціалізацією землеволодіння, це-б-то, що вони хотіли, щоб земля не була приватною, а лише громадською власністю. Форму цієї громадської власності вони бачили в общині, і тому справедливо було б назвати її общинізацією землі, а ні в яким разі не соціалізацією.

Справді, що значить колективна власність на землю?

Практично це значить, що земля виключається з товарообміну, що володіє нею община, а господарство на ній ведеться приватно-індивідуальне. Де ж тут соціалізація? Що тут є соціалістичного? Лише одне: колективна власність на землю, що є лише необхідною передумовою соціалізації, але ще не має в собі нічого соціалістичного. Всупереч дійсній природі своєї общинізації, вони назвали цей проєкт „соціалізацією землі“, і він під цією назвою гуляє в літературі і житті, дарма залякуючи людей своїм „соціалізмом“, якого, справді, нема там і для запаху.

Є ще одна риса цього проєкту. Право розпорядження землею належить общині, значить — це ніби форма ґрупово-колективної власності: все суспільство розбивається на ґрупи (общини), і вони є власниками землі. Говорити тут про власника-суспільство, значить — творити собі якусь соціалістичну фікцію, бо як виявляються функції цілого суспільства в справі користування землею? Ніяк, бо розпоряджається розподілом землі община, а „верховне розпорядження“ нею належить органіві верховної законодавчої влади. Як же ця верховна влада може виявити свою соціалістичну сутність що-до землі, коли нею розпоряджаються общини і окремі господарі?

Де є право окремих господарів, там нема права суспільства, отже справді суспільство по цьому проєктові не є власником землі, бо воно не виробляє ніякого спільного пляну господарства. Держава, очевидно, має верховне право що-до землі і законодавчий орган буде видавати різні закони що-до компетенції общин і прав окремих господарів-продуцентів, але таке верховне право держави є націоналізацією. І, власне, в основі проєкту „соціалізації“ землі лежить ідея її удержавлення (націоналізації, а ні в якому разі не соціалізації).

Та й взагалі, раз говориться про користування землею, як природою, реалізується рівне право на неї, переводиться в життя шляхом складної передільно-урівнюючої системи, то тут не має місця для ідеї соціалізації. Соціалізації підлягають лише знаряддя продукції, відносини праці біля знарядів, а зовсім не біля природи: природа не може бути об'єктом соціалізації.

Соціалізація є проблемою організації праці, соціальних відносин в продукції. Так воно і розуміється в приложенні до промисловости,

через те там і говорять про соціалізацію знаряддів продукції, це-б-то про усунення приватної власности, бо знаряддя великої продукції вже припускають певну гуртову працю, але цього зовсім нема поки-що в сільсько-господарській продукції, де не то що не думається про соціалізацію її, а де навпаки: йде боротьба за індивідуалізацію її, за переділ землі, за протилежність соціалізації!

Становища справи не міняють ті дуже неясні натяки про хліборобські асоціації, про які говорять соціалісти-революціонери, але раз центр ваги їхнього проєкту полягає в переділі землі, в боротьбі за рівне право на землю, то причім тут соціалізація?*)

Історична доля цієї ес-ерівської російської концепції, що виросла з живих фактів дійсности, була та, що більшовики, всупереч своїй теорії, прийняли в основу земельного закону 27. січня 1918 року цю „соціалізацію“ в повному вигляді, а закон так і назвали: закон про соціалізацію землі!

Очевидно, що община, яка лежить в основі соціалізації з її переділами, це є жива російська дійсність, зрозуміла і люблена селянами. Хто хотів мати піддержку селян, той мусів з цим рахуватися. І більшовики на це пішли, хоч весь час стараються викоринити „ес-ерівщину“ з цього закону, завести комуни, це-б-то боряться проти ідеї переділів. І в цій боротьбі чистота принципу соціалізації, очевидно, на боці більшовиків, але „передільна“ психологія селянства, дух індивідуалізму в продукції, трудова ізольованість дрібного господарства з її соціальними і економічними наслідками, очевидно, дуже ділає проти їх, як і проти ідеї соціалізації продукції. Така жива історична дійсність, але з неї ми не маємо права виводити якісь непохитні закони історичного розвитку. „Соціалізація“ землі одначе має величезне історично-суспільне і політичне значіння, про що я говоритиму докладніше далі.

Одначе марксисти і соціалісти-революціонери вели і ведуть і по цьому пункту завзяту боротьбу, що має мало спільного з розробкою проблеми соціалізму. Коли людям ходить про число виборчих голосів, про політичний вплив, то при чім тут чистота принципів? На Україні також і українські соціальні-демократи ведуть боротьбу проти „соціалізації землі“, хоч вони одріжняються од російських тим, що дуже мало уявляють предмет спору, не знають земельної справи взагалі і замість

*) Малюючи ідилії общинного землеволодіння, російські народники не могли вибитися з-під впливу ідеї дрібного індивідуального господарства. В цьому треба бачити вплив науки великого швейцарського економіста Сісмонді, що гостро критикував суперечности капіталізму, вражений картиною промислово-капіталістичного кризису в Англії (1817 р.), і, всупереч капіталістичному хаосові, малював картину гармонійного добробуту дрібного селянського господарства і ремісничого підприємства. Він одвернув свій погляд від капіталізму, але не вперед, а назад, до патріархального укладу відносин. Через те висловився за поділ лятіфундій на дрібні селянські господарства, а фабрик — на ремісничі підприємства.

Німець Гакстгаузен, дослідник і хвалитель російської общини, був під впливом науки Сісмонді, а на дослідях Гакстгаузена виробляв свої погляди Н. Г. Чернишевський. Від Чернишевського російське народництво взяло дуже багато! Народники-економісти В. Воронцов (В. В.) і Ніколай-он не могли випростатись

„соціалізації“ висунули „муніципалізацію“, змісту якої не вказали, і за ... дрібну селянську власність, як то видно з постанов берлінської конференції українських соц.-дем. ранньою весною 1920 року!

Українські соціалісти-революціонери, прийнявши за вихідну точку російську „соціалізацію землі“, в практиці пішли однак іншим шляхом, не можучи перескочити через окремі українські умови селянського життя і форми його землеволодіння. Але й на Україні земельні закони (18. січня 1918 року і 8. січня 1919 року) уперто називаються через якийсь непорозуміння „соціалізацією землі“.

Про це докладніше в слідуючому розділі.

4. Що таке українська „соціалізація“ землі?

Коли доводиться говорити про українську соціалізацію землі, то ми мусимо мати на увазі: поняття про неї в програмі українських соціалістів-революціонерів і законодатні спроби соціалізації.

В програмі зазначено, що розподіл землі проводиться по споживчій нормі, по принципу рівності. Однак в програмі нема нічого більш конкретного, окрім загальних речень про соціалізацію, скасування приватної власності, право громад на розпорядження землею і т. п. очевидні істини, та й сама програма була прийнята вже підчас революції в 1917 р., коли ще не вивітрились передреволюційні поняття і забобони. Впереді також було неясно, і це вплинуло на недоговореність, неясність програмових позицій. На жаль, декларація принципів мало дає для вироблення конкретних форм їх втілення. Багато принципів є гарних, загальноприйнятих, але як мало суспільно-організаційних форм для їх переведення. Очевидно, задачею реальної політики і є шукання цих форм. З цього погляду, інтересними є обидві конкретні спроби знайти законодатні форми соціалізації землі на Україні, і вони будуть цікавим матеріалом, як для теоретиків соціалізму, так і для істориків суспільності. Цілий 1917 рік на Україні був підготовкою і організацією сил для боротьби за національне самоозначення, тому так мало ми бачимо спроб для вияснення задач соціального будівництва: українські партії, Центральна Рада, земельні комітети, Генеральний Секретаріат — вони дали дуже мало форм для вміщення соціального змісту революції, зате дали

вгору по-над рівень ідей своїх попередників, і тому в їх так багато вихвалювання общини за один колективізм землеволодіння і залишення в тіні головного — дрібновиробничого, а тому й примітивного господарства.

Українські соціалісти-революціонери не ставлять собі ідеалом дрібне виробництво, а тому в економічних концепціях народництва не шукають для себе ніякої науки.

Велике виробництво — така провідна зоря освітлює шлях боротьби і стремління українського революційного соціалізму.

Прудон (умер 1865 р.) висловився в останній своїй книжці дуже прихильно про общину, вважаючи її рішенням принципів рівності і свободи, яким він служив ціле життя.

Рівенство — урівнючий переділ, свобода — індивідуальне господарство! це справді відповідало всім поняттям Прудона, який боровся проти капіталізму через те, що він є нерівенство, був проти соціалізму, бо він — несвобода.

Прудон мав великий вплив на російське і українське народництво.

дуже багато форм для національного і політичного змісту. Ми не бачимо теоретичних, наукових праць, лекцій, дебатів, міркувань, проєктувань в сфері соціальної, зокрема в питанні соціалізації; органи революції, окремі особи і колективи багато дебатують про „владу“ і дуже мало про соціальні реформи, обмежуючись в цім напрямі деклараціями голих принципів. Нарешті, в осени під натиском селянства почалися роботи над земельною проблемою, і перший проєкт тимчасового земельного закону Б. Мартоса був селянством провалений в Центральній Раді. Натомість мусіла спеціальна комісія виробити новий. Цей проєкт був вироблений і в порядку негайности, без дебатів, прийнятий Центральною Радою 18. січня 1918 року під гуркіт большевицьких гармат. За закон голосували фракції українських і російських соціалістів-революціонерів, а також по тактичних міркуваннях і українські соціаль-демократи. Потім соціаль-демократи виступили разом з буржуазними організаціями з домаганням скасувати цей закон.

Всі партії називали цей закон „соціалізацією землі“, так думали і соціалісти-революціонери, але в самому законі нема про це ані згадки. Особливо лютували проти земельного закону українські соціаль-демократи, „соціалісти“-федералісти, „соціалісти“-самостійники й інші асимілятори соціалізму з капіталізмом. Укр. соц.-демократи устами свого лейб-органу „Робітнича Газета“ просто кричали, що „соціалізація землі“ є контр-революційний льозунг. Пожимо того, вся контр-революція стояла проти закону, домогалась негайного скасування його і полізла до Німців за підтримкою. Нарешті, їй удалось добитись свого: після гетьмансько-німецького перевороту 29. квітня 1918 року головне законодавство Центральної Ради було скасовано. З особливою радістю зітхнули всі вороги „соціалізації землі“.

Українські соціаль-демократи з самовдоволенням через два роки (весною 1920 року) на берлінській конференції постановили домагатися заведення приватної власности на землю, — очевидно, поділену на дрібні селянські господарства. В цій постанові блискучо виявилась соціалістична сутність „соціалістів“, які воювали проти соціалізації во ім'я приватної власности. Одначе, коли гетьмансько-німецька реакція була скасована грандіозним повстанням всієї трудової України, тоді перед українськими соціалістами, що творили уряд республіки, виникло знов пекуче питання земельної реформи. Директорія доручила мені, як міністрові земельних справ, негайно виробити проєкт земельної реформи з угляденням моменту і без попередніх помилок.

Задача була дуже важна і важка для порішення, але я взявся керувати роботою міністерства земельних справ з надією, що при солідарности соціалістичних партій і підтримці тямущих людей мені вдасться виробити такий проєкт. Очевидно, що я взяв в основу закон Центральної Ради і в де-що зміненому вигляді, зробивши потрібні, на мій погляд, поправки, вніс його на ствердження Ради Міністрів і Директорії. В обох інстанціях закон пройшов одноголосно, це-б-то за його голосували, як члени нашої партії, так соціаль-демократи і „соціалісти“-самостійники. З українських „соціалістичних“ партій проти закону висловились (в громадянстві і пресі) розуміється „соціалісти-федералісти“, що мають за

свій сумний обов'язок виступати скрізь і завжди проти того, що має в собі хоч трохи соціалізму чи навіть соціалізації. Де-хто з моїх партійних товаришів висловлювався, що цей закон не означає соціалізації землі, бо не має в собі урівнююче-передільного принципу, але загалом в широких партійних і селянських колах закон був прийнятий прихильно. В кінці січня 1919 р. закон був стверджений Трудовим Конгресом України. Захопивши владу на Україні, більшовики видали, здається, окремий закон про землю, але я про це, на жаль, не маю ніяких матеріалів.

Загалом беручи, обидва земельні закони, що вийшли од української влади, називаються у нас в громадянстві і політичній словесности „соціалізацією землі“, а тому нам корисно буде розглянути їх головні основи і прикмети, а також вказати різниці між ними і російським проектом соціалізації.

„Земельний Закон“ Центральної Ради 18. січня 1918 року загалом має слідуєчий зміст:

1. Право власности на землю, води, надземні і підземні природні добра касується. Всі ці землі і т. д. „стають добром народу Української Народної Республіки“, користуватись яким мають право всі громадяне У. Н. Р. без різниці полу, віри і національности.

2. Верховне порядкування цим добром належить Українським Установчим Зборам (до їх скликання — Центральній Раді), а в межах закону — органам мійського самоврядування, сільським громадам і всім земельним комітетам (в межах їх компетенції).

3. Користування землею для сільсько-господарської продукції намічається так:

„Землі нарізуються земельними комітетами в приватно-трудова користування сільським громадам та добровільно складеним товариствам, які встановляють правила порядкування одведеними їм землями з додержанням вимог цього закону.“ (§ 8.)

„Нормою наділення для приватно-трудова господарств повинна бути така кількість землі, на якій сім'я або товариство, провадячи господарство звичайним для своєї місцевости способом, мали б користь, потрібну як для задоволення своїх споживчих потреб, так і підтримання свого господарства; ця норма не повинна перевищувати такої кількості землі, яка може бути оброблена власною працею сім'ї або товариства.“ (§ 9.)

„Встановлення цієї норми й урівняння в користуванні землею проводиться земельними і сільськими громадами під керуванням і з затвердження центрального органу державної влади.“ (§ 10.)

4. Далі ми бачимо (в § 12, примітка) ясну вказівку на одібрання шляхом оподаткування „диференціальної ренти“, що є добутком від господарства, який не залежить від праці господарів хазяйства.

5. Також цікава і характерна примітка до § 13. про передачу права користування землею, як спадщину, що є одкритим непризнанням передільно-урівнюючого принципу, але далі находимо в § 29. вказівку — як проводиться урівняння:

„Урівнювання користування землею проводиться шляхом:

а) оподаткування лишків землі поверх встановленої норми відповідно до чистого доходу з них;

б) оподаткування надзвичайних доходів з землі, які залежать від природних якостей участку, його близьости до торговельних центрів і інших соціально-економічних умов, незалежних від праці господарів цих хазайств;

в) розселення і переселення або зміни меж участків і їх розмірів.“

Треба зазначити, що „лишки землі“, про які вказує п. а, виникають з того, що коли земля в якійсь місцевості переділиться по нормі (§ 9), то може залишитися ще частина зайвої, на яку згодом буде переселено з малоземельних місць. Доки це переселення не стане фактом, „лишки землі“ можуть бути в тимчасовому користуванні місцевих людей поверх норми, за що береться спеціальний податок.

6. Нарешті, треба зазначити, що великі бурякові плянтації і плянтації для рослин „спеціального значіння“ також нарізуються в приватно-трудове користування. (§ 31.)

7. „Висококультурні господарства передаються цілими в користування товариствам або сільським громадам, котрі будуть (?) вести господарство спільно, по плянах, затверджених земельними комітетами. На таких самих умовах без поділу передаються в користування сади, хмільники, виноградники й таке інше.“ (§ 32.)

Оце власне є головні риси земельного закону Центральної Ради від 18. січня 1918 року. Цей закон відомий виключно під назвою „соціалізації землі“ на Україні і викликає неймовірну лютю не тільки буржуазії, а й її „соціалістичних“ прихильників, в тім числі й української соціально-демократії.

Основні його риси, як бачимо, дуже нагадують непередільну общину (громаду), в якій один раз робиться загальний переділ по споживчій нормі з хитанням її вгору аж до трудової, а далі господарства зафіксовуються в користуванні за приватно-трудовими подарями і можуть переходити, як спадщина. Значить, ми маємо перед собою непризнання головного принципу російської соціалізації — періодичної передільності і навіть підкреслення нерівности наділів при загальному переділі (від споживчої до трудової норми).

Увесь закон є ствердженням приватно-трудового дрібного господарства споживчого характеру, але при тім робиться спроба закласти початок спільної продукції в формі спілок на висококультурних господарствах. Закон дуже обережно, навіть якомусь полохливо, підходить до цього питання і позбавлений ясної категоричности, котра вимагається від всякого закону. Висококультурні господарства передаються без поділу в спільне користування товариств або громад, які будуть вести спільне господарство — а як не будуть? як візьмуть та й поділять на участки і почнуть господарити „як батьки й діди навчили?“ Чому не сказано просто: мусять вести спільне господарство. Комісія, що виробляла закон, і Ц. Рада, що його ухвалила, в більшості складалась з соціалістів-революціонерів, очевидно, взяла під увагу ре-

альний стан річей: Україна має 54 % селянської надільної землі на обцинному (спільному) володінні, але це до всієї території Республіки становить лише $\frac{1}{4}$ часті.

Опріч селянської надільної обцини, є ще селянська надільна подвірна, потім селянська куплена на праві приватної власності; є земля держави, міст, монастирів, церков (6.8 % території), є потім приватно-власницька земля (37 % території); загалом беручи, вся селянська земля становить 47 % території республіки, при чім все селянське господарство ведеться приватно-індивідуально, як в Росії.

Це важна ріжниця: селянство знає спільну (навіть передільну) власність, але воно не знає спільного господарства (хліборобства)! В питанні про власність селянство дивиться на землю, як на „боже добро“, твердо вірить в природне право кожної людини на землю, навіть на рівну пайку її, але цей погляд належить до суспільних правно-етичних понять, вся спільність володіння є постулятом справедливості, але ні в яким разі економічним принципом народнього господарства. Господарство народ мислить, як приватно-індивідуальне, а власність на землю — як спільну.

От, власне, цей реальний факт примусив українських соціалістів-революціонерів відмовитись від російського передільно-урівнюючого принципу, це-б-то доктринерство впало перед домаганням живої дійсності.

Але ми бачимо слід російської передільно-урівнюючої доктрини в § 29, де законодавці, одкинувши перед тим думку про урівняння по кількості, хочуть надолужити заведенням урівняння по якості, це-б-то податками одібрати „диференціальну ренту“ (про урівняння по площі шляхом переселення і розселення я не кажу, бо це не може бути масово-великим з'явищем).

Взагалі, оце питання про одібрання „ренти“ являється чистим непорозумінням. „Диференціальна рента“ в теорії Рікардо означає нетрудовий дохід, що виходить з якостних ріжниць земельних участків; цю теорію перенесено через непорозуміння справи російськими ес-ерами в трудове господарство, в якому ніякої ренти не буває. Ренту взагалі буржуазія любить спихати на природні якості землі, тоді як вона справді походить од монополії володіння в капіталістичному господарстві, це-б-то є нетрудовим доходом. В трудовому господарстві є лише трудовий дохід, що являється еквівалентом лише праці. Чи на лішшому, чи на гіршому участку працює селянин, а він дістає лише те, що має вартість його цілої праці, як то ясно виходить з теорії трудової вартості. А коли урожай буває все-таки ріжний на однакових по якості участках і після однакової суми вкладеної праці, то, значить, є ріжниця доходу, значить, є де-що від природи, рента? — питає злорадно читач. Так, ріжниця може бути навіть в цім випадку, а не то що через ріжниці в якості ґрунтів, але це не рента, це частина трудового доходу. При її виробленню праця, не однакова по якості, грає велику роль. На пісках в Німеччині чи глині в Чехії, селянин пересічно дістає 120 пудів збіжжя, а на багатому чорноземі України — пересічно 45 пудів. Що краще — пісок

чи чорнозем? очевидно, що чорнозем, але Чех чи Німець має „ренту“, більший дохід з поганої землі, як Українець з гарної. Зручне примінення раннього чорного пару дає в одній місцевості, на однаковій площі з однакової суми праці урожай вдвічі більший, ніж на пізньому пару. Агрономична техніка грає колюсальну роллю в утворенні ріжниць урожаю, а, значить, і доходу. Це у великій мірі залежить від знання і від розуму господаря: один вміє використовувати властивості природи (ґрунтові, кліматичні, водяний режим і т. д.), а другий не вміє, бо не то що лінується, а просто має менше розуму. Ріжниць якості праці проєктуються не з ріжниць участків, а з ріжниць якості здібностей. Отже „ренту“ можна при бажанні знайти в кожній розумнішій людині і постановити принцип: цю „ренту“ відібрати шляхом оподаткування, бо рівняючи з найменш здібною людиною розумніша людина має перевагу, так як люблять рівняти буржуазні економісти дохід з кращого участку з доходом гіршого участку і в ріжниць природних якостей землі бачити ренту. Ніякої ренти тут нема, як нема ренти з якостних ріжниць людської природи. Перенесення поняття ренти на природу вимагає такого ж перенесення його і на якості людини, тоді й буде, що красуня-панна має „ренту“ в своїй красі, розумніший — в мозку, сильніший — в мускулах, високий на зріст — в рості і т. д. Для любителя математичних рівностей тут широке поле для конфіскації диференціальної ренти!*)

В трудовому господарстві увесь дохід є еквівалентом праці, тому тут нема місця для нетрудового доходу, яким є рента монопольного володіння землею.

Але, окріч ренти від „природи“, закон вказує на дохід від інших господарських факторів: близькість до „торговельних центрів“ і інших соціально-економічних причин. Присутність „торговельних центрів“ в законі дуже симптоматична: очевидно законодавець припускає вільну торгівлю, ринки і т. п. приналежності капіталізму і це в той час, коли на Україні була вже державна хлібна монополія, як перші початки реґуляції, власне обмеження приватної торгівлі! Автори закону, очевидно, мислили, що капіталізм залишається й на далі, але при чому ж тут думка про соціалізацію? Про соціалізацію не було ясної думки, бо, заводячи „соціалізацію“, люде презумшували вільну торгівлю, цей отрутний цвіт капіталізму.

*) Практично для Росії це значить: обраховувати „ренту“, взявши за основу багністий район Вологодської чи Пермської губерній, і тоді доводити, що центральний район Московщини має ренту певної величини, північна Україна має більшу ренту, степова і південна Україна має ще більшу ренту, отже, значить, забирай її спеціальним оподаткуванням по розпорядженню уряду з Москви на користь вологодських общин чи як там. Рівнять так рівнять: вирахувати оддалення кожного „приватно-трудоного“ господарства од залізниць, пристаней, од Київа, Одеси, Москви, Лондону і знайти тут ріжниць, „диференціальну ренту“ од природи і соціально-економічних умов. Це буде така праця, що ніхто ніколи не доведе до кінця. Включення якостного урівняння до селянського способу (передільного механізму) є зкаліченням цього все-таки дивовижно-мудрого селянського погляду на переділи. Окріч зкалічення — це плід інтелігентського теоретизування і доктринерства, що не має в практичному житті ніякого ґрунту.

Однак, поширення змісту передільно-урівнюючого принципу включенням до його ще „конфіскації диференціальної ренти“ є наслідком безґрунтового доктринерства, мозкового теоретизування чисто схоластичного типу. Позаяк цей пункт припускає капіталістичний устрій (бо „диференціальна рента“ відбирається в рамках капіталізму), то тут можна спитати: а чому й досі не було ніде ніяких спроб оподаткувати „диференціальну ренту“? Здавалось би після голосної слави Генрі Джорджа, що так талановито доводив потребу „єдиного налогу“ і власне вимагав оподаткування, конфіскації земельної ренти, знайшлись би бажаючі перевести це в життя, але не знайшлося! Буржуазна наука довела практичну неможливість заздалегіднього і точного обрахування ренти в кожнім данім випадку. Буржуазія цього самого досягає, коли установлює дохідово-поступовий податок від усього доходу, — практично це може дати добрі наслідки, а коли наш земельний закон ніякої плати за користування землею не накладає, а разом з тим установляє конфіскату „диференціальної ренти“ в формі спеціального податку, то цей „урівнюючий“ жест законодавця не має в собі ніякого практичного змісту і являється лише одним з узорів радикальної словесности, безкритично позичений з російської програми псевдо-соціалізації.

Взявши земельний закон в цілому, його треба признати законом про реформу земельної власности: перенесення принципу власности на „весь народ“ в абстракції, а практично — розподіливши його по приватно-трудовах господарствах в формі спадкового права на користування землею. Ми можемо сказати, що титул земельної власности перенесено на державу, а її зміст — в приватно-індивідуальне спадкове право. Істотно, це є націоналізація землі з широким правом місцевого землепорядкування (для сільської громади і земельних установ).

Право розпорядження землею для держави також чимале: держава може призначати землю для „охорони природніх багатств землі і для більш раціонального їх використання, визискування багатств землі і повернення прибутків їх на загально-громадські потреби; заведення досвідних і зразкових полів, розсадників, питомників і селекційних станцій, а також для санітарних, благодійних, освітніх та інших загально-корисних установ; будування залізниць і інших шляхів“ (§ 7).

Тут багато можна вмістити прав держави, а тому вся реформа може бути названа швидче націоналізацією землі. Це видно навіть з того, що сільське господарство у висококультурних господарствах заводиться силою державного розпорядження (закону), а зовсім не по праву приватно-громадської ініціативи.

Позаяк, на мою думку, дійсна соціалізація продукції може з'явитися, тільки як наслідок певної суспільно-господарської еволюції, а не декретом, то закон про землю правильно обмежується реформою власности, установлюючи цим необхідну передумову дійсної соціалізації сільсько-господарської продукції скасуванням приватної власности.

Дійсно, соціалізація в сільському господарстві не може розпочатися без скасування приватної власности, котра заковує кожне господар-

ство в кайдани приватної суверенності. Соціалізація є з'явищем публічно-правного характеру, а не приватного, тому орудування землею мусить обов'язково перейти в руки публічно-правових інститутів. Лише це дасть простір для розвитку процесу соціалізації.

Непередільна община, сільська громада є, по закону, публічно-правовим земельним інститутом, і в цім її колюсальне значіння: вона не є соціалізмом, але вона є необхідною передумовою соціалізації.

Такий загалом зміст і значіння першої законодатної спроби вавести „соціалізацію землі“ на Україні.

Другий земельний закон (8; січня 1919 р.), виданий Директорією, в загальних рисах подібний до першого, але з де-якими змінами.

Основні параграфи скасування приватної власності на землю в законі Директорії цілком подібні до закону Центральної Ради. Право держави що-до землі, вод, лісів, підземних і надземних дібр установлено, як право верховного порядкування і розпорядження, це-б-то виразніше підкреслено характер націоналізації, прийнятий в законі Центральної Ради. Конкретно зміст прав публічних органів поширено включенням права призначати землю для розселення мійської людности і поширення господарства місцевих самоврядувань. Найголовніша зміна відноситься до „урівнювання“. Закон наділяє безземельних і малоземельних в розмірах, які будуть встановлені земельними установами, але в усякім разі не менш 5—6 десятин кращої землі для середнього трудового господарства і не більш трудової норми.

Коли в певній місцевості для безземельних і малоземельних не вистарчить землі на мінімальну норму, то вони одержать в інших округах підвищений трудовий мінімум (§ 13). Головним пунктом закону є § 21, по якому всі дотеперішні трудові господарства не більш 15 десятин залишаються не порушними в користуванні своїх дотеперішніх господарів, це-б-то їх землі в корінний переділ не входять. В переділ входять лише землі нетрудові й інші (державні, монастирські, церковні, удільні то-що). Для земель піскуватих, солонців, багністих та облогуєчих ця норма (15 дес.) може бути збільшена повітовою Земельною Управою після затвердження Міністерством Земельних Справ.

Цей параграф закону викликає запити і здивування у „правовірних“ соціалістів-революціонерів, котрі знаходять тут суперечність з передільно-урівнюючим російським принципом. Я почуваюся до обов'язку пояснити тут же коротко, через що законодатель став на цей шлях. Закон Центральної Ради також не приймає передільно-урівнюючого принципу в його теоретичній чистоті, включаючи тільки проблематичне „урівнювання“ своїм § 29 в формі оподаткування „диференціальної ренти“, що є прийняттям гіршої частини і ігноруванням ліпшої частини московського проєкту. Автор закону 8. січня не вважав можливим виходити з сумнівних доктрин, які вирости в кабінетах, а не з життя, і цілком не мають ґрунту в українських обставинах. Передільну общину він одкинув тому, що її тепер нема на Україні, а оподаткування „диф. ренти“ тому, що воно не має в собі практичного змісту. Взагалі ж оподаткування — це діло фінансової політики держави і в справі реформи земельної власності не має місця, це-б-то воно входить в обов'язки не земельного законо-

давства, а в область фінансової політики. Передільна община є лише технічним способом розподілення землі, способом реалізації права на землю, а таких способів може бути не один. Він вважав у нас більш доцільним спосіб переділу землі не в громаді, а в родині, що досягається всякими формами розподілу спадщини. Передільний рух землі в громаді відбувається різними способами: московська община переділює періодично, а в родинях переділ тягнеться безперервно в поділ спадщини.

Періодичні переділи порушують всі окремі господарства і ламають їх конструкцію, тоді як переділ в родинях зачіпає лише де-які і не в один час. Громадський переділ не дає простору для швидкого пристосування господарств до нових розмірів площ, а родинно-спадковий відбувається перш над усе під знаком найбільшої прихильності до наділюваних і старанно намічає форми пристосування їх до нових обставин. Мета обох систем переділу одна — примістити приріст населення до землі, і в результаті громадським чи родинним розподілом це досягається. Позаяк принципу повної рівності в тій і другій системі нема, то принципова вартість їх однакова. Коли так, то для реального життя треба брати те, що більш відоме величезній більшості населення (родинний переділ), однак не забороняється і інший спосіб: громада може прийняти, де це селянам відомо, систему переділу громадського.

Отже урівнюючо-передільний принцип в його московському розумінні в законі 8. січня цілком одкинута, як не життєвий на Україні і не обов'язковий для заведення соціалізації.

Трудовий максимум в 15 дес. прийнято тому, що трудова земля, набута в процесі праці чи теперішнім господарем чи його попередниками, являється еквівалентом живої праці, а позаяк працю ми не конфіскуємо, то не маємо підстав конфіскувати і форму її трудового приложення. Очевидно, коли б інтереси суспільства тепер вимагали відобрання землі і в цих господарствах, то це було б конфіскацією праці, яку можна взяти лише за виплатою відшкодування. Стоючи на становищі інтересів праці, соціалісти зробили б повне порушення своїх принципів, коли б конфіскували трудову землю без викупу. Закон Директорії конфіскує лише не трудові землі.

Автор його виходив з конкретних даних, по яких землі на Україні вистачило б на середню трудову норму і лише в Полтавинні та на Поділлі було б на споживчу (5—6 дес.). Розуміється, є окремі місцевості, де не вистарчило б і на споживчу норму, то безземельні з цих місцевостей могли б одержати достаточні наділи в багатих землею округах (Таврія, Херсонщина, почасти Катеринославщина). Ламати під цей час колюсальне число селянських господарств (приміром від 10 до 15 десятин) було б, з політичного і господарського погляду, нераціонально: господарства всі зруйновані негodoю війни і завірюхами революції, то в цей час рушати велике число селянських господарств в угоду принципові абстрактної рівності, без реальної потреби, було б недоцільним, тим більше, що ці господарства через короткий час шляхом переділів натурально зменшаться і з маси трудових господарств викинутись по-над

пересічний рівень не будуть. На випадок ліквідації цих господарств земля переходить в розпорядження держави за певний викуп, так було в проекті закону, і „на певних умовах“ — так поставила Рада Міністрів з політичних міркувань.

Другим моментом цього закону було установлення селянських спілок для користування одібраним інвентарем. Поруч з спілками на „культурних господарствах“ це була друга форма для соціалізації відносин.

От власне зміст тих змін, котрі робить земельний закон Директорії в законі Центральної Ради, виходячи виключно з реальних даних українського господарства і ставлячи метою таку реформу земельної власності, котра творила б можливо кращі передумови для соціалізації.

Тепер ми можемо зробити вже загальну оцінку, обох законів в звязку з тією ідеєю, яка в їх вкладалась в програмовім будівництві соціалістів-революціонерів в звязку з тим історично-ідеологічним ґрунтом, з якого вона виростала, і вказати ті суспільно-політичні наслідки, до яких вони можуть довести. Побіжно тут ми можемо оцінити і значіння общини, що була таким серйозним фактором розвитку соціально-революційного світогляду.

5. Значіння лозунгів „соціалізації землі“.

Проект російських соціалістів-революціонерів виріс на ґрунті живої дійсності — общини. Очевидно, ідея самотності розвитку Росії вела до того, щоб в конкретних побутових і економічних формах шукати вихідний пункт дальшого розвитку Росії до соціалізму. Як марксисти на заході утворили схему розвитку з конкретних даних капіталізму, так революційні народники і за ними соц.-рев. утворили свою схему з конкретних даних: трудового господарства в общині.

В наш час соціалісти-революціонери, очевидно, ще вважають общину за „зародок соціалізму“ (хоч дійсність розвіяла багато давніх ілюзій), бо не дарма вони виробили свій проект реформи земельної власності і назвали його „соціалізацією землі“. Ми бачили, що вже одно прийняття переділу і ідеї урівняння припускає приватно-індивідуальне дрібне господарство, що цілком суперечить соціалізації, як ідеї громадського господарства. Очевидно, вони форму реалізації рівного права на землю (на природу) прийняли за форму рішення цілком окремої самотійної задачі — соціалізації продукції. Тут корінна помилка російського проекту, котрий справді носить в собі ідею непорушності приватно-індивідуального господарства, ідею, яка в корні заперечує соціалізації.

Але що ж є все-таки в цьому проекті соціалістичного? Через що люди вбачають тут щось з музики будучого? Відповідь ясна: форма власності. В соціалістичному суспільстві форма власності на землю і знаряддя продукції буде колективна, форма власності на землю в общині (передільній чи непередільній) є також колективна. Земельні відносини там і там регулюються спеціальним земельним пу-

блично-правовими органами. Це, власне, і надає общині цілковиту подібність до соціалістичної общини і одріжняє її од усіх капіталістичних форм приватної власності. Земельні відносини і сама земля в общині трактуються з публично-правової точки погляду, тоді як вся приватна земельна власність є об'єктом приватного права. Це все наближує общину до соціалістичного інституту, але лише з погляду форми власності, ні в яким разі не з погляду соціального і господарського. Форма продукції в общині приватно-індивідуальна, що стоїть в повній суперечності до соціалістичної, колективної форми. І хто говорить про соціалістичність общини, той повинен різко розмежувати два моменти: форму власності і форму продукції.

Сільське господарство взагалі, общинне зокрема, цілком одріжняється неорганізованістю продукції від індустрії, де продукція вже організована колективно (передумова — поділ праці).

Для соціалізації індустрії є одна передумова — скасування приватної власності на знаряддя продукції і встановлення суспільної, а в сільському господарстві дві: скасування власності на землю і скасування — на знаряддя продукції, при чім це останнє принищує вже якусь організацію праці в продукції на принципі поділу її. Коли соціалісти-революціонери, по аналогії з індустрією, пропонували скасувати приватну власність лише на землю, то й думали, що це вже соціалізація, а справді це не так. З цього виникла плутанина. Соціалізація індустрії значить заміну приватної власності власністю цілого суспільства, а не груп його, на знаряддя продукції, а в земельній справі соц.-рев. пропонували скасувати власність лише на землю, а на знаряддя продукції — не пропонували.

Однобікість цього проекту є очевидна, але до чого тут соціалізація землі — не відомо. Цілком зрозуміло, чому соц.-револ. допустили цю помилку — з признання землі знаряддям продукції в тому економічному сенсі, який прикладається до справжніх знаряддів. Аналогія в цьому випадку не то що не допомогла вияснити справу, а збила з пантелику.

Треба ставити питання ясно: соціалізації в сільському господарстві підлягають не земля, а відносини до неї, це-б-то знаряддя продукції і праця біля їх. Одне, які ж знаряддя в сільсько-господарській продукції? Невже оті селянські плуги, борони, ціпи, котки на гармані, лопати, сокири і т. п. дрібязок? Розуміється, так, але соціалісти мислять соціалізацію не дрібного, а великого виробництва і в індустрії. Ніхто з їх не говорить про соціалізацію кузень, майстерень і всякого дрібязку, ніхто не говорить про соціалізацію дрібних ремісників, трудових господарств промислових, а говорить лише про великі капіталістичні підприємства з великим числом найманих робітників. Очевидно, в індустрії є що соціалізувати, бо там подавляюча більшість продукції організована капіталістично на велику скалю. В Росії і Венгрії соціалізувалась велика і середня капіталістична індустрія, а мала навіть з найманою працею (в Росії до 50, в Угорщині до 25 душ найманих робітників) зовсім не підлягала поки-що соціалізації. Взагалі дрібні капіталістичні і трудові господарства не піддаються декретовій соціалі-

зації, але чому ж саме російські соціалісти-революціонери свою операцію утворення дрібних трудових земельних господарств назвали соціалізацією, коли така реформа суперечить самому духові соціалізації? Тому що вони, творячи дрібні господарства, цього не розуміли, бо вся увага їх була скупчена на скасуванні власності на землю, яка не є знаряддям продукції. Їхня „соціалізація землі“ — це утворення дрібних трудових господарств, що суперечить поняттю соціалізації. От через що вони підмінили поняття. Але чи можна починати соціалізацію великих сільсько-господарських маєтків, котрі, яко великі підприємства, по аналогії з індустріальними, могли б бути соціалізовані одним скасуванням приватної і встановленням суспільної власності? Теоретично це можливо: усунути поміщиків, поселити в маєтках певні трудові спілки з сільсько-господарських пролетарів, дати їм інвентарь і хай господарять, але ця соціалізація в Росії і на Україні могла б зайняти лише невелику часть населення. Очевидно, що одна часть була б соціалізована, а велика більшість трудового населення жила б на приватно-індивідуальних господарствах. При соціалізації власником землі стає все суспільство, як один господарь, як один публично-правовий союз, а допустивши таку „часткову соціалізацію“, ми б мали: один великий публично-правовий земельний союз і поруч його ще багато дрібних приватних господарів (бо общини не можна зарахувати сюди, яко не господарські, а лише власницькі колективи). Очевидно, що це була б система багатьох суб'єктів колективної і індивідуальної „власності“, це було б не соціалізація. Отже говорити про соціалізацію великих маєтків і не-соціалізацію дрібних господарств — було б абсурдом.

З політичної точки погляду, це тепер навіть не можливе до переведення, бо трудова селянська маса мислить земельну реформу, як рішення проблеми рівного права на землю, і домагається розподілу її. Воно б тепер не примирилось з тим, що в соціалізованих маєтках люде живуть на інакших умовах, ніж на трудових наділах. Селянство вимагає чорного переділу, роздібнення всієї землі на трудові господарства. І, очевидно, так і буде, як хоче селянство, основна сила Росії й України.

Чи треба жаліти, що великі маєтки не будуть хоч би частково „соціалізовані“, це-б-то передані організованим спілкам? Доки в селянстві не виникла ідея вигідності колективної сільсько-господарської продукції з силою економічного імперативу, доти жаліти чи не жаліти — дарма. Але не треба відмовлятись від цього і вже тепер давати правні основи для такого спільчанства, де є умови для примусового його переведення: в справі розпорядження одібраним в маєтках інвентарем і в „висококультурних“ маєтках.

Таким чином, вся соціалізація землі справді є рішенням не проблеми власності, а проблеми спільної продукції, власне, великої продукції, це-б-то вона мислиться, як об'єднання дрібних господарств у все більш і більш організаційні одиниці, а зовсім не утворення дрібних приватно-трудоуих господарств шляхом розподілу землі.

Через те, як російсько-есерівський проект, так і обидва українські земельні закони є зовсім не соціалізація в справжньому смислі

цього слова, а швидче... націоналізація землі, це-б-то утворення одного справжнього великого власника землі — держави, котрий має за свою задачу шляхом певної соціальної і культурної політики нищити дрібну продукцію, організуючи її в великі об'єднання.

Єдиний власник — „капіталіст“ — держава — така концентрація власності дає могутню зброю в руки держави, щоб вона виявила такий вплив, котрий примусить дрібні господарства організуватись у великі.

Однаке, проєкт „соціалізації“, або краще — скасування приватної власності на землю, є неминучою умовою соціалізації і могутнім засобом в боротьбі з капіталізмом. Не дарма буржуазія ненавидить його!

Уявіть собі, що всі нетрудові землі одібрано і передано до громади. По даних для України всі безземельні і малоземельні селяне одержуть пересічно більше споживчої норми і трохи що не трудову. Вся резервна армія праці, яка дотепер дарма чекала черги під дверима фабрики, яка своєю конкуренцією тримала робітників під погрозою зменшення заробітної платні, яка своєю присутністю регулювала цю плату, тепер зникає на роботі біля землі. Цим капіталізм позбавлюється головного двигуна і творця надвартости! Промисловий пролетаріят в один день виростає в командуєчу силу, що хоче, те й зробить капіталістові: страйками примусить його згоджуватись на свої умови. „Соціалізація землі“ це й був і є основний боєвий засіб революції. Соціалісти-революціонери ним спричиняють страшний параліч капіталістичного господарства, наносять йому смертельний удар, бо резервна армія праці, пролетаризоване селянство — це і є двигун капіталізму.

Єдиним соціальним засобом творити цей резерв є приватна власність на землю, або, власне, монополія на землю.

Поміщик з одного боку нажимає, а капіталіст-промисловець з другого, увесь час витворюючи цим собі голодний робочий резерв, котрий мусить працювати на поміщика і на фабриканта. Отже, монополія на землю є причиною росту капіталізму і його руйнуючої сили. Соціалісти-революціонери своєю соціалізацією, це-б-то скасуванням земельно-власницької монополії, наносять смертельний удар капіталістичній системі. Одібрати нетрудову землю та ще без викупу — це така велетенська революція в теперішньому капіталістичному суспільстві, після котрої воно не встане! Разом з землею конфіскується інвентарь, будівлі, сирові матеріали то-що, це-б-то одним замахом знищується сільсько-господарський капіталізм.

Безпосередньо цим наноситься колюсальний удар капіталістичному кредитові, бо борги на землю анулюються. Гипотека гине і без фінансового капіталу, це-б-то вносить колюсальне опустошення по всьому капіталістичному фронтові. Скасування приватної власності на землю є передумовою двох річей: розбиття капіталізму і відкриття дверей для соціалізації. Загалом — це соціальна революція.

Соціалісти-революціонери доводили, що їхня „соціалізація землі“ цілком надається до переведення в рамках капіталістичного устрою. Теоретично це ніби так, але соціальні наслідки скасування трудового

резерву так великі, що вони означають параліч капіталізму і початок соціальної революції, це-б-то „соціалізація землі“ може статись лише в новому суспільстві. Капіталізм це розуміє, і тому він ніколи не погодиться на це добровільно; у нього монополію на землю можна виврати тільки революцією. Через те „соціалізація землі“ є страшним боевим засобом проти капіталізму і необхідною передумовою соціальної і соціалістичної революції. Дарма марксистки називали її „контр-революцією“; тут, очевидно, просто люди не розуміють подвійної природи цієї „соціалізації“: відносно капіталізму вона є посліднім словом революції, бо руйнує його, а відносно проблеми соціалізації вона є суперечністю, бо опирається на переділ, на дрібне, це-б-то не соціалістичне по своїй природі господарство.

Вона стоїть на грані двох періодів: означає кінець капіталізму і початок соціалізації. Вона є необхідною передумовою її. Таке значіння мають і обидва земельні українські закони: вони є передумовою соціалізації народнього господарства української республіки. Дарма їх називати „соціалізацією“: закон Центральної Ради має принаймні рудімент від московського проекту — урівнювання шляхом конфіскації диференціальної ренти, а закон Директорії очищений від всіх чужих ідеологічних впливів і представляє собою концесію, оснований на українських даних.

Вони визволяють український народ від ярма капіталу і одкривають величезні перспективи для організації соціалізації, що явиться еволюційно в наслідок багатьох діяльних чинників нашого життя.

На Україні розлягається море трудових господарств од 5 до 15 десятин, які забирають всю працю трудового населення, „резерву праці“ нема і ще досить довго не буде, отже „розцвіт капіталізму“ тепер залишається, як солодкий спомин для комівояжерів і визискувачів, а для народу наступає доба незвичайного підйому творчих, продукційних сил. Надвартість, яку грабували визискувачі, залишається тим, хто працює. Це збільшить їхні засоби і одкріє великий простір для розвитку. Дарма буржуазія кричить, що продукційність впаде! Надвартість залишиться працюючим, а тому дохід на одиницю праці буде більший, через те і продукційність праці буде вища. Можливо, що абсолютна сума урожаю 1,1 мільярд пудів впаде до 1,0 мільярду, це-б-то понизиться абсолютно, але дохід на одиницю праці буде більший (бо надвартість не заграбує ніхто), отже релятивно кожний трудящий дістане на одиницю своєї праці більше. Це для добра конкретних живих трудових одиниць має кольосальне значіння! Для визискувачів буде дуже зле, „продукційність“ їхнього грабіжництва впаде до нуля! і тільки в цьому смислі треба розуміти їхні скарги на пониження продукційности і їхньої праці. Але це нас не обходить.

Нас тепер цікавлять фактори соціалізації.

6. Фактори соціалізації.

Необхідною передумовою соціалізації ми вважаємо скасування приватної монополії на землю, чого можливо досягти лише шляхом соціаль-

ної революції. Нове розподілення землі відповідно волі трудового населення (бо воно є двигачем революції) веде до знищення пролетарського трудового резерву, це-б-то головної соціальної зброї в руках капіталістів, котрою вони регулюють заробітну плату і встановлюють можливо вищий для себе прибуток з надвартости і можливо більший процент її. Коли трудовий резерв розходиться по своїх земельних нових наділах, коли він цим знаходить форму приложення праці, тоді промисловий пролетаріат має собі розв'язані руки, щоб боротись рішучо за одвоювання можливо більшої частини вартости на свою користь. Страйки справді стають тепер могутчим знаряддям, бо через усунення трудового резерву пролетаріат дістає більшу змогу виявити основне своє право — монополльне право на свою робочу силу. Він може реалізувати своє право власника на трудову енергію і залишити знаряддя продукції (чужу власність) стояти мертво і не приносити надвартости своєму власникові-капіталістові. „Капітал“ на час страйків губить свою властивість і стає просто знаряддям продукції. Чим довше тягнеться страйк, тим довше знаряддя продукції залишаються самі собою і не обертаються в капітал. Страйк — це припинення капіталістичних відносин: надвартість не виробляється, і всі інші логічні категорії капіталізму в сфері продукції вмирають („прибуток“, „рента“). По інерції може ще тягтись перерозподілення раніш здобутої надвартости поміж різними приватними здобичниками (купцями, банками, біржами то-що), але продукція замирає, і спиняється джерело видобування надвартости. Коли цей період логічно продовжити в часі, то се веде капіталізм до смерті.

Капіталіст не має трудового резерву, і це його садовить на міль. Тоді пролетаріат справді розвиває рушійно-динамічну силу, відповідну його фізичній масі, це-б-то доводить свою соціальну силу до того рівня, де вона перемагає соціальну силу капіталістів. Отже, головною передумовою для розв'язання рук пролетаріатові в боротьбі є знищення трудового резерву, а це можливо лише з скасуванням приватної власности на землю і розміщення по ній цього резерву, це-б-то „соціалізація землі“, кажучи в старих термінах революційного соціалізму.

Вивласнення землі, безумовно, параліжує капіталістичний процес, руйнує капітал, але цього ще мало для дальшої творчости: треба паралізувати ще політичну його силу і розбити його апарат соціально-політичного панування, отже, революція мусить обов'язково передати владу в руки трудових мас. Тоді дезорганізація капіталу піде добре. Для нанесення смертельного удару капіталові треба соціально-політичної революції, щоб влада і вся земля зразу опинилась в руках трудового люду. Тут настає момент знищення трудового резерву, і капітал позбавлюється своєї соціально-рушійної сили, він стає обеззброєний перед силою пролетаріату. Власник трудової енергії просто не хоче прикладати її до німих знаряддів, і вони стоять мертво. Капіталізм, як система певних відносин, фактично перестає існувати: відносини праці спиняються, відносини власности також, відносини класів — також.

Пролетаріат мусить усвідомлювати цю залізну логіку революції і, взявши владу, скасувати і формально приватну власність на знаряддя,

а цим самим падають відносини класів, як суспільна система, залишається проста фізична боротьба з капіталістами, котрі що-хвилини хотітимуть відновити суспільно-господарські відносини класів.

Так ми підійшли до самого нутра соціальної революції, боєвим засобом котрої є знищення трудового резерву. Цей план соц-револ. невлучно, неправильно назвали соціалізацією землі, хоч його, по правді, треба назвати скасуванням земельної монополії капіталістів, щоб не плутати терміну „соціалізація“, який по справедливості означає щось зовсім протилежне передільному користуванню землею. Розпочати соціальну революцію і то при допомозі селянства під гаслом соціалізації землі, щоб знищити трудовий резерв капіталу — така схема історичної боротьби соціалістів-революціонерів проти капіталістичної системи во імя одкриття шляху до соціалізму.

Соціалізм не єсть статичний момент трудового устрою, а довгий динамічний процес, в якому безчисленно багато окремих статичних моментів. Соціальний зміст їх — соціалізація, це-б-то незакінчений соціалізм, а один із ступнів до його. Процес соціалізації довгий, кожний статичний момент її є закінченням пережитого і вихідним пунктом для будучого. Соціалізація — це еволюція організаційних форм колективістичного устрою, форм господарських і політичного їх виразу.

Вихідним моментом для соціалізації життя є соціальна революція, скасування приватно-власницької монополії на землю.

Але очевидно, що соціалізація може відбуватися не в головах теоретиків, а в реальному житті, тому всякі фактори його будуть сприяти або ні. І нам треба усвідомити принаймні головні фактори суспільної еволюції в нових обставинах, коли капіталізміві нанесено рішучий удар — одібрано трудовий резерв. На Україні це вже сталося, нетрудова земля в руках народу, капіталізм корчиться в страшних конвульсіях, здає, як розчавлений лютий гад, але намагається перемогти смерть, що вже схилилась над ним.

*

*

*

Першим фактором соціалізації є велике виробництво.

Яскравий образ його виявлення — сучасна велика індустрія. Вся технічна творчість людини виявилась в цьому яскравому світі чудес. Примітивні інструменти, які людина прикладає до живої природи — ніщо в порівнянні до тих чудових архитворів, які вона прикладає до обробки матеріалів, сирових продуктів. Інструменти розрослися в машину, в певне об'єднання інструментів. Движуча сила машин з рук людей перейшла на природні живі сили, що двигають машини. Людина має в собі лише одну велику силу — свідомість, яку прикладає до сил і матерії природи. Об'єднавши інструменти в машину, люде мусили також об'єднатись для праці біля машин. Велике виробництво є скупченням інструментів (машини), скупченням сировини і скупченням робочої енергії людей, що виконують різні функції одного господарсько-робочого процесу; люде поділили працю між собою, як і скупчені

інструменти в машині також виконують різні функції одного робочого процесу. Велике виробництво в кілька разів (десятьків, сотень, тисяч!) збільшує продукційність людської праці і робить часто те, що людина не може зробити. В цьому великий культурний зміст і розум великого виробництва, що йде під гаслом великого принципу економії сил, часу, простороні. Велике виробництво є вищим соціальною творчості людей, результати його — нагородою людям за цю творчість, за соціальність.

Лихо в тім, що ці вінки кладуть собі на голову не всі учасники трудового процесу, а власники знарядь продукції, котрі часто ніякої участі в ній не беруть, одержують нагороду цілком незаслужено; одбираючи ці нагороди, засуджують трудящих на голод, деґенерацію, злидні, гибіль; одбирають у творців цінностей всяку можливість користатися наслідками своєї праці і творчості.

Соціалістична наука зідрала пишні декорації з паразита-монополіста і простягла руку, щоб зірвати з їх ті вінці. Соціалізм усуває приватних власників від знаряддів продукції, знищує поняття хазяїна і наймита, ставлячи натомість трудового господаря. Організацію гуртової праці вважає за необхідність підтримати, продовжувати і розвивати. Велике виробництво — це є льозунґ поступу і культури, соціалізм мислимий лише при великому виробництві, в якому люди об'єднані, відносячи їх соціалізовані. В такому сенсі Маркс розумів соціалізацію індустрії, і це є справді та соціалізація, до якої стремляться всі свідомі соціалісти.

Коли революція приходить, вона мусить усунути приватних власників і суспільну власність — знаряддя продукції — передати єдиному власникові — суспільству. Практично — організації публічної влади суспільства.

Таким чином, ми мислимо ідеально до кінця повну концентрацію власності: власник один в формі всього суверенного колектива. Значно тяжче стоїть справа з дрібнішими, особливо — з трудовими представниками дрібних самостійних підприємств. Дрібне виробництво — економічно не вигідна, з погляду суспільного господарства просто шкідлива, бо непродуктивна форма продукції. Як бути з соціалізацією тут? Держава мусить, очевидно, включити і ці трудові підприємства в систему свого господарства, відкупивши „знаряддя продукції“, бо вони в трудовому господарстві єсть не суспільною вартістю, а результатом трудового надбання, отже — еквівалентом зужитої праці, вони не капітал, а форма приложення праці. Держава відкуповує сирові матеріали і інструменти, дає їх потім трудовикові для приложення праці, власником продуктів також є один господарь-суспільство і його публічний орган — держава. Очевидно, щоб логічно перевести в життя цей принцип, суспільство повинно бути власником всієї сировини, а сировина одержується з природи, отже право господарської власності на природу в її цілому належить суспільству. Дрібні (промислово-трудова) підприємства повільно включаються в одну систему суспільного промислового (обробляючого) господарства. Суспільство, представлене державою, стає

одним власником, керманічем господарського процесу. Таким чином, в перший момент соціалізація індустрії представляється, з погляду форми власності, націоналізацією.

Велике виробництво є принципом індустріальної (технічно-господарської) економії, це цілком совпадає з інтересами і суспільної економії. Дрібне виробництво не має смислу, з суспільної точки погляду, але воно має смисл, з приватно-господарської точки погляду, бо дає підставу існування для його конкретних, живих учасників. Коли суспільство знайде засіб забезпечити трудових господарів дрібного господарства, то для їх вигідно буде стати частиною великого господарства. Розуміється, це не значить, що вони стануть робітниками в чужому господарстві: вони і далі будуть трудитися в своєму господарстві, котре називається суспільним — це є лише форма певного забезпечення праці і увільнення її од визиску. Суспільне господарство — це має господарство, так скаже учасник його, і буде виконувати лише одну якусь функційну чи окрему працю. Так що система суспільного господарства є доведена до досконалости системою поділу праці (технічного). Цього вимагає економія сили, часу і простороні во ім'я певного добра кожної людини. Отже, велике виробництво є найпершим фактором, двигачем соціалізації, але навіть більше — воно є поняттям її.

Коли ми усунемо приватних власників з обробляючого господарства (великих і малих), сконцентруємо право власності на знаряддя продукції і сировину в руках вищого суспільного органу — держави, то, очевидно, ми зробимо націоналізацію, котра заключає в собі поняття одного власника — державу і всіх робітників, як його контрагентів, що приносять працю і на певних умовах прикладають її до знаряддів продукції. Така форма суспільних відносин мусить залишитись аж до того часу, поки все господарство не буде соціалізоване.

А довго ще не буде соціалізоване сільське, добуваюче господарство (хліборобство, скотарство, птахівництво, бджільництво, рибальство, охотництво, садівництво, виноградарство то-що).

Тут великого виробництва майже нема. Воно трохи виявляється в де-яких галузях, але не має справді того майже органічного скупчення інструментів, сировини і людей, як в індустрії, представляє механічне скупчення в простороні, а не в робочому процесі. Поміляються марксисти і наші де-які товариші, котрі думають, що форма великої земельної власності заключає в собі поняття великого виробництва, як то є до певної міри правильно для індустрії. Магнат має, наприклад, власність в 70.000 десятин, яка розкидана по 10 губерніях і 40 повітах. Кожний окремий шматок називається маєтком і представляє лише адміністративну одиницю, єдність якої символізується лише одним управителем, а з господарського погляду маєток поділяється на кілька самостійних галузів, що мають свій окремий бюджет і баляне: польове, лісове, рибальське і т. д., а кожне з їх також поділяється на самостійні господарські одиниці: польове — на хліборобство і промисловість (винокурство, цукроварство, млинарство і т. п.), лісове — на лісоводство і промисловість (лісопилне, сірничне, папіряне, паркетне, суха перегонка і т. п. діло). Хліборобство поділяється на економії, ферми, хутори, котрі мають окремий

своооборот, окрему адміністративно-господарську організацію з своїм самостійним бюджетом і балансом. Дознано, що з одного господарського адміністративного центру можна проводити раціональне і вигідне господарство лише при певній одлеглості від центру до периферії участку не більше 1 km. Коли ця одлеглість за-велика, господарь ділить площу на окремі господарські одиниці. Ці всі поділи мають економічний, а не технічно-господарський характер. Ділити землю можна дуже сильно, але ділити фабрику не можна. Технічні умови виробництва цілком різні на землі і на фабриці.

Отже, що значить власність в 70.000 десятин? Велике виробництво? Ні в якому разі. Великість власності в індустрії переважно значить і великість продукції, а в сільському господарстві велика власність є лише власність, а не велика продукція в сенсі господарського процесу. Тут велика власність, але малий поділ праці: переважно просте співробітництво, а не поділ праці.

Через те, коли марксисти стежать за мобілізацією землі і тішаються, як що помітять зріст числа більших власників і зменшення числа менших, то радіють з концентрації капіталу, думаючи, що це тут твориться велике виробництво — вони дуже помиляються: це значить, що земля монополізується в меншому числі рук, збільшується число викинутих від землі людей і збільшується трудовий резерв праці, це-б-то збільшується нагінт на біржі праці і загрожується становище пролетаріату, збільшуються його страждання. Марксисти і в цьому знаходять втіху, бо збільшується, мовляв, армія незадоволених, ростуть страждання пролетаріату, росте гнів його, загострюються класові суперечности і ближче до революції. А разом з тим революція прийде в результаті зросту продукційних сил, об'єктивного розвитку капіталізму. Соціалізм може бути введений, коли організація продукції дозріє до того. Це крутіїське доктринерство не хотіло передбачати того, що пролетарізація може розвиватися швидчим темпом, ніж розвиток продукційних сил і організація капіталістичного господарства. Який тоді вихід для пролетаріату? Очевидно — революція або ... еміграція. Так воно сталося і тепер: пролетаріат повстав, взяв владу в свої руки, але шановні марксистські пророки кричать: геть! хай буржуазія орудує, бо об'єктивно соціалізація ще не назріла.

Я вказую тут на це тому, що марксисти так зкалічили поняття суспільної еволюції, що тепер збивають з толку трудовий люд, котрий свідомо зруйнував капіталізм і хоче будувати якийсь більш справедливий устрій, але панове пророки кажуть йому, щоб він здав позиції буржуазії, бо ... і т. д.

Особливо в сільсько-господарській справі! Марксисти хотіли бачити тут аналогію до розвитку індустрії. Вони хотіли тут знайти концентрацію капіталу, маючи на увазі тут велике виробництво. Правда, є дуже великі маєтки, пани мають великі капітали (грошові і предметні), але великого виробництва, що є передумовою соціалізації в індустрії, тут нема!

Мобілізація землі не дала марксистам і формальної втіхи: навіть земельна власність не концентрується, не кажучи вже про

виробництво. Закон мобілізації землі, як він виявився в Росії, на Україні, Німеччині, Чехії, взагалі в Європі і Америці, можна коротко висловити так: розвиток трудового господарства спричинюється до зменшення площі капіталістичного господарства. Трудове господарство постійно, непохитно захоплює нетрудові землі. Фонд трудової землі постійно більшає на кошт нетрудової. Для марксистів це сумний факт, бо задержується пролетаризація і організується дрібний буржуа — селянин. Очевидно, що ця тенденція в руху землі до „відкапіталізації“ (*Die Entkapitalisation des Bodens*) стоїть в повній суперечности до марксистських прогнозів і вказує, що аналогії між індустріально-машинним і сільським господарством є небезпечні.

В усякому разі закон „відкапіталізації землі“ установлений, і він значить — роздрібнення власности, а не продукції, бо продукція і не була великою. Це з'явище вказує на побіду трудового принципу над монополією поміщицько-капіталістичної власности, показує, що трудові маси ведуть величезну боротьбу за існування і що велика власність не має в собі економічної сили, щоб протистояти економічному натискові трудового господаря. Справді так і є, бо метод оцінки землі в трудовому господарстві дає змогу платити більші ціни за землю, ніж в капіталістичному, а з другого боку — соціальна природа капіталістичного сільського господарства вимагає продавати землю, щоб досягти звичайного проценту на капітал шляхом реалізації приросту цін на землю. Статистика показує, що в Росії і на Україні вся заложена в Дворянській Банку земля переминає своїх господарів протягом 16,7 років, а купецька — ще швидче. Земля ж, яка попала в трудове господарство, там і зникає, не вертаючись в капіталістичне господарство.

Безсумнівний факт: трудове господарство захоплює ширші площі, значить — продукція дрібніє? Дрібніє власність, а це в сільському господарстві не те саме, що продукція. Бо для західної Європи доведено, що продукційність праці в дрібному господарстві при певних економічних умовах більша, як у великому.

Не лише економічна еволюція, а й політичні причини вимагають у нас ліквідації капіталістичних господарств та заведення одноманітної маси споживче-трудова.

До цього привели і законодавні норми в земельній реформі. Таким чином, ми маємо факт концентрації індустрії, об'єднання її в формі державної власности, що веде до ще більшої концентрації продукції, з одного боку, і концентрацію земельної власности в державі і роздрібнення сільсько господарської продукції, це-б-то ліквідацію малорозвитих форм великої продукції, котрі були в капіталістичному сільському господарстві — з другого.

Як примирити ці процеси? Який вплив буде робити фактор великого виробництва на сільське господарство?

Цей вплив робитиме концентрована індустрія — держава, що буде всіма засобами підтримувати і розвивати колективистичні відносини в с-госп. продукції шляхом розумної соціальної і культурної політики, яку треба визнати за самостійний фактор соціалізації.

Наше законодавство намітило вже дві форми — зародки соціалізації: спілкове господарство в висококультурних господарствах і спілкове розпорядження інвентарем. Коли держава організує меліоративний і господарський кредит для трудових господарств, а також візьме на себе постачання для села потрібних предметів (штучне угноєння, насіння, знаряддя і різні предмети споживання — тютюн, сірники, папір, текстильні, культурно-просвітні і інші предмети і матеріали), а з другого боку стане посередником по збуту виробів сільського-господарства, то цим закладеться міцна основа громадського господарства. Громада буде не лише адміністративним, а й публично-господарським органом, котрий даватиме на всі сторони індивідуалізму одчаю і перетворятиме його в соціальну солідарність. Індивідуалізм приватного господарства тепер є формою виразу для почуття покинутості, незабезпеченості, ізольованості, а коли заведеться громадське господарство, то воно змякшить ці почуття покинутості, одчай індивідуалізму трансформується в надію солідарності, визволяючи індивідуальність члена громади від багатьох турбот, переносячи турботи з одиниці на громаду. Тут і заникатиме індивідуалізм (напряж індивідуальної „політики“ одиниць) і розцвіатиме індивідуальність людини.

Соціально-економічна політика „єдиного капіталіста“ — держави і культурна допомога будуть могутими двигачами соціалізації в с-госп. продукції. Докладніше про це не маю змоги тут говорити, позаяк це відноситься до програми конкретної політики.

Однак треба тут же підкреслити, що вся соціальна політика держави трудового люду повинна бути направлена на одну мету — утворення високопродукційного господарства, ґрунтованого на природних даних його. Напр., Україна мусить бути аграрно-соціалістичною республікою. Це, здається, очевидне для всіх. Характер нашого господарства, завдяки чорноземові, визначається, як аграрний. Чорнозем є найбільшим природним багатством, яке найбільш доцільно утілізувати для хліборобства і с-госп. промислу. Отже, всі зусилля, увага, знання, засоби повинні сконцентруватися біля сільського господарства і знати, що ми творимо аграрно-соціалістичну державу. Через те соціальна політика мусить бути надзвичайно доброзичливою для основного робітника в цій галузі господарства — трудового селянина. Цей селянин мусить стояти в центрі життя і визначати свою соціально-історичну долю. Насильство над селянином, хоч би і для самих найідеальніших, цілей викличе реакцію і протилежні намірам і сподіванкам результати.

Природа визначає характер господарства, господарство визначає характер відносин учасників його, відносини — психологію їх. З цією психологією треба числитися з тим, щоб найменш болючими засобами наполягати на неї і навертати в бажаний бік.

Варт замітити тут же, що природа України, особливо степові її простори, являється серйозним фактором, що утворює сконцентровані населені пункти. Маловіддя і безвіддя степів тримають людей біля річок, озер, джерел, криниць, а головню — біля річок. Розселятись на хутори по степах не дозволяє характер їх. Тому вся ота столичніська

буржуазна хутороманія не має ґрунту на наших стінах. Вся буржуазна Європа настирливо говорить про хутори, кабінетні схоластики і в нас підхоплюють ці погляди, тим більше, що хутір справді „в ідеалі“ є найліпшою формою розселення по землі, бо він стоїть в центрі господарського участку, це-б-то найкраще перемагає просторінь. Степові простори наші найкраще переможуть машини (оранка, сіянка, жнива, гребовиця, возовиця, молотба то-що). Тут рельєф степів є незвичайно сприятливим фактором для машинової праці, великого виробництва. Наші села мусять триматися біля води і тому иноді дуже далеко від ріллі. Перемогти просторінь тут можливо лише машинами для їзди і праці. Машинове господарство вимагає організації у великому масштабі, і наші села змушені будуть прийти до цього і потроху соціалізувати продукцію. Розуміється, в Швейцарії, де бугровато-горяна місцевість, або в Польщі, Московщині, Білорусі, де багато води і можливе рідше розселення, там люде під впливом рельєфа землі і води не так швидко дійдуть до машинової крупної організації, як ми. Наші степи є природним фактором соціалізації.

Але найбільшим з природних факторів соціалізації буде збільшення густоти населення. Приблизно через 40 років наше населення подвоїться. Коли продукційність сільського господарства не збільшиться за цей час, то ми вже не то що не матимемо змоги вивозити збіжжя, але його не вистачатиме на споживчі потреби України. Розуміється, за 40 років продукційність землі підніметься, бо збільшиться сума праці біля землі.

Інтенсифікація господарства буде основним принципом господарської політики, а інтенсифікація залежить від багатьох чинників, в першу чергу — економічних. Техніка буде поступово поліпшуватися до рівня економічної доцільності. Організація праці значить поділ її. Во імя інтенсифікації буде організуватися колективна праця, це-б-то проблему соціалізації треба розглядати, як проблему інтенсифікації господарства. Приріст населення буде двигачем інтенсифікації господарства, яка на певній організаційній висоті буде вимагати колективної продукції, це-б-то соціалізації, і коефіцієнт густоти населення буде показником степені потреби соціалізації.

Розуміється, густота населення гратиме ролю чинника соціалізації при одній умові: коли влада в державі належить трудовим масам, коли капіталізм не зможе зробити того, що є любимим засобом його політики: висилки населення або еміґрації. Де капіталізм держиться при великій густоті населення, там клапаном для зменшення соціальної енергії трудових мас служить еміґрація і колоніальна політика капіталізму. Але що густота населення буде основним чинником світової соціалізації — це безперечно!

Економічні потреби примусять голодних стати перед палацами паразитів і зруйнувати їх. В Європі цей конфлікт вже стоїть на черзі дня. Буржуазія змушувала „зайвих“ еміґрувати. Ми знаємо, що Америка, Австралія, Азія, Африка що-року приймають десятки мільйонів людей. Європейське населення, особливо ті держави, що мають колонії, живе у великій мірі на кошт колоній. Уявіть, що колонії в один день опадуть, то Англія в той же день засуджується на смерть. За нею

йдуть Німеччина, Бельгія, Франція, Голляндія й інші держави. Цього поки що нема, бо Європа визискує аграрні колоніяльні народи, грабуючи їх працю, природні багатства, живлючи свій пролетаріят роботою і все населення — продуктами. Еміграція робить своє діло, але вона мусить в десятки разів збільшитись, коли колонії не дадуть сировини і продуктів. Розуміється, що голодні маси підуть штурмом на своїх паразитів, і капіталізм упаде.

Буржуазна Європа стоїть над прірвою і це при 41 душі (пересічно) на 1 km². Азія має 20 душ на 1 km², Африка 5, Америка 4, Австралія і Полінезія 0.7 душ.

Коли населення досягне густоти приблизно 20 душ на 1 km², а для цього треба приросту ще 1,2 мільярда, що станеться найдалі за 50 років, то вже хоч кланани одкриватимуться, але населення не зможе з такою швидкістю підшукати вільного місця на світі, як тепер, і звертатиме свою енергію проти ближчих чинників гніту, а не шукати ближчого виходу, як тепер, на еміграції. Можна думати, що не скрізь по світі можна рівно розселюватись (Сахара, Гобі і інші пустині залишаться й на далі порожніми аж до моменту якоїсь чудодійної меліорації їх), а тому при пересічній густоті в 20 душ інші місцевості будуть населені густіше, може 40—50 і більше душ на 1 km² (Японія вже тепер має 150 душ, Індія 85 душ), і тут будуть підніматися пожежі революції раніше, ніж приросте на світі ще 1,2 мільярда душ. При цих умовах, що мають силу об'єктивного залізного закону природи, енергія трудових мас повернеться проти паразитів, штурм буде величний, і капіталізм упаде з великим грюком.

Приріст населення — біологічний чинник, змякшити який стерілізацією або двохдітною системою не можна. Він тиснутиме людність і вимагатиме від неї напруження всіх сил, інтенсифікації господарства, організованої економно праці, а значить і соціалізації.

Для ізольованого господарства дрібних господарів нема будучини! Хуторці, ідилії приватної власності на своїй земельці — це минушина, росквіл малонаселеності, що дозволяє вільну займанщину. Але як розвивалась община і вривувала вільну займанщину в інтереси громадського співжиття і рівного права на природу, так прийде і колективізація праці на землі, бо коли люде знатимуть, що громадським засобом вони здобудуть 100 пудів з десятини, а індивідуальним „на своїй землі“ лише 50 пудів, то безхлібне право власності вони з радістю віддадуть во ім'я громадського хліба.

Треба вказати, що як міжнародний капітал переступав межі держав і в хліборобських країнах нищив общину, заводив приватну власність, переінвагував звичаї, закони, відносини — так і міжнародний соціалізм буде примушувати народ за народом, державу за державою, переходити на нові позиції і замовкати всі гимни та оди приватній власності і індивідуальному господарству. Можна напевно сказати, що коли більшість населення Європи стане під прапор революції, то меншість вже не збереже свого нейтралітету чи буржуазної самотності. Революційний трудовий люд одних країн піде на поміч трудовому людові

других і, не вважаючи на крик марксистів, що їхні краї ще не дозріли до соціалістичної революції, все-таки роздавить буржуазію і силою творчого впливу допоможе родженню нового устрою. Революційна Європа зможе вже заявити вплив на Америку, Азію і т. д.

Міжнародний момент буде впливати на внутрішні відносини в трудових республіках хоч би вже тим, що трудова республіка буде в товарообміні з буржуазними і ціни світового ринку будуть критерієм економічної доцільности, прим., нашої агрикультурної техніки. Коли екстензивне капіталістичне сільське господарство Америки давитиме ціни на хліб вниз, то Україна мусітиме інтенсифікувати своє господарство, це-б-то збільшити продукційність праці соціалізацією продукції.

Я вказую на головніші чинники соціалізації життя, але є ще деякі, в розгляд котрих тепер входити не будемо.

Тепер нас цікавить головне питання:

Як же йтиме процес соціалізації у нас, на Україні, коли необхідну передумову — скасування приватно-власної монополії на землю — буде переведено в дійсність? Розуміння процесу соціалізації для нас є найважливішим пунктом нашої програми, діяльності і боротьби, тому мусимо зсипнитись на йому негайно.

7. Процес соціалізації.

Ми вже вияснили загальне поняття соціалізації, вказали на невідповідність цьому поняттю тих розумувань, що положені в основу „соціалізації землі“ російських соціалістів-революціонерів, а також на дійсний зміст українських законодапних конценцій земельної реформи, познайомились в загальних рисах з передумовами і чинниками соціалізації; нам тепер лишилось представити нарис процесу соціалізації і основних його форм, очевидно, маючи на увазі наші, українські, обставини: природу, характер господарства, культурно-психологічні і історичні дані.

Перш над усе нам представляється схема громадської структури в часі революції, коли влада в руках трудового люду, так. Велика індустрія централізована, це-б-то промисловий капітал концентровано до його логічно-мислимого єдинства. Тепер став „один капіталіст“ — народ в особі його державної влади. Працюючий в індустрії люд сформував всі органи господарсько-технічного і адміністративного керівництва. Провід в руках верховного органу. Як господарська організація, промисловість представляє одно господарство, ведене по одному плянові єдиною волею верховного власника — народу.

Як буде одержувати трудовий люд „повний продукт праці“ в підприємствах? В формі заробітної плати грошима чи натурою? Так, на перших порах в формі заробітної плати грошима чи натурою. Гроші в цьому випадку гратимуть ролю трудової квитанції, яку видає орган господарської управи робітникам на доказ його права одержати все потрібне з державного магазину. Очевидно, щоб видати з магазину споживчі предмети і продукти, держава повинна встановити свою монополію на розпорядження виробами всіх господарств. Отже, що виробляє індустрія, то є продуктами держави. Щоб одержати їх, кожний повинен

представити трудову квитанцію (для короткого виразу — трудовит!) або продукти своєї праці. Приватно-трудовий селянин, що працює біля землі, очевидно, повинен представляти продукти свого господарства державі. Таким чином, держава на себе переймає функцію посередника між націоналізованою індустрією і приватним сільським господарством. Ми уявляємо взаїмовідносини держави і приватно-трудового селянина, як посередництво в обміні продуктами. Чи тут буде власне обмін? Так, обмін, бо в цій стадії суспільство представлятиме союз кількох колективізованих спілок з приватно-індивідуальними господарями. Сільську громаду не можна брати, як трудову спілку, бо вона є ще лише публічно-правним інститутом землепорядкування, кооперативно-інвентарною спілкою і лише, як рідкий виімок — трудовою спілкою.

Очевидно, держава не може мати діла з кожним окремим селянином в справі обміну продуктів, а тому вона притягне громаду (її орган) і вважатиме його за свого контрагента. Громада представлятиме зібрані від членів продукти і діставатиме від державних органів продукти державного господарства або зовнішньої торгівлі. Таким чином, по суті тут ми бачимо подібні відносини, як між селянином і капіталістом-кушцем, лише форма інша: нові відносини відбуваються в порядку публічно-правовому між органами публічного права — державою і громадою. Цим новий порядок різко відрізняється від буржуазної свободи приватно-правових „сделок“, в основі котрих лежить нахабний обман з боку капіталу, як дужчого противника.

Буржуазія скаже: щоб вести такий обмін, треба багато урядовців і громаді і державі. Це буде, мовляв, дорого коштувати. Буржуазія, розуміється, певна, що вона для народу дешевше коштує! Але справді це, розуміється, нахабна брехня, яку ми чули всі 1917 року, коли введено було продовольчі управи. Коли держава перебере на себе функцію обміну, то це значить, що приватно-торговий апарат касується. Посередник спекулянт, биржевик, комівояжер і т. д. усовується. Служащі і робітники з приватно-торгового апарату переходять в державні органи обміну, але, очевидно, їх тут менше потрібується. Року 1897 по перепису Україна мала 5,2% населення, що зайняте торгівлею. Цей процент, очевидно, через 20 літ збільшився, приймим його для 1917 року 7 — це не буде помилкою на шкоду торговцям, бо їх, напевно, є не менше 10%, але хай буде 7%. Це значить від 40 мільонів населення — 2,800.000 душ! Хоч би яке було складне державне господарство, але йому для функції обміну рішуче не треба аж 2,8 мільонів урядовців! Це ясно.

Панове спекулянти, комісіонери, вояжери, биржевики і т. п. ніколи не задовольняються платнею урядовця, а люблять „заробити“ дуже добре. Коли порахувати скільки коштують торгівці-посередники для народного господарства, то це така кольосальна сума, на яку можна сміливо утримувати 10 мільонів урядовців!

Але підемо далі.

Протягом де-якого часу приватно-індивідуальні сільські господарі будуть ще неприступно-індивідуалістичними, але приріст молодого по-

коління вимагатиме роздроблення учасків. Очевидно, творення трудових спілок не лише у висококультурних господарствах, а й у громадах, буде потрібним, як могутий засіб приміщення приросту і розвитку продукційності праці. Трудова спілка може творитися по приватній ініціативі бажаючих, але держава буде опікуватися ними: це задача соціалістичної політики.

Як може скластися спілка? Очевидно, тут повинні об'єднуватися: земельна площа, робочі сили і мертвий та живий інвентар (знаряддя продукції). Земельна площа об'єднується легко, хоч би кожний член спілки (очевидно — родина) мав різні по величині участки, бо в розподілі продукту критерієм буде не площа, а робоча сила. Розуміється, легше зрозуміють це ті, що матимуть приблизно однакову площу. Мертвий і живий інвентар спілка приймає від кожного члена по оцінці, яку погашує певними ратами з свого доходу, враховуючи цей інвентар в кошти продукції шляхом амортизації. Значить, спілка купує інвентар у своїх членів (коли б у їх не було, спілка мусіла б купити його на стороні). Таким чином, спілка має землю, знаряддя продукції і робочу силу.

Всі працюють по певному плану, і кожному рахується час і якість праці, це-б-то устанавлюється одиниця праці.

Коли продукти зібрані, кошти продукції покриті, тоді розділюються по числу одиниць праці, і кожний дістає „повний продукт своєї праці“. Таких хліборобських спілок в одній громаді може бути де-кілька. Розвиток спілкової праці поведе до об'єднання їх в одну спілку-громаду. Діалектика такого об'єднання ясна. Коли член спілки має садок, бджільник то-що, то це все він може здати в спілку по оцінці. Чому це так? Бо всі ці елементи господарства є наслідком раніше вкладеної праці, за яку господар дістати мусить еквівалент. Правда, це може бути для даного господаря вигідно в порівнанні з біднішим. Так, але це з'явиться тимчасове. Лише так можна ліквідувати приватне трудове господарство без конфіскації праці. Такі спілки, очевидно, будуть на початках процесу приватно-правовими інститутами. Вони можуть провадити між собою обмін продуктами, коли їх господарства різні по характеру продуктів.

Трудним буде перший час, поки ліквідуватимуться пережитки приватного господарства, але що далі більш спілки крішатимуть.

Першою стадією соціалізації продукції буде процес перетворення кожної громади в спілку. Він мусить пройти по всьому краю, спілки скристалізуватись, вирівняти свою діяльність.

Коли дві спілки єднатимуться в одну, то їх майно оцінюється і різниця вартості передається по приналежності з коштів продукції, по аналогії розрахунку членів при вступі в першу спілку. Власне по цьому принципу розраховуються і дві чи скільки громад, коли вони творять одну спілку. Повітові союзи спілок будуть вже величезними організаціями. Спілкове господарство, по мірі поширення площі землі, буде все більш здібним до примінення машин, пугучих гноїв, до загального підняття агрикультурної техніки, праця буде все більш продукцій-

ною. Громадський поділ праці матиме велике місце, але по мірі культурного росту члени спілки будуть здатні виконувати різноманітні функції. По мірі росту інтелігентности членів зменшуватиметься різниця між „гарними“ і „поганими“ роботами — при однаковій культурній вартості працівників їхні роботи також будуть однакової вартості.

Коли губерніяльні трудові спілки зліються в один державний союз, тоді лише в заряд господарств перейдуть всі націоналізовані до того підприємства: продукти їх розподілятимуться головною господарською управою між спілками пропорціонально робочим силам. Лише тоді держава перестане бути посередником між націоналізованим господарством (обробляючим) *) і трудовим союзом (добуваючим), тоді спиниться між ними обмін продуктів, а запанує суспільне розподілення їх.

Всі працюючі в обробляючих підприємствах робітники будуть і далі одержувати всі кошти прожитку від суспільства в натураліях, а продукти цих підприємств будуть запасом всього суспільства і розподілятимуться по споживчій нормі, установленій законодавчими органами.

До цього часу розподіл продуктів добуваючої праці йшов пропорціонально трудовій участі кожного члена (родини) в спільній праці по принципу: „кожний має право на повний продукт своєї праці і на рівну пайку природи“, це-б-то продукт після розподілу йшов під повне розпорядження приватного споживача. В усьому громадському процесі ми бачимо спільну продукцію, індивідуальне споживання (чи розпорядження) після розподілу їх.

Право праці дає тут право приватної власности на продукт.

Позаяк нерівні сили кожної людини, не рівні здібности, то, очевидно, нерівні й наслідки. Протягом цього періоду соціалізації буде між членами суспільства нерівенство, котре виникатиме не лише через природну різницю в якості праці, а ще й через ліквідацію старого приватно - індивідуального господарства, це-б-то через викуп різниць між принесеними в спілку послідками праці, зібраними в до-соціалістичному суспільстві.

Але коли закінчиться ліквідація старих надбань праці, тоді життя нового суспільства вступить в фазу повного соціалізму. Таке суспільство буде трудовим.

Таким чином, держава трансформується в суспільство, в певний господарський організм. Оскільки держава є примусовим союзом, остільки вона зникне, сила примусу перелетиться в організм, і там перетвориться в силу счіплення і там буде вже не примус, а рівновага частин, гармонія і взаїмна гравітація їх. Скріплюючою силою, цементом цього суспільства, буде трудовий принцип. Трудовий принцип — це скрижалі нового суспільства, його евангеліє, його молитва.

В цьому суспільстві все соціалізоване, окріч споживання. Людськість стоятиме перед дверима в новий світ: комунізм.

*

*

*

*) Експлоатація природних дібр належить до обробляючого господарства.

Щоб не було непорозумінь, треба, нарешті, зазначити і підкреслити, що соціалізація — це не націоналізація (удержавлення) і навпаки.

В процесі соціалізації ми бачили перед собою скрізь два з'явища, що розвиваються господарсько-незалежно від себе: удержавлена індустрія і приватно-індивідуальні господарі, їх перші господарсько-продукційні союзи, громади, союзи громад, повітові союзи громад і т. д. аж до вседержавного союзу громад. Це-б-то, нарешті, два союзи: індустріальний і аграрний, об'єднання вже концентрованих промислових знаряддів продукції і об'єднання землі, що поступово концентрується в праці. Ріжниця їх полягає в тім, що робоче-продукційні пляни обох формацій не зв'язані між собою. І доки господарство біля землі буде приватно-індивідуальним, приватно-гуртовим в різних степенях, доти спільний централістичний плян загально-суспільної соціалістичної продукції буде неможливий. Неможливість ця в процесі господарської еволюції увесь час буде зменшуватись: буде йти перетворення дрібного аграрного виробництва в велике, очевидно, рівнобіжно з ростом агрикультурної техніки і в тих межах, які дає природа сільського господарства. Пристосування машин буде рости: оранка вестиметься майже скрізь паровими плугами, а може якимись електро-рушійними приладами. Вовозиця не кінсьми й волами, а автомобілями, якась особлива обробка хліба не молотобою, а хемичною обробкою стебла разом з зерном. Чи можна тепер передбачити хочби головніщі виявлення технічно-творчого гeнeя людини! Хeмiя й електрика підуть в сільське господарство і покладуть кінець приватно-індивідуальному виробництву, вони покладуть кінець надіям лише на індивідуальні сили, а викличуть потребу для кожного селянина озброюватись соціально. Пригадайте, що ми говорили раніше про хлопця, який підіймає крапом 100.000 пудів. Це єсть матеріальний символ соціальної сили людини!

І соціалізм — це є гимн соціально-озброєній людини, це є цілком протилежне буржуазному індивідуалізму, котрий все основує на „добровільному договорі“, примушуючи своєю соціальною силою робітників заключати його. Во ім'я індивідуального свого панування капіталізм використовує соціальну силу і творчість людей, але тут він знайде свою смерть. Соціально озброєна людина скине приватних виискувачів зі свого шляху! Така залізна логіка великого виробництва, це-б-то соціального озброєння кожної людини. Процес цього озброєння трудових мас ми називаємо соціалізацією життя і боремось за його різними засобами. Коли ми малювали картину соціалізації, то весь час бачили перед собою процес інтеграції трудових сил в різних формах спілок. Індустрія, машинова обробка, досягла великого розвитку і буде давити на все „індивідуалістичне“, котре в свою чергу змагатиметься до вищих шаблів розвитку.

Індустріально-народний союз і аграрно-народний союз йтимуть на зустріч до повного злиття, до соціалістичного синтезу. Процес цього розвитку довгий, і було б утопією думати, що його можна встановити декретом революційного правительства: процеси не устанавлюються, а вони йдуть, розвиваються. І через те соціалізація мусить

розвиватись, трансформуючи теперішні форми в інші, а ці — в їх вищі степені і т. д. Одначе соціалізація не може розпочатись без передумови революції — скасування приватної власности на землю, на індустриальні і аграрні капіталістичні знаряддя продукції і політичної диктатури трудових мас. Далі починається соціалізація трудових сил по принципу спілкового відшкодування за принесені трудові знаряддя продукції, бо вони є еквівалентом живої праці. Це однаково стосується до всіх трудових господарств — промислових і аграрних. Тут центр ваги.

Для України це значить — соціалізація 70 % трудового аграрного населення, а тому увесь процес соціалізації мусить бути органічним, він ростиме рівнобіжно зі зростом культури мас і розумною соціальною політикою. Штикова декретація соціалізму суперечить розумові, добру конкретних трудових мас і соціалізові, бо досягає протилежних результатів. Для несвідомих цієї справи я позволю собі навести приклад, як іде процес перетворення форм. Наприклад, ви хочете переробити ваш винокурний завод в папірний. Ви виробляєте проект (план) раціональної папірні. Порівнюєте його з планом винокурні — не сходиться, очевидно. Все не так: і число помешкань, дверей, вікон, розміри, трансмісії, транспортери, склади і т. д. Розуміється, це так і повинно бути, бо властивості матеріялу опреділяють техніку роботи, а робота — організацію машин, трансмісій, працю, подачу матеріялів і т. д. Але ви мусите рішити задачу! Ви починаєте аналізувати окремі елементи: помешкання. Рішаєте там прибудувати, там розібрати, там заложити двері, там пробити вікно і т. д. Потім починаєте розміщати машини, трансмісії. Переминяєте де-небудь шків, даєте йому інше число оборотів, там поставите муфту, підшипник то-що. Увесь час ви шукаєте логічних переходів од старого до нового плану, рахуетесь зі старим планом, як вихідним пунктом, залізною передумовою, і навіть де-що змінюєте в новому плані, що не шкодить загальній меті — виробу паперу. Коли ви од старих форм знайшли логічні лінії до нових, тоді ви рішаєте, що перебудувати можна, і можете розробити план переходу від старого до нового заводу. Такий логічний перехід мусить бути, иначе ви мусите зруйнувати всю стару будівлю і не використаете її можливостей для економічного, це-б-то розумного переходу. Робити якусь не розумну роботу можна лише за браком розуму. Хто хоче збудувати теорію суспільної перебудови на передумові, що „все треба зруйнувати“, а потім нове будувати, то це можна в кращому разі розуміти, лише як спосіб словесного виразу, а не як принцип. Правда, зруйнувати все, що не відповідає меті, але коли для мети „треба“ зруйнувати робітництво, селянство, буржуазію, словом — „все“, то це називається вилляти з очків разом з водою й дитину. Треба зруйнувати не все, а лише те, що логічно суперечить переходові до нової форми. Соціалістичне суспільство — це новий план, буржуазне — старий. Коли ви їх зрівняєте — кольосальна різниця.

Ваша мета — визволити працю і утворити чисто трудове суспільство. От ви й установлюєте передумови: касуете приватну власність на землю. Примищаете на ній „трудоий резерв“. Цим нанесено смертель-

ний удар капіталізму. Усуваєте власників капіталу, це-б-то власників тих знарядів продукції, при допомозі яких вибивається надвартість. Це все непотрібне для вашої мети. Залишаються трудові господарства: аграрні і промислові. В аграрних є і земля і знаряддя продукції, в промислових — лише знаряддя продукції (хоч і дуже примітивні). Це і є ваш будівельний матеріал. Мусите розуміти його різні властивості, бо будівля є синтезом різних матеріалів. Велика індустрія вами об'єднана в одне господарство. До його ви органічно вробляєте трудові промислові елементи. Досягаєте тут синтезу. В аграрному господарстві — маєте море дрібних підприємств. Така його властивість при даних історично-господарських умовах. З цим ви мусите рахуватись, як з об'єктивним фактом. Намічаєте план трансформації його в велике виробництво, рахуючись з його властивостями. Ви його не можете викинути за вікно! Селянства трудового (з якою собі хоче психологією трудовою, дрібно- чи велико- буржуазною) — не можна ігнорувати — це трудове господарство, трудовий будівельний матеріал для утворення трудового суспільства. Селянство є об'єктом соціалістичної будівлі. Творець-будівничий бере різні матеріали, відшукуює їх будівельні властивості, комбінує, об'єднує і зв'язує цементом, в данім разі — розумною соціальною політикою.

Будівничий не критикує матеріалів за їх індивідуальність, для його цегла не „краща“ від дерева, дерево — від цементу, цяхи від петель, скло — від замазки. Всі ці матеріали надаються до будівельного синтезу — це єсть головне! Глупо міркувати, що „пролетаріат“ соціалістичний, „батраки“ соціалістичні, а трудові „селяне“ — вороги соціалізму. Коли так, то ви мусите відмовитись від будування української соціалістичної республіки, бо однаково ви її не збудуете з 6% „пролетаріату“. Соціаль-демократи так і рішили, а тому пішли в спілку з буржуазією. Вони відмовились від соціалізму, вони зреклись ініціативи в суспільному будівництві. Соціалісти-революціонери беруть трудові маси разом і хочуть будувати соціалістичне суспільство — це їх воля і їх заслуга: творити соціалістичне суспільство з даного конкретного матеріалу і не кричати, що цегла „краща“ цементу: для творчості і цегла і цемент мають однакову вартість.

Я бачу справжній культурно-творчий реалізм іменно в цій позиції, яку займають соціалісти-активісти, що хочуть з даного матеріалу робити діло, а соціалісти-пасивісти, очевидно, зрікаються соціалістичної праці, зрікаються свого ідеалу. Вольному — воля.

Соціалізація піде через „націоналізацію“: від вихідного моменту до соціалістичного синтезу далека дорога, але ми мусимо ступити на неї. Як немислима переробка одного заводу в другий без робочого плану, так вона не мислима і без постановки мети — наміру переробити. Воля господаря є одправною точкою для вироблення плану і самої переробки.

Без такої волі трудових мас не можливо виробляти план соціалізації і вести саму соціалізацію. Виразом такої суспільної волі трудових мас, її політичною формою, є диктатура їх, це-б-то, щоб вони стали господарем.

Хто говорить про соціалізацію життя в спілці з буржуазією, той в найкращому разі дурить себе, або, що частіше — дурить других, свідомо, нахабно дурить. Таких соціалістів-дурисвітів тепер дуже багато.

Але не про це тепер мова.

Ми закінчуємо тим, що соціалізація є довгим процесом соціального будівництва, можливого лише при передумовах:

Скасування приватної власності на землю, на індустріальний і аграрний капітал і трудовій диктатурі.

Творення цих передумов — задача революції, а творення соціалізму — задача еволюції.

VII. Соціалізм і комунізм.

Вслухуючись в революційні лозунги, вдумуючись в їх реальний зміст, ми зауважуємо, що панує одна ідея — „кожний робітник мусить одержати повний продукт праці“; „кожна людина має рівне право на природу“. Що-до рівного права на природу — це ясна річ для всіх, але „повний продукт праці його витворцеві“ — тут глибокий і ясний соціально-економічний зміст: ідея знищення поділу вартості на необхідну і додаткову, знищення надвартості. Які соціальні наслідки мають вийти з цього, ми знаємо.

Але цікаво те, що цей лозунг говорить про право власності на продукт праці. Соціалісти всі і весь соціалізм, як наука, перейняті цією ідеєю оборони праці од визиску, од поділу її; соціалізм є ідеєю чистої (визволеної) власності на працю. З погляду робітника, це є ідея права на самого себе, на свою волю, на визволення од впливу соціальності, яка одбирає частину праці, це-б-то частину самої субстанції працюючої людини. Це власне є одна корінна ідея соціалізму.

Друга ідея соціалізму — це суспільна організація праці з метою побільшення продукційності її. Велике виробництво є такою формою організації праці, таким способом побільшення її продукційності. Таким побитом, в цій ідеї ми бачимо знов стремління до визволення від тяжкої, мало-продуктивної праці, стремління до економії своєї енергії, до збереження своєї субстанції від великих витрат, це-б-то зберегти своє життя, охоронити од шкідливих впливів осередку. В цьому стремлінні говорить сам інстинкт самоохорони, великий біологічний закон збереження виду.

Обидві ідеї є власне виразом одного стремління: визволити працю від визиску, визволити індивідуальність від зайвої праці, від нерозумної, мало продуктивної праці.

Власне через це соціалізм є глибоко-людським стремлінням, і тільки буржуазні дурисвіти можуть в своїх цілях говорити про „фантазії, утопії“ і т. д. Глибоко-людське стремління не може бути утопією, раз його треба і можна здійснити. Буржуазія каже що його „не можна“

здійснити. Хіба вона покладається на свою силу? Але проти сили протиставиться нова сила і перемогає. Перед нашими очима відбувається вже боротьба, остання боротьба.

Інтереси праці, очевидно, більші, ніж сила буржуазного дурисвітства, і трудова людність в кожній країні вже йде на цю боротьбу, а в нас вже пішла і зломилася буржуазії роги.

І це величезна движуча сила — право на повний продукт праці. Ми бачили в нарисах процесу соціалізації і трудового принципу, що розвиток суспільства, його організація, його відносини перейняті одним стремлінням — обрахувати працю, знайти критерії для оцінки праці — все з однією метою: переділити справедливо продукти, вироблені спільно. Розуміється, модус для розподілу буде знайдено, продукти переділено. І що ж далі? що значить право на продукти? Це значить — взяти продукти по своїй індивідуальній волі, це-б-то продукти, що-до споживання їх, є приватною власністю працівника.

Соціалізм є системою спільного виробу, навіть всім суспільством, навіть соціалізація може охопити всі держави, об'єднати їх в єдину людську спільність, при тім продукція, розподіл, транспорт, — все є об'єктом публичного права, а споживання лишається все-таки правом приватним.

Бо в центрі суспільної ідеї стоїть ідея труда, так ніби авторське право на труд. Через це вся соціалістична система утворюється з метою зберегти, знайти в кожному випадку, для кожної людини продукт її праці. Ідея труда носить в собі велике заложення індивідуалізму в його чистому виді (не еґотизму), а власне кожна індивідуальність з своєю працею є одиницею обрахунку. Так би мовити, що соціалізм є вищою бухгалтерією, яка в своєму ґросбухові одкриває сторінку для дебету — кредиту кожній одиниці людській, рахує її працю і її результати.

Через те соціалізм є вищим індивідуалізмом, філософією і поезією визволення кожної індивідуальності від визиску її праці і взагалі від зайвої праці. Соціалізм хоче кожную індивідуальність озброїти соціально так, щоб вона носила в собі всю силу суспільства, людськості, щоб вона перемогла час і просторінь, стала титаном!

І підставою цього — визволення праці і визволення від зайвої праці шляхом соціалізації життя.

До цього стремимось ми, соціалісти-революціонери, це єсть наше єванґеліє труда.

Але єсть і инша дійсність і инший ідеал вищого суспільства, це-б-то инший модус розподілення продуктів праці і природних дібр.

* * *

От хоч би така біологічно-соціальна організація — семья, родина. В ній також всі працюють спільно. Напр., батько й син косять, мати й дочка вяжуть. Докосивши лану, вони зовсім не думають ділити продукти, ніхто не цікавиться, скільки він накосив, ніхто не питає,

скільки вона нав'язала, косарі не вважають себе господарями над снопами і не обраховують платні для вязальниць. Просто звозять до купи на тік, молотять, віють, мелють, печуть, варять, їдять. Частину продають і купують батькові чоботи, синові — шапку, матері — вбрання, дочці — свитку, дитині — цяцьку. Що кому треба, те тому й дається, купується і т. д. Нема за що купити — обмежуються потреби, добувається необхідне для життя і продовження господарства, а є за що придбати — купується календар, годинник, гармонія, життє св. Варвари, горілка, шиво, малюнки і т. д.

Працюють разом, живуть разом, продуктів не ділять, а споживають по потребах, по згоді, по якомусь плану або і без плану. Ніякої бухгалтерії не ведуть, персональних рахунків не одкривають. Буває гризуться, нарікають на недбальство, марнотратність, негосподарність, але вчора, сьогодні і завтра відносини господарські принципово ті самі.

Що це таке? Це — комунізм.*)

„Праця по силах — споживання по потребах“ така його заповідь, принцип, філософія, поезія і право.

В основі його лежить право існування, право потреби.

Обовязок і право праці підрозумівається, як презумпція, але нема бухгалтерії праці. Ніхто не обраховує, хто скільки зробив, лише всі роблять по силах. Робота обовязкова, а скількість її не розкладається по робочих індивідуальностях, рахується по інших прикметах: загальний підсумок, по родах продуктів. Ведеться рахунок продуктам, а не праці. В гробухові персональні рахунки не на людей, а на продукти: пшениця, сало, яблука і т. д.

План життя виробляється по роду і кількості продуктів, а не по роду і кількості праці (це-б-то не по індивідуальностях робітників). Невідомо, скільки хто зробив, а рахується, скільки кому треба. Трудовий принцип, що пронизує всю організацію соціалістичного суспільства, тут не має місця. Труд розуміється лише, як необхідна передумова, але розподіл продукту йде по потребах. Опреділяючим принципом є потреба.

Коли ми чуємо, що говорять комуністи, то ми знаємо, що вони хочуть зробити спільне споживання, розподіл продуктів по потребах,

*) Про практичні спроби „жити комуністично“ історія дає багато прикладів. Комуністичною організацією була й наша історична „Запорізька Січ“, але вона по своїй меті ріко одрізняється од всього, що ми називаємо „комуністичним“: війна проти кріпацтва, проти невольництва під прапором православля одрізняють Січ од комуністичних організацій, які складаються во ім'я етичних („Криниця“ на Чорноморщині), чи релігійних цілей (сучасна „Амана“ в Америці), чи етично-соціалістичних (як була „Ікарія“ Кабе) і господарсько-суспільних, як то хоче установити теперішній комунізм.

Січ по своїй внутрішній організації була господарською комунією, навійськовою організацією. Мета її була не господарська, а збройна боротьба. Вивчення Запор. Січі приводить до цікавих висновків про незвичайний твір українського трудового люду XVI—XVIII ст. В Америці тепер існують кілька комуністичних організацій, які з господарського погляду розвиваються не зле. (Про це у Туган-Барановського „Соціалістическія общины нашего времени“, німецьку „Історію Соціалізму“ під ред. Каутського, „Четверть в'їка Криниці“ то-що).

зовсім одкидають право на продукт праці, вони одкидають головну базу і принцип соціалізму — трудове право, очевидно в науці соціалістичній мусіли б відкинути теорію трудової вартості. Взагалі для їх „надвартість“ повинна бути фікцією.

Чому? Поширте комунізм з родини на громаду, на суспільство, на всесвіт, і побачите, що ви не можете презумувати працю, як необхідне оправдання для права на покриття потреб! Очевидно, задовольняти потреби треба, але чи треба для цього робити — це ще не ясно. Комунізм родини — легкий до огляду кожним членом. Радіус огляду тут не великий, але комунізм в громаді — вже вимагає більшого радіуса огляду. Комунізм в суспільстві — це щось велетенське! Чи кожна індивідуальність працює — цього ніхто не доведе, але що кожна їсть — цього вимагає принцип комунізму і жива потреба.

У великому комуністичному суспільстві будуть великі зносини, як і тепер, по громадських справах „товариш“ (тут вже лишня була б назва „брат“, як в родині) поїде, скажемо, з Пирятина в Київ і там собі сидітиме скільки, скоче; намозолить очі тут — поїде в инше місце. Так як їздили салдати „льотники“ по „птичому білетові“ місяцями й роками.

Розуміється, легітимаціями і неможливістю вільно купити їжу, одягу і т. п. „льотник“ буде швидко поставлений на суд перед своєю громадою, але контроль праці взагалі не можливий. Простір для паразитизму великий.

Коли дивитись на комунізм з теперішньою психологією, яка вважає людину з природи за дурисвіта, паразита і егоїста, то нас може злякати цей комуністичний ідеал. Спроби тепер насадити комуні, та ще як окремі з'явища в морі иншої організації — це сміхотворна комедія шарлатанів або експеримент фанатиків, позбавлених чуття дійсності і знання про „свойства матеріалів.“

Ми думаємо, що лише перейшовши стадію соціалізму, людськість так зміниться психологічно-культурно, що теперішні буржуазні дефініції про природу людини не матимуть місця.

Але треба до цього дійти, треба перейти велику школу соціалізації, треба розвинути до титанів, що одним зором окидають весь простір людськості, треба збільшити розумовий радіус огляду на цілий світ, щоб могли оглядати світову комуну, як тепер член родини оглядає свою комуну — родину. Треба перерости інстинкт власності на повний продукт праці, перерости трудове право, щоб стати на такий щабель, відкіль вже видно нові горизонти, де вже можна сказати:

Трудового права нема! Соціалізм вже є перейдена фаза, соціалізм є вже минувшиною!

Капіталізм є також системою відкинення трудового права, і через це власне ми всі боремось проти його во ім'я запанування трудового права, права людини на себе, на свою індивідуальність, на свою свободу. Отже, треба мати вже якусь і не буржуазну і не соціалістичну психологію, щоб розуміти світ цілком инакше, щоб сказати:

Однині є лише право потреби!

Через те, що ми живемо ще в капіталістичному світі, носимо його в собі непомітно для нас самих, ми тяжко уявляємо навіть ближчі форми будучого суспільства і не можемо уявити його психології, його моральних, естетичних, соціально-культурних понять. Здається, мовляв, так-то повинно бути, але ми це говоримо, виходячи од наших теперішніх настроїв і понять, а чи воно справді так буде — хто це осмілиться стверджувати? Або фанатик, або дурисвіт, або нетяма. Може навіть пророк? Але ми не віримо в пророків, знаючи з досвіду, як вони можуть жорстоко помилятись.

Отже, критикувати можливість комунізму, як ідеала, не можна: коли ми бачимо його живий прообраз, його ембріон—родину, то чому ця родина не пошириться знов на рід, як то було колись, а чому родова комуна не пошириться на громаду і далі на все суспільство, звязане вже єдністю робочого пляну, єдиним господарством?

Єдине господарство тепер веде родинна комуна. Любителі аналізів, одвічних питань, люблять запитувати: відкіль взялася комуна — чи з єдності родини чи єдність родини взиалася з єдності господарства? Що раніше з'явилось: родина чи комуна? Але таке питання само по собі є абсурдом. Людина перейшла велику зоологічну еволюцію, вступила в дикий безгосподарний стан і, нарешті, перейшла в соціальний стан. Людина починається з родини. Єдність родини є і у звірів, птахів, комах — тут також є спільне, родинне добування харчів для дітвори. Родина одвічна біологічна єдність, але соціальною вона стала історично. Господарство завела вже не біологічна, а соціальна одиниця-родина. І тому коли громада заведе спільне господарство — спільну продукцію, то чому вона не може завести спільного споживання, це-б-то ділити продукти не по праву і кількості праці, а по потребах? Теоретично це можливо, бо є і реальний доказ: комуна є, але мала. Од великої вона одрізняється кількістю, а не якістю. Як ми бачили з попереднього викладу, тільки комунізм може дати справжню рівність, як її дає культурна родина своїм членам.

Коли ми розглядали урівнюючий принцип, то завжди натикались на практичну неможливість перевести урівняння, щоб воно було бездоганно рівним. Ми почували, що урівняти можна лише поділом продуктів, як то роблять московські і українські селяне що-до лісу і сіна. Переживши фазу соціалізації, звівши протягом довгої еволюції обробляюче і добуваюче (в нашому розумінні) господарство в єдину систему, ми ліквідуємо всі форми націоналізації, досягнемо соціалістично-господарського синтезу, вступимо в соціалізм. Як довго буде суспільство триматись трудового права на продукт праці, не відомо, але можна вказати, що поділ праці (це-б-то велике виробництво) спричиниться до атрофії чуття на індивідуальний звязок людини з продуктами, атрофію авторства. Поясню на прикладах.

На цукроварні, на паровозобудівельному, лісопилному, винокурному і т. д. заводі, продукт виходить в зміненому механічно чи хемічно виді. Робітник не чує свого робочого звязку з паровозом, цукром, дошками і т. д., він не знає, що іменно і скільки іменно він зробив

продуктів. Він не певний, чи то він зробив цей продукт: він вертів дрки в залізних штабах, він це знає, але як вийшов паровоз — він рішуче не знає і ніякої любовности, ніжности до його не почуває. Свою працю він рахує годинами, днями, місяцями. Коли він ділить продукти? Ніколи. Чи в соціалізмі робітники на заводі будуть ділити продукти або їх еквіваленти? Ні. Це не можливо. Уявіть собі: цукроварня виробила 1,000.000 пудів цукру, працювало, хай, рік 1000 робітників. На кожного приходиться 1000 пудів. Що ж він візьме їх собі в комору і потім продаватиме? Індивідуально робітник не виробив їх, він виробив їх соціально. Цей цукор є громадська власність, бо знаряддя продукції утворено також соціально. Він за свою працю протягом року одержить цукру стільки, скільки треба йому на рік, а oprіч того дістане все инше, що потрібне йому для споживання.

Отже, в націоналізованій промисловості вже за несповна соціалізму, робітник одержуватиме по одному критерієві — по потребах. Велике виробництво є таким суспільним з'явищем, в котрому суспільна людина виробляє так більше, як вона ніколи індивідуально не виробить. В дрібному господарстві (трудоному) вона виробляє відповідно своїм індивідуальним силам, бо тут майже нема поділу праці. Сільське господарство — селянське трудове, майже без поділу праці. Що тут виробляється, з тим селянин чує звязок авторства. Він любить „земельку“, до якої звик, любить бичка, який виріс на його очах, любить садок, який викохав пильною працею і доглядом. Поки дрібне господарство не обернеться в вище, це-б-то індивідуально-трудова не перейде в колективно-трудова, доти „любов“ до земельки, бичків і т. д., любов до індивідуальности продуктів, буде міцно тримати селян біля трудового права, і вони в трудових спілках будуть ділити продукти, а потім, продавати монополістові обміну — державі. Але з поширенням розміру господарства (приміром — на громаду) худоба пастиметься чередою, стоятиме в спільних хлівах, догляд за нею вести-меться по черзі — і вже не буде „свого любимого“ бичка чи лошака, любимой корови і т. д.

Тоді трудове право губитиме свій абсолютний, імперативний характер, і більш виростатиме значіння принципу потреби. Громада-комуна, коли вона од держави дістане всі потрібні продукти, зможе імпонувати своїм достатком всім членам, які почнуть губити чуття тривоги за завтрашній день, це чуття, котре є джерелом чуття власности. Тоді перехід до спільного споживання психологічно буде можливий, і „право на повний продукт праці“ буде безцільним. „Споживчі комуні“, очевидно, будуть закладатись і рости вже в соціалістичному устрої в тих місцевостях, де буде економічний достаток.

Вони підготовлятимуть нові поняття про вищу доцільність комунізму. Але цей процес буде довгий.

Тепер людськість бореться з старим світом під лозунгом трудового права на повний продукт. Трудові маси, особливо селянство, мало свідомі, мало ще практичні в будівництві на велику скалю, всі душі заражені, насичені міазмами буржуазного індивідуалізму, психологія ще бідна соціалістичним змістом — при цих умовах замінити в дрібному

виробництві трудове право правом потреби являється просто небезпечним для соціалізму: буржуазні пережитки можуть асимілювати його з буржуазним свавільством і здирством. Коли людськість організується, закріпиться влада трудових мас, тоді культурно-психологічне багатство зросте остільки, що воно нейтралізує ідеологічний вплив старого режиму і дасть людям, широким трудовим масам, аргументи на користь комунізму багато кращі, ніж теперішні комуністи.

Комунізм ми ставимо, як ідеал, як найвищий мислимий людьми щабель суспільного розвитку, за яким наш розум безсильний уявити якісь горизонти. Ми певні, що коли там будуть горизонти, то їх комуністичне суспільство побачить. Ми ж виходимо, ледве починаємо виходити, на боротьбу зі старим світом, бо раніше ми могли лише стогнати під його чоботом, ми уявляємо ближчі перспективи, котрі ми бачимо, завдяки трудовому принципу. Він є движучою силою трудових мас, під його прапором маси мусять розбити капіталізм. Трудовий принцип — це найважча артилерія мас проти капіталізму, і він мусить свою службу виконати. Чи його буде досить для того, щоб іти на ледве-ледве закреслені в далечині контури нового суспільства, про те рішить соціалістичне суспільство.

* * *

Мені здається, що читач вже уяснив собі нашу точку погляду на соціалізм і справжній комунізм, але він, я і всі ми, питає себе і других: сучасний комуністичний рух є комунізм чи ні? І яке відношення наше до цього руху? Тут треба з повною ясністю і отвертістю зазначити наше становище.

Сучасний комуністичний рух в своїй основі не єсть комуністичний. Про це можна довідатись з писань самих комуністів. Вони стоять, оскільки це можна зауважити, на соціалістичній точці погляду, хоч часто в їхній фразеології, в їхніх проектах суспільної перебудови взагалі чи в окремих соціально-економічних концепціях ви завжди знайдете чисто комуністичні моменти. Де-які з них просто кажуть, що право на повний продукт праці — безглуздість, що лише право потреби є одвічним і основним правом людини і ідеально-гарним і певним принципом розподілу господарських дібр. Але ці погляди не є пануючим настроєм комуністів. В програмах їх ви зустрінете ототожнювання комунізму з соціалізмом в тім розумінні, що комунізм є соціалізмом, але й це не ясно висловлюється, бо в соціалістичну програму комунізму вони вносять і комуністичні елементи в такому розмірі, що ви не зрозумієте, про що йде, нарешті, мова: про соціалістичний комунізм чи про комуністичний соціалізм?

Ця неясність коріниться в тім, що сучасні „масові“ соціалісти, окрім одиниць, не ясно уявляють, на якому принципі ґрунтується їхній світогляд? Вони, будучи по темпераменту революціонерами, переживають гарячку боротьби за владу, вони перейняті патосом влади, їх внутрішнє напруження повне пристрасти, вибухає під впливом жагучої волі до влади, але при тім вони в своїй подавляючій масі не мають

ясних суспільно-економічних понять, не можуть висловити своєї економічної програми, не уявляють основних форм ближчої модифікованої будучини, не знають механізму і логіки суспільно-економічної трансформації. Освічені одиниці, розуміється, знають, але маса (кажу про інтелігентську масу) не знає. Провідники комуністичної партії пояснюють, що вони не думають про заведення комунізму, що вони є соціалісти, але називають себе комуністами тому, що їхнім ідеалом є комунізм, а головню через те, щоб одмежуватись од уміркованих соціалістів, щоб підкреслити свою революційну тактику, щоб перемогти „еволюціонізм“ соціаль-демократів і інших соціалістів, синдикалістів і т. п. „соціаль-зрадників“. Цим вони роблять те, що зробив Маркс перед революцією 1848 року, пишучи „маніфест“ від імени комуністичної, це-б-то революційної партії соціалізму. Тоді також були різні „соціалісти“ — державники, еволюціоністи і т. п., котрі вели коншахти з буржуазією і викликали цим велике роздражнення в революційних колах. В такій ситуації люде скрізь і завжди підшукують якийсь грізніше слово, приймають його, так би висловитись, революційну потенцію за свій боевий прапор, мало думаючи над його дійсним змістом. Переіменувалась більшевицька течія соціаль-демократів в комуністи, але не тому, що вона хотіла заводити комунізм, а тому, щоб використати революційну потенцію слова комунізм в своїй боротьбі, щоб задоволити свій темперамент дії, щоб утворити певну атмосферу непримиримости, установити революційний контраст. При чім тут комунізм, як певний принцип розподілу громадських дібр, котрий для нашого часу значить ніщо інше, як ідею чорного переділу, як війну бідних проти багатих, а не війну працюючих проти непрацюючих?

Через переіменування вийшла не партія комунізму, а комуністична партія, це-б-то певна тактична система, певна техніка і метод революції, а зовсім не світогляд, не принцип. Теперішній комунізм московській є лише тактика певної партії, а не програма її. Комуністи і не думають про комунізм. Це вони голосно заявляють: вони навіть боряться проти комунізму, як то виходить з заяви комуніста Раковського на IV з'їзді Рад України! Раковський заявив, що „комуністичний“ уряд, на чолі котрого він стоїть, забороняє агітувати про заведення на селах комуни. Це пікантно для сучасного „комунізму“.

Коли ви чуєте тепер про „комунізм“, „комуністичний устрій“, „комуністичну політику“, „комуністичні переконання“, то треба мати на увазі, що це все не має нічого спільного з комунізмом, як принципом і світоглядом! Тут просто люде хочуть не комунізм зазначити, а свою специфічну тактику революційної боротьби, свої методи і т. п. Теперішній комунізм є не світогляд, а партія. Хто говорить тепер про „комунізм“, то він не розкриває якогось нового соціологічного принципу, а агітує за чи проти певної партії, яка не має на меті встановлювати принцип потреби в розподілі господарських дібр, а щось інше. Увесь запал партії є молитвою не комунізмові, а інтересам партії. Тому партійний патріотизм, партійний інтерес, ідея партійної влади — це все вважати за комунізм можна хіба через непорозуміння.

А коли інтереси і тактику російської комуністичної партії прийняти серйозно за комунізм, то ніхто не знатиме, що йому робити з справжнім комунізмом!

Я вже вказував раніше, що люди люблять називати себе тим, чим вони не є. Вони це роблять через різні причини: соціалісти, що стоять на трудовому принципі, називають себе через те соціалістами, що вони цей принцип обороняють, а буржуазія вдягається в „соціалістичну фразеологію“, щоб змішати поняття і поборювати трудовий принцип! Так здавна ведеться...

Як же ми до цього ставимося?

Соціалізм єсть соціалізм: він вимагає здійснення права на повний продукт праці, скасування надвартости, ренти, взагалі нетрудового доходу. Це єсть великий критерій, по якому можна розпізнавати соціалістів. Ми цього великого слова не соромимось, як не соромимось слова „правда“, котре вживають найчастіше і найбільш огидні брехуни. Діла компромітують людину, а не слова — цей прекрасний витвір соціальности. Заялозили опортуністи слово соціалізм, а тому його треба одкинути? Ні. Брехуни ще більш заялозили слово „правда“, але ніхто й не думає його викидати з людської мови, бо за ним криється величезний культурний зміст, певне поняття.

Це перше. Отже, ми не бачимо ніякої причини викидати з ужитку слово „соціалізм“ — цей чудовий символ і пам'ятник великих незабутніх подвигів думки і діла во ім'я вищої культури, во ім'я визволення праці і здійснення трудового принципу. Соціалізм є релігією всіх трудящих, вище право — право праці. Його ніхто не може скомпромітувати...

Комунізм, як принцип розподілу господарських дібр і суспільної організації, ми можемо прийняти лише, як ідеал, а не як програму революції. Це, майбуть, ясно вже для читача з усього попереднього викладу, але треба тут підкреслити думку, чому комунізм не може бути тепер програмою революційної боротьби. Революція проти капіталістичного устрою йде під льозунгом здійснення трудового права на повний продукт праці, щоб надвартість і рента не відбирались приватними власниками, а належали тому, хто на їх має право. Движучою силою революції може бути лише трудовий принцип, а ніякий інший. Іншого принципу не розуміє і не відчуває теперішня трудова маса. Для пролетаря і трудового селянина зрозуміло одно, що їх визискують, що вони мають право на те, що у їх відбирається економічною „необхідністю“, чи організованою силою клясово-буржуазної держави. Вся підойма революції, вся її сила лише в боротьбі за трудове право і в збереженні, культивуванні цього права. І хто порушуватиме це право, той не може рахувати на співчуття трудових мас! Коли це робитимуть навіть соціалісти чи комуністи через помилкову свою тактику, то трудові маси постануть і проти їх.

Непошанування трудового права завжди мусить викликати проти себе реакцію. Це ми й бачимо на практиці на Україні. Комуністи, як марксисты, підходять до селянства з тим упередженням, котре вони віддавна культивують в собі, догматично беручи помилкові твердження

К. Маркса що-до селянства (його „Вісімнадцяте брюмера“!). Селянство — дрібна буржуазія, ворожа пролетаріатові! З цього дедукується ціла система ворожої супроти трудового селянства тактики, котра при несприятливих зовнішніх даних примушує комуністів йти наступом проти селян, збройно видирати у їх хліб, їхню працю, нічим не компенсуючи її. Обставини в Росії і на Україні після довголітньої війни, 3-літньої громадянської війни, утворилися такі страшні, промисловість так упала, що фактично став неможливий обмін. Уряд революції, змонополізувавши функцію обміну, фактично нічого не може дати в обмін за продукти сільського господарства; фактично, господарство має спаралізовану одну сторону тіла — індустрію, а при цій умові і друга не може функціонувати нормально. Продукти аграрного господарства нема на що обмінювати, гроші стали „безробітними“: вони не можуть виконувати свого обов'язку — засобу обміну і мірила вартості. Через те гроші впали, але по інерції уряд друкує мільйони пудів паперу, котрий має лише свою власну вартість... паперу. І це всякий знає, знає і селянство. І от при цих умовах селянство, як єдиний продукуючий клас, мусить віддавати свою працю дарма. Відомий факт, що за плуг, вироблений на радянському заводі у Києві, селяне мусіли платити 56.000 карб., тимчасом як хліб вони мусіли віддавати по твердій ціні комуністичному урядові по 40—60 карб. за пуд, це-б-то мінова вартість плуга рівняється приблизно 1000 пудів хліба. Всякий скаже, що така економічна політика є грубим порушенням трудового права селян, котрі цілком справедливо обурюються на воїючу „соціальну справедливість“, якої і за царя не було.

Отже, „комунізм“, як тактика у відношенні до величезного трудового класу України, є абсолютно не до прийняття; що-більше, він принципово неприемлемий, як тактика порушення трудового права. Я не кажу про інші методи роботи, які диктує російська комуністична партія соціалістам всіх країн: це річ спірна, можливо, що для Росії ці методи історично-культурно оправдані і доцільні. Для нас, очевидно, не може бути приемлею тактика, що принципово трактує трудових селян, як „буржуазію“ (хоч би й дрібну), з якою ніби-то панькатися не треба, а лише „конфіскувати“, „реквізувати“, „нейтралізувати“ і т. д. Тут іде грубе порушення трудового принципу, і воно дасть свої шкідливі для революції наслідки. Розуміється, цього порушення могло б не бути при умові, коли б індустрія жила, коли б революційний уряд міг крамом засинати село, але й при теперішніх обставинах можна б значно зм'якшити гостроту кризи, коли б комуністи ставились до трудових інтересів села тако ж доброзичливо, як і до робітництва. Робітництво живе також зле, але воно має згляд на злидненні обставини і сяк-так терпить. В дійсності ж комуністи нацьковують робітників проти селян, копають прірву між обома групами трудового класу і ставлять революцію в Росії і на Україні під страшну небезпеку. Говорити про якусь „реакційність“, „контр-революційність“, „монархизм“ в селі — це очевидно нісенітниця. Коли ви будете конфіскувати працю, то це буде те, що робив старий господарський режим і проти чого селянство боролось. Правда, це робиться тепер во имя иншої мети, але економічний результат такої політики є конфіскація праці, порушення трудо-

вого принципу, що не може бути тершим ніким і ніде. Первородний гріх марксизму — ідеологія розділення робітництва і трудового селянства, опріч того, що це теоретично неправильно, навіть в індустріально-розвинених країнах це шкідливо, а в Росії і на Україні це веде просто до фатальних наслідків — провалу соціалістичної революції, бо система визиску праці, порушення трудового права ніде не може бути тершма. Селянство, коли воно чутиме свою силу, буде активно, навіть збройно боротися проти неї.

Не той полководець добрий, що розгортає перед вами свої геніальні стратегічні і тактичні пляни, а той, що вміє виграти битву. В данім разі, скільки не доказуйте, що „комунізм“ — добра річ, а коли він на практиці зводиться до конфіскації праці і нечуваного занархизування господарства, насильства над працею (та ще при великих слабостях звичайних обивателів, не розбірливих в засобах), то — очевидно, що з ним в першу чергу не помиряться трудові маси: і селянство і робітники.

Отже, комунізм, як соціально-економічна доктрина, це-б-то дійсний комунізм, і „комунізм“, як спеціальна тактика однієї з революційно-соціалістичних партій у відношенню до величезної трудової групи населення не видержує тепер навіть доброзичливої критики.

Опріч голої задачі — зруйнувати капіталізм шляхом диктатури трудових мас, що вважаємо і ми своєю задачею — в аграрних країнах „комунізм“ суґубо неприемлений. І він в своєму теперішньому московському виданні життям прийнятий не буде. Для цього є багато ознак: обурення і ненависть селянства проти комуністичної політики в Росії, те саме, але побільшене через шовінізм Москалів, на Україні, а також той критичний рух в комуністичних колах Європи проти „московських методів“, який ми спостерігаємо тепер (осінь 1920 року). Неуспіх революції в Росії і на Україні, опріч спеціальних об'єктивних обставин і суб'єктивних помилок провідників, головню базується на трудовому селянстві, трудове право котрого безцеремонно порушується.

Через все вище сказане зрозуміло, чому ми, як партія, будемо свою програму і тактику на міцному фундаменті трудового принципу, це-б-то соціалізму, ставлячи задачею своєї реальної політики соціалізацію продукції і здійснення права на повний продукт праці, це-б-то підносимо дійсне право власности на продукт його праці. Очевидно, це не значить, що увесь продукт має бути приватною власністю свого виробця: в соціалізованому великому виробництві продукт буде спільною власністю, і розподіл буде вже йти по потребах, в дрібному ж виробництві продукт буде приватною власністю доти, доки процес соціалізації не оберне дрібного виробництва у велике. Доки цей процес не закінчиться, а він буде довгий-довгий, між приватним і суспільним (націоналізованим) господарством буде йти обмін по міновій, трудовій вартості. Такий перехідовий процес; обминути його не можна, і ніякими декретами насадити соціалізму не можна. До цього треба додати, що право власности на продукт праці в приватних господарствах не значить абсолютно права на весь продукт: частина його буде йти на загально-суспільні потреби в формі якогось податку чи що, але це відчуження частини продукту буде не для когось приватного, а для суспільства, членом якого буде і приват-

ний господарь, що буде володіти одною частиною продукту приватно, а другою суспільно. По мірі соціалізації, частина приватна буде все зменшуватись, а суспільна збільшуватись. І цей процес буде тягтись аж до того моменту, коли закінчиться соціалізація, це-б-то тоді приватної власності вже зовсім не буде.

З цієї точки погляду, наша програма мусить бути програмою соціалізації продукції і здійснення права на повний продукт праці, це-б-то програмою повного соціального перевороту. Соціальний переворот инакше не може статися, як насильно, бо сучасне капіталістичне суспільство ґрунтується на насильстві, як принцип розподілу. Насильство це органічно не може еволюціонувати до своєї протилежності, а тому „еволюціонізм“ в тактиці соціалістичної партії не може принципово мати ніякого місця.

Таким чином, наша програма може бути лише програмою революційного соціалізму. Революційний соціалізм вказує подавляючій більшості населення України (робітництву і трудовому селянству) шлях його визволення спільною революційною боротьбою трудових мас проти капіталізму, як запеклого і смертельного ворога трудового права. Він обороняє реальні, зрозумілі трудові інтереси. Він через те позбавлений всякого елементу утопізму, який так процвітає, як в незабутніх „фаланстерах“ Фур'є, „ікаріях“ Кабе, так і „комунах“ та „сов'єтських хозяйствах“ теперішніх комуністів, що, здається, вже починають переконуватись під впливом затятого відпору селянства в утопійності своїх експериментів, бо не лише селянство, а й робітництво по своїх культурно-психологічних прикметах тепер ще не здібне визволитись від всіх тягарів буржуазної „культури“. До боротьби за трудовий принцип доросло і селянство і робітництво, а до дійсного комунізму ще не доросло. Це — об'єктивний факт, і соціалісти-реалісти це повинні твердо пам'ятати, щоб не наражатись на неприємні „розчарування“ і нарікання на трудовий люд за те, в чім він зовсім неповинний.

Питання економічної політики революції є найважливіше, од того чи иншого курсу цієї політики залежить сама доля революції. За всяку ціну, окрім ціни трудового принципу, революційно-соціалістична влада повинна боротись за своє існування з буржуазією, але не з трудовим народом. Коли ж проти цієї влади повстає народ та ще во імя порушеного свого трудового права, то ніяка влада не зможе виграти боротьби з народом і ніколи народ не піддається владі, що порушує трудовий принцип і право на землю. Це є залізний закон життя. Через це впадо самодержавіє і капіталізм. І він не повернеться доти, доки політика революційної влади не буде гірша за буржуазну у відношенні до трудового принципу, у нас на Україні — до трудового селянства.

Тактика московського „комунізму“ не може похвалитись успіхами, бо вона веде боротьбу на селі систематично проти трудового принципу. Тому соціалісти-революціонери не можуть прийняти того нещасливого московського „комунізму“, котрий навіть з дійсним комунізмом не має нічого спільного, а лише компромітує його авансом, компромітує його цілком незаслужено, як ідеал. Позаяк в самому житті є комуністичні закладки тепер, в процесі соціалізації є движучі сили до дійсного

комунізму в будучині, то ми можемо твердо сказати, що ідеалом нашим є комунізм — програма-максимум, а реальною програмою революції — соціалізм. Для виразу програми революції нашої епохи, для ясності нашої мети, для нашої України, нашого шляху до неї, найліпше служить ясна концепція революційного соціалізму, котрий у своєму здійсненні принесе те, чого хоче інтернаціональний революційний соціалізм.

Служити цій високій меті — завидне щастя для кожного соціаліста.

VIII. Проблема влади.

Проблема влади в сучасній державі — це є власне питання економічного панування. В теперішньому суспільстві вся влада спочиває в руках капіталістів, що вміють тримати її дуже цупко. Визволення трудових мас — це значить в першу чергу розбиття сили політичного панування буржуазії, зруйнування її державної організації, утворення натомість державної влади трудящих і укріплення її шляхом певної політики управління, це-б-то адміністрації.

У визвольному руху трудові маси довго не мали ясного поняття про форми своєї політичної влади, і через те часто досить великі вибухи революційної енергії цілком даром розсіювалися в повітря. Революційна енергія, як і всяка інша, це в першу чергу рухова енергія, і коли її не вложити в якусь форму, то вона швидко губить свою движучу силу, свою певну властивість — двигати. Випустить пар з котла в одкриту просторінь, то він, не зустрічаючи перепони, розвіється, не виявивши своєї знаменитої здібності двигати. Коли революційна юрба приходить до палацу гнобителя з великим запасом бурхливо-движучої енергії і коли ця енергія не перелється з грудей в організацію тієї юрби, то незабаром з юрби вивітриться ця дорогоцінна сила концентрованої енергії бунту, і згине, не виявившись, потенціальний ударний її ефект.

Всі неорганізовані революції — не революції, а вибухи енергії в повітря.

Але практика революцій навчила трудові маси шукати форму організації, щоб заряджати її силою, як заряджається акумулятор електрикою. Тоді цю силу можна використовувати з великим коефіцієнтом корисної дії її.

1905-го року в Росії робітництво організувалося в ради робітничих депутатів, котрі були першою формою одкритої революційної боротьби пролетаріату в Східній Європі. Ця форма здавалась найбільш відповідною. Схема організації рад дуже проста і не являється нічим оригінальним в організації великих мас. Свідомість робочого люду дійшла вже до певної конструктивної ясності і твердо виявлялась в тім, що ради мусять бути органами лише трудового люду, чисто класовими ор-

ганами. Революційний вибух вже не об'єднував різні класові елементи, як то було в колишніх революціях. Робітничі ради — це органи класової свідомості.

Революція 1905-6. року була роздавлена царизмом і буржуазією. Коли вибухла Велика революція, то з першого моменту з'явилися знов депутатські ради, але, окрім робітництва, в такі ради організувалась активна сила революції — військо і згодом — селянство. Вся Росія покрилась радами робітничих, військових і селянських депутатів. Військо, що складається з селян і робітників, розуміється, не є якимсь окремим класом, і тому його ради мають характер тимчасово-революційних органів, що мають задачою знищити мілітарну організацію старого режиму. З розпуском війська змілітаризовані селяне і робітники повертаються знов на свої соціальні позиції.

Однак, для переведення контролю і спеціально для усунення реакційних елементів офіцераства військові ради салдатів є необхідною умовою революції. Російські „совѣты депутатов“ грали роль сальваторську в революції, дістали світовий розголос і стали технічно-революційним терміном у всіх мовах.

На Україні також організувались такі „совѣты“. Вони носили загально-російський характер і підлягали центральним своїм організаціям в Петрограді. Таким чином, Україна була складовою частию всієї Росії, не знаючи ніякої форми для виразу своєї індивідуальної цілості. Українські губернії були вищими територіальними одиницями всеросійського центру, але вся Україна, як цілість, не була зведена там в одиницю.

Так сталося через те, що національна свідомість українських мас була така низька, що не вилялася в індивідуальну форму; ініціативу у виробі схеми організації мала на Україні російська інтелігенція або „общеруська“, яка не хотіла бачити різниці між Росією та Україною і була пересякнута почуттям величності всеросійського масштабу революції і творчості, а через те вона твердо стала на ґрунт єдиного революційного фронту, це-б-то революційного централізму, який був фактично проєкцією всеросійського культурно-національного єдинства і державно-організаційного унітаризму.

Революція, як її уявляло „общеруське“ громадянство, мусіла бути одного типу по всій фактично різно-типовій Росії. Цей погляд є історичною спадщиною ідеї російської централізованої імперії, відбитком ідеології „собирателей Руси“, і суперечив фактові різноплеменности населення і культурно-національним індивідуальностям, а тому, натурально, ця позиція „общеросів“ була джерелом повстання внутрішніх розбіжних сил революції, які потім нанесли такий страшний удар їй. „Єдиний фронт“ — це формула великої Росії, це-б-то вираз того абстрактного поняття, котре завжди складається у тих, хто думає „ідеями“, а не реально-конкретними фактами живої дійсности.

Першою і найбільшою національною силою, що мала внутрішню волю до виявлення, було українство. Воно бачило Україну, що в перший момент революції силою інерції стала в систему „общеруської“ організації.

Україна, як національна індивідуальність, не знайшла свого виразу в нівеляційній схемі революційної організації „совѣтовъ“. Це був факт, утворений інерцією історії, але українство, як жива суспільна сила, мусіло виявитися і виявилось в одній організації українських партій і культурно-професійних організацій — Центральній Раді їх.

Центральна Рада була спочатку не представниця населення, а представниця тих організацій, які були в населенні і мали спільну прикмету — національну свідомість. Центральна Рада, значить, виросла рівнобіжно з революційною общеруською системою і, щоб стати представницею населення, щоб взяти керму ним в свої руки, мусіла внідритися в загальну схему, витиснути її і зайняти її місце. В цьому вже видно, що це були дві сили, скласти які було неможливо, вони мусіли себе поборювати.

В процесі цього поборювання росла сила Центральної Ради, маліла сила „совѣтовъ“, виросла Україна, як національна індивідуальність, „совѣты“ атрофувались. Через 8 місяців Центральна Рада стала верховною владою Української Республіки. Це значить, що національна свідомість українського народу виросла і вишхала з кону життя „общеруську“ схему: єдиний революційний фронт розділвся, і з цього часу стало дві революції, кожна з своїм окремим центром: російська й українська.

Що ж таке Центральна Рада з класового боку? Спочатку це була рада українських партій, переважно соціалістичних, і безпартійних культурних організацій. Але з квітня 1917. року вона, скликавши Національний Конгрес, перетворилась в національно-територіальне представництво селянства, котре власне й було представлене територіально. Трохи згодом всеукраїнський I селянський, II військовий з'їзд делегував до неї свою раду салдацьких депутатів. Згодом I всеукраїнський робітничий з'їзд, скликаний соціаль-демократами, делегував до неї вибрану раду робітничих депутатів. Соціалістичні партії мали в ній своє окреме представництво. Таким чином, Українська Центральна Рада була національним об'єднанням трьох депутатських трудових рад з представництвом партій. Коли Центральна Рада включила в себе представництва інших націй України (Росіян, Жидів, Поляків), вона стала міжнаціонально-територіальним центральним представництвом всієї України, в своїй складі подавляючо-соціалістичним, маючи на правому крилі дрібну кунку російських кадетів, на лівому — російських большевиків.

Така була всеукраїнська центральна організація, а на місцях лишалась схема общеруських „совѣтовъ“ і рівнобіжно з нею державні органи „Временного Правительства“ — одноличні комісаріати, переіменовані потім в українські. Спроба Центральної Ради організувати ще в літку 1917. р. і на місцях губерніяльні і повітові ради не була доведена до кінця, тому „совѣты“ після другої революції (жовтень 1917. року) стали після упадку Центральної Ради автоматично органами державної влади, усунувши українські комісарства. Общеруські „совѣты“ на місцях, українська Рада вгорі — така схема революційної організації України наприкінці 1917. року. Очевидно, що вони мусіли дійти до конфлікту. Це вже були суперечности української революції. Центральна

Рада була представництвом не місцевих „совѣтовъ“, а місцевого українського населення і українських організацій робітництва, а не всього робітництва. Тут було джерело всеукраїнської трагедії, а разом з тим — трагедії всієї східно-європейської революції. Коли київський „совѣтъ“, не задовольнившись політикою Центральної Ради, рішив скликати всеукраїнський конгрес „совѣтовъ“ для вибору нової Центральної Ради „совѣтовъ“ України, то через де-які заходи українських селянських організацій на цей конгрес приїхало в подавляючому числі селянство, ухвалило всю політику Центральної Ради і не хотіло її переобирати. Большевики-Росіяне покинули цей конгрес, де були малопомітною меншістю, переїхали до Харькова і там оповістили себе „робітничче-селянською“ Центральною Радою, протиставляючи себе українській „буржуазній“ Центр. Раді, яка складалась в подавляючому числі з селян і робітників.

Сецесія російських большевиків з київського конгресу рад була оповіщенням нової революції на Україні під прапором єдиної революційної Росії. Це було невизнанням української національної індивідуальності, це-б-то поворот до ідеї єдиного фронту і державного унітаризму. Сталось так тому, що Укр. Центр. Рада не встигла довершити національно-революційної організації України на місцях. Всяка революція викликає контр-революцію.

Боротьба за владу на Україні дістала характер боротьби міжпартійної і міжнаціональної: партія большевиків-Росіян хотіла вихопити владу з рук небольшевицьких соціалістичних партій України. Війна обернулась в міжнаціональну (російсько-українську) і міжпартійну. Коли б на Україні большевицька партія була українською, то боротьба за владу була б лише міжпартійною. Але так не було.

Центральна Рада упала і встала незабаром на ноги при допомозі військ імператора Вільгельма II. Це було відповіддю на переворот сецесіоністів-Росіян. Помило волі Центральної Ради, що відповідь вже дав гетьманський режим, котрий з діалектичною необхідністю прийшов, як результат большевицької московської політики на Україні.

Але коли гетьмансько-німецький режим упав під ударом нової вже української цілком революції на Україні в кінці 1918 року, тоді перед українськими партіями, що були організаторами і провідниками цієї революції, виникло питання про владу, і було рішено скликати Конгрес трудового люду України, це-б-то класовий орган трудових мас, без всякої участі буржуазії. Конгрес був скликаний шляхом делегацій від трудових (повітових і городських) з'їздів трьох груп: робітництва, селянства і трудової інтелігенції. Таким чином, це було класово-трудова Установча Рада України. Місцева влада була в руках державних цивільних комісаріатів і військових командантур, що, зрештою, було повторенням схеми влади 1917. року.

Отже, Україна мусіла б мати вигляд доволі оригінальний: вгорі класовий орган трудових мас, а на місцях одноличні органи уряду. Таким чином, українські соціалісти стояли на засаді централізму, не бажаючи влади центрального органу розділити з місцевими. Впрочім, Трудовий Конгрес установив закон про місцеві трудові ради, але лише

з контрольними функціями, для досліду за діяльністю державних комісаріатів і командатур, це-б-то з такою роллю, як „совѣты“ підчас Временного Правительства. Диктатура трудового люду була лише у верховному орґані України, який свою владу виконував через свої орґани, а не ділив її з місцевими орґанізаціями.

Це була центральна диктатура трудових мас, яка виконувалась бюрократично, всупереч силній диктатурі центрального і місцевих орґанів по большевицькій теоретичній схемі.

Позаяк партія большевиків воювала за свою партійну владу, то вона не прийняла ідеї українського Трудового Конґресу і розпочала супроти його війну. Війна ця була знов з ініціативи Москви, а не місцевого населення, а тому знов обернулась в міжнаціональну і міжпартійну. Це не була чисто класова війна, а війна за методи революції (за централізм), за диктатуру однієї партії (революційні марксист-комуністи), нарешті війна національна.

Методи революції — це насамперед проблема класової чи компромісової влади, централістичного чи децентралістичного способу адміністрації, але помімо того на Україні це ускладнялось питанням: чи національні права декретує революційний центр, чи вони являються в самозначенні?

Не вдаючись тепер в розгляд національного питання, ми спинимось на питанні про владу підчас революції.

Російська і українська революція дають багато матеріалу до думання і висновків, через те це питання можна розглядати швидче, як практичне, але воно само по собі має глибокий теоретичний інтерес.

*

*

*

Як ми бачили, Центральна Рада, по своєму походженню і внутрішньому устрою, була об'єднаною радою селянських, робітничих і солдатських депутатів, але керувала державою не через місцеві такі ж ради, а через урядовий апарат — бюрократично. Трудовий Конґрес став також на цю позицію, але рівнобіжно з бюрократичним апаратом поставив орґани класового контролю — трудові ради. Ми бачимо, що тут при, безумовно, класовій, трудовій, верховній законодавчій владі стояла виконавча влада окремо, це-б-то щось в роді демократичної республіки, яка має класовий соціалістичний парламент. Особливо ця подібність помітна була підчас Центральної Ради. Сталось ніби так, як би на виборах у Франції перемогли виключно соціалістичні депутати і в парламенті наче-б-то не було ні одного представника буржуазії. Розуміється, в демократичній республіці це ніколи не може статись, доказом чому є Франція, Німеччина, Чехія, Австрія, Польща, де соціалісти всі разом творять і будуть творити меншість, раз буржуазія має всі права і особливі можливості вибрати „своїх“.

Трудовий Конґрес вийшов з класової революції, коли трудові маси взяли революційно владу в свої руки. І тут залежало не від того, яким способом класова влада урядує, а яку політику вестиме. Ми ж знаємо, що підчас Временного Правительства вся Росія й Україна

були покриті „совѣтами“, і ці чисто-класові органи підтримували політику соціалістично-буржуазної коаліції. В „совѣтах“ мали більшість марксист-меньшевики і праві соціалісти-революціонери, котрі стояли на ґрунті коаліції, це-б-то вони були під гіпнозом думки, що закономірна еволюція привела їх лише до буржуазної республіки, що до соціалізму Росія й Україна, а навіть ціла Європа, не дозріли.

Вісім місяців існували ці безобідні „совѣты“, будучи цілком органами чисто-класових трудових інтересів. Але одна причина примусила більшість трудового населення піти за партіями революційними, що домагались диктатури трудових мас. Причина ця — війна, революційна маса — військо на фронті. Десять мільонів озброєних людей зморились на фронті і мріяли про поворот до дому. Цей настрої використали большевики і ліві соціалісти-революціонери, що своєю агітацією зворушили 10-мільйонну озброєну масу, і вона рішила долю коаліції: підперла лозунг диктатури пролетаріату, це-б-то питання про усунення бюрократичного апарату і присвоєння „совѣтам“ не лише законодавчої, а й судової і виконавчої влади.

Таким чином, ми бачимо, що в Росії большевицька революція рішала два питання: проблему влади і способи управління.

Хто дає закони? Орган чисто класової влади трудових класів. Як адмініструється держава? Тим самим органом законодавчої влади, що технічно розділив функцію адміністрації між усіма степенями „совѣтов“ — од центрального аж до фабричного комітету і сільського „совѣта“.

Цим же способом місцеві „совѣты“ обдаровані ширшим правом в справах місцевого самоврядування.

На Україні питання стояло инакше. Перебравши верховну владу, Центральна Рада і Трудовий Конґрес твердо стояли на розділі законодавчої влади від виконавчої і судової, судову ж владу виконував Генеральний Суд, а адміністративну — Рада Міністрів через свій бюрократичний апарат. Контроль також був лише державним.

При Трудовому Конґресі функцію адміністративно-політичного контролю мали б виконувати трудові губернiальні і повітові ради.

Господарсько-фінансовий контроль не стояв у програмі трудової влади, позаяк політика Трудового Конґресу не вияснилась в питанні соціалізації знаряддів продукції і націоналізації обміну. Лише було твердо прийнято „соціалізацію землеволодіння“ і націоналізацію лісів.

Невідомо, в якому б напрямі пішла дальша політика Трудового Конґресу: чи в бік дальшої соціалізації, чи залишилась би на перших позиціях, а тому тяжко сказати, чи був Трудовий Конґрес органом повної соціалістичної революції чи лише соціальної? Наступ большевиків з Росії зупинив працю Конґресу, а далі була війна.

Ми можемо одно сказати, що сам факт чисто класової влади трудового люду ще не означав на Україні соціалістичної революції. В Центр. Раді і Трудовому Конґресі буржуазії не було зовсім, були, безумовно, представлені лише трудові маси, що стояли нерішучо

перед проблемою соціалістичної революції: робити її чи не робити? „Созрѣла“ чи „не созрѣла“ Україна до соціалізму? Можна обійтися без буржуазії чи не можна?

Марксист-пасивісти всіх фракцій, праві соціалісти-революціонери і потім всі ерзац-соціалісти (федералісти, самостійники і т. п.) стояли на тім, що „не дозріли“ і що без буржуазії, без капіталізму, не обійтись: вони не уявляли дальшого життя суспільства без визиску праці й не уявляють навіть і тепер.

Соціалісти-пасивісти, всупереч соціалістам-активістам (большевикам, лівим соц.-революціонерам), уперто стояли на принципі компромісу з буржуазією, за співробітництво з нею, за політичну коаліцію. І коли соціалісти-пасивісти мають більшість в „совѣтахъ“, то вони й ведуть політику компромісу з буржуазією.

Коли б не знайшлося в партіях соціалістів-активістів великої сили, то, очевидно, що „совѣты“ були б „совѣтами“ трудових мас з буржуазією і буржуазія не мала б підстави ремствувати на їх. Одначе, на таку іділію нема чого сподіватись, бо діалектика революції має свої закони: трудові маси, реальні робочі і селяне, рішучо вимагають соціального знищення буржуазії! Через те не втримался Центральна Рада і Трудовий Конгрес, не втрималися „совѣты“ Временного Правительства.

Реальні трудові маси більш консеквентні в революції, ніж їх ідеологічні представники — соціалісти-пасивісти. Через те питання про владу зводиться в сумі не про форму організації трудової влади, а про її політику. Чистокласова трудова влада може вести політику або соціалістично-революційну, або компромісову, це-б-то демократично-буржуазну.

Депутатські ради самі по собі ще не можуть бути пугалом для буржуазії, коли в радах засідатиме елемент пасивний що-до переведення соціалізму в життя; вони стають зразу страшними, коли не лише говорять, а й роблять соціалізм, це-б-то коли в них засідає класово-свідомий трудовий люд, який має змогу без ляку йти консеквентно туди, куди його ведуть класові інтереси. Ця свідомість виявилась на Україні в незвичайно дужій формі і спричинилася до упадку української соціалістично-уміреної влади двічі, не кажучи вже, що вона спричинила упадок також гетьманської і денікінської реакції.

Причини упадку криються в характері соціальної, класової, і національної структури населення України, про що мусимо докладніше сказати.

* * *

Коли поглянемо на національний склад населення України, то сконстатуємо, що українська національність на всій своїй етнографічній території живе компактною масою і представляє 71 % населення. Слідуюче місце займають Руські (Москалі) 11,7 %, потім Жиди, 8,2 %, потім Поляки 4,5 % і т. д. аж 15 різних національностей, що разом обіймають 29 %.*)

*) Др. М. Кордуба: Територія і населення України.

По культурній свідомості, окрім Поляків, всі інші національності вважають себе переважно за „общеросів“ і ґравітують, як культурно, так і державно, до Росії, стоячи на ґрунті „єдиної великої Росії.“ Це відноситься до буржуазії і інтелігенції цих націй.

Вся українська з роду буржуазія також національно дуже мало свідомо і вважає себе також за „руську“.

Буржуазія всіх націй стоїть за російську, а не українську державність. Інтелігенція — також, виключаючи де-яку частину української, що свідомо стоїть на ґрунті української державності, розуміючи її, як вищу форму культурного розвитку і забезпечення для трудових мас України, що через брак культури, єдино-зрозумілої, органічної національної культури, занепадають культурно й економічно.

Трудові маси займають також різні культурні позиції: селянство українське національно не було свідоме, гинуло, позбавлене своєї школи, книжки, не сміло думати, мусіло працювати на чужонаціональну і свою, чужу буржуазію. Селянство, яке взагалі на Україні складає більш, ніж ^{3/4} населення, гинуло в безпросвітній темряві, від безземелля і мало-земелля. Трьохсотлітнє знущання завойовників — „братів“ мало метою знищити всі прояви національної свідомості і культури укр. трудового люду і що-до городського пролетаріату, то багато встигло зробити в цьому напрямі. Міста були майже зрусіфіковані, і це єсть одною з причин ворожнечі села з містом. Села лишились замкнено на позиції свого прадавнього високо-виробленого побуту, своєї мови, пісні, моралі, взагалі культури.

Денаціоналізація котилась ніби через голови, мало зачінаючи село. Українське село зберегло і принесло на поріг ХХ століття свою національну культуру, котра, як для трудового класу, є високою.

Пролетаріат у високій мірі зрусіфікований, але через низький рівень русифікаційних успіхів одстає в культурному розвитку од московського: русифікація, ґноблючи українськість, не може підняти пролетаріату на високий рівень культурної свідомості.

Розуміючи національність, як з'явище біологічного порядку, а національну культуру, як форму усвідомлення, ми вважаємо, що розвиток трудових мас, підняття їх свідомості, можливі найкраще в національних формах.

Коли добробут є поняттям всієї повноти життя, то ми не відокремимо поняття соціального визволення трудових мас без змоги вільної національної культурної творчості. Матеріальний добробут і національна культура — це не окремі з'явища, а спільне поняття: чим вища національна культура мас, тим вищий їх добробут, і чим вищий добробут, там вища культура. Боротись за національну культуру трудового люду це не значить боротися за шовіністичний світогляд мас (чого добивається буржуазія), а за усвідомлення ними свого людського становища і класових інтересів.

Виходячи з цього, легко зрозуміти, що національна пригніченість українського трудового люду, пограбування духа його, є безпекою для буржуазного виписку, а з другого боку — визволити український трудовий люд це значить розбити духовні кайдани денаціоналізації

і одкрити широкий простір народові до розвитку і до побіди над вискувачами. Національно свідомий — значить, культурний, а культурний — значить, свідомий і клясово. Соціально визволення не мислиме без національного і навпаки: хто хоче національного визволення українського народу, той мусить боротись проти буржуазії, котра є й національним ворогом українських селян і робітників.

Через те рішення проблеми влади на Україні мусить бути таке: вся власть українському народові, а українським народом є головню трудове селянство і робітництво!

Позбавити сили і влади його ворогів, це-б-то буржуазію „общеруську“ (московську й українську), жидівську, польську і ще там яку. Соціальне визволення — це значить визволення праці від виску буржуазії.

Національне визволення — це значить визволення духу люду знищення також буржуазії. Буржуазія там і тут.

Доцільно рішити проблему влади на Україні — значить, установити клясову владу селянства і робітництва. І хто веде народ до влади, той веде його до визволення, як соціального, так і національного. Тому не дивно, що українська революційна думка, шукаючи форму влади на Україні, дійшла до ідеї Центральної Ради і Трудового Конгресу, це-б-то до клясової влади трудового люду — селянства і робітництва.

Трудова клясова влада на Україні є законом, котрий диктує соціальна структура української нації. Хто справді хоче визволити нашу націю, той повинен нищити чужинців-гнобителів, це-б-то поміщиків, капіталістів і їх прихвостнів з інтелігенції.

Всякий, хто говорить про права буржуазії, хто закликає з нею миритись, на ню опиратись, той свідомо зраджує українську націю і не хоче її визволення. Де-які кода української інтелігенції, навіть соціалістичної (соціалісти-федералісти, самостійники-соціалісти), не кажучи вже про всяких „республіканців“, свідомо зраджують національність (як, прим., всі прихильники Антанти, Польщі, Денікіна). Залишити на Україні буржуазний устрій — значить, не зачиняти всієї теперішньої буржуазії, згодитись на її панування, а вона, як відомо, ненавидить українську націю, не визнає навіть імені України, не допускає культури до народу, а без культури він не може стати свідомим, не може боротись за визволення.

Це все вказує на те, що, щоб творити українську державу, треба усунути від цієї роботи її заклятого ворога — буржуазію.

Українська революція — це значить, коли її вестимуть Українці, — а Українцями є лише селяне і робітники.

Ясність цього безсумнівна, але українські „соціалісти“ уперлися в думку, що Україна ще „не дозріла“ до соціальної революції, що вона й надалі мусить залишитися в ярмі буржуазії, котра має на меті спеціально зробити так, щоб Україна ніколи не дозріла! це-б-то вони відмовляються від самої думки про визволення України і від імені її. За всяку ціну ці всякі „соціально-демократи“, „соціалісти-революціонери“ і вся чорна братія з хutorянської „інтелігенції“ домагається буржу-

азної України, це-б-то, щоб Україною правила буржуазія, а це значить — не Українці, котрі навіть чути не хотять про Україну. Ці „соціалістичні“ і несоціалістичні інтелігенти контр-революціонери представляють буржуазну ідеологію, а не капітал. Це слуги капіталу, а не капіталісти, а тому не мають розуму капіталістів і не уявляють, що справжня буржуазія ніколи до влади своїх слуг не пустить: буржуазія сама керує, а слуги призначені лише до послуг. І лише інтелігенти-утопісти можуть додуматись до такого абсурду, як буржуазна Україна, якою, мовляв, будуть орудувати ці утопістичні інтелігенти, а буржуазія буде їх слухати і добре платити та господарювати.

Через те всі українські інтелігенти-утопісти висунули демократичний лозунг: парламентаризм, це-б-то лозунг буржуазії.

Що таке парламентаризм?

Парламентаризм є суспільною формою міжкласового компромісу і спеціальною формою буржуазного устрою. Початкові форми парламентаризму — це маєтково-цензове панування вищих класів, що вирвали владу у феодалів. Буржуазія, почувши свою суспільно-економічну силу, захотіла сама давати закони соціального співжиття і виробляти своїми руками забезпечення свого панування. Але згодом, коли трудові класи підросли політично і добились права голоса, тоді буржуазія погодилась (ще не скрізь) на загальне голосування, щоб не загострити відносин і щоб з трудовими масами виробити компроміс, скріплений самою формою державного устрою, конституцією, якій надано значіння постійного авторитета і джерела права.

Компроміс цей знайдено: демократичний парламентаризм!

Для буржуазії він є необхідний і то не цензово-маєтковий, а загальний демократичний, такий, що об'єднував би компромісом всі верстви населення, щоб усі, мовляв, були суверенами. Коли знайти таке місце, де зходились би представники всіх ворогуючих класів, де можна б їх звести на переговори, то вже там можна знайти компроміс і паралізувати ним активну ворожість.

Аналогію побачити можна при справжній (мілітарній) війні: коли противники зачують невидержку, то вони дуже хочуть десь зійтись і зачати переговори, виступаючи кожний з міною переможця і погрожуючи в кожную хвилину розпочати війну. Коли суперечности великі і компроміс тяжко знайти, то противники все-таки використовують переговори для переорієнтування сил, для подачі допомоги в слабій місці, для підготовки побіди. Так виробляли Поляки в обсадженому Львові весною 1919 року: вони затівали переговори що-разу, як тільки Українці досягали успіху і стояли на передодні перемоги; Поляки вичікували просто корпус Галера, підвозили тимчасом харчі, набої то що. Справившись з кризою, вони зривали переговори, а коли вже підійшов корпус Галера, тоді без церемоній поперли на повне знищення Українців.

Це вічно практикована тактика всякої боротьби, і буржуазія ліпше, ніж хто, розуміє і вживає її. Вершком її мистецтва є парламентаризм. Тут буржуазія уміє завжди забезпечити собі більшість всякими способами: од явного цензового складу, насильства багатирів, котрим

виключно прислугує виборче право, аж до загального „демократичного“ виборчого права, котре практично служить лише буржуазії. Всі країни з загальним виборчим правом все-таки мають парламенти з буржуазною більшістю. Хто знає техніку виборчої боротьби і способи підготовки до неї, тому нема чого поясняти, як можна добитися панування, визискуючи темноту мас при допомозі всяких страховищ: бога, церкви, царя, культури і т. д.

Коли вже прийшли представники різних класів до парламенту, значить, вони визнали взаємне право на „законне“ існування. Соціалістично-парламентаристи фактом входу в парламент буржуазії визнають законність її існування, законну участь у законодавстві і в охороні своїх інтересів. Для буржуазії більш нічого, власне, і не треба, далі вона вже зуміє укоськати непокірних. Для неї в цім напрямі служить величезна сила державної організації, інерція суспільно-державного устрою і матеріальна перевага. Окрім того, вона дуже вміє використовувати засоби духово-культурної суттєстії, яку доводить до такого терору, що неорганізована більшість трудових мас не має чого протиставити. Одна церква, преса, наука, мистецтво чого варті! Все талановите, енергійне, красномовне з буржуазії і інтелігенції кричить, жестикулює, доводить, аргументує про доцільність, справедливість і вигідність буржуазного устрою. Особливо, про вигідність! Ви бачите раз-у-раз, як сиритні скоробрехи накручують в темні голови такого сміття, такої безсоромної нісенітничі, що аж страшно стає: власник доводить наймитові, що йому, наймитові, вигідніше не мати власності і то через те, що власність належить иншим. Що б робив наймит, коли б не було панів? Хто б дав йому роботу і врятував од голоду? Коли б у панів одібрати власність, то всі робітники умерли б з голоду! О, це було б світове нещастя... Отак кричить власник, викручується, напосідає на темну голову, а вона врешті понуриться і йде в ярмо далі.

„Парламентарна демократія“ — це вицвіт буржуазного устрою, доведена до льотичного кінця ідея компромісу в класовому суспільстві, при чому уступка в цьому компромісі зроблена одною стороною — трудовими масами в формі признання законності буржуазного устрою суспільства. За це признання трудові маси дістали виборче право, право вступу в парламент. Буржуазія розглядає цей допуск трудових мас до парламенту, як право, реальним змістом котрого є признання за буржуазією права панувати. Дивовижна річ! Коли слабший повинен признати право дужчого панувати над собою, то це трактують, як право для слабшого, коли це справді є лише признання безправства для слабшого, це є признання безсилости для трудових мас з правом говорити про цю безсилість в парламенті. А для буржуазії це є признання її права панування, на продовження насильства над трудовими масами. В дійсности, отже, що таке парламент? Це узаконення буржуазного насильства і перемир'я з пригнобленими, це припинка боротьби, проволочка часу переговорами, це признання поразки для пригноблених. Хто з трудових елементів йде в парламент, цим він декларує свою поразку, йде просити милости у переможця! Буржуазія довго не хотіла

пустити до парламенту трудових мас, вона покладалась на грубу силу, а коли побачила, що грубим гнітом вона провокує повстання і революцію, вона пустила маси до парламенту, маючи цей похід їх, як „дарування“ їм „права“ вершити суспільними справами. Вона розуміла дійсну суть домагань трудових мас, це-б-то внутрішню безсилість їх зробити переворот, а доконати безсилою лекше всього переговорами. О, коли б трудові маси тепер не пішли в парламент, коли б соціалісти відмовились йти на перемир'я, а просто займались організацією трудових мас, то власне це викликало б страшний переляк в буржуазії, яка б не знала, які сили таяться в ворожому таборі.

Але парламентарна школа не пройшла дарма для трудових мас! Буржуазія переконалась, що коли піти в ряди трудового люду, записатись в соціалісти, то потім можна дістати мандати в парламент і переговорювати в йому не з трудовими масами, а... сама з собою. На зверх виходить, що представники буржуазії переговорюють з представниками трудових мас, а справді? Справді буржуазія говорить з своїми лазутчиками, ниншпорками, агентами, посланими в табор трудових мас.

Агентурну службу для буржуазії взяла на себе інтелігенція.

* * *

Роля інтелігенції, як парламентаря між двома ворожими таборами — трудовими масами і буржуазією, незвичайно цікава, і ми мусимо на цьому спинитись трохи докладніше.

З попереднього розгляду про інтелігенцію ми знаємо її двоїсту природу: вона не має знаряддя продукції, вона наймає свою інтелектуальну енергію, природа її соціального становища, безумовно, трудова, але по-за тим вона на службі у капіталізма, приймає участь в розподілі надвартости і, завдяки природній монопольності здібностей, хистові, талантові, має змогу одержувати плату за монополію в формі „ренти на талант“, має змогу збирати капітал і з посереднього експлуататора надвартости обертається в безпосереднього, придбавши знаряддя продукції. По способу свого життя, по своєму культурно-психологічному типові вона нічим не одрізняється від буржуазії, а коли й є різниці — вони лише кількостні, а не якісні. Трудова інтелігенція, як класово несвідома частина трудових мас, грає роль пасивної зброї в руках буржуазії. В усякому разі інтелігенція не є окремим класом, а лише служебною частиною інших класів. Вона служить тому, хто їй більше платить. Їй вигідно мати забезпечення, твердість свого становища, і тому вона служить тому класові, який твердо держиться в житті. Коли вона помітила зріст сили трудового класу, то почала переходити потроху до його, перебігати з надією, що тут укріпиться. Але доки панує буржуазія, то їй вигідніше триматися біля неї, тим більше, що буржуазний устрій дає їй надію на отримання монопольної ціни за здібности, гарантує їй ренту таланта. Чи ж може інтелігенція покинути такий привілейний устрій і піти в якусь невідому, не ясну, небезпечну будучину, яку обіцяють трудові маси? Ні, краще так, як є.

Він помічає, як середній шар інтелігенції кокетує з трудовими масами, заграє в соціалізм, метушиться з питанням на устах: „хто ж переможе?“, йде до трудових мас, озираючися на буржуазію, йде потім до буржуазії, озираючися на трудові маси, і не знає, де притулитись: притулитись до буржуазії, то бігає нишком, як Никодім до Христа, до трудового люду вночі на пораду і з словом співчуття, боючись одкрито перейти до нього, а притулитись до трудових мас, то нишком бігає до буржуазії, нишком дістає „підпомогу“, летить в парламент, стає посередником між ворожими класами, умовляє їх на мир во ім'я права, справедливості, прогресу, культури, братрества, рівності то-що. Никодім буржуазного устрою, він справді заклопотаний, він хоче все знати, що робиться в обох таборах, він вломлюється на роль посередника-комісіонера й вертиться під ногами скрізь у буржуазії і пролетаріата. Він боїться, коли хтось з ворожих класів цілком переможе! Тоді посередника вже не треба буде.

А йому треба грати роль у житті. Він не має поки-що мастків, цензу, то й не може грати ролі в деспотіях феодального панства: пролетаріат ще не переміг, і нічого конкретного тут нема, то треба такого суспільно-політичного устрою, в якому міг би грати роль інтелігент. Для цього треба іменню парламентаризму.

Власне, парламентаризм і потрібний інтелігенції, як рибі вода! В деспотіях царів, імператорів і їх феодалів безмаєтні інтелігенти не грали і не можуть грати ролі, пролетарського устрою ще нема, та і взагалі це єсть непевна справа, отже єдиний вихід, єдиний користний устрій — парламентська демократія, що дає величезний простір для інтелігента. Тут він може розгорнути всі сили і виходити на вершки соціального становища, грати „історичні“ ролі, мати шикарні бенефіси від імперсарио-буржуазії і оплески від трудової галерії.

Парламентаризм, буржуазна демократія — та це є вимріяний для інтелігента устрій! І сюди вклав ідею компромісу інтелігент. Для інтелігента не користна війна між класами, йому найбільш відповідає час переговорів, коли він може посередничити, перебігати від одного до другого, нікodemувати, використовувати щось там і тут, зважувати шанси, сили, оглядати в обох таборах боеві резерви і пристосовуватись до ситуації з найбільшою певністю, бути паном кон'юнктури. Коли ж табори оповістять війну, перебігання стане неможливе, треба вже означуватись вже на якомусь одному боці, треба поділяти його добру і злу долю. Добре ж, як ця доля буде „щаслива“, а як що цей табор, в якому осів інтелігент, завалиться, понаде в полон? О, тоді зле. Краще не допускати до війни! Краще берегти сяку-таку рівновагу і мати широчезне поле для успіху, розмахуватись вільно, витати на всій площі життя. Рівновага, мир — це все для інтелігента, а реальна форма рівноваги — місце переговорів, компромісу — парламент!

Тому парламент є сценою, на якій грає роль лише один актор-інтелігент. Переговорщики грають роль статистів, хора, а громадянство — роль публіки, що має обов'язки: платити за білет і оплескувати. Актор щасливий бути в доброму ансамблі, і він розуміє цей ансамбль,

як добру сцену і склад партнерів, а також — повний партер і галерії. При порожньому театрі ансамблю на сцені не буває!

Парлямент показує статистикою, що депутатський склад формується в подавляючій більшості з інтелігентів, представників вільних професій, в першу чергу адвокатів, журналістів, техніків, духовенства, лікарів і т. д. Дійсні представники класів — буржуазії і трудового — в меншості. Блискучий зразок — парламент французької „демократичної республіки“. Те саме парламент Німеччини, Австрії, Чехії, Америки.

Чому це так? А тому, що буржуазії вигідно посылати туди талановитих слуг, які невтомно і з більшим хистом оборонять її інтереси, ніж вона сама, що займається практичним ділом — адміністрацією господарства і обраховуванням надвартости, а трудові маси мусять також посылати представниками від себе інтелігентів, бо хто ж з нас, темних людей, зуміє так гарно, красномовно говорити, розуміти, кричати, крутити? Хіба мужик або робітник читав так багато, щоб все знати? Хіба його не обдурять там нани життя? Ні, вже хай іде спасенна душа доброго панка, котрий по совісті заступиться за бідних людей. І посилають панків-інтелігентів. А тим цього й треба! Війни нема, йдуть переговори, інтелігент з обох боків веде ці переговори і з обох боків має плату, довірря, грає роллю і дістає оплески.

Інтелігент зрозумів, що парламент — це єдина форма вищого забезпечення для соціальних гермафродитів, і тому красномовно, з усім талантом, завзяттям, обороняє цю форму політичного устрою, що організацію компромісу. Інтелігент зрозумів, що вже вигідно йти в соціалісти і діставати мандати од виборців. Це вже дуже вигідно, і тисячі столичних адвокатів, лікарів, техніків, журналістів записуються в „соціалісти“, перед виборами летять з промовами по провінції, трублять про себе в газетах, розпинаються за інтереси кожущаних дідьків або засмальцьованих робітників, наче б-то він знає ці інтереси, і здобуває мандати. Мандати здобуто, понав на сцену, тепер показати себе перед партером, перед буржуазією — і показує!

Йому — аби замітили! Йому треба звернути на себе увагу, на свій талант. Коли вже це досягнуто, тоді треба продатись дорожче. Коли буржуазія помітить здібности, талант такого соціаліста, то призначає добру ціну. Трах-бах і досяг! Характерно, що всі оті прем'єри і міністри Франції — Бріан, Вівіані, Мільєран і ин. — все були соціалісти. Інтелігент з провінціального містечка — хто його побачить, де він може показати себе? Парлямент — найкращий спосіб реклами, от і треба туди пролізти, а як? Коли нема за що зачепитись на буржуазній дорозі, то чіпайсь за соціалізм, котрий також може відтранспортувати до мети. Добивсь до парламенту, зробив рекламу і . . . реалізував потім чистоганом. Цей факт метаморфоз в парламенті з соціалістів у буржуазію дуже часто помічається і має один смисл, що для карєриста соціалізм був транспортером на верхи та й годі, а не якесь там переконання. Зрозуміло, що парламентаризм є найкращою позицією для інтелігентського акторства, биржою для продажі здібностей і хисту, а тому інтелігент стояв і мусітиме стояти горою за

демократію, за компроміс між буржуазією і трудовими класами, за безконечні переговори, постійне перемир'я, *Burgfrieden*.

Інтелігент приносить в трудові маси свою сутність і старається онанувати уми. Він препарує ідеологію на свій смак, перекалічує Маркса так, що Маркс кричить „я не марксист“, „поглиблює“ теорію історичного матеріалізму до повного автоматизму, вигадує якусь надприродню роль містичних продукційних сил, веде себе страшенно „реалістично“, доводить, що, доки капіталізм не дозріє, доти ніяк не може бути революції, не можна навіть думати про соціалізм; що соціалізм ніяк не може появитись, як лише з капіталізму, і то тоді, коли капіталізм на-решті завагітніє іменно на соціалізм, і процес вагітності має тягтись невідомо скільки, не можна робити натиску, удару, революції, бо капіталізм може злякатися і зробити мертвий викидок соціалізму; тут небезпека, бо, замість живого соціалізму, може родитись мертвий викидок, і трудові маси на цьому нічого не виграють, а треба терпеливо ждати, ждати і дбало плекати та доглядати за вагітною істотою. Так тобі викладає, плете язичком, моторненько перебирає ніжками, вергиться, сучить кулаками в бік капіталізму, а разом з тим умовляє, нашіптує, чаклує, удає мудреця, що знає весь хід історії, що на все має готову відповідь, що говорить про „зрілість“, а не вказує прикмет тієї зрілості, разом з тим озброюється проти всяких „романтиків революції“, всяких „дрібно-буржуазних“ соціалістів, котрі напірають на вагітний соціалізмом капіталізм, ніяк не хочуть згодитись на пролетаризацію трудового селянства і провокують переворот, загрожують розбити компроміс, знищити парламентаризм, що єдину мрію, єдину фортецю інтелігента-наймита, інтелігента-прихвостня пануючих класів.

Інтелігент ненавидить революційний соціалізм, що проповідує негайну революцію, і тому всіма силами посилається на „Європу“, на якусь особливу її культурність; він вхопився зубами за маркєизм, препарував його в теорію оправдання капіталізму зручним базіканням про залізний хід історії, іманентність законів розвитку продукційних сил, і з побідоносним видом влітає в парламент на переговори, на виступ в ролі провідника трудових одураних мас.

Парламентаризм є інституція інтелігентська для захищення капіталізму од соціальної війни. Коли знайшлись соціалісти, що не пішли в парламент, що пішли громити цей храм буржуазного шаманства, то інтелігенти-запруданці закричали, що то „дрібна буржуазія“ і т. д., аби криком пригасити свідомість мас!

Одначе, велика російська революція ударила з такою силою на кубло капіталізму, на тюрму трудових мас, що аж курява встала і залунало таке страшне виття буржуазії і скіглення інтелігенції! Суверен народу впав, тепер, мовляв, починається анархія, гибіль культури і права, пограбовано суверенітет народу! І це говорить вся продажня наволоч, яка сміє твердити, ніби в парламенті є якийсь вираз суверенної волі трудових мас!

Добрій вираз! Народ буває сувереном одну секунду за кілька років — коли опускає в скриньку виборчий бюлетень з іменем свого предателя. Зробивши цю роботу, ошарпаний, голодний, одурений „суверен“ відходить

потім на фабрику до визискувача, на поле до феодала-плянатора і „суверенно“ віддає свою кров, нерви, мускули, мозок в найгідшу експлуатацію. Про яку ж суверенну волю можна говорити в парламенті, в державній цитаделі капіталізму, в нотаріаті, де трудовий люд мусить посвідчити признание законним свого економічного рабства?

Інтелігенти-соціалісти, як запродавці, просто дурять народ, коли говорять йому про вираз його суверенної волі в парламентаризмі. Вони мають одну отруйну потіху: от коли народ вибере в парламент більшість соціалістів, тоді вони там видадуть закони про соціалізм і т. д. Це, розуміється, брехня, бо хто забороняє буржуазії розпустити такий парламент, лівих депутатів арештувати за зраду і розписати нові вибори, на яких буде поправлено „недогляд“ і вибрано, кого треба? Хіба не відомо, що скрізь в парламентарних демократіях вибори відбуваються за гроші? Фактів сховати не можна, весь світ знає, наприклад, що в Америці, Європі вибори рішаються грошима.

Та що взагалі зробить „соціаліст“, коли він продався на службу капіталізму? Відомо, що в чеській республіці міністром-президентом є соціаль-демократ Тусар, член добре організованої великої, найбільшої з партій, найчисленніще представленої в парламенті. І коли лейб-орган соціаль-демократії „Pravo Lidu“ спробував покритикувати суд, яко клясовий суд, то міністр юстиції, колега Тусара, якийсь аграрій, сконфіскував це число „Pravo Lidu“, потяг до суду, на основі закону про „підбурювання“ людности, редакторів газети, органа пана прем'єра! І що ж? думаєте, що Тусар викинув свого колегу з кабінету? Ні...

Мільйони подібних фактів життя дає що-дня, і не розуміти їх можуть тільки безнадійні сліпці, дурні, або свідомі запродавці буржуазії.

Парламентаризм, самий розпродемократичний, не годиться для трудових мас вже через те, що він знаменито обслужує буржуазію і дає їй захист.

Коли тепер соціалісти сидять по парламентах і правительствах, та ще й провідну роль грають на шкоду трудовому народові, то цим дано доказ, що парламент є корисним лише для творців його, для буржуазії і її соціалістичних прихвостнів, що ставлять штемплі на буржуазну політику, що санкціонують грабіж народу і клянуться іменем Маркса й Енгельса, що вони роблять саме те, що апостоли революції і соціалізму хотіли.

Буржуазія може спокійно спати, коли замість неї добре орудують її справами соціалістичні наймити. Соціалісти-парламентаристи і міністри погукують на пролетаріят, що треба ждати, що продукційні сили цього вимагають, що треба тихо працювати і не страйкувати. Буржуазія хитро посміхається і похвалює: „добре!“, утворює ріжні штучки з валютою (у Чехії), з хованням продукції, з дорожнечою, не підписується на позички (у Польщі) і витикає скрізь пальцями — ось яке, мовляв, соціалістичне господарство! Буржуазія наймає агітаторів, що критикують спеціально міністеріабельних соціалістів, компромітують тих ослів з портфелями і підбурюють темних голодних людей проти соціалізму взагалі. Компромітація соціалізму перед трудовими масами — ось

головна мета буржуазії, що бере в свої міністерства парламентарних соціалістів. І вона досягає величезних успіхів в цьому напрямі.

Соціалізм, як наука, є негачією капіталізму, є наукою про знищення визиску, це-б-то капіталізму, а запроданці-соціалісти обертають „соціалізм“ в засіб знищення соціалізму і позбавляють трудовий народ енергії і мрії визволення. І технічним способом знищення соціалізму є парламентаризм.

Соціалізм вважає своїм технічним способом боротьби проти капіталізму лише один — соціалістичну революцію. І всі соціалісти це знають, навіть ті, що йдуть в парламент, але коли вони там утверджають іменно парламентаризм, то свідомо зраджують соціалізм, одкидають єдиний засіб його здійснення — революцію. Рішаючи проблему влади трудового люду, ніяк не можна прийняти парламентаризм, що є по суті признанням законного існування капіталізму.

Для соціаліста є одна дорога — соціалістична революція і диктатура трудового мас, замість диктатури буржуазії. Для соціаліста це питання мусить бути вирішеним, і він може говорити лише про організаційні форми революції і її влади.

*

*

*

Російська й українська революції виробили основну організаційну форму: депутатські ради трудового люду. Різниця між совітською і радянською системами була та, що українські ради були органом верховної влади, а судова і виконавча влади були одділені од законодавчої, опріч того, виконавчий апарат був бюрократичним, а не колегіальним, як совіти в Росії. Можна зазначити, що принципово в питанні влади законодавчої не було ніякої різниці між совітською і національно-українською формами, а були великі різниці в методах адміністрації і формах виконавчого апарату.

Центральна Рада і Трудовий Конгрес були органами верховної влади України, зложеними з представників трудового люду. Очевидно, що виникнення цієї трудової класової влади випливало з характеру суспільного організму українського населення, про який я згадував вище. І доки буде боротись народ за визволення, доти на Україні є натуральною владою лише така класова трудова влада, а ніяка инша. Всяка инша була б не українською.

Отже, принципи, положені в основну утворення Центральної Ради і Трудового Конгресу, являються єдино-можливими, просто виходячи з розуміння нашої соціальної структури, опріч того, класова трудова влада є основним постулятом соціалізму. Ніякої иншої влади соціалісти не можуть підтримувати, як лише трудову, класову.

Але чи „совіти“ або „ради“, зложені на їх зразок, могли б задовольнити соціалістів принципово, як постійна форма суспільного устрою?

Ми повинні приглянутися до їх ближче. Принципово — це влада трудового люду, ним вибрана, для оборони його інтересів призначена. Відношення до неї з боку соціалістів може бути лише позитивним.

Важним питанням є устрій їх. Коли уявити, що кожний фабричний комітет є виразом інтересів фабричної робочої громади, кожний сільський є виразом інтересів сільської громади, а їхні уповноважені зберуться і утворять спільну трудову раду, котра орудуватиме всіма справами в межах своєї компетенції, то це й буде те, що нам бажане. Річ може йти про числову участь кожної галузі зайняття, і тут ми можемо сказати, що рівність права мусить бути застережена для всіх фахів. Чи так воно є справді в Росії і на Україні — можна сумніватись.

З практики знаємо, що робітничими справами орудують фактично представники найчисленнішого фаху. Дрібні числом фахи робітничі тонуть в абсолютній більшості багаточисленного фаху і виразу своїм інтересам в „радах“ не дістають. Очевидно, що в соціалістичному суспільстві принцип захисту праці буде одправним пунктом всієї суспільної організації і насамперед вироблення одиниці оцінки праці кожного фаху. Як зміряти працю хлібороба, металіста, складача, письменника, парикмахера, столяра, учителя, годинникаря, кочегара, музиканта, конторщика, швеця, інженера, кравця і т. д.? Класифікація зайнять і фахів мусить бути детальною, а одиниця оцінки праці загальною, щоб можна було міряти відношення кількостей і якостей в кожній галузі зайняття. Це питання найтрудніше в калькуляції затраченої інтелектуальної і фізичної праці. Особливі труднощі будуть при установленні мірила для фізичної і духовотворчої (не господарської) праці, як також розцінка праці в індустрії і сільському господарстві при обміні їх продуктів. Безумовно, питання про справедливу оцінку праці будуть центральними в усій системі продукції, обміну і розподілу. Яким же способом будуть вони справедливо проведені, коли частина робітництва, через малу чисельність їхнього фаху, не буде навіть представлена в „совѣтах“? А це цілком можливо при перемозі на виборах найкрупнішої професійної групи, що цілком є природним.

В практиці доперішніх „совѣтов“ і рад ми установили два періоди: 1) період панування партій соціалістично-умірованих і 2) комуністичної партії. Перші відносились з де-якою терпимістю до принципу пропорціонального представництва, друга ж рішучо хотіла затвердити своє виключне панування. Розуміється, це неоднаково помічалось в практиці: угорський „большевизм“ найбільш близько стояв до права пропорціональності представництва трудових інтересів, хоч і переводив в замаскованому вигляді принцип переваги індустріального робітництва над селянством, в Росії це робилось з більшою отвертістю, а на Україні вже цілком комуністи виступили ворожо проти селянства, як то видно з правила що-до виборів до конгресу рад. Порівняння зробимо потім, а тепер зазначимо, що комуністи України установили представництво так: по 1 депутатові до Конгресу Рад від 1000 червоноармійців, 10.000 робітників і 50.000 селян. Для всякого ясно, що тут визирає стара пансько-буржуазна куріяльна система, яка не визнавала не то що загальности виборчого права, а й рівности: тоді тільки було найбільше число депутатів для капіталістів і поміщиків, а найменше для селян і робітників. Поділ на курії — це укоханий засіб буржуаз-

ної виборчої ординації, в котрій червоною ниткою проходила думка про степені буржуазної благонадійності різних ґруп, і тому, наприклад, приватні землевласники поділялись на дві-три ґрупи (дрібні, середні, великі), з котрих найбільше виборче представництво мала ґрупа великих землевласників.

Тут, в совітській системі, ми бачимо те ж саме: на курії по степені „пролетарськості“ ділиться трудовий люд. Тут, як правило, нема буржуазії, є лише рівновартна перед правом маса трудового люду, але підозрілість доктринерства дбайливо зазирає в шпари і хоче вишукати степені неблагонадійності з пролетарського боку.

Розуміється, таку позицію зайняли комуністи не з огляду господарсько-суспільної доцільності і справедливості, а виключно з політичних мотивів — для зміцнення свого партійного впливу і антиселянської ідеології.

Про голий цинізм цього не приходиться говорити: він являється виразом того марксистського зашаморочення, яке вважає трудових селян (це-б-то, які не дістають надвартості!) за „дрібних буржуїв“ вже за одне право власності на землю, по їхньому фальшивому переконанню — „знаряддя продукції“, як у шевця шило й дратва, у кравця голка й нитка, хоч селяне, шевці, кравці, що працюють своїми руками, нікого не експлуатують. Марксисти залишаються вірними собі й, виходячи з культурно-психологічних прикмет селянства, яке через темноту в деяких краях і то лише в деякі моменти виявляло консерватизм, страх перед церквою то-що, виступають ворожо проти трудового селянства, разом з тим помовчують про „жовті“ союзи робітництва і майже загальну несоціалістичність його в Англії й Америці.

Принципи партійної політики марксистів ведуть до розколу трудової маси на „благонадійну“ робітницьку, індустріальну, і „неблагонадійну“ — трудове селянство, наче б то праця на фабриці є більш достойною, ніж праця на землі? Праця скрізь є праця, чи на фабриці чи на землі, важно лише одне питання: хто, де і оскільки експлуатує чи експлуатований. Це ясно, але коли люде хочуть скріпити своє політичне панування, всупереч другим, то вони тоді не хочуть бачити цієї ясності, починають „на свій смак“ робити кваліфікації праці і твердять, що робити на землі — „буржуазно“, на фабриці — „соціалістично“, йдуть консеквентно до того, щоб скріпити політичне панування трудової меншості над трудовою більшістю. Вся річ в тім, що на Україні подавляюча більшість селянства — факт, через який марксисти хочуть просто переступити шляхом політичного насильства.

Але суворий реалізм життя сміється з чесного дон-кіхотства деяких з їх і з неприкритого політичного кареризму більшості їх. Марксисти не можуть укріпити панування пролетаріату над селянством, бо методи їх політики ведуть їх до прірви — повстання селян. Тут все ясно: будучи суб'єктивно революціонерами, вони об'єктивно грають контр-революційну роль, підбурюючи селян проти революції, одштовхуючи їх в кут реакції, злоби.

Коли на Україні марксисты — комуністи устанавлюють явно куріальну систему виборів, то на Угорщині вони це зробили більш талано-

вито — замасковано, але практичні наслідки ті самі. По конституції „Угорської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки“ органи політичної влади будуються так:

1. Сільська рада складається з делегатів, посланих трудовим селянством по 1 з кожних 100 душ жителів, управнених до виборів.

2. В городах (містах), за які вважається кожний населений пункт з більше як 6000 душ населення, трудовий люд — робітництво посилає 1 депутата від кожних 500 душ правоздібного населення.

Місто Будапешт ділиться на округи, і кожна округа так само утворює раду з депутатів по 1 на кожні 500 душ населення. Окружні ради утворюють Центральну Раду м. Будапешта в числі 500 депутатів, висланих од окружних Рад.

3. Повітові Ради (не більш 60 душ) утворюються з делегатів од сільських і городських рад по 1 на кожні 1000 душ правоздібного населення, але з умовою, що депутати від городських рад складатимуть не більше половини повітової.

Тут підчеркнуто ніби-то пошанування до сільської більшості, але техніка виборів до Повітових Рад вказує на доволі хитрий хід: вибори депутатів роблять городські ради і уповноважені від сільських рад по 1 від кожної. Це значить, що коли повіт має 20 сільських рад, то від їх приїздить на вибори 20 уповноважених, а городські ради приступають до виборів *in corpore*. Очевидно, городські, це-б-то робітничі, виборці складуть в усякому разі половину депутатів повітової ради.

4. Комітатські ради складаються з не більш 300 депутатів, вибраних повітовими, городськими радами і радами окремих городів (що мають муніципальну самоуправу). Окружний Виконавчий Комітет заздалегідь вказує, скільки депутатів мусять дати повітові, городські ради і окремі городи. Без сумніву, всі городські ради дадуть лише робітничих депутатів, а повітові дадуть, очевидно, половину селян і половину робітників, це-б-то комітатська рада матиме робітницьку (городську) більшість. Більш ніж очевидно, що з повітових рад може піти до комітатських безумовна більшість робітників городських, коли взяти на увагу ступень толерантності і права марксистів-комуністів, які не цураються не лише методів неприхованої демагогії, а навіть простого насильства і партійного терору. Отже конституція забезпечує більшість в комітатських радах городському робітництву.

5. Конгрес трудових Рад Угорщини, як верховний законодавчий орган Республіки, складається з депутатів, присланих комітатськими і городськими радами по 1 депутатові на кожні 50.000 душ населення. Ясно, що буде більшість делегатів робітництва, бо кожна городська Рада пошле од себе лише робітників, а кожна комітатська, маючи в собі робітницьку більшість, пошле також більше представників городського робітництва. (Таким майже робітницьким і був 1. Конгрес Рад, що ухвалив і конституцію республіки).

Законодавцям, що давали Конституцію, було цього мало, і вони включили в неї, що, окрім цих делегатів, до Конгресу Рад висилає окремо Рада Народнього Господарства (фактично — головна рада про-

фесійних робітничих спілок) 40 членів Конгреса, а Центральна Рада міста Будапешта висилає 50 членів свого Виконавчого Комітету, що є цілком не пропорціонально до населення Будапешту, який має 800.000 всього населення, а не лише правоздібного. Будапешт послав би по загальній ординації лише 10—15 депутатів, а по виключному праву він посилає 50! Розуміється, прибавка по-над норму від робітництва майже 80 депутатів є повним забезпеченням городської робітничої більшості на Конгресі Рад Угорщини, котра є переважно селянсько-хліборобською країною!

Так марксисти (комуністи і не комуністи) борються (згідно боролись) проти трудового селянства на Угорщині.

В Росії, по совітській конституції, червоною ниткою проходить виборча перевага городського робітництва над сільським людом і то в пропорції 1 : 5, це-б-то городське населення (трудове) дає одного депутата від числа населення, меншого в 5 разів, ніж сільське. При пануванні певних методів це забезпечує „диктатуру пролетаріата“ над трудовим селянством. Як відомо, весною 1919. року на виборах до рад на Україні в перший раз пройшла більшість селянська і то українська, це-б-то вона стояла на платформі української соціалістичної програми (переважно нашої партії), то уряд „українського комуніста“ Раковського просто розігнав ці ради і звелів вибрати нові („не буржуазні“) з перевагою російських комуністів. Тут марксисти йдуть на насильство над селянством не лише з своєю марксистської ворожнечі, а й з ненависті до ідеї українського національного самоозначення. Що це так, показує відношення російських комуністів до українських радянських партій — боротьбістів (революційних соціалістів) і незалежників (марксистів), котрі твердо стоять на ґрунті радянського устрою соціалістичної України, але також домагаються політично-державної самостійності Української Республіки.

Національний момент тут ускладнює справу з проблемою влади, і російські марксисты-комуністи переслідують, тероризують українських комуністів (незалежників-марксистів). Марксисты на марксистів наїхали через національні питання, то що ж говорити про відношення їх до боротьбістів-комуністів, що стоять на ґрунті не марксизму, а революційного соціалізму! Тут перед нами красномовний факт, що боротьба йде не за класові інтереси, бо всі названі партії стоять в обороні одного класу, тих самих інтересів, а виключно за ідеологічні інтереси, або, кажучи в термінах політичної боротьби, за партійні інтереси.

Тут ми приходимо до незвичайно цікавого, але неясного, питання: що таке партія і її інтереси?

* * *

Партія єсть представництвом ідеології, а не труда. В цьому головна її різниця від трудових спілок чи професійних союзів або інших яких класово-економічних організацій.

В одну партію люди входять з однаковими переконаннями, а не однакового класового становища, чому й бачимо, напр., в соціалістичній партії робітника, хлібороба, слугу, урядовця, професора, письменника, навіть поміщика, попа, аристократа, і в буржуазній партії часто бачимо людей тих самих категорій. Вони борються за переведення їх погляду в життя, вони хочуть прищепити свої переконання найширшим колам людности шляхом пропаганди ідей, агітації за певні практичні вимоги й інших тактичних засобів партійної боротьби, котрі часто заходять за далекі крайности активності, як, прим., збройне повстання за переведення своїх ідей в життя. Часто такі далеко йдучі виступи зв'язані з обороною біжучих класових інтересів того класу, ідеологією якого партія представляє.

Одначе, це не затежнює дійсної суті партії, як організації людей по ідеологічному признаку. Не те зовсім представляє організація для охорони чи для експлоатації праці.

Стаючи в обороні інтересів праці, організуються ті, хто працює конкретно і хоче поліпшити умови даної конкретної групи робітників, однаково — інтелектуальних чи фізичних. Така, напр., спілка робітників-металістів, чи ткачів, чи столярів, друкарщиків і т. д. Ця спілка заінтересована вся разом, і кожний її член її зокрема, незалежно од поглядів на світ: робітник може бути соціалістом, лібералом, релігійним містиком, консерватором, навіть членом монархично-хуліганського союзу і т. д., але коли йде мова про скорочення робочого дня, підвищення плати, поліпшення умов праці, забезпечення на випадок хвороби, нещастя, інвалідности, старости, то він в цьому заінтересований безпосередньо, шкурно, і не буде ніколи добиватись, щоб збільшено йому працю, зменшено платню і т. д. Трудові професійні спілки часто бувають зовсім несоціалістичні, як прим. „жовті“ союзи в Німеччині, тредюніони в Англії, робітничі організації в Америці і т. д. Робітники тієї самої організації иноді числяться в різних партіях, часто дуже далеких, а навіть протилежних по своїх програмах. І це ви помітите скрізь, в усіх людських групах. Ніякого закону про обов'язковий світогляд нема, всупереч марксистському парадоксові, що „буття определяє думання“, а не навпаки.

Різнити між партією і класово-економічною організацією не лише величезна, а просто це з'явища зовсім інших категорій, які мають в своїй природі спільного дуже мало, хоч по суті обороняють однакові класові інтереси.

Всі політичні партії поділяються на дві основних групи: перша заключає ті, що стоять в обороні праці, а друга ті, що стоять за експлоатацію праці. Але в обох групах багато окремих партій, що різняться розумінням мети, тактикою і програмою конкретних найближчих цілей. Можна загалом прийняти, що перша комплектується з трудових верств суспільства, а друга — з нетрудових, хоч це і не є правилом, бо, напр., інтелігенція, не будучи класом, хлиється по всіх партіях обох груп і часто творить перехідні форми обох їх, носячи в своїй програмі основні елементи обох, як оборону праці, так і оборону буржуазії.

В партії панує більш сила догми, переконання, принципу, тоді як в трудовій спілці, в класовій організації — сила інтересу, вигоди.

Поле діяльності партії — завоювання думки, поле діяльності класової організації — здобуття конкретної матеріальної вигоди.

Партія бореться за усвідомлення інтересів, тоді як професійна організація — безпосередньо за здобуття вигід, за реалізацію інтересу.

Таким чином, поділяється боротьба партій в сфері політичних відносин за здобуття санкції своїм інтересам, а в сфері праці — за переведення здобутків ідеологічної боротьби.

Поділ цей дуже характеристичний для капіталістичного устрою. і партія є необхідним його витвором. Капіталізм — це реальний устрій суспільства. Все, що живе з нетрудового доходу, зайняте безпосередньою господарською роботою, при чім кожний дбає лише про себе. Індивідуалізм виискувачів — це суть капіталізму, суть приватної власності.

Кожний володіє своїм знаряддям, чи експлуатує свій талант, чи инакше як приймає участь в розподілі надвартости, і разом з тим він є замкнений в собі світ окремих інтересів. Раз є окремі інтереси, то мусить бути суперечність їх з иншими і усвідомлення цієї суперечности. На ґрунті індивідуальних інтересів повстають партії, що обєднують однакові чи споріднені погляди. Капіталісти, яко клас, всі борються проти трудящих, але помимо того боряться, яко індивідуальні одиниці чи господарства, внутрі між собою. І от при цій боротьбі люде з подібними поглядами обєднуються, і так повстає буржуазна партія, що з лютістю може боротись за свої інтереси, за „справедливіший“ поділ надвартости з другою буржуазною партією. Які б не були їх суперечности, але вони мають один спільний трудовий фронт проти себе, і коли цей фронт на їх наступає, то вони борються проти його спільно.

Буржуазні партії — це представники буржуазної ідеології, а класова організація вииску праці — увесь капіталістичний устрій. Буржуазія вже утворила свою суспільно-класову організацію — теперішнє суспільство — і панує в ній, як признаний господарь.

Зовсім не то діється на трудовому, власне соціалістичному фронті: тут є багато партій і мало, або й зовсім нема, класових організацій. Правда, в більш „культурних“ країнах вже пролетаріят досить сильно зорганізувався, але селянство ще бродить в індивідуалізмі відокремлености і самотности.

Трудовий фронт дуже мало був зорганізований у нас, на Україні: переважно робітництво, а селянство було цілком незорганізоване класово. Соціалістичні партії наші з'явились також недавно, навіть дуже недавно. Ідеологічна боротьба йде, а класова боротьба організована ледве почалась. Партій багато, різноманітні програми, а класового війська майже нема; є лише юрба, яку експлуатують. І, власне, ця обставина дає багато до думання.

Партії борються ідеологічно, часто заіло боряться лише самі з собою, а клас увесь ледве ворухнеться. Він має свої щоденні конкретні інтереси, йому що-дня дошкуляють злидні, утиски, вииск, сва-

воля, і він мусить що-дня боротись, що-дня одбивати удари і нападати. Ця боротьба має свої прийоми, тактику, вона що-хвилини загострює почуття, напружує силу, утворює такі ситуації, що примушують до напруження, до активності.

І власне ця боротьба є конкретна, для добра конкретних живих людей, і тому лише вона є дійсна боротьба, бо її ведуть безпосередньо заінтересовані люди.

Партія в більшості складається з інтелігентів, що безпосередньо в даній галузі господарства не заінтересовані, живуть в цілком окремому світі буржуазного комфорту різних степенів, ідей, думок і почувань. Трудові маси борються на конкретних позиціях життя, а ідеологічну оборону їх ведуть інтелігенти в партіях. Очевидно, що хто сам не працює на становищі робітника, то хоч він і може уявити весь зміст інтересів, але ніколи не відчусь їх конкретно; він переживає їх, як глядач драму на сцені: бачить і чує вухами, але не відчуває.

Партії стали інтелігентськими організаціями, що носять всі прикмети інтелігента: догматичність в своїх теоріях і компромісовість, ваяність в тактиці. Далекі часто від реального життя, інтелігенти люблять його теоретизувати, випрошувати, брак досвіду заміняють штучними схемами, „глибокою“ фразеологією, замість того, щоб керуватись логікою життя, керуються власною психологією; де нема сили розуміння, там надолжують темпераментом, реалізм трудових класових досягань заступають демагогією на час виборів, щоб здобути для себе голоси, а не полєкшення трудящим їхнього життя. Інтелігентські партії, починаючи з гіпертрофованого ідеалізму, потрохи спускаються до вульгарного реалізму, котрий називається опортунізмом.

Легкі в своїй будові, слабо звязані з реальним господарським процесом, інтелігентські партії текучі і рухливі в своїй програмі, організації, неустойчиві, хитливі.

Хіба такі організації можуть репрезентувати реальні інтереси щоденного життя, щоденної конкретної праці?

Не можуть і справді не представляють.

Боротьба за працю може доцільно провадитись лише на позиціях праці, а не по-за ними, лише в трудових спілках, спілках працюючого люду, а не в партіях люду, часто непрацюючого і живущого переважно з надвартости.

Доки соціалізм виявляється в партіях, він позбавлений діяльної сили, сухий, теоретичний, туманно-фразистий, безплотний кістяк розумування, мрійности і моралізування інтелігентів. І лише тоді він набирається живої сили, коли внизується в гущу трудового люду, в трудову масу, яка уміє звязати соціалізм з боротьбою за щоденні інтереси, яка відчуває значіння теорії соціалізму в живих фактах життя.

Соціалізм прийде не тоді, як інтелігенти напишуть гори книжок про його, а коли сама трудова маса понесе його постулати в життя, коли вона буде зорганізовано боротись за свої щоденні інтереси під його керівництвом, вдохновляючим прапором. Соціалізм повинен стати

переконанням, вірою, стремлінням самої трудової маси, щоб можна було сказати про його животворну силу.

Тактика боротьби з капіталізмом на реальних, а не ідеологічних позиціях, може вироблятися лише трудовою масою в щоденній боротьбі. в залежності від степені її організованості, свідомості і практичному хистові борців. Ідеологічну боротьбу, теоретизування, можуть вести інтелігенти в партіях — це, очевидно, не шкодитиме справі, але ніколи партійна боротьба не зможе заступити живої сили класової боротьби трудових мас. Тільки трудові маси є центром боротьби, бо власне тільки вони і є реальною класовою силою. Партія може представляти не соціальну силу класа, а лише його розум, та й то не завжди.

Через те оснoвування боротьби за соціалізм на партіях є показником класової слабості трудящих, з одного боку, і претензії, життя не по середствах інтелігентів — з другого.

Класова боротьба має сенс і значіння тільки тоді, коли її проводить клас, як такий, а не його ідеологічні представники добровільської рекрутації.

Коли б трудовий клас сам вів боротьбу, то йому нема чого йти в парламент для розмов з буржуазією, бо він має змогу дуже впливово говорити фактами на фабриках, заводах, залізницях, землі то-що, мовою соціальної сили, своїх злиднів, свого одчаю, домагання, повстання. Він потрясає господарським процесом в житті ліпше, ніж інтелігенти потрясають словами в парламенті.

Позаяк в молодих партіях соціалістичних знаходиться більшість інтелігентів, з своїми властивостями, про які ми вже говорили, то нічого дивного, що ці партії з революційних по духу і змісту своїх програм обертаються в опортуністичні організації для переведення компромісу з буржуазією, являються трубадурами буржуазного парламентаризму, тим більше, що марксизм дає добрий ґрунт для перекалічування соціалізму в теорію механічного розвитку історії і в апологію капіталізму в сучасності під претекстом слабого розвитку продукційних сил.

Такі приблизно і наші українські соціалістичні партії. Членами їх переважно є інтелігенти, одірвані од ґрунту реальних інтересів трудового класу. Нічого дивного, що вони повні інтелігентської двоїстості, буржуазності і в своїй практичній діяльності довели фактами свою проблематичну революційність. Народньо-трудові елементи і робітництво стоять незмірно кріпше на революційному становищі і тому покидають своїх партійних ватажків-інтелігентів в моменти грізної боротьби за справжні свої інтереси. На цьому досвіді революції ми можемо найліпше вивчити природу партій і переконатися, що партії є лише носителями ідеологій, а не безпосередніми силами для оборони труда.

Представниками інтересів праці є фахові трудові спілки. і на їх повинна лежати вся вага, як боротьби за реальні біжучі інтереси, так і вага суспільного соціалістичного будівництва. Соціалізм не може прийти по одному слову „хай буде соціалізм!“, як-то бог ніби-то творив світ і землю то-що. Соціалізм — певна суспільно-господарська і політична організація, це-б-то не ідеологічна система,

а сам факт організації живих людей. Її треба творити в житті, і її можуть творити лише самі зацікавлені трудові маси шляхом скріплення всіх учасників труда в міцну організацію, як піраміду, з твердою основою на ґрунті економічно-господарського процесу, це-б-то праці.

Основною формою такої організації є трудова спілка працюючих по кожній галузі праці. Трудові спілки об'єднуються в союз по кожній галузі і утворюють свою вищу централю. Союз трудових спілок і їх централів вгорі і творить устійливий корпус суспільства, власне — соціалістичної держави. Працююче суспільство організується на принципі праці, а не ідеології, росте з класової трудової організації, а не з партії.

Питання про форму організації соціалістичного суспільства є центральною проблемою соціалізму: доки не буде знайдено конкретної форми соціалістичної організації, доти про соціалізм можна говорити лише, як про кабінетну теорію, що туманно представляє будуче суспільство і не має реального образу його хоч би в недосконалому вигляді.

Українська республіка мусить бути організована на принципі вивольнення праці, просто — на трудовому принципі. Це значить, що в основу організації стануть трудові спілки. Найбільша трудова спілка України мусить бути, натурально, селянська, така бо об'єктивна передумова. В Англії навпаки: основна спілка — індустріальна, а селянська там займає незначне місце. У нас основною господарською формою є трудове селянське господарство, і воно буде основоположною підвалиною всієї соціальної будівлі. Це також об'єктивна передумова, а через те одкинути геть селянство, зігнорувати основний тип трудового господарства при будіванні соціалістичної держави, було б божевіллям. Навіть для марксистів це повинно бути ясно, що й вони мусили б будувати аграрно-соціалістичну державу, коли б справді приступили до цієї праці. Тепер вони про це ще не думають серйозно, бо одні з їх цупко вхопилися за капіталізм і бажають його затримати, сліпо заперечують факт соціальної революції, а другі пробують шляхом диктатури пролетаріату утворити соціалістичну республіку. Яку? Індустріальної вони не можуть, а аграрної не хочуть, бо селянство „не соціалістичне“, та і взагалі вони над цим мало думали і до останнього дня твердили, що все, навіть бідне, селянство є „буржуазія“, яка живе з викупу робітників, „піднімаючи ціни на свої продукти“.

Через фальшиві заложення марксизму теперішні нівецьники його бояться думати про аграрний соціалізм, гарцюють з революційною демагогією перед робітництвом і нацьковують його проти селян, це-б-то усувають ґрунт для загальної революції і хочуть обернути її тільки в повстання промислового пролетаріату і цим засудити її на провал. На щастя для революції, селянство також її підтримує, і в цьому факті соціалісти повинні знайти силу духа для бадьорого соціалістичного будівництва. Бо коли б справдилися твердження марксистів про „дрібну буржуазію“, то тоді б всю революцію довелося признати безнадійною і осудити ту руїну життя, яку вона несе з собою.

Ми можемо не боятись антиселянських формул, вони нічого, окрім фантазій, не представляють, і спокійно дивитись в будучину: революція йде головню через участь в ній селянства, а це дає право вірити, що і в соціалістичному будівництві у нас на Україні буде головню ролю грати селянство. Основою організації буде селянське трудове господарство, це-б-то ми стоїмо перед проблемою аграрного соціалізму.

Очевидно, що переходною революційною формою влади можуть бути депутатські трудові ради з рівним виборчим правом і пропорціональним представництвом від кожної галузі праці. Сільсько-господарська група трудових спілок буде у нас найбільша, індустріальна значно менша, а трудова інтелігентська ще менша. Але соціалісти повинні тепер же виробити проєкт такої трудової організації і закласти її основи в житті, боротись за їх в дійсности і центр ваги в боротьбі за соціалізм перенести з партій в трудові спілки, яко єдиний реальний ґрунт — трудовий.

Очевидно, що партії цим не знищуються, бо, як тепер на ґрунті капіталізму бореться багато буржуазних партій за свої ґрупові інтереси, за ідеологічні цінности капіталізму, так і в соціалістичному суспільстві будуть партії, носительки різних ідеологічних цінностей соціалізму, але не вони рішають справу: лише господарсько-економічна організація, класовий ґрунт є полем реальної боротьби за визволення праці.

Партії будуть усвідомлювати хід життя, шукати вищих і кращих синтезів його, будуть укріпляти ідеологічний ґрунт, будуть допомагати трудовій армії краще усвідомлювати свої боеві задачі, але не будуть без армій кидатись в бій з інтелігентськими вітриками.

Парляментаризм мусить бути одкинутий категорично і рішучо, як ворог трудового люду і спеціальний орган безпринципової інтелігенції, яка не бореться за соціалізм, а пристосовує, асімілює його з капіталізмом. Очевидно, що коли трудові маси не зможуть побороти капіталістичної системи і парляментаризм буде фактом, то трудові маси мусять знати, що ніяких надій покладати на його вони не можуть, бо справа визволення трудових мас може бути лише ділом їхніх рук, а не парляментаризму.

Коли партійна інтелігенція так пристрасно хоче фіґурувати в парламенті, то хай іде туди, але відповідно своїй силі, це-б-то своїми власними голосами, а трудовий люд не повинен давати їй своїх голосів. Трудовий люд повинен скупчити всю увагу на реально-господарських позиціях і одвойовувати їх шляхом всяких способів боротьби, організувати свої класово-економічні органи, підирати їх, розвивати і наповняти таким змістом, котрий після повалення капіталізму зможе розгорнутись в соціалістичний. Утворена трудовим людом центральна трудових спілок буде верховним органом трудового люду, його трибуною, управою, міністерством, „парляментом“ і всім, чим хоче. Цей орган єдино і виключно може виступати від імени трудового люду. Його треба утворювати тепер же, в межах буржуазного устрою, щоб він тепер же замінив всі „вищі інстанції“ буржуазної держави. Партії, як такі, мусять бути позбавлені права представляти конкретні інтереси праці, торгуватись

з буржуазією, заключати договори і претендувати на керівництво трудовим клясом. Вони можуть лише висловлювати свої погляди і думки, розробляти всякі проекти кращих типів організації, полемізувати з противниками, але рішати долю кляса — це вище їх компетенції. За себе може рішати лише кляс в особі свого клясового управління.

Коли буржуазія захоче щось зробити в порозумінні з трудовим клясом, то вона хай іде говорити не з своєю агентурою в парламенті, а просто у вищу раду союзу трудових спілок. Лише там трудовий люд скаже справді свою думку.

Окрім цієї головної задачі — оборони конкретних трудових інтересів — союз трудових спілок і кожна спілка зокрема буде підготувати нові форми економічних відносин, привчатиметься розуміти господарство в усій його складності, організуватиме розпорошену, атомізовану трудову людність, збиратиме її в стислі громади, що будуть основними органами для перебрання на себе функцій економічно-соціальної перебудови. Це будуть органи соціалістичної революції і нового правопорядку.

Перевести політичну революцію можуть і партії, але вони цілком безсилі зробити соціальну та ще соціалістично-господарську революцію. Велика революція це неохитно показала: коли б у нас були клясові трудові організації, то вони б на другий день перевороту взяли в свої руки господарський процес і не допустили б його до того нечуваного унадку, котрий тепер під своїми руїнами може на довго поховати обломки революції, не кричали б тепер комуністи, що „льозунг революції — царовоз“, що „найстрашніша контр-революція — господарська розруха“. Так, це сталося тому, що трудовий люд не мав сильної клясової організації і школи, що промисловий пролетаріят де-що мав, але селянство — воно було цілком неорганізоване. Хіба можна творити соціалістичну продукцію, коли творці її не знають, що таке організація?

Ми переконані, що для соціалістичної революції партії, як такі, рішучо не вистарчають і мусять бути замінені клясовими організаціями трудового людю і в їх перенесено центр ваги в боротьбі за нове життя.

* * *

Першим обов'язком трудового людю — відвоювати землю від монополістів, утримати її в своїх руках і організувати спільну продукцію, організувати свій апарат обміну, витіснити приватно-торгове посередництво, а для цього потрібна вся політична влада, неподілена з своїми клясовими ворогами. Іншого способу нема! Через те трудовий люд повинен твердо триматися форми чисто клясової влади — трудових рад, зложених з депутатів кожної трудової галузі. Система виборів повинна бути змінена: замість теперішньої адміністративно-територіальної прийнята професійно-трудова.

Професійно-трудова система виборів полягає в тім, що вибори робляться не по адміністративних округах, а по професіях (виробництвах). Кожний фах (виробництво) організується на території республіки в одну трудову спільку — централю, об'єднуючи місцеві початкові трудові спілки в союзи в залежності від легкості внутрішньої ад-

міністрації. Кожне виробництво-фах має свою вищу централю і представляє організаційно ніби піраміду. Союз цих спілок і централів утворює трудове суспільство. Точна статистика має вияснити соціальну силу, значіння і число членів кожного фаху.

Вибори в кожній піраміді відбуваються незалежно від другої піраміди, ніби по виборчих округах, при чім для всіх членів трудової спілки послугує рівне виборче право. При таких виборах кандидати ставляться тільки з цієї піраміди. Знизу вгору йдуть по виборах лише найліпші люди, всім відомі в своїй спілці, знавці цього виробництва, видатніші таланти. Верх піраміди — центральна управа спілки — буде мати в собі цвіт професійного знання, енергії, громадської корисності. Очевидно, що контроль над членами спілки, просто — знайомство з ними — буде гарантією того, що вибиратимуться справді кращі люди.

Цим усувається теперішня виборча система, яка дає змогу пролазити часто лише політичним спекулянтам, демагогам і пройдисвітам. Варто лише, щоб тепер якийсь там „центральный комітет“ оголосив кілька десятків імен невідомих народові кандидатів, щоб ці люди зараз же розпочали мерзотну передвиборчу агітацію — вихвалювання своєї партії, величання „діячів“, рекламування, підкуп — і врешті політичний спекулянт понадає на сцену акторствувати і набивати собі ціну, щоб дорожче продатись. Тепер витворився цілий „фах“ політичних діячів, що нічого в житті не роблять, ніяких реально-господарських інтересів особисто не ведуть, ніякого фаху не мають, а лише набивають „інтерес“ на обороні чужих інтересів, особливо в цім напрямі працюють адвокати, журналісти й інші люди „вільних професій“. Вони нічого до пуття не знають, напр., оборонець робітництва ні разу не був на фабриці, „хлібороб“ ні разу не був на полі і не знає, як називаються елементарні річі в хліборобстві... Тут повний господарський ділетантизм або нечувано-темне неучтво, але натомість зручно-метка фразеологія, нанизування страшних або солодких словечок, утертих, заялжених фраз, загальників, шаблонів. Політичний фахман — це людина без реальних знань, але з запасом нахабства і знань парламентарно-кулуарного крутіїства: він знає, як „зірвать“ засідання, як внести пропозицію, „розложити“ противну групу з середини чутками, брехнями, як підієсти когось на словах, поставити словесну пастку, замаскувати свої кроки, влаштувати обструкцію, майстерно крутити при голосуваннях, говорити „до порядку“, по „формальній справі“ „фактичні спростовання“ і т. п. антураж парламентського шаманства і чаклування.

Це називається „політикою“, і хто виявить найбільше спритности то це „гарний“ або „великий“ політик, котрий по-над все повинен уміти „давати“ і „брати“. Буржуазія утворила цей тип політичної боротьби, і соціалістично-парламентарна інтелігенція цілком перейняла його, впровадила у внутрішнє життя соц. партій, внесла неймовірну гнилизну і деморалізацію, затруївши буржуазно-хамською гідотою все партійне життя.

З цим треба покінчити!

Для цього один засіб — перетворення буржуазного суспільства в трудове, знищення парламентаризму, партійності і інтелігентщини.

При виборах по трудово-спілковій системі цього не може бути. Ніякий сторонній політичний спекулянт не зможе пролізти в представники тих, хто його ніколи не бачив і нічого про його не чув. Трудова спілка вибирає своїх членів у всі ради і їх союзи, ці члени знають, що і кого представляють, являються людьми знання, хисту, енергії і довіря. Коли спілки виділяють пропорціонально своєму числу депутатів у верховний орган законодавства, то там будуть лише знавці своїх фахів і зможуть компетентно говорити про справи, а не так, як теперішні „партійні кандидати“, які попадають в депутати не через трудову спільність з виборцями, а через знайомство з „воротилами“, горлачами і впливовими людьми з комітетів. Верховна законодавча рада — це фактично верховна центральна трудова люда, що її творить з себе, союз для законодавчої творчості всіх трудових спілок, це-б-то всього громадянства.

Республіка такого типу є трудова республіка, організована по трудовому принципу, це-б-то політичне представництво є представництвом інтересів праці, а не інтересів партій і ідеологій.

Роль партій в таких суспільствах зводиться до ролі ідеологічних об'єднань для розробки теоретичних основ суспільства, в'ясування принципів оцінки труда, економії господарства, розвитку його технічних і економічних закладів, це-б-то до суспільно-наукових центрів і товмачів історичного розвитку і нових задач. Це скромна, але почесна роль розуму трудових спілок, а не їх сили, бо сила — в самих спілках. Реальна суспільна боротьба — боротьба інтересів, сил, а не ідеологій. Органічний зв'язок партій з трудовими організаціями буде такий, як розуму в живому тілі: взаємпрацювати, а не замінювати. Тіло без розуму, розум без тіла не існують, вони один одного не замінюють, а лише доповняють і разом творять синтез людини. Партії через те мусять злитись з трудовими спілками, а не представляти окремо якийсь самостійний організм.

Через те партія мусить зникнути в трудовій спілці, ставши її внутрішнім розумом в процесі праці. Так і буде в соціалістичному суспільстві.

* * *

Оглядаючи схему організації нового суспільства, ми приходимо до висновку, що реальний будівельний матеріал ми маємо в сучасному: по прикметі праці зорганізовані трудові спілки і є основами нового суспільства. Коли ми говорили про процес соціалізації, ми його мислили, як процес утворення великого виробництва, а це припускає певний технічний поділ праці замість суспільного. Соціалізація продукції і розподілу — це ніщо інше, як об'єднання продуцентів у вищі організаційні одиниці. Такого об'єднання не можна мислити по-за професійною трудовою спілкою. Значить, соціалізація — це об'єднання людей в спілки, спілок — в союзи, союзів — в спілку союзів і т. д.

Очевидно, коли ми організуємо найбільшу господарську галузь — сільське господарство, то для України це буде майже ³/₄ всієї праці. Об'єднання хліборобських і індустріальних трудових спілок буде слідуючим вищим ступенем соціалістичної організації, котрий вже свідчитиме про великий поступ соціалізації. Соціалізація продукції і розподілу — це й буде основою соціалістичного суспільства, але до цієї форми можна йти тільки через класові трудові спілки вже з сьогоденного дня. Яким же шляхом йти до такої організації?

Революція показала вже, як не треба йти. Партії понеслися вихрем по-над трудовою масою, захопили владу, але не могли триматись, бо трудова маса була не активна, просто не організована. До певної міри був організований городський пролетаріат, але селянство представляло „сиру масу“, яка жадібно дослухувалась до всього, хапала кожне слово, вістку про події в „городах“, бачила вперше хмару агітаторів, оборонців, що невідомо відкіль взялись, невідомо, хто були, невідомо, чого хотіли і балакали дитячою мовою про „інтереси“ чужого для них селянства. Ніякого органічного зв'язку між трудовим селянством і політичними партіями не було. І треба дивуватися тій вірі в людей, яку виявило селянство, що віддало довіря за слова тим, хто вмів підшитись під його настрої. Демагогії не було вперше, хто хотів бути кудись „вибраним“, летів зі свого повіту в інший, замітав сліди минулої „діяльності“ та проблематичної репутації і виступав уже перед новими людьми у всій свіжості революційного неофітського переконання. Довіря і мандат здобувались, і тоді лізь вгору, як по драбині!

Революційна міщанська муть плавала над селами, на зборах, мітингах і т. д.

А де було селянство? Так, воно також було скрізь, але здивовано позирало на несподівано-нову картину, слухало несподівано-нові, незрозумілі часто слова і думало свої давні думки. Одно слово було зрозуміле — „земля“, але увесь комплекс громадського життя, вся складність політичної боротьби, уміння боротись організаціями і закріплювати здобуті позиції, уміння розпізнавати друзів од ворогів, уміння зайняти належне собі місце в соціальній організації, оцінити перевагу своїх сил і йти просто, певно, твердим муром до мети — цього у селянства не було, бо воно не було класово організоване, хоч і мало свідомість свого лиха, злиднів, безправства. Не було дужої класової організації — в цьому вся слабкість селянства і причина його політичної затурканості, упослідження. Згадайте, що слабенька організація „Селянської Спілки“ відігравала все-таки значну роль, а коли б ця „Спілка“ була хоч би так організована, як професійні робітничі спілки! Тоді боротьба селянства мала б в собі якусь монументальність, твердість, певність і свідомість мети.

Організоване селянство було б військом революції, апаратом влади і органами переведення соціальних реформ — соціалізації не лише землі, а всього господарства. Неорганізоване, несвідоме селянство робило негатиwну частину революції, руйнувало ворожі табори, коли вже вони стояли грізною примарою, але не могло передбачати їх, не могло з певністю йти по шляху революції вперед. Економічну організацію

нового суспільства не можна зробити без селянства, організованого в трудові спілки. Передумови соціалізації і початки самої соціалізації також не можуть бути закріплені. Партії цього не в силі зробити, через те мусять вирости класова організація трудового селянства і пролетаріату, котра б справилась з задачами соціально-господарського будівництва.

Соціалістичні партії мусять приступити до цієї великої організаційної роботи, щоб вагу організації вже самого суспільства і господарства перекласти на саме трудове, але організоване суспільство.

Лише в цьому напрямі лежить шлях до трудової громади, якою буде соціалістична громада.

Боротьба партій підчас революції виявляє негативний вплив на саму долю революції: боротьба за ідеологічні впливи має дуже мало спільного з дійсною класовою боротьбою і лише розкладає сили революції. Ми бачимо тепер на Україні, як борються між собою три комуністичні партії, що поїдають одна одну, стають часто паралітиками, не здібними порушити самі собою, а не то що великим соціальним тілом. Тоді приходить організована буржуазія і забирає їх голими руками. Але йде боротьба між комуністами, з одного боку, і революційними соціалістами — з другого, хоч знову — таки всі ці партії разом стоять на становищі революційного соціалізму. За віщо ж вони борються? За лозунги і тактику, за партійні впливи. Партії втягають в свою гризню чутливіші елементи трудових класів, заражають їх отрутою „незрозумілих суперечностей“ і нацьковують на взаємну боротьбу.

Партійна інтелігенція вносить в революцію свій специфічний дух політичної спекуляції і затемнює класову свідомість трудового люду. Нічого подібного не було б, коли б соціальна боротьба відбувалась на соціальних, а не лише ідеологічних позиціях! Трудовий люд по інстинкту йде просто на соціальні позиції і цим вказує, що коли б він був класово організований, то роля партій була б вже скінчена. Трудовий люд виявляє велику революційність власне тому, що він стоїть в огні конкретної боротьби інтересів, а не ідеологій. І тому вся будучність революції залежить, власне, від класової організації трудового люду, від ясності соціальної схеми будучини, від наближення трудових класів до єдиної доцільної організації — трудово-спілкової.

Таке наше поняття про Трудову Республіку і організацію влади працюючих мас.

ІХ. Українська державність і революція.

В соціалістичних програмах і міркуваннях часто зустрічаються вирази про „державу будучини“, і навіть є досить помітні спроби намалювати перед уявою закінчену картину будучого суспільного устрою. Такі картини називаються переважно утопіями, але, окрім того, є теоретичні спроби підійти „науково“ до цього питання. Головна прикмета цих картин і спроб — перескок через період революційних туманностей в систему закінченості суспільного будівництва. „Будуча держава“ малюється по закону контраста до теперішньої. І читач нічого не має

до заперечення. Чому ні? Добрий лад, рівенство, братерство — проти цього тяжко заперечувати. Буржуазія, бачучи темне провалля між сучасністю і будучністю, легковірно сподівається, що того „будучого“ ніколи не буде. Справді, як до його дійти, коли сучасне так йому суперечить і коли так тяжко повертати колесо історії? Чи не краще так, як є?

Більшість так і думає.

Так думає буржуазія та інтелігенція поневолених тепер націй. Вона стоїть перед грізною непорушністю соціального побуту, вірувань і настроїв доби. Одначе, щоб добитись визволення, вона „утопічно“ аргументує будучністю: розповідає, як то гарно буде, коли прийде „свобода“, малює принагідні контрасти до теперішності, і що сучасність чорніша, то світлішою здається будучність. Буржуазна інтелігенція виявляє навіть де-яку силу патосу, вдивляючись в нечіткі обриси загадкової будучності, і часто йде на тяжку працю, повіріання і жертви, добиваючись зміни сучасних відносин.

Яких відносин? Персональних змін в уряді!

Вона хоче вихопити владу з рук пануючої групи, щоб зайняти її місце, і тільки.

Це добре видно на теперішній поведінці української інтелігенції, що так завзято добивалась національного визволення і мріяла про державну незалежність України. Але коли прийшов „слухний час“ — вся замріяність зникла, оголились душі, і ми побачили, що вся боротьба вибухла навколо „посад“ — замінити чужинців на вже раз установлених посадах, створити свою державу, як точну копію держави свого пана. Багатство фантазії, мрійність, любов до глибоких перспектив зникли, як чарівна мана, і перед нами встала з повною виразною скульптурністю вся непорушність побуту.

Соціалізм є негачією теперішньої держави, він одкидає її цілком, він бореться проти пануючих класів, проти диктатури буржуазії, висунувши натомість думку про державу соціалістичну з диктатурою в ній трудових мас. Диктатура трудових мас — така форма політичної свободи буде протягом цього часу соціалізації, це-б-то доки існуватиме приватна власність хоч би й в обмеженій формі — власність на продукти своєї праці. Таким чином, диктатура трудових мас — це боева сторожа соціалізму, що стоятиме неможливим дозорцем над суспільно-господарським процесом і направлятиме його в бажане русло. Де-хто з соціалістів проте думає, що диктатура трудових мас — це швидкоминуча форма політичного тиску на короткий час перевороту, а що як хвилі розбурханого життя вляжуться, тоді диктатура згубить свій характер диктатури і обернеться в соціалістичну демократію. Соціалісти твердять, що тоді зникне держава, залишиться натомість вільне суспільство.

Але супроти цього говорить одна думка. Коли в сферу публично-правових відносин буде втягнуто такий кільосальний новий елемент, як господарська діяльність, котра тепер в усіх своїх галузях регулюється приватним правом маючи лише один регулятор — вільний договір, то в соціалістичному суспільстві продукція, обмін і розподіл стануть предметом публичного права, що регулюватиметься законом.

датним шляхом. З публичного права соціалізм виключає поки-що релігію, але натомість вводить господарство, котре займає, включає в себе майже всю вагу громадського життя. Навіть негосподарська діяльність (наука, мистецтво) в своєму господарському підкладі стає в соціалізмі предметом публичного права. Регулювати таку складну масу нових відносин, безконечнорізноманітних, непостійних, змінливих, публичним порядком буде дуже тяжко і без примусу не обійдеться.

Льогика і досвід нам говорять, що керувати господарством далеко тяжче, ніж вести чисто політичну адміністрацію. Нова держава матиме в собі більше змісту держави, примусу, ніж стара. Їй допомогатиме, очевидно, сама суспільна система, але держава повинна буде збільшити свій вплив, поширити сферу догляду, а це значить — збільшити силу примусу.

Соціалістична держава буде, очевидно, силою, що вдиратиметься в сферу найтісніших громадських відносин, очевидно, в перший час свого повстання, коли інерція старого побуту буде ще сильною, розбіжність інтересів ще не приведена до рівноваги, інстинкти приватного дбання ще не вгамовані. Це справді буде диктатура, і тому хай наївні не сподіваються, що держава в соціалістичному суспільстві буде лише формою нашого думання! Ні, це буде очевидність могутньої публичної сили, що невмолимо вимагатиме загального підпорядкування. Вона стоятиме також наче б то окремо, над суспільством, але по мірі поширення соціалізації держава буде передавати свою силу соціальній господарській організації, відступатиме функцію за функцією, значіння суспільства виростатиме на кошт держави. Держава трансформувється в суспільство. Це буде наприкінці соціалістичного і початку комуністичного ладу.

В нашу задачу не входить малювати закінчену „державу будучности“. Ми лише вказуємо, що соціалістична держава буде справді державою, це-б-то примусовим союзом з розвиненим технічним апаратом примусу.

Перехід до соціалістичної держави можливий лише революційним шляхом, шляхом диктатури трудових мас. Нас більше цікавить власне цей переходовий шлях, бо лише можливість ступити на його надає вартості всяким теоретичним міркуванням і оживлює їх сухий зміст.

Будувати нову державу можна лише в життєвих умовах, а не абстрактно, а тому для нас має велику вагу питання про життєві умови будування української держави, як одного з реальних прикладів втілення соціалізму. Через те ми повинні уважно переглянути передумови української державности і потім зробити висновок про конкретні заходи того будівництва.

Передумови державности — це в кожному разі показник даних об'єктивних обставин, в яких доводиться працювати во ім'я соціалізму і пристосовувати увесь комплекс індивідуальних з'явищ до загальної схеми соціалізму, чи краще: в даних об'єктивних умовах створити соціалістичні відносини. Це й буде те, про що говорять соціалізм. Всі об'єктивні обставини можна поділити на кілька груп: історичні, природні, соціально-господарські, культурно-національні і т. п. передумови до нового будівництва.

Передовсім поставимо питання: хто має будувати українську державність? хто в цьому так заінтересований, що може навіть жертвувати свої сили, працю, життя для неї? Очевидно, що державність може будувати лише якась велика суспільна група, що має відповідну кількість соціальної сили або надіється її здобути. Переглянемо соціальну структуру населення України і побачимо того будівничого.

Клас капіталістів на Україні по національному складу в подавляючій більшості не український: Москалі, Поляки, Жиди й інші менші групи, до яких треба причислити і капіталістів українського походження, що причисляють себе вже не до української, а до московської чи польської національності. Цей клас представляє капітал Московщини, Польщі, Бельгії, Франції, жидівства і т. д. В своїй масі і по характеру його відношення до України і роботі він — колоніальний. Він працює на Україні не самостійно, а прив'язаний до господарських центрів, що стоять по-за Україною. В цьому його колоніальна сутність. Культурно-національний тип цього класу не представляє чогось українського індивідуально, а є загальним типом московської чи польської метрополії, отже культурно він прив'язаний знов-таки до центрів, що стоять по-за Україною.

Хіба він заінтересований в збудуванні самостійної держави української? Колоніальний капітал ніколи і ніде не був заінтересований в перетворенні своїх колоній в самостійні господарські одиниці, це-б-то і в політичні одиниці. Він мусить визискувати країну, а ліпшою умовою для цього є подавлення місцевого населення. Він ніколи і ніде в колоніях не мав ідеї місцевого суспільного будівництва. Ще недавно ми чули заяву англійського міністра закордонних справ Керзона, що Англія ні за що в світі не згодиться на самостійність Єгипту. Чому? А тому, що Англія панує в Єгипті, як в колонії: вона заборонила будувати там фабрики і заводи, пересилаючи сирові продукти (бавовну) на обробку в метрополію. В Єгипті заборонено єгиптянам займатись промислом і торгівлею. Англійський капітал подавлює всяку можливість розвитку для єгиптян і вже добився певних наслідків: загальний процент грамотности населення не перевищує 7%, коли ще 30 років тому назад він був значно вищий. Те саме робила і робить Англія в Ірландії, Індії й інших колоніях. Те саме робить колоніальний капітал Росії на Україні, Кавказі, Білорусі і т. д. Хіба не відомо, що обробка металів зорганізована в Петербурзі, Москві, тоді як сировина (руди) і уголь дістається з України?

Хіба не відомо, що капітал на Україні стоїть навіть проти імені краю, проти назви народу, проти його мови, школи, культури і т. д.? Хіба не плескала вся Росія в долоні, коли російський міністр Сазонов в січні 1915. року заявив в Державній Думі, що Україну вдумали Німці, зробили її пруськими марками? Де-хто говорить, що тут не капітал орудує в знищенні українства, а культура, національна близькість Українців до Москалів та ще до того географічне сусідство та брак природних границь. А що орудує в справі знищення Єгипту, Конго, Індії, Ірландії і т. д.? Там же ніякого споріднення нема між англій-

ськими льордами і єгиптянськими Фелахами та Ефіонами, Індусами, Неграми то-що. Та й що таке споріднення? Відомо, що Англія забороняла будувати фабрики і в колишній своїй колонії — Амер. Сполуч. Штатах, котрі врешті повстали проти цього і здобули самостійність, це-б-то проти Англіїців повстали переважно Англіїці!

Що ж до природніх границь, то хіба є де краєві природні границі, як між Англією і Єгиптом, Африкою, Індією: не річка якась, а цілі океани? Ніяких інших причин нема для знищення народів у колоніях, лише економічні. Функція капіталу — надвартість, і лише вона є двигачем капіталу і руйницькою силою для трудящих класів у метрополії і для всіх класів у колонії.

Московський, жидівський і польський капітал має в своїх руках на Україні землю, промисловість, торгівлю, і цим пояснюється доля України. Денаціоналізація, дегенерація, неграмотність, загальна некультурність — це є функції колоніального капіталу на Україні, і безнадійною людиною був би той, хто думав би, що капіталісти „заінтересовані“ у відбудуванні української державности: вони заінтересовані в протилежному і тому з такою лютістю поборюють український рух і будуть поборювати.

Колоніальний капітал на Україні — це спадщина нашої історії, але ця спадщина є залізною передумовою, об'єктивною силою, що негує навіть само поняття української державности. Буржуазія і буржуазна інтелігенція, безумовно, заінтересовані в знищенні української державности, і вони це довели на практиці жорстокою, кривавою боротьбою.

Другий клас на Україні, котрий міг би бути носителем своєї державности — індустріальний пролетаріат. У всіх самостійних і „культурних“ країнах пролетаріат йде під гаслом нової, соціалістичної державности. Але на Україні через історичні причини сталось те, що не дає змоги покладатись на пролетаріат в цей час: пролетаріат у нас малий числом (6—8% всього населення), і він не має такої фізичної маси та рушійно-динамічної енергії, щоб зрушити інерцію історії, щоб двигнути всю соціальну масу по своїй волі. Але, опріч малого числа, він ще по більшості неукраїнський або зденаціоналізований і культурно-психологічно вважає себе не українським, а переважно московським чи польським, чи примикає ідеологічно до московського. Пролетаріат класово свідомий не має потреби себе національно самоозначати, бо він вже культурно самоозначився, як не український. Він тримається в більшості єдиного фронту, пролетарського (ідеологічно) і національно-культурного (психологічно) російського фронту. Менша частина його українська, але вона не має сили зрушити інерції всього пролетарського класу на Україні по своїй волі.

Що саме такий характер має пролетаріат на Україні — це блискучо виявилось в революції.

Третій суспільний клас на Україні — селянство, що має кольосальну фізичну перевагу над іншими (75% всього населення). Рушійно-динамічна енергія, культурність цього класу стоїть в протилежній пропорції до його фізичної маси, а тому його соціальна сила є значно

менша, ніж би вона могла бути, хоч помимо того вона все-таки найбільша і грає видатну роль, в революції — першу. Селянство — це єдиний клас, що має українську національну фізіономію і окрему національну культуру, це-б-то ту історичну спадщину, яку ми загалом називаємо побутом, звичаями, поняттями, національністю, але він в своїй масі не має тієї вищої свідомости своїх культурних і матеріальних інтересів, яка вважається за движучу силу і прикмету модерних класів: свідоме ставлення своєї класової культурної і господарської мети і усвідомлення своєї історичної ролі. Буржуазія знає свою мету, пролетаріят — знає, а селянство — не знає або знає дуже мало. Чому це так — багато причин і передовсім велика праця колоніального капіталу, що для здобування надвартости організує селянську несвідомість, затемнює всякий прояв свідомости.

Є ще одна суспільна група — інтелігенція, котра відіграє де-яку соціальну роль, але при огляді її на Україні ми бачимо, що переважна маса інтелігенції стоїть на службі у капітала, живе його ідеями, емоціями, стремліннями. Культурно-психологічно ця група не може бути взагалі базою державного будівництва, позаяк вона грає тільки службову роль в господарській і культурній праці, вона не продукує нічого самостійно і не володіє нічим поважним самостійно.

Менша частина інтелігенції є українська, свідомо, це-б-то усвідомлює мету і історичну роль класів, має в собі ідею місцевого, українського суспільного будівництва. Ця група є піонером-борцем за українську державність, котру, на свій жаль, не може будувати своїми румами, а лише ідеологічно уґрунтовує, усвідомлює і закликає реальні класи під цей свій прапор.

Отже, загалом оцінюючи складові частини населення України, ми маємо право зробити такі висновки: капіталістична буржуазія є представництвом колоніального капіталу і його політики, що в корні негує ідею місцевого суспільства, громадського будівництва і творчости. Навпаки, через свої інтереси визискувача вона має прямиий інтерес знищувати цю ідею місцевого суспільства, коли вона з'являється в інших класів і груп населення. Позаяк ідея місцевого суспільства вимагає утворення господарських і культурних центрів в даній місцевості, то вона стоїть в гострій суперечности з усякою колоніальною політикою. Консеквенція з цього одна — боротьба. І то боротьба не двох капіталів — місцевого з колоніальним, як то буває в більш культурно і економічно розвинених країнах, а боротьба колоніального капіталу впрот проти трудових класів. Промисловий пролетаріят на Україні, переважно в містах, чужонаціональний (Москалі, Жиди, Поляки то-що) і зденаціоналізований (українського коріння), котрий культурно-психологічно не належить до місцевого українського, а тому не має безпосереднього імпульсу для боротьби за українську державність, а ідеологічно він, яко частина всесвітнього пролетаріату, прилучається в першу чергу до свого культурно-національного типу російського, стоїть за єдиним фронтом, бо також не має в собі ідеї місцевого суспільства. Він в данім випадкові об'єктивно грає ту ж саму роль,

що й буржуазія — роллю негатора ідеї української державности. Революція показала це добре, і ми не маємо потреби шукати фактів і ближчих аналогій.

Українська свідома частина пролетаріату не така вже сильна, щоб надати всьому пролетаріатові один напрям. Тут ми бачили розходження пролетаріату по двох дорогах і сумний об'яв взаємної нейтралізації сил в ідеологічній боротьбі підчас революції. Український пролетаріат має ідею місцевого суспільства і в цьому пункті примикає до українського трудового селянства, під впливом котрого взагалі помічається великий зріст національної свідомости в усій масі промислового пролетаріату.

Носителем і представником ідеї місцевого суспільства є і стає все більше українське трудове селянство і сільсько-господарський пролетаріат. Ясно, чому так! Селянство і сільський пролетаріат — це єдиний носитель української національности. Це та етнографічна маса, що має в собі елементи національности і окремої культури. Культурно він належить сам собі, а не якомусь іншому культурно-національному типові.

Він не тягне до московської культури (як московський, жидівський і зденационалізований пролетаріат) чи до польської, як польський і зденационалізований на польське пролетаріат, він вистарчає сам собі і творить окремий культурний тип, не високий по степені свого розвитку, але окремий. По своїй масі він творить більшість населення і є головним об'єктом колоніального визиску, як матеріального, так і культурного.

Наше селянство є носителем ідеї місцевого суспільства і тому основною движучою силою для збудування української, своєї держави.

Отже, разом беручи, будувати українську державу можуть — бо прямо в ній зацікавлені — трудове селянство, сільсько-господарський пролетаріат, частина промислового пролетаріату і частина трудової інтелігенції, це-б-то більшість населення, але іменно трудового населення, що в першу чергу бореться за соціальну революцію, за знищення капіталізму.

Головна маса цієї трудової армії — селянство.

Ця вся трудова маса поділяється ідеологічно на дві групи, що творять два різних світогляди. Соціалісти-марксисти заявляють, що основою нової трудової державности є пролетаріат. Він движуча боева і ідеологічна сила соціалізму, соціалісти-революціонери цього не одкидають, але настоюють, що в цьому також зацікавлене об'єктивно і трудове селянство і трудова інтелігенція, хоч суб'єктивно ці всі групи часто не стоять на висоті ясної усвідомлености своїх інтересів і йдуть розбіжно, не групами, а в суміш. Загалом, вони є одним трудовим класом, котрий має вибороти собі свободу разом, спільною боротьбою проти єдиного ворога — капіталу.

Марксисти, як то ми вже раніше бачили, консеквентно ведуть свою лінію проти селянства, називають його „дрібною буржуазією“ і вважають за негативну сторону соціалістичної революції. Через це вони не можуть рішити проблеми української державности, маючи в своєму роз-

порядженні мізерну соціальну силу українського пролетаріату. Об'єктивно вони мусять зректися на цей час задачі — творити українську державність, або ... зректися свого помилкового розуміння трудового класу і стати на точку погляду соціалістів-революціонерів. Остачуючись ідеологічно на позиціях плеханівського марксизму, вони в практичній політиці трублять про свій намір творити українську державу і дотворились до страшних суперечностей і зради соціалізму.

Соціалісти-революціонери, не сходячи зі своєї ідеологічної позиції, мають перед собою велику об'єктивну силу, велику реальну передумову для творення української державности — трудовий клас і головну його масу — трудове селянство, що разом дає більшість населення України.

Спираючись на цю об'єктивну силу, незалежно од степені її культурної і класової свідомости, ми можемо і маємо право рахувати, що принцип української державности може бути лозунгом нашої реальної роботи і революції.

Це справа ясна, що визволення українських трудових мас припускає їх власну волю розпоряджатися своєю долею, і тому ми йдемо до творення української держави.

Об'єктивно, по господарських умовах, це мусить бути аграрно-соціалістична держава, і як таку ми її приймаємо, бо инакшою вона бути не може. І хай марксисты твердять що хочуть, але коли наш аграрний соціалізм є „дрібно-буржуазний“ соціалізм, то й це приймаємо, бо для нас важно, аби це був соціалізм, а який? Соціалізм є соціалізмом, і вартість його полягає в його понятті, а не в оцінках різних людей з людськими слабостями. Рікні сурогати соціалізму, які виробляє буржуазія разом зі своїми послугачами тут не можуть мати місця, бо передумовою соціалізму є диктатура трудових мас, соціалізація знаряддів продукції та вивласнення землі.

Стоячи на цьому ґрунті, трудові маси України творитимуть такий соціалізм, який відповідатиме їх інтересам і поняттям.

І коли ідеології індустріально-пролетарського соціалізму будуть іронічно поглядати на цю працю, на творення аграрно-соціалістичного суспільства, навіть будуть боротись всіма засобами проти його, то з того врешті нічого путнього для їх не вийде: вони не мають в об'єктивних обставинах українського життя передумов для свого успіху.

Українські трудові маси йдуть до творення своєї аграрно-соціалістичної державности, і вони досягнуть своєї мети, бо вони є чинником історії, найдужчим на Україні.

Спроби і затії йти проти цього засуджені на провал, як це ми бачили і про що ми зараз скажемо.

* * *

Вже один погляд на сусідні держави — московську, польську й інші — показує, що там суспільні зміни відбуваються не так часто. Був у Росії буржуазний устрій — довго держався. Нові сили знищили його, і нові відносини тримаються. В Росії тримаються більшовики без зміни

ось вже третій рік, і всім ясно, що це сила, яку не можна так скоро змести, особливо як вона змодифікує свою політику з бігом подій. Тримається Польща, бо буржуазія і інтелігенція в ній польські, мають певну силу і дають на трудові маси.

Не то на Україні. Буржуазія тут не хоче творити держави, це їй, безумовно, не вигідно, колоніальний капітал не хоче одриватися від свого організаційного центру, просто центр не дозволяє цього, буржуазія не має ідеї місцевого суспільства на Україні, бо це колонія, і тому вона, буржуазія, є деструктивно-руйнуючою силою супроти державних змагань українських трудових мас.

Трудові маси ще не мають такої дужої дисципліни своїх бажань, бажання ці ріжноманітні, різні місцеві і ідеологічні інтереси, невідомість те-що перехреснюються і розбивають єдність революційного удару. Тому трудові маси не змогли за одним замахом рішити своєї задачі.

Всякі спроби буржуазної інтелігенції втягти маси в роботу для збудування буржуазної державности також не вдалися.

Брак національної свідомости в масах, що ослаблює силу загального змагання до національної державности, надолужується вірністю соціального інстинкту, який охороняв і охороняє маси од буржуазно-національних суттєстей.

Але національної свідомости все-таки є остільки, щоб не піти за анти-національними (проти-українськими) лозунгами московського большевизму. Большевизм, як не українське з'явище, на Україні не міг знайти опори в масах і тому вже кілька разів провалювався, але також провалювались всі спроби установаження буржуазного устрою.

Оцей характер української революції вказує, що в ній виявляється і впливає якась сила, якої не має а ні буржуазія а ні російський большевизм — це, власне, українська національна стихія. Це вона укладає всі формули розуміння моменту: коли буржуазія твердить, що української нації нема, що це вигадка Німців чи Поляків чи Негрів, то всупереч цьому аргументує кулаком український селянин і робітник і доводить, що Україна — не Росія, прогання буржуазію і оповіщає самостійну українську республіку, стоїть за повне знищення буржуазії. Здавалось, що все так вигідно для большевизму, але приходять російські комуністи і починають вести свою політику — все стає проти них. Вони лютують, тероризують, шукають скрізь „мелкої буржуазії“, кулаків, куркулів, але самі робітники і найбідніші селяне женуть їх. Тут також виявляється українська національна стихія, що шукає форм свого виявлення. Це йде ліквідація історичної спадщини, національної несвідомости, браку національної культури, як форми тієї свідомости. Це українські маси шукають і потроху знаходять натуральну форму початкової організації — національність, вони разом роблять дві революції — національну і соціальну, витрачають на це подвійно більше енергії і тому здаються слабими в обох напрямках, але не настільки, щоб піддатись протилежним впливам.

Революційна енергія в своїй сумі в українській масі не менша, ніж в російській, але вона з'юрема ослаблена в кожному напрямі —

національному і соціальному. І, власне, через це три роки революції дали на Україні по черзі шість змін — то большевицьких то буржуазних, йде хитання сил, боротьба майже рівних впливів, але потроху в цій боротьбі росте національна свідомість мас, частина енергії з національного фронту перекидається на соціальний, і революція не то що не тратить на розгоні, а росте, крішше. Цей процес ще буде тягтись довго, консолідація національних революційних елементів міцнітиме, і настане час української соціальної, разом і соціалістичної революції, національного большевизму, котрий скупчить в собі всі сили революції і кине їх проти одного ворога — колоніального і самородного капіталу.

Тоді українська соціалістична революція, самостійна сама в собі, утворить самостійну соціалістичну Українську Республіку на такій твердій основі, що вже її не зможуть так легко хитати різні сили, як до тепер. Тоді не буде розпорошености, атомізація трудових мас скінчиться, тоді і ідея місцевої української суспільности найде своє втілення!

І що, власне, до цього йде — показує досвід всіх революційних змін на Україні.

Піонером української державности виступила українська національно свідомо буржуазна інтелігенція, що могла знаходити піддержку трудових мас, переважно селянства.

Капітал виступав завжди проти цього. Навіть в тимчасовий союз з нашою інтелігенцією він не пішов, а навпаки: оповістив її війну. Інтелігенція знала, що московсько-жидівсько-польський капітал стоїть проти її наміру, тому пішла просити допомоги в його противника — німецького капіталу. Тимчасово ця комбінація вдалась, але під крилами німецького капіталу зібрав свої сили місцевий колоніальний капітал і... потягся на боротьбу з українською державністю, зараз же одкинув її. Завдяки воєнним подіям — розгромів німецького капіталу на Заході — ослабла сила колоніального капіталу, і українські трудові маси прекинули всю капіталістичну будівлю.

Тоді буржуазна інтелігенція пішла за допомогою до антантського капіталу, але він, яко союзник проти українського колоніального капіталу, став на бік цього, а українську буржуазну інтелігенцію, як нікому, з погляду її реальної сили, відсунув в кут, бо він і без її допомоги може досягти своєї мети — панування. Буржуазна інтелігенція програла в спілці, як з німецьким, так і з антантським капіталом.

Нарешті, вона рішила ввійти в спілку з польським капіталом ціною нечуваних уступок на користь Польщі, але ця комбінація, розуміється, не вдається, як не вдалась спроба спілки з російським капіталом (з Денікіном).

Характерно, що українська буржуазна інтелігенція в своїй політиці союзництва з капіталом мала дві позиції. Спочатку, коли діло йшло про поєднання з німецьким і антантським капіталом, вона виступала цілою своєю (невеличкою) масою, але коли надії в цім напрямі не оправдалися, то вона пішла на порозуміння з колоніальним капіталом, поділившись на дві групи: наддністрянці-Українці пішли до російсь-

кого капіталу, а наддніпрянці-Українці на спілку з польським. По закону контрастів, по степені незнайомства! Кожна група вибирала собі того союзника, природу і цілі котрого знає менше, від кого безпосередньо терпить мало або цілком не терпить.

Спроба галичан скінчилась для їх сумно, спроба наддніпрянців скінчиться також сумно. Результатом цих спроб є лише розкол, взаїмна дезорганізація української буржуазної інтелігенції, ще більше безсилля її.

Отже, всі спроби розрішити проблему української державности силами буржуазної інтелігенції при допомозі міжнародного і колоніального капіталу не вдалися рішуче. Банкротство капіталу пішло по всій лінії. Буржуазної держави української нема і — віримо — не буде, бо цьому суперечить здоровий уклад об'єктивних сил: наша інтелігенція за-с-ла-ба, щоб творити свою державу, капітал взагалі не хоче її творити, а трудові маси з цього користають і твердо йдуть до утворення своєї держави.

Характерною рисою нашої буржуазної політики є одна: мовляв, міжнародна сила мусить бути чинником творення української держави, через те інтелігенція шильно зорить за міжнародньо-капіталістичною політикою, ворожить що-хвилі над кон'юктурою і шукає такого знаку світил, коли справді можна когось з міжнародніх розбійників зацікавити в творенні української державности.

Ще довго вона ворожитиме над цією невдячною таємницею. Вона для неї незрозуміла — і в цьому осуд всієї політики української інтелігенції.

Друга частина нашої інтелігенції — революційна, виходить в своїй політиці з принципів міжнародньої революційної кон'юкттури і практично вирішує це питання порозумінням з марксистами-комуністами, з російською революцією.

Такий принцип політики не то-що не чужий соціялістам взагалі, а навпаки — він є одним з позитивних принципів соціялізму. Пролетаріят для успішної боротьби своєї з капіталом повинен шукати допоміжної міжнародньої пролетаріату тим більше, що в цьому шуканні розуміється не тільки принцип тактики, розумної боротьби, а й позитивна мета соціялізму, котрий змагається об'єднати людство в одну світову соціялістичну спілку. Взаїмодопоміж в капіталістичній політиці є принципом тільки тактики, а не мети, тоді як в соціялістичній — він є тим і другим. Через те зрозумілим і натуральним є стремління соціялістично-революційної інтелігенції до розв'язання місцевих проблем шляхом міжнародньо-революційної пролетарської взаїмодопоміж. Тим більш, що це — *conditio sine qua non* успіху соціялістичної революції взагалі.

В українсько-російських революційних стосунках нема цієї простоти, ясности принципу, бо, по мимо щирих намірів окремих людей, з двох боків є багато таких пережитків, що клином вриваються в принцип і нівечать його до непізнання. Так сталося і стається в українсько-російських стосунках.

Цілком справедливо називається поміч трудовій Україні з боку революційної Росії не поміччю, а інвазією, а форму цієї інвазії — окупацією, це-б-то завоюванням.

Росіяне-революціонери, яко люде, уявляють не якийсь хімічно-чистий лабораторний тип комуністів, а живих реальних людей з усіма їх добрими і злими сторонами взагалі і якостями Росіян зокрема. Помимо того, що вони хочуть обернути увесь світ в комуністичну республіку, але разом з тим першим ступнем її вони мислять Росію в старих межах, з поправкою на Фінляндію, Польщу, Естонію, Латвію, Литву і, може, Кавказ, але вони рішуче хочуть бачити Росію в складі Московщини, України, Білорусі і Сибіру. Тут в кожному комуністові говорить Росіянин-централіст, що бачить слабкість національної свідомости в цих краях і накидає їй шаблон всеросійського думання, життя, поведінки. Блискучо вони доказали це трьома своїми інвазіями на Україну, де вели справжній терор не тільки проти буржуазії (далеко ні!), а проти української національності і то в особах українських комуністів, навіть цілих партій українсько-комуністичних.

Я не буду спинятися на фактах — кожний має їх перед очима, багато їх вже зібрано, між иншим, у „Відродженні нації“, т. III т. В. Винниченка, але це ні крихти не ослаблює погляду, що з пролетарською солідарністю зовсім зле, коли на місце волі трудового люду береться, як вищий принцип, кулемет і розстріл. Терор московських комуністів на Україні спричинився вже до трикратного вигнання їх з України і то не проти волі народу, а з його енергійної ініціативи.

Московські комуністи ігнорують українську національність, що є живою сутністю трудового люду. Воюючи з національністю, вони воюють з трудовим людом в першу чергу і накликають на себе тим справедливий гнів народу.

Пролетарська солідарність виявляється зовсім не тим, щоб прийти в якийсь край з кулеметами і штиками, поставити свої привезені з старої метрополії „ревкоми“, позбавити місцевий трудовий люд елементарного публичного права і кричати, що це — пролетарське брацтво.

Ніхто цьому не повірить, в першу чергу — трудовий люд.

Скільки не доводить, що московські комісари є разом з тим і українські — цьому ніхто не повірить, тим більше, що цих комісарів не посилають в Естонію, Латвію, не посилали торік в Угорщину, а посилають на Україну. Справа зводиться, розуміється, не до самих комісарів, а тут говориться про напрям всієї політики, про всю систему комуністично-московського насильства, проти котрого повстає не тільки „дрібна буржуазія“, а сам пролетаріят і найбідніше селянство.

Ми пролетарську поміч сусідів, що не вихворалися ще з колоніального патосу, зрозуміли б як технічну допомогу, а не законотатне верховодство. Російська „красная армія“ може допомогати українській червоній армії, але не може її замінювати. Московські комуністи назвали домагання українських комуністів створити окрему червону армію контр-революційним і рішучо повели до того, щоб української червоної армії не було, щоб центральних економічних і фінансових установ Україна не мала, щоб центрального комітету українська комуністична партія не мала, а щоб все це було областним, це-б-то Україна є область, спілка кількох губерній російської республіки.

До цього звелась пролетарська „поміч“!

Цього не міг прийняти і ніколи не прийме український трудовий люд, котрий є окремою індивідуальністю, живе в окремих природно-географічних, а тому й господарських умовах, має специфічну соціальну структуру і наслідки окремої історії. Він мусить бути індивідуальністю навіть в комуністичній республіці, бо комунізм зовсім не думає вносити якогось московського домострою в комуністичну світову родину. Як ви бачите, спроби української інтелігенції не вдалися на буржуазному фронті, не вдадуться і на комуністичному, оскільки ця праця є неорганічною і носить характер міжнароднього насильства.

Український народ йде на шлях органічного розвитку і національної (це-б-то органічної) творчості.

Така є діалектика української революції, з якої мусять повчитися всі, щоб не боротися з вітриками і увільнитися від утопізму.

Партії революційного соціалізму на Україні мусять вести лише реалістичну політику, котра, ведучи до певної мети, рахується з природно-економічними умовами та історично-культурними передумовами, котрі грають ролю об'єктивних обставин, для даного часу — законів соціальної динаміки і статики. Хто ігнорує ці об'єктивні умови, той рішучо мусить стати на шлях утопізму і звернути собі в'язи на небезпечному шляху революції.

* * *

Ми ставимо собі задачею утворення соціалістичної Української Республіки і мусимо розуміти її так. Перш над усе держава мислиться, як певний організований соціально-економічний і політичний зміст. Держава є організація чогось. Держава є організованим змістом. Основними елементами держави є народ, територія і верховна влада, це-б-то незалежне законодавство. Соціалістична держава має також ці елементи, але основна ріжниця соціалістичної держави від буржуазної — її соціально-економічний і культурний зміст. Клясів не буде, продукція і обмін соціалізовані, приватної власності на землю і знаряддя продукції нема, вся діяльність суспільної і публічно-правової організації направлена на збільшення продукційності праці і культурних добр, а також по можливості справедливий (рівний) розподіл їх по-між всіма і всемірне підняття культурного добробуту трудових мас.

Державу можна характеризувати по її соціальному, економічному і культурному змісту. Коли держава організована на основах, вказаних вище, то це й буде соціалістична безкласова (трудова) держава, а коли цього змісту не буде, будуть класи, то це буде сучасна капіталістична держава.

Коли державу не можна уявити без її соціально-економічного змісту, то, всупереч цьому, теперішня українська буржуазна інтелігенція хоче запаморочити народ одним „аргументом“, що треба, мовляв, спочатку організувати свою державу, а потім вже робити реформи, або фігурально: треба здобути попереду хату, а потім вже її чепурити, як то часто люблять говорити буржуазні патріоти.

Цей погляд остільки поширений, що ви зразу можете пізнати, з ким маєте діло, коли почуєте цю фразу — вся буржуазія і її прихвостні з інтелігенції одноголосно її повторяють.

В цім погляді полягає найбільший обман, яким буржуазія дуже зручно оперує і дурить трудові маси.

Варт поглянути на його зблизка.

Справді, здається зразу натуральним: спочатку здобути хату, а потім її чепурити. Але в тім то й річ, що чепуріння вже ні крихти не може змінити хати: в ній вже зафіксовано певне число кімнат, дверей, вікон, обем, розмір, розміщення і т. п. Оздоба зовсім не є прикметою хати: оздоблена чи неоздоблена хата все одно лишається хатою певного розміру і властивостей. Між хатою і державою є та аналогія, що щоб зробити хату, треба попереду виробити план, обрахунки, установити задачу, якій має служити хата. Те саме треба зробити і перед тим, як приступити до будування держави, а власне:

а) для кого держава? определяйте народ і територію.

б) хто буде господарем в державі? определяйте клас або знищуйте класи.

в) як організується верховна влада? чи хтось один заправляє, чи якийсь клас, чи всі класи разом, чи безкласове суспільство?

г) як організується народне господарство? чи приватними власниками на знаряддя продукції чи їх не буде?

д) яке буде розпорядження землею? приватна власність чи суспільна?

е) в чиїх руках буде обмін? в руках посередників чи суспільства і т. д. і т. д.

Отак і встановлюється мета організації, її план, взаїмовідносини частин, становище трудових мас. Коли ви зробите цю роботу, то й видно буде, яка буде держава. Не можна будувати держави, не знаючи, яка вона має бути. Коли ви кажете майстрам: „будуйте хату“, то ви ще нічого не кажете, бо вони вас зараз питають: яку хату? І аж після того, як ви скажете про розміри, план, матеріяли, ціни і вкажете місце, тоді тільки майстри зможуть приступити до праці.

Наша буржуазна інтелігенція не хоче ясно говорити про свої наміри і гістерично кричить: попереду треба збудувати свою державу, а потім вже соціальні реформи! Цією нісенітницею вона затуркує темні голови і крутить народом так, що він, сам того не помічаючи, будує собі не свою державу, а тюрму. Повинно ж бути ясно: хто каже збудувати державу, той не повинен говорити про реформи. Раз державу збудовано, то вже й заложено в неї зміст, який треба не реформувати, а завалити, коли він буржуазний.

Будувати державу — це значить вже й „робити реформи“ чи, власне, руйнувати старий буржуазний її зміст. Будувати державу — значить: установити форму влади — хто має правити державою, одібрати нетрудову землю і передати її трудовому люду, конфіскувати наряддя продукції і фінансовий капітал, організувавши їх для суспіль-

ного господарства, організувати революційну армію і нищити нею ворогів, організувати народну просвіту і культуру, сільське і промислове господарство, закладати продукційні спілки і сприяти збільшенню продукційності праці, взяти в руки суспільства весь обмін продуктами і вигнати торговців, спекулянтів, скасувати біржі, вести з буржуазією непримириму війну, — словом, організацією, зброєю і всіма засобами укріплити новий лад і т. д. — ось що значить будувати державу!

Буржуазія думає навпаки: монополізувати землю і знаряддя в своїх руках, організуватись, назначати по-своєму ціни, примушувати всіх на себе працювати, давити трудові організації, не допускати страйків, поставити своїх людей у правительство, видавати закони на свій смак і користь, вести чужими руками війни за свої баринші, за ринки, колонії, за поневолення інших народів, грабувати їх — це буржуазія називає також будувати державу. В цьому сенсі державу розуміє і наша буржуазна інтелігенція і всякі соціалісти-асимілятори.

Отже, дійсний зміст ходячої тепер фрази про державу такий: попереду треба збудувати буржуазну державну, а тоді ви вже попросите добиватися реформ!

Буржуазія витворила якийсь абстракт-державу, поставила її на словах „вище всіх клясів“, станів, інтересів і патакає, що держава не хоче того, не може того, не повинна того, як якась надлюдська, надприродна істота, окультна сила, ніби втілення ідеї бога, справедливого, безстороннього, строгого. От про таку державу вона й говорить, запевняючи в її великій сутності, хоч кожна свідома людина добре знає, що такої держави нема, що це — фікція, зручне шахрайство шукаря, що кладе в бриль ключця, а витягає відтіль яєшню. Сліпці слухають, роздзявивши рота, про таку „державу“ і платять за наївність своєю неволею.

Ми уявляємо державу, як суверенний трудовий союз однієї національності або кількох національностей на певній території. Моментом, опреділяющим межі держави, є не господарський тип, а національний.

Кожна національність має право організувати свою державність, це-б-то суверенний трудовий союз, котрий регулює свої внутрішні відносини своїм незалежним законодавством. Відносини до інших суверенних союзів регулюються добровільним договором, а не законом. Кілька суверенних трудових союзів можуть заключати спілку, оформлену також договором — така спілка зветься соціалістичною федерацією. Вона одріжняється від союзу тим, що є безперервною доти, доки союзи стоять на соціалістичній основі.

По договору де-які справи можуть вестися спільними органами — військовими, господарськими, мировими, культурними.

Такі взаємні відносини не позбавляють члена союзу самостійності, але виключають еваолою.

Поняття самостійності і федерації в системі соціалістичного права ще не вияснені, але що вони інакші, ніж в буржуазному праві — це безсумнівно. Де-які соціалісти вказують, що система радянської влади є вже федерація багатьох ступнів. Одначе ми уявляємо федерацію, як добровільно-договорний союз, система ж рад має над собою законодавні органи. Федерацію можна мислити тільки по лініях

однорангових рад: федерація повітових рад, федерація окружних губерніяльних рад, які об'єднуються центральною радою, що має всю повноту влади над усіма нижчими рядами рад. Прикмета цієї федерації та, що з неї не можна ніколи добровільно вийти, це-б-то губиться сама природа федерації — добровільна двохбічна згода. Ледве чи таку систему можна назвати федерацією.

Федерація припускає рівноправність договірних сторін, це-б-то суверенність їх. Федерацію можуть заключити тільки держави, а не повіти чи губернії.

Соціалістична федерація — діло будучини. Трудові маси бувших „недержавних націй“ мусять в атмосфері повної свободи і органічності розвинути свої сили, культуру, наздогнати згублене і, вирівнявшись з більш культурними сусідами, можуть заключати федерацію, це-б-то уступити частину прав і праці на користь всього союзу. Уступка ж тягне за собою певні жертви. Умовою федерації є певна рівність не тільки в правах, а і в силах, жертвах, розвитку, яка є гарантією, що одна сторона не буде подавляти другу. Федерація соціалістичних держав, в якій не буде визиску, є разом з тим самостійністю, бо що таке несамостійність? Поняття несамостійності виникає лише там, де є визиск, а де його нема, там всі самостійні, хоч би була найтісніша політична єдність. Соціалізм, як такий, є знищенням визиску і тим самим відновленням самостійності кожної особи і кожної групи осіб. Об'єднання всіх соціалістичних держав в один соціалістичний союз умовно називається федерацією, хоч це буде союз самостійних держав, а держава — союз самостійних осіб. Ми не можемо определити природи соціалістичного об'єднання в термінах сучасного буржуазного права. Ми послуговуємось ним тільки для означення перехідного революційного моменту, коли союз ще ледве починає наклеюватися. Але остаточна фаза соціалістичної організації, коли радикально зміниться психологія, звички, поняття, коли зникне буржуазний спосіб думання, тоді появляться цілком нові терміни соціалістичного права, яких ми вгадати поки-що не можемо.

Йдучи до соціалізму, ми орудуємо зрозумілими нам термінами буржуазного права, але наповняємо їх соціалістичним змістом. Багатство цього змісту буде збільшуватись, і рівнобіжно з ним ростиме соціалістичність нашого думання, соціалістичність духа, коли так вільно висловитись.

*

*

*

Резюмувати проблему української державности можна так. Ми творимо самостійну українську соціалістичну республіку, де воля трудового люду виявляється суверенно, без гніту і впливу з боку.

Очевидно, соціалістична Україна ізольовано не може стояти і буде вступати в постійні союзи, воєнного, господарського і культурного характеру, з иншими соціалістичними республіками, на основі договору. Такий союз матиме властивості, які не вкладаються в рамки буржуазних понять самостійности чи федерації. Найтісніше злиття соціалістичних республік між собою припускає відсутність визиску, це-б-то самостій-

ність в повному людському сенсі цього слова. Коли мене ніхто не визискує — я самостійний цілком.

Проблему української державности можуть рішити лише трудові маси — селянство і пролетаріят. Українська держава не може бути утворена буржуазією чи взагалі з задержанням капіталістичних відносин, це-б-то залізною передумовою української державности є повне знищення капіталізму. Це можливо лише шляхом соціалістичної революції і диктатури українських трудових мас.

Постулат української державности, висунутий трудовими масами, є і буде їх боевим лозунгом аж до сповнення. Через те цей постулат є чисто революційним і соціалістичним, боротьба проти його — шкода соціалізму. Свідомі соціалісти повинні організувати маси під прапором суверенної української державности, яка не виключає міжнародньої солідарности трудових мас. Боротьба за соціалістичну Українську Республіку є боротьбою за соціалістичний Інтернаціонал.

Х. Сучасний момент і задачі революції на Україні.

І. Характер революційного процесу.

Розвиток історії, як його розумів Маркс, ми знаємо. Об'єктивний, незалежний від волі людини розвиток продукційних сил і спосіб продукції доходить до такого стану, коли юридичні форми суспільних відносин стають кайданами для його, через що неминує вибух революції, змитає перепопи, витворює нові форми для виразу продукційних відносин; революція втихає, і життя вступає в береги нормально-спокійного току. Для нашого періоду історії прогноз: суперечність, яка заложена в істоті капіталізму, — форма приватної власности на знаряддя продукції — веде нас до революції. Коли прикласти формулу марксизму до всієї соціальної історії людей, то треба признати, що вона означає розвиток історії епохами: революції переривають хід життя, перестроюють соціальні ряди. Еволюція переривається революціями. Таким чином, ми маємо право зробити висновок, що революції переривають закономірність, причинний зв'язок еволюційного ходу і означають собою повороти історії. Таке розуміння історії є власне одкиненням закону еволюції і признанням перескоків. Істотно теорія перескоків глибоко суперечить законові еволюції, заложеному в незалежний від людини розвиток продукційних сил. Для періоду тихої еволюції марксизм установлює залізний закон, але цей закон підготовлює революцію! Коли б той залізний закон розвитку продукційних сил прийняти справді за об'єктивний закон, то логічно треба одкинути революцію. Еволюція так еволюція! Нема чого ворохобитись і вибивати бульки на воді. І марксист, стоячи на цій позиції підчас еволюції, рішучо повстає проти „провокування революції“, доводить закономірність розвитку, міряють стан продукційних сил, утворили цілу теорію „неназрілості“ сучасного господарства і пролетаріату до революції, до само-

стійного творення історії. Ви бачите скрізь мудрагелів соціаль-демократії, що зацятькують робочі маси, уговкують їх цією теорією „незрілості“, залякують нещастями, які вийдуть з безоглядної боротьби його з буржуазією, визнають залізну історичну необхідність панування буржуазії і тактичного порозуміння з нею підчас революції. Соціаль-демократія проповідує „оглядну“ боротьбу, застерігає і тероризує маси іменем Маркса і Енгельса...

Навіть коли маси якось приходять до влади, значіння і рішачого впливу, коли маси вже справді беруть в руки керму, навіть коли вони вже мають всю владу в своїх руках — і тоді соціаль-демократія зі зброєю в руках виступає проти пролетаріату і, всупереч фактові, кричить: не назріла! революція не назріла!

Наочно ви бачите це в Росії, на Україні, в Німеччині, Австрії, Чехії і т. д. Де революція ще не вибухала, там соціаль-демократія обернулася в пожарну команду буржуазії, що мчить заливати і локалізувати кожний огник соціальної революції.

І все це во ім'я залізного розвитку продукційних сил! Ніхто не вказує прикмет, критеріїв, якими можна определяти „назрілість“ революції, але кожний „справжній“ марксист упевнено твердить про „незрілість“, констатує цей факт сумним похитуванням голови: що, мовляв, подієш! Він, яко соціяліст, розуміється всією душею за революцію, але що ж: не назріла та й годі, хоч сядь та й плач... Бо „Маркс і Енгельс“, а особливо Кавтський, Плеханов, Мартов, Реннер, Отто Бауер, Вандервельде, Адлери, Тома, Мак-Дональд, Шейдеман, Носке, Дашинський, Пільсудський, Керенський, Бурцев, Петлюра, Лівницький, Мазепа, Порш, Мартос, отаман Коновалець, отаман Тарнавський, отаман Ковенко і т. д. і т. д. всі однодушно переконані, що соціальна революція „не назріла“, тим більше, що з цим згодні і Клемансо, Льюїс Джордж, Вільсон, Мілюков, Колчак, Денікін, Врангел, Петрушевич, Сінгалевич, Кость Левицький, Назарук, Піснячевський, Шемет. Навіть Махно зневірився в її!

І страшенно їм подобається теорія залізного розвитку „продукційних сил“, котрі все не хочуть розвиватись аж до того щабля, коли „назріє“ революція.

Інші марксисти, ігноруючи цього бога — продукційні сили — беруть з теорії Маркса не еволюцію, а революцію. Роблять переворот і стикаються очі в очі з правовірними марксистами, які зі зброєю в руках ідуть захищати тезу про „неназрілість“. „Та ж революція і влада пролетаріату — вже факт!“ — кричать революціонери. „Тим гірше для факту“, відповідають книжники та фарисеї марксизму і вимагають, щоб цей нахабний факт забрався геть з арени історії і вглибився краще у вивчення краси догми.

Так буцім то хоче історія, хоч і ясно, що цього хочуть лише панове капіталісти.

Ми бачимо цю ганебну картину скрізь, де міністеріабельні марксисты укоськують пролетаріат, засідаючи разом з буржуазією за зеленими столами.

Одначе ми повинні зазначити, як то видно з признання одного „демократичного“ публіциста в Німеччині, що, програвши мілітарну війну на фронті, буржуазія німецька рішила виграти соціальну війну, і для цього вона зробила розумний крок — визнала „залізний закон“ Маркса в соціально-демократичній інтерпретації і валом повалила в соціально-демократію. Буржуазія зрозуміла свою колишню помилку, трактуючи прихильників фатального автоматизму історії за своїх ворогів. Навпаки!

Нема нічого ліпшого, як наповнити собою соціально-демократичну партію, зайняти в ній місце „мас“, які покійно схиляють голову перед марксистським іконостасом, збиратись на мітинги і голосувати за свою неназрілість, шпійонити за робочими, сугестіювати їх своїм справжнім марксизмом, вказувати на блаженський стан „продукційних сил“, підтримувати опортуністичних ватажків, за всяку ціну бути вірним цим „своїм провідникам“, що напам'ять знають твори Маркса й Енгельса і завжди краще, ніж кулеметами, убиватимуть перекрученими цитатами недолугих фанатиків і голів.

Пане мій, скаже новий „марксист“: хочеш зберегти свої капітали — поступай у марксисту й кричи, що розвиток продукційних сил не досяг того ступня, коли суперечність між ними і правовими формами мусить бути розірвана — і більш а ні слова! Далі вже само піде, як по маслу. Учені книжники вже далі так періщитимуть цитатами голоту, що вона навіки очманіє. Ще краще зробиш, як згодишся пустити в правительство соціально-демократів — вони краще наші інтереси оборонять, ніж ми самі. Хай ми трохи приплатимось тепер, але коли вони осадять голоту, вгамують революцію, введуть розбурхану ворохообню в залізні лещата порядку, ми тоді своє візьмемо. Нам треба вступати лише в дві організації — в соціально-демократичну партію і у військо. Це й те має однакову вартість: в партії ми будемо завзятими прихильниками Маркса (голова дуже вірить в його), а в армії ми будемо ретельно виконувати накази марксових міністрів, і „дело в шляху“! Нам треба взяти науку з російської і української революції: коли приходили на Україну більшовики, то багаті куркулі на селах в першу чергу ставали більшовиками і обов'язково перлися в члени ревкомів! Ви розумієте, чого вони цим досягали: зберегли своє майно од реквизиції, себе особисто од знищення, реквизиували збіжа у голоти, і за опертя її ж і розстрілювали. Чотирьохкратна користь! От що значить розумна тактика! Пане мій, не бійтеся марксизму, там багато святої правди: кожний устрій внутрі себе підготовлює свою гибіль, так каже Маркс про необхідність революції, а я скажу, що і ця теорія носить в собі також свою гибіль! Марксизм, вказуючи на закони автоматизму історії, цим вибив з рук пролетаріату страшну для нас зброю — історичну законність революції...

Ось через що буржуазія записується в соціально-демократи і буде далі записуватись ще більше, сконштувавши сіцлюючі властивості обективізму продукційних сил.

До революції в суспільстві діють незалежні од волі людей продукційні відносини, а що орудує життям в революції? — таке питання

треба поставити марксистам. Очевидно, — повставші народні маси — скажуть вони.

Значить, незалежне од волі людей і далі існує незалежно і крутить людьми? Ні, воно спинає свою діяльність, бо тепер роблять люде.

Очевидно, марксисты признають таку тезу: історію роблять незалежні од людей продукційні сили, а революцію — незалежні од продукційних сил люде. Як же так? Революція — це також історія, частина історії життя і то найліпша частина. Коли люде можуть робити частину історії, то чому вони не можуть робити цілої історії? Для нас ясно, що люде, соціяльна людина робить історію, а тому й програма революції залежить од людей.

Програма революції залежить від степені свідомости трудових мас і стану господарства. Щоб перемогти, людина в боротьбі ставить на карту всі свої сили, пускає їх в хід з максимумом напруження і ставить собі максимальну мету: побороти противника цілком, а не вічно воловодитись.

Соціяль-демократи не хочуть досягти мети, а хочуть власне вічно воловодитись, аж поки „продукційні сили“ придуть на виручку, а коли вони придуть — невідомо. Через те вони заключають коаліцію з буржуазією.

„Мета ніщо — рух все“ сказав безсмертний ідеолог опортуністичного марксизму Бернштайн, і ця формула скочує душу кожного соціяль-демократичного ортодокса.

І вони дійсно не мають мети. Коли ви хочете серйозно трактувати їх мету, то завжди знайдете ближчу, сьогоднішню мету: це — коаліція з буржуазією, це — оберігання капіталізму від штурму мас.

Коли ми прочитаємо тепер передвиборчі плятформи соціяль-демократів в Німеччині, Чехії, Австрії, Польщі (в потрясених краях!), то не зустрінемо ясної фрази: „наша ближча мета — диктатура пролетаріату!“ Ні, вони цього не говорять.

Вони улесливо-солоденько, хвилясто-гнучко тушються навколо слова „соціялізм“, „визволення трудових мас“, „царство праці“, „царство свободи“, горять любов'ю до ідеалу, але ні слова не говорять про програму соціялістичної чергової праці.

Це буржуазне шумовиння видриалось під пранор соціялізму і штукарить перед невігласами, туманами і недотепами, зачитує їх, вмовляє, вкручується в душу виборця, обіцяє, грізно помахує цитатами з Маркса і вкінці таки досягає свого — памороки забито, виборець дає суверенно свою волю в руки спритного штукаря і суверенно йде від урни назад в ярмо.

Нічого не зробиш: цитати не дозволяють виходити на свободу; треба запрягатися, щоб випрягтися на один момент — в день слідуючих виборів.

В цьому бачимо образ справжньої соціяль-демократії, вірної тезі Маркса про рабство людини в ярмі продукційних сил.

Але ми бачимо, що ця теза стає абсолюто нічим в перший день революції! Революція спинає історію панування буржуазії і пише сторінки боротьби з нею силами революційного люду.

От власне тут і треба програми і плану її переведення в життя. Складання програми і плану переведення її вимагає великої ясності в техніці громадського будівництва. При цьому ніяк не можна орієнтуватись по настроях біжучої хвилі, потребах і розуміннях дня, бо це зібе зі шляху і в усякому разі не дасть певності в роботі.

В землемірській науці є принцип дальности мети, котрий служить незвичайно добру службу. Коли ви дивитесь в трубу чи діоптри на тичку на короткій лінії, то помилка в обрахунку завжди буде більша, ніж на довгих лініях, ніж на обрахунку на далеку мету. Оптичні закони зору ведуть до цього. Коли доводиться ходити короткими лініями, то помилки будуть великі: витичити лінію краще можна, коли тички ставляться далеко одна від одної. Помилка буде значно менша, коли будете візирувати за 10 верст на розлогого дуба на горі, ніж за 10 сажень на очеретину.

В соціальному будівництві є також оптичний обман близькості. Коли ви сьогодні під натиском юрби дозволите вільну торгівлю хлібом — це буде здаватися всім таке доцільне — то напевне це вас поведе в протилежний од соціалізму бік! В соціальному будівництві також треба орієнтуватись на далеку мету і всю сьогоднішню роботу навіть в дрібницях пристосовувати до неї, це-б-то програма роботи повинна бути орієнтована на мету, на ідеал. Але саму роботу вести так, як при переробці одного заводу на другий — по плану: щоб кожна маленька зміна була доцільною, а не від-цільною, щоб кожна форма виростала логічно від даної і наближалась до конечної.

Поміляються ті, що думають, наче-б-то в соціальному будівництві треба все зразу перевернути до гори дном, а потім вже, мовляв, будемо, міркувати, як будувати.

В революції першою задачею є утворити добру організацію влади, це-б-то організацію соціальних будівничих і адміністраторів. Велику будівлю не зможуть вести ті, хто не знає законів будівництва і властивостей будівельного матеріалу, особливо такого, як самі люди.

Новий клас, що йде до влади, мусить мати добрий технічно-будівничий персонал — це необхідна умова. Клас, що не має своїх будівничих, адміністраторів, соціальних техніків — ніколи не добьється без цього мети, його революція буде повстанням рабів, а не свідомою творчою силою. Для успішної революції необхідні передумови: мета, програма, план переведення, технічний персонал і боева армія. Коли не буде якогось з цих елементів, то будівля не вдасться. Це однаково, як би ми мали для збудування будинку все, окрім цементу або цегли, або є всі матеріали, а нема інженера, або нема плану коли вже робітники стоять на місці праці. Треба всі необхідні елементи зібрати і тільки тоді починати працю. І треба вміти все швидко шукати.

Ми як раз через брак гармонії елементів програмували в революції. Армія боева є — нема провідників; є те й друге нема програми, — хоч є мета. Нема плану переведення, або він є — будівничих нема. Наше

селянство і робітництво повстало — провідників не було, бо ті, що були мали иншу мету, ніж трудові маси. Трудові маси, нарешті, повірили в щирість і однаковість мети, але ми не мали програми і пляну переведення, ми не мали відповідних будівничих.

Це все разом творило страшний хаос на Україні, котрий лютує й досі. Хаос у всьому! Провідники — одні пішли направо до монархизму, другі на ліво до комунізму, треті топчуться на місці і лякливо озираються навколо: куди йти?

А ті, що пішли? Очевидно, вони раніше не мали мети, або й мали мету, то напевно не мали програми і пляну її переведення.

Вони тепер навіть мету иншу вибирають, а тому тепер виробляють нову програму і плян. Краще пізно, ніж ніколи!

Не знали властивостей будівельних матеріалів і з води хотіли робити хату, а з кремію коники ліпити, з паперу парасольки тулити, з каміню шовк снувати. Просто дивно, як наші провідники не розуміли, що не можна руками пролетарів буржуазний устрій будувати, або руками капіталістів соціалістичну республіку рихтувати!

Ми думали по-своєму якось до мети дошлуганити, у нас були свої методи! Та ж справа ясна: на цимбалах грати треба цимбалистого садовити, а не дроворуба. До булави треба голови!

Воно, розуміється, можна вивчитись навіть хімії, але щоб ліки давати — треба попередю десять років школярем у лябораторії протрубити, а потім вже в аптеці розпоряжатись по-знавецькому. Експериментами в революції займатися небезпечно, і вчитися самому на кошті чужої крові і жертв — злочинство.

Мені скажуть: прописна мораль, заялозені істини.

Цілком справедливо, але як світ світом стоїть, ще ніхто не родився грамотним. Треба вивчитись. Аристотель бог-зна коли написав геніальні річі, але $\frac{9}{10}$ європейської людности не чуло про його. Архимедів закон — заялозена істина, а чи багато людей його знає і користується?

Про соціалізм багато книжок написано, а $\frac{3}{4}$ членів соціалістичних партій не знають, що таке заробітня плата або рента. Всі хочуть „самостійної України“, а міністр „фінансів“ не знає економічної функції грошей і банкової техніки, міністр „земельних“ справ знає про землю стільки, оскільки він ходив по ній пішки, „воєнний“ міністр знає військо по оловяних салдатиках, якими грався в дитинстві. І море иншого елементарного неучтва.

Ну, бідні ми, бідні. Це всім відомо, але не можна з бідного вибирати найбіднішого духом! Або коли вже всі так переконані в свої бідности, так нема чого приндितись і братись за будування того, про що не маємо поняття. Тоді треба йти в школу або до добрих людей вчитись, а не експериментувати з огнем в руках.

Самі найгордіші „виробленою ідеологією“ (виробленою чужими руками!) соціаль-демократи зрозуміли історичний матеріалізм так матеріалістично, що багато „історій“ розкаже нам історія! Ці люде

знали завжди „все“, розуміли „все“, на „все“ мали готову відповідь, але вони не знали одного: що таке пролетаріят, і опинились від його так далеко, що тільки польська шляхта знає, де вони.

І ця публіка хотіла будувати „самостійну“ Україну! Багато можна сказати того самого і про багатьох „ес-єрів“.

Море пошлости влилось в соціалістичні партії і затопило все. Хто з чесних людей не ввів завчасно вплив на сухий берег, той потонув у тому морі і вже й голосу „пробі!“ не подає.

Будівельний матеріал був і є інший. Він має мету в собі — знищити буржуазний устрій, але не має плянів, не має своїх архітектів. Мусить іти за чужими. Пробував піти за своїми, то при роботі побачив, що, замість храму свободи для себе, він своїми руками будує тюрму. З прокляттям кидався на дурнів, скреготав зубами від болю за зраду і йшов за чужими добродіями. А чужі — вони також сини своїх батьків і роблять те, що їм треба.

Ця канитель тягнеться й досі. „Продукційні сили“ вляглися спочити, а революція не знає, чи продовжувати творення історії, чи розбудити досвідчені „сили“ од сну і передати їм віжки.

Але велика сила народного духу! Інстинкт ладу й спокою спонукає його приносити кольосальні жертви, воювати, нищити жах буржуазного устрою і шукати опори життя.

Промисловий пролетаріят знає, чого він хоче, але його 6%, фізична маса його мала супроти всієї останньої маси, він бється, як риба об лід, шукає спільника „батрака“, „б'єдн'їйшого“, нарешті „середняка“, благає, умовляє його, розстрілює, хоче втовмачити в селянську голову комунізм, а комунізм там ніяк тепер не вміщається, бо вся його „дрібно-буржуазна“ природа кричить за укріплення трудового права, за право на повний продукт праці. А це власне його інтерес, його віра і наука. Він учився трохи соціалізму і знає твердо, що соціалізм є наукою про визволення праці од висиску, що його змістом є трудове право. Він не розуміє іншого права, бо він дрібний виробник, в його виробках міститься лише еквівалент його індивідуальної, а не соціальної праці, він дрібний виробник і тому не знає, що продукти бувають і не індивідуально-трудового, а соціально-трудового походження. Учителем пролетаріату є велике виробництво, соціальне, а учителем селянина — дрібне, індивідуальне. Між ними велика різниця в соціальній науці. І їх треба примирити, а не сварити. Кожний зі своїми індивідуально-класовими прикметами, властивостями, але вони обидва — сини трудової родини, сини праці.

Трудовий селянин також бореться за свободу, але він бідніший і ідеологією. Для робітника в індустрії працював великий Маркс, Енгельс і інші, що дали йому віру і науку, а для селянина — ніхто, особливо — для українського. Він не має того, що має московський селянин — сяку-таку ідеологію. Там принаймні община, дужий побут, а тут соціальне каліцтво і духовна тьма, повна без'язикість: община — не община, все перемішано. І мову одібрано, мозок затуманено.

Хто дасть цьому українському селянинові науку соціалізму сван'еліє його визволення? Мусять дати соціалісти. Але ті, що знають його життя, його інтереси, його сучасні знання і вмітнуть показати йому льогіку його господарського і громадського розвитку до його мети — свободи од визиску праці і визволення од зайвої, непродуктивної важкої праці — ті ще не прийняли, а інші, хоч і говорять щось гарне, але невідомо що, не відомо, чи повернуться ті жертви, яких вони вимагають. Вони говорять про право потреби і реквізують, не компенсуючи праці, реальної праці.*) Право потреби в даний момент виливається в грабіж, в насильство одних, що не працюють, над тими, що працюють. І селянин рішучо не розуміє, що ці жертви доцільні, що тепер він дасть во імя того, що йому дадуть потім. Він бачить, що беруть його працю, як раніш брано, а нічого не дається, а позаяк його не орієнтували на дальшу мету, на комунізм, то він дивиться на це з погляду сьогодиншнього дня і робить не той висновок, що треба. Чому це так? Бо його вважають за дрібного буржуа і не думають, що він будівельний матеріал соціалізму, його відштовхують від революції.

Коли селянство буде відштовхнуте від революції, то вона впаде. Це — залізний закон.

Субъектом і обектом революції, соціалістичного будівництва на Україні, є селянин. Без нього нема революції, нема соціалізму, нема України, а з ним це все принаймні може бути. Тому будування нової України мислиме лише з селянином і властивостями нашої землі, що була, є й буде найбільшим багатством нашим і основою єдиного господарства — аграрного.

Ми повинні будувати аграрно-соціалістичну республіку. Ми всі — соціалісти, комуністи, пролетаріят, марксисты чи народники. Така необхідна умова, єдина передумова природи й історії.

*) Соціалісти вчать його про право на повний продукт праці, а комуністи оправдують реквізиції правом потреби, одкиданням трудового принципу. Він чує цю фатальну, трагічну суперечність між принципом соціалізму і принципом комунізму. Він за соціалізм, але проти комунізму. Його свідомість буджено для зрозуміння трудового права, на революцію кликано во імя його трудового права, він ішов і бачив у цьому відідення прекрасної мрії, зрозумілої йому вищости нового життя, але нова течія тисне на його і нехтує його трудове право. Вона робить те, що вже робила буржуазія — нехтувала його право. Він не розуміє, що „нове нехтування“ йде во імя ще вищого, ніж трудовий, принципу — комуністичного. З нехтуванням трудового права він не мириться, комуністичний принцип — право потреби — отоожнює з грабіжом і йде проти комунізму. Йде разом з тими, хто також проти комунізму. Попадає в обійми Денікіна, Петлюри і т. д. Опікається і йде проти них, попадаючи знову під вплив комуністів, знов повстає проти цих і т. д. Трудовий принцип поборюють праві і крайні ліві. Революція одійшла од соціалізму: праві і крайні ліві не визнають соціалістичного принципу — трудового права. В цьому трагедія нашого селянства, трагедія революції. Культурно-психологічний тип селянства і його господарство досерли до соціалізму, але не досерли до комунізму. І хто хоче проблему соціалістичної трудової республіки розуміти, як проблему комунізму, той веде революцію на провал, бо озброєє селян проти революції. „Право потреби“ тепер є суперечністю трудовому принципіві.

Індустрія у нас є і буде ще більша, але вона є і буде производним, секундарним з'явищем нашого аграрного господарства.

Коли буде революція в Англії, то там всі знатимуть, що їм треба будувати індустріально-соціалістичну республіку. І тому методи роботи, форми будівництва, фази еволюції, господарсько-суспільні відносини там цілком инакше укладуться, ніж на Україні. І ні ми Англіїців, а ні вони нас не можемо (і не повинні) учити, як будувати соціалістичну республіку. Оскільки Україна індивідуальна — остільки і наша задача в революції індивідуальна. Ми свою задачу повинні рішити самостійно. Для неї прикладів, аналогій нема в цілому світі. Ще ніде не було навіть спроби зробити аграрно-соціалістичну республіку.*) Ми перші повинні її рішити. Ми, найбільшії в світі...

Тут нам нічого не допоможе „європейський соціалізм“, бо він має свою теорію, по якій ми засуджені на смерть, бо коли селянство вороже соціалізові, коли його треба заздалегідь виварити в котлі капіталізму і аж тоді воно буде здібним засвоїти історичний матеріалізм, — то ми ніколи цього не діждемось. Ніколи ми не вийдемо на волю...

Революція — факт, селянство проти капіталізму — факт, але воно ще не за комунізм. Його треба навчити, що хто зробив революцію і, хто проти буржуазії, тому одна-єдина дорога — соціалізм. Інших шляхів нема!

З цього всього виростає і єдина реальна програма.

2. Наша реальна програма революції.

Вся влада трудовому людові! Ворог опинається, викручується з рук, накликає поміч німецьку, денікінську, польську — треба роздушити його. Треба захищати свої ниви і хати, як казала колись рабобудна газета, закликаючи до війни, — і справді треба. Для цього є одна організаційна форма революції — вся влада революційним радам трудового народу, без якої участі буржуазії і її прихвостнів, лазутчиків і нишпорок. Буржуазію, що влізла в соціалістичні партії, виключити і обеззброїти. Критерій виключення ясний: хто проти диктатури трудового люду і основних пунктів його реальної програми, той мусить бути поставлений за двері.

Соціалістичні партії повинні вліятись в класові організації трудового люду і боротись на трудових позиціях. Наукові партійні кадри можуть і в класових організаціях зайняти своє становище не безпосередньо

*) Аграрний соціалізм, як ми його розуміємо, не має нічого спільного з псевдо-соціалізмом всяких „бодепреформерів“, прихильників теорій Генрі Джорджа і його коментаторів. Наш аграрний соціалізм опреділяється поняттями: аграрного господарства, як об'єкту соціалізації, і хліборобського населення, як суб'єкта її; вивласненням землі, як основною зброєю проти капіталізму, і методом суспільного будівництва: децентралізація, знизу вгору, федерація по трудових громад, федерація національних трудових республік; трудова (продукційна) спілка в сільському і індустріальному господарстві, як основна форма соціалізації, суспільство а не держава.

боевих органів, а спеціальне — теоретично-досвідне, не керуючо-адміністративне. Міцна організація з суворою дисципліною, як то й годиться на війні, повинна бути основним принципом трудової організації. Без дисципліни не може бути армії, а лише юрба. Класові організації і соціалістичні партії — це армія революції, а армія повинна мати залізну дисципліну.

3. Передумови соціалізації.

а) Націоналізація індустрії, транспорту і природних багатств. Теоретичних уґрунтовань націоналізації вже не потрібує. Практично нам треба знати, що приватна власність на знаряддя продукції капіталістичного господарства касується, це-б-то знаряддя продукції залишаються просто знаряддями, визволяються од ролі капітала — вибивача надвартости. Індустріальне господарство стає об'єктом публичного права, а всякий приватно-правовий характер його цим самим нищиться.

Керування індустрією організується самими учасниками в ній, державою і споживачами. Приватно-кастовий дух професіональних учасників у підприємствах не допускається. Технично-робочий персонал підприємств не стає наймитом у держави, а учасником господарства. Бувші власники мають стати в підприємствах на рівних основах, але мусять бути приділені не до бувших „їхніх“, а до інших однородних підприємств, однак не можуть займати вищих адміністративних посад.

Природні багатства (нафта, вугіль, руди, сіль) підлягають націоналізації яко власність всього трудового люду. Обробка цих дібр організується трудящими на загальних для індустрії підставах. Транспорт підлягає націоналізації на тих же підставах. Ґрунтові шляхи знаходяться під доглядом і зарядом громад і місцевих господарських органів. Будування битих шляхів (шосе) організує держава.

б) Націоналізація фінансового капіталу. Увесь приватний фінансовий капітал націоналізується. Дрібні трудові вклади в приватні банки і державну ощадну касу не підлягають націоналізації. Для дрібних вкладів в приватні банки устанавлюється певна норма, вище якої сума вкладу також націоналізується. Висота норми залежить од фінансово-економічних і господарських умов в даній місцевості в даний момент. Гроші матимуть те ж значіння і ролю, що й досі, але по мірі розвитку продуктового обміну і безпосереднього розподілу продуктів у великих продукційних господарствах вони обертатимуться в документи розрахунку і згублять характер знаряддя обміну.

Доки господарство сільське не соціалізується, не зіллється в один організм з індустріальним, доти існуватиме потреба в грошах, але внутрі об'єднаних господарських суспільних ґруп вони вже не гратимуть ролі. Чим більші будуть ці ґрупи, тим швидче в їх буде входити принцип господарсько-соціалістичного розподілу і зникатиме потреба розрахунку за продукти.

Для зовнішнього торгу, доки зовнішній світ буде капіталістичний, очевидно, гроші гратимуть теперішню ролю. В міжнародньому смислі

господарство соціалістичної держави буде виступати, як ціла одиниця, і підлягатиме законам міжнародного приватно-господарського обороту. Теперішні запаси золота або продукти можуть бути при цім засобом розрахунку.

Продукти, здобуті за кордоном, соціалістична держава розпреділяє через свої орґани між населенням в особі його громадських орґанів, як і виробі свого господарства.

в) Націоналізація зовнішнього торгу і монополія посередництва між внутрішніми господарськими групами.

Льогічно йдучи далі, держава на вні є представником всього народнього господарства. З-за кордону нічого приватно громадянин соціалістичної республіки здобути не може. Потрібні річі він замовляє через державний орґан зовнішнього торгу.

Внутрішнє посередництво держави в „обміні“ продуктами між господарськими групами є її монополією. Про вільний торг хоч би і для виключно-військових продуктів не може бути мови.

На початку нової доби державою будуть концентровані індустрія, транспорт, лісове господарство, торгівля, а сільське господарство, очевидно, буде приватно-індивідуальним, але збут і одержування продуктів с.-госп. державі робиться тільки через громади. Сила держави залежатиме від орґанізації збуту с.-госп. продуктів і зручності, ріжноманітності задоволення селян індустріальними виробами. Позаяк орґанізація державно-громадської індустрії матиме тенденцію будувати фабрики і підприємства на місцях здобування сировини, то орґанізація розподілу і транспорту продуктів не може бути дуже складною. Дезурбанізація (зменшення міст), перенесення промислових підприємств на село і орґанізація нових тут же ослаблятиме значіння міст, зменшуватиме той страшний контраст, який є тепер між селом і містом.

Україна, як аграрна держава, не може розвиватися по тій схемі, яку малюють собі соціалісти-індустріалісти („марксист“) : вся наша будівля стоятиме на аграрному господарстві, і той факт, що з земельної реформи сільське господарство виходить дрібним приватно-індивідуальним, буде опреділяючим для всієї політики соціалізації. Дрібне господарство, значить — окреме господарство, а продукти окремих господарств ціркулюють в суспільстві через обмін, хоч цей „обмін“ має цілком иншу мету, ніж товарний обмін: обмін споживчими вартостями, а не товарними, мета його не в здобутті часті надвартості, а в здобутті трудового еквіваленту, пристосованому до даних потреб. І власне усунути торговий прибуток приватного купця має усупільнення внутрішнього обміну, при якій між споживачем і продуцентом буде лиш один громадський посередник — держава чи громада. Цей обсяг посередництва буде більший спочатку нової господарської доби, але він буде все зменшуватись, вужчати по мірі обєднання приватно-індивідуальних селянських господарств в приватно-групові (товариства, громади і їх спільки різних степенів). Внутрі цих обєднаних господарств вже не буде ніякого обміну, а лише господарський розподіл по принципу труда. Коли сільсько-господарська орґанізація

виросте в піраміду, якої основою буде ціла територія держави, а верхovina — один господарський орґан, один плян, одна воля — тоді наступить остаточне злиття індустрії з аграрними господарством, зникне обмін, зникне націоналізація (індустрії, транспорту, внутрішнього обміну, природніх багатств то що) і наступить соціялістичний лад. Отже, націоналізація тепер є передумовою соціялізації, як і скасування приватної власности на землю.

г) Вивласнення землі. Ми називаємо скасування приватної власности на землю земельною реформою, вивласненням землі, а не соціялізацією її, бо воно є лише реформою власности, а не орґанізацією спільної продукції. Лише в великому виробництві спільна власність на знаряддя продукції має в собі момент соціялізації, але, позаяк земля не відноситься до знарядь продукції, вона — сама природа, то її, як обект, не можна соціялізувати взагалі: соціялізуються лише знаряддя продукції (обект соціялізації) і відносини людей до їх (субект соціялізації — люде).

Скасування приватної власности на землю для нас, соціялістів-революціонерів, є боевим засобом проти капіталізму: ми знищуємо трудовий резерв капіталізму і даємо цим волю промислому пролетаріату (власникові праці) в боротьбі з власниками знарядь продукції — капіталістами. Вивласнення землі є таким же сильним боевим засобом, як і генеральний штрайк пролетаріату, він означає загальний параліч капіталізму і його смерть. Він є припунком для пролетаріату брати владу від капіталістів. Він є спонукуючою залізною силою, що примушує до соціялізації господарства.

Для індустріяльних країн він значить те саме: вивласнення нетрудової землі в Англії було б розгромом капіталізму: знищення земельної ренти і гіпотeki потрясло б остаточнo фінансовий капітал, знараліжувало б його. Порятунком господарства тут було б негайне соціялізування. Таке саме значіння мав би для індустріяльних капіталістичних країн відпад кольоній або вивласнення землі в кольоніях.

Після всього, що я сказав раніше, це повинно бути зрозумілим для всякого соціяліста і повинно бути також першою заповіддю його соціялістичної віри. Вивласнення землі є передумовою соціялізації продукції взагалі, а не тільки сільсько-господарської. Не соціялізацією через те, що аграрна продукція є тепер майже виключно дрібною. Соціялізація землі — знищення дрібного господарства, разом це значить — інтенсифікація продукції. Інтенсифікація сільсько-господарської продукції значить:

- а) використання агрикультурної техніки (в вузькому смислі) до її найвищого степеня і
- б) обєднання, укрупнення господарства, поділ праці і пристосовання найвищих здобутків техніки — машин, електрики, машинового транспорту то що (використання агрикультурної техніки в широкому смислі).

Реалізація рівного права кожної людини на землю переводиться в тій формі, яка історично і психольогічно є доступна.

своя для трудового селянства. Питання про переділ землі (громадсько-общинний чи родинний) є тепер незалежним від питання про соціалізацію, бо це є лише форма робочого розподілення людей по землі, єдино зрозуміла тепер народові.

Перевівши це розподілення людей, можна буде заводити форми кращої організації праці — соціалізацію.

Російські соціалісти-революціонери, виходячи з історично-реальних форм такого розподілення, кладуть в основу общинний переділ землі по урівнюючому принципові. Для Росії це правильно, але не треба думати, що общинний переділ є соціалізацією вже тому, що він общинний; він не соціалізація вже тому, що він переділ. На Україні передільна община відома лише в одній частині території, а в більшості є община — громада непередільна, тому ми беремо форму родинного переділу, як українську історичну, життєву, реальну і від неї вже будемо проєктувати соціалізацію продукції, якої основним моментом є не переділ, а об'єднання землі.

Переведення урівнюючого принципу, як селянським способом — переділом, так і інтелігентською вигадкою — „конфіскацією земельної ренти“, не досягає мети рівності, з погляду соціалістичного не є ніяким виявом соціалізму, уявляється російськими соціалістами-революціонерами в межах капіталізму, а тому не може входити в задачі революції, що утворює передумови соціалізації. Урівнювання при початковому розподіленні нетрудових земель між трудовим народом приймається нами, як регулятивний принцип, що допомагає більш рівномірно розподілити трудові сили по території. Трудовий принцип вимагає спільності в продукції, продукти якої можуть бути поділені рівніше, ніж земля, але й поділ продуктів по трудовому праву не ставить собі метою повну рівність, як річ не можливу: оскільки індивідуальні сили і здібності є різні, не рівні, остільки результати праці будуть різні, нерівні.

Повна рівність досягнута буде соціалістичним суспільством, коли воно переросте (це можливо буде коли сільсько-господарська продукція буде організована по принципу великого виробництва у всеуспільний продукційний організм) трудовий принцип, приймає за принцип розподілу право потреби. Тоді всі продукти споживання буде можна ділити рівно, але тоді цей поділ буде взагалі безцільним, бо спільна праця остільки продуктивна, що вона даватиме надвишку продуктів над потребами.

Рівний поділ можливий тільки в комуністичному суспільстві, але він буде в комунізмі лише як спосіб думання, а не як господарська функція: ділитимуть в умі тільки для обчислення потреб, але не в коморі. Значить, буде суб'єктивним феноменом (регулятивним принципом), а не об'єктивним фактом життя.

Соціалізація сільсько-господарської продукції почнеться утворенням трудових спілок, починаючи з примітивних форм, до зрозуміння яких вестиме певний стан культурної і господарської свідомості. Об'єднання — це ліквідація права приватної власності на знаряддя се-

ляньської продукції — мертвий і живий інвентарь — шляхом викупу його. Вкуп можна переводити громадським чи державним способом — це питання соціальної політики в новому суспільстві, і ми в розгляд деталей тут не будемо входити.*)

Окремим питанням земельної справи на Україні є питання про громадські і приватні землі в містах і тісно звязане з ним житлове питання. Очевидно, приватна власність на землю в містах і селах касується, а право порядкування цими землями передається муніципальним і сільським громадам. Осельні землі є знов-таки загально-суспільною власністю і в торговий оборот входити не можуть.

Тісно звязане з цим питання про будинки в містах. Всі будинки, що експлуатуються, як капітал, це-б-то дають нетрудовий дохід, вважаються за капіталістичні підприємства, а тому розпорядження ними переходить од приватних власників до рук муніципально-громадських органів. Приватний власник має право лише на приватне помешкання своє і своєї родини. Через те саме в селах всі хати залишаються в повному розпорядженні своїх власників, бо вони служать їм лише житлом а не підприємством. Справа розташування людности по помешканнях є справою лише муніципально-громадської управи.

Для розселення городської людности утворюються навколо міст запасні землі в порозумінні з хліборобською людністю, але по можливості не з хліборобських земель. Житлове питання в загальних рисах регулюється державою.

Що до природних багатств, то вони в своїх головних галузях (випокні скупчення — вугіль, руди, нафта, сіль то що) підлягають націоналізації, яко надбана вже природою сировина для організації промисловости у великому масштабі. Що стосується менше вартних природних дібр (торф, каменоломні, ставки, будівельні глини то що), то вони націоналізуються лише в тім випадку, коли держава може організувати господарство на їх у великому масштабі, в противнім разі порядкування ними передається місцевим городським і сільським громадам, котрі можуть організувати в них господарство самі або передати приватно-трудовим спілкам для організації трудової промисловости.

Особливим питанням є справа з водами й лісами.

Всі води широкого суспільного значіння (моря, озера, річки), що використовуються для транспорту чи господарства (рибальства) або здобування великих живих рушійних сил природи, підлягають націоналізації, керування ними організується державно-громадським способом (не бюрократично, а представниками трудових учасників, держави і споживачів).

Дрібні ставки, озера, річки, криниці то що знаходяться в порядкуванні місцевих городських і сільських публичних органів.

Ліси, що по площі і якості дерева можуть бути об'єктом самостійного господарства у великому масштабі, підлягають націоналізації приблизно на тих основах, які положено в „Закон про ліси в У. Н. Р.“, 10. січня 1919 року.

*) Ці питання я маю докладніше розглянути в моїй окремій праці „Земельна справа на Україні“.

Керування лісовим господарством, розподілення лісових продуктів між населенням ведеться державно-громадськими органами. Питання це надзвичайно важке, бо ліс є нарівні з хлібом найважливішим джерелом задоволення людських потреб.*)

Розуміється, цим не вичерпується питання про передумови соціалізації взагалі, про що я докладніше говорив в розділі „Проблема соціалізації“, але тут я маю на увазі господарські передумови соціалізації.

На мою думку, на перший раз цілком досить цих загальних змін і реформ власності, щоб дати напрям господарству в площині соціалізації. Дальніший розвиток — діло господарської і культурно-суспільної еволюції.

Окремо треба зазначити, що ми ні крихти не захоплюємось теперішньою кооперацією і не думаємо на ній базувати розвиток трудового співчашства, як то необережно роблять соціалісти, що не вникли в істоту теперішньої кооперації і її ідей. Правда, багато людей думає, особливо трулять про це самі кооператори, що кооперація, як прояв колективізму, є взагалі чимсь од духу святого соціалізму.

Це велике непорозуміння, бо породіллю кооперації є капіталізм. Його ідеями вона просякнена, і цього не треба забувати. Сам капіталізм є свого роду — колективізмом.

По формі розподілу суспільного доходу він є індивідуалізмом власності, але по формі організації продукції він є типом високого колективізму. Перш над усе — колективізмом праці, продукції, транспорту, торгу, комунікації.

Синдикати, обєднання і, нарешті, трести — це велика кооперація сил і капіталів з метою господарського визиску праці. Кооперація є проєкція капіталізму навпаки. Союз споживачів, союз для збуту, кредитовий союз і т. п. — це все організація дрібного трудового „капіталу“ з метою не знищити надвартість, а зменшити доходи посередників, перемістити частину надвартості шляхом кооперації приватних інтересів трудового і дуже часто нетрудового люду.

Термін „псевдо-кооперативи“ показує, що кооперація тільки через те може вважатися ділом не цілком чужим для нас, що кооперується в ній справді трудовий люд, але ця форма організації сил є однаково корисна і для організації панів-визискувачів, і вони в дуже великій мірі використовують цю форму для себе, через що в літературі і виникають для їх такі епітети, як псевдо-кооперативи. Кооперація гніздиться майже вся в сфері посередництва, але її майже нема в продукції і організації споживання. „Споживча крамниця“ — це є лише форма закупки з „перших рук“ і функція організованого транспорту. Теперішня „продукційна“ кооперація — це чиста капіталістична проєкція господарства „в народі“! Кооперативний союз зі своїми заводами — це инша форма використання надвартості в користь приватно-господарського інтересу.

*) Докладніше про це питання в моїй брошурі „Лісова справа на Україні“, вид. „Рух“, р. 1918 у Харькові.

Говорити серйозно про ролі кооперації в роботі для утворення передумов соціалізації можна лише через непорозуміння, бо присутність кооперації вказує на приватно-правовий господарський лад, що суперечить соціалізації і припускає присутність капіталізму.

Сучасна кооперація є породіллям капіталізму і має вмерти разом з ним, а натомість має вирости, як тепер прийнято говорити, класово-трудова кооперація, котру ми розуміємо як трудові продукційні спілки в новому суспільстві. Трудова кооперація продукції — то що іншого, ніж сучасна кооперація в торгівлі або „товариська“ цукроварня чи миловарня! Сучасна кооперація є формою боротьби дрібного капіталу з великим, має різниці квантитативні, а не квалітативні, отже через це саме ми з нею не зв'язуємо ніяких соціалістичних надій.

4. Охорона народнього здоров'я.

Найважливішою задачею революції, в протилежність капіталізові, що вивискує на свою користь психо-фізичну субстанцію людини, треба поставити охорону здоров'я населення. Охорона здоров'я в широкому смислі цього слова вводиться всією соціально-економічною програмою, одібранням надвартости, яка служитиме тому, хто її виробляє працею, а не тому, хто її поживав пануванням. Але тут я мушу підкреслити вужчий зміст поняття охорони здоров'я: забезпечення праці, підмога інвалідам, утримання на старість, підмога на час хвороби, каліцтва то-що. Політика революційної держави головню повинна зайнятися цими питаннями, які є, власне, метою революції і соціалізму — охорона життя.

Не можна не звернути уваги на те, що теперішня „приватна ініціятива“ в справі публичного харчування є одним з могутніх джерел затруєння людського організму: ресторани, їдальні, готелі, кафе, і т. д. Вони мають одну мету — не підтримку здоров'я, а бариш, можливо більший бариш. Через те во ім'я барша приноситься в жертву все, в тім числі й людське здоров'я. Фальсифікат, — ось засіб, що побиває конкуренцію. Тут ніякого „великого виробництва“ нема, тут лише торгівля, розмір торгового капіталу грає ролі. „Торгівля“ харчовими продуктами і перебрання в суспільні руки публичного харчування мусять бути першими кроками революції в політиці охорони здоров'я. Доки не можна буде усунути „приватну ініціятиву“ — гострий контроль її. Як принцип політики тут — найгостріші кари за фальсифікацію продуктів і спекуляцію. Доводиться про це думати з досвіду, бо апарат обміну дуже складна річ, наладити його при розбитому транспорті дуже тяжко, хоч і цілком можливо, бо умови транспорту для приватної ініціятиви не ліпші, як і для громадської.

Як правило — всі курорти, кліматичні станції, санаторії то-що повинні бути, в залежності від їх значіння, в руках держави або городських і сільських громад.

Одкриття публичних їдалень на селах буде одних з могутніх засобів до соціалізації хатнього господарства, коли поставити цю справу доцільно і економічно-розумно. Їдальні і народні доми на селах — перша форма привчання до громадського способу товариського життя.

5. Культура.

Для України це питання є найголовнішим, бо ми не маємо того, що мають державні нації. Наша національна індивідуальність виявлятиметься, ростиме, внутрішньо багатітиме по мірі росту інтелектуальної і мистецької культури. Допущення приватно-торгової ініціативи в цій сфері життя грозитиме нечислими нещастями. Вся школа — в руках громад, вищі школи — в руках держави! Програма шкільного навчання змінюється рішуче: всякі богословія і закони божі викидаються, натомість вводиться навчання законів людського життя. Од нижчої до вищої школи головним предметом навчання є соціально-економічні господарські науки і соціалізм. Соціалістична література і наука має вже тепер головною метою в цьому напрямі — утворення підручних книг по громадознавству, загальноосвітнім наукам і соціалізму. Школа повинна бути в руках революціонерів, а не царсько-буржуазних людей „в футлярах“, як то робили українські „соціалісти“, що з пієтизму до „спеціалістів“ оддавали школу спеціалістам по затемнюванню народу.

Видавництво книжок для шкіл мусить бути виключною справою держави і громад, а ні в якому разі не „приватної ініціативи“ і „кооперації“, що зразу кидає людей в табір здобичників, спекулянтів і баришників. Наші помилки в цьому напрямі такі очевидні, що повторити їх було б злочином проти народу.

Буржуазна преса, як могутній спосіб сутістий і насильств над душею, не повинна існувати в трудовій державі. Всяка опозиція новому устроєві не допускається, але для доброцільної критики повинен бути повний простір. Діяльність осіб підлягає самій найсуворішій критиці, але доводити „преїмущества“ буржуазного устрою і „приватної ініціативи“ зайво — це вже ми чули.

Технично-прикладне наукознавство повинно знайти могутчу підтримку держави. Мистецтво і красне письменство так само мусять бути ухваною дитиною культури, але лише те, що знайде ухвалу артистичних журі. Особливо це потрібно для літератури, котра тепер є одним з найбільших способів розповсюдження ганґрени буржуазного думання і розпусти. Літературні організації повинні бути „цензорами звичайности і естетики“.

Розуміється, на це мені скажуть, що я хочу вбити літературу, атмосфера якої — лише свобода. Так, свобода творчости, а не свобода розпусти. Свободу творчости ми лишаємо для соціалізму, але свободу розпусти закопуємо в глибоку могилу минувшини разом з падлом капіталізму.

Науковий дослід має повну свободу і особливу підтримку держави. Для цього народня держава коштів не пожаліє. Релігія є приватна справа, але церковні маєтки — громадська. Конфіскація земель і маєтностей всяких від монастирів і церков — діло справедливости. Монастирі можуть існувати, як і церкви, яко підприємства громад, яко паракхії, а не приватно-господарські організації. Релігійне почуття не повинно переслідуватись, бо воно є виявом індивідуальности, але церковщина, що не має нічого спільного взагалі з релігією, предметом плекання

не може бути. Релігія не суперечить соціалізму, але буржуазна церква є його ворогом, а тому льоґічно ворог повинен бути знищений. „Синоди“, „церковні ради“, „міністри культів“ — це все непорозуміння в соціалістичній державі.

Політика соціалістичної культури — найславніша задача революції і соціалізму, що поведе до знищення спеціального суспільного шару „інтелігенції“ шляхом перетворення трудового люду з худоби на справжню інтелігенцію. Треба, щоб „Капітал“ Маркса міг вільно читати і коментувати кожний чередник, сажотрус, селянин! Щоб не було доґматизму і тупости, мусить увесь народ бути творцем вищої духової культури. Од розвитку цієї культури випрає соціалізм.

6. Політика керування.

Найтяжче в революції — керування нею. Революція сама по собі — процес хаосу, так привикли думати про неї з історичного досвіду. Неорганізовані революції були завжди неуспішними і будуть завжди такими. Успішною може бути тільки організована революція. Ми розуміємо нашу революцію, як революцію власности в першу чергу. Через те поширення революції на побут, особливо — побут широких мас, не то-що не потрібний нам, а він шкідливий для нашої революції, бо революція побуту — діло культури. Зачепить побут нерозумно, як то роблять фанатики, і вся справа може провалитися. Двигачем нашої революції є зрозумілий інтерес, і лише навколо його може бути тверда організація сил. Я бачив у Будапешті підчас влади рад зразковий лад і порядок: революція йде, а місто — працює, як часовий механізм.

Не треба вивісок перемальовувати, підіймати сварок про мову і примушувати кожного говорити не тією мовою, якою він вчора говорив. Люде звикли говорити протягом довгого часу. Мова — це побут, і змінювати його можна наукою, а не „наказами“.

Задоволення біжучих потреб треба зробити легшим: щоб на здобуття необхідних річей не гаяти часу. Коли робітники зроблять переворот, а їхні жінки будуть потім по цілих днях вистоювати біля „соціалізованих“ крамниць, аж поки дістануть фунт хліба, шматок м'яса, або коли робітник не зможе здобути собі тютюну, то настрій зразу міняється: „робітничу“ владу почнуть лаяти самі робітники. Принцип економії — сили, часу, простороні, є такий могутній двигач людських мас, що коли революція його не додержиться, то вона нарешті впаде, як неекономне, непродуктивне підприємство. Найголовніша задача революційних органів — забезпечити для населення економію часу, сили, простороні, щоб було не гірше, як було. Це вже побут, бо ним живе людська психика, люде вже пристосувались до його, сорозмірили свої рухи з ним, установили внутрішній ритм і відносини часу та простороні.

Харчовий, взагалі постачальний апарат повинен функціонувати бездоганно. Формальности зводити треба до мінімуму. Очевидно, робити революцію після війни, що все росторожила, вигідно лише через те, що сила протесту в масах кольосальна, і коли її перевести в кінетичну енергію, то можна все змести, але вона невігідна через те, що запасів

нема, відчуття незабезпечки дуже трівожить всіх і тягне до скупчення матеріалів; ділити при таких умовах продукти — тяжка і небезпечна річ! Через те всяка нерішучість в соціалістичних реформах убивала владу українських соціалістів.

Програма революції повинна бути логічно продумана до кінця. Декрети мусять зайняти короткий час, а організація апарату управління всіма публичними процесами повинна бути центральною задачею.

Мняться з ноги на ногу, не знати, що і як робити — це смерть революції.

Управління і репрезентація повинна бути в руках трудового класу — це принцип нашої революції, через те керуючу ролю скрізь од вищого до нижчого органу можна вручати лише бездоганно-переконаним соціалістам, а не то що „Українцям“. Принципи керування треба брати у буржуазії: ні одно російське правительство не візьме до роботи в уряді Леніна за те, що він „Руський“. Класовий принцип знає тільки логіку класової політики, а коли люде почнуть підмішувати сюди ще якесь зілля, то так і знайте, що це роблять класові гермафродити — інтелігенти, що не розуміють психологічно класової політики, бо вони од природи міжкласові наростки, позбавлені класових прикмет. Їхнім принципом є компроміс, а компроміс — ворог революції принципіально.

Українська „соціалістична“ влада погнала за свою безпринципність, бо політика може бути лише класово-буржуазною або класово-трудовою. Або-або, тут середнього шляху, „нейтралітету“ нема.

Спеціальним питанням революції є терор, як засіб укріплення нового ладу. Терор має рацію, як терор фізичної боротьби, це-б-то звичайна логіка війни. Терор з помсти — це дурниця, який є засобом боротьби проти революції.

Такі форми терору, як „масовий терор“ або убійства „в порядку червоного терору“ є таким злочинством, якого нічим не то що виправдати, але й пояснити не можна.

Соціалізм мусить мати в собі вищу етичну цінність — гуманізм. Етично соціалізм є гуманізмом, бо во ім'я чого визволяється людина од визиску праці, насильства і т. д.? Ясно, що во ім'я цінности життя тієї людини, цілости її субстанції, свободи її я.

Терор можливий тільки при мілітарній боротьбі на вулиці, а коли ворог беззбройний, то навіть у дикунів тепер цього ворога не їдять, а держать в полоні. Беззбройний ворог у в'язниці вже не страшний, і громадянська війна може без шкоди вживати звичаї мілітарної міжнародної війни.

Українські державні будівничі не мають громадянської чесности ворога публично судити, за злочинства народнім присудом карати, а не вбивати з-за кутка, як то зробили з генер. Келером, не красти глумо-полохливо-злодійським звичаєм, як то „крали“ банкира Доброго, замість того, щоб його арештувати, як ворога громадського ладу чи як там. Коли нема елементарної етики превосходства, тоді не можна братися за громадське будівництво.

Соціалізм є вищий етичний принцип, і тому не можна його топтати в bagno буржуазної етики насильства.

Так тільки буржуазія робить з своїми ворогами. Для побідної революції політика помсти є недопустима, бо вона має вистарчаючі могучі засоби, як суд народньої совісті і в'язниці, обеззброювання.

Буржуазія українська (в Галичині) арештовувала українських соціалістів за один намір лише голосно говорити про її злочинства, розстрілювала селян і робітників за „не-лудхиянство“, призначала „буки“ для жовнірів — це зрозуміло, бо на то вона буржуазія, але незрозуміло, коли це саме роблять соціалісти що до соціалістів в той час, коли завідомих ворогів українського народу тримають на свободі і на свій кошт одипроводжують до Денікіна (так були перепроваджені бувші міністри Скоропадського — Гербель, Рженецький і інші).

Зрозуміло тільки одно, що ці панки не соціалісти, а шпioni буржуазії в соціалістичному таборі.

На це все повинна звернути увагу клясова революція і визволитись од всіх елементів буржуазної сили — і од політики помсти, і од „національної єдності“, од співробітництва з ворогами, од кровожерного тероризму і т. д. Тільки тоді вона може бути етично-вищою од буржуазного ладу і зможе справді нести надію на визволення змученому народові, спраглий за правдою людськості працюючих.

Революція мусить мати етичну вартість, яка міряється степеню її пошани до людської особи, до гуманізму, як основного людського змісту в соціалізмі. Коли б соціалізм не був вищою етичною вартістю, що міститься в його економічній вищості, справедливості і культурі, то чи варто було б боротись за соціалізм? Соціалізм, як инша варіація варварства, не має вартости, і не за такий соціалізм ми боремося!

*

*

*

Я не кажу про організацію управління — це тема иншої праці. Я маю на увазі загальні методи і цілі революції, як руху мас і закони руху цих мас.

Основна мета руху — організація трудових сил, тому в нашу роботу не може входити організація ворожих сил буржуазії, як то було за перших років революції.

Вишикувати трудовий люд в міцні, стрункі, спаяні дисципліною революції і високого стремління ряди, кинути їх на боротьбу — розумну, обмірковану і пляномірну — така задача провідників революції. Внести віру, чесність, ентузіазм в працю, чорну працю революції — такий обовязок соціаліста.

Дивлючись на далекий ідеал, робити по певній реальній програмі дня, логічно переходячи з форм до вищих форм, тримаючись строго діалектики суспільного процесу. Політика скоків не доведе в царство свободи, декрети — не соціалізм, бо соціалізм прийде, як результат довгого процесу соціалізації, для якої революція має дати лише необхідні передумови.

Вивчення цих передумов, їх поняття і обсяг, було моєю метою, і, мені здається, я маю право сказати, що принаймні головні контури зазначено.

Програма економічної політики підчас революції, а це значить загалом — і тактика соціалістичних елементів — це потребує окремого докладнішого розгляду, що я маю на думці, коли дозволять обставини, зробити в другій книзі.

А тепер кілька останніх слів.

XI. Сінтез.

Ми бачили, що капіталістичного матеріалізму вистарчає для того, щоб розуміти капіталістичний період історії, але не вистарчає для пояснення і розуміння всієї історії людськості.

Коли починається революція, коли автоматизм капіталістичного розвитку припиняється, обривається взаїмовплив соціально-економічних сил, тоді виступає незвичайно яскраво роля соціальної людини, як творця своєї історії. Класова боротьба до того потрясає всією капіталістичною будівлею, що вона, нарешті, падає, щоб дати простір новим соціальним силам.

Трудові маси виходять на арену історії з наміром усунути суперечности старого устрою, то-б-то утворити безкласове трудове суспільство. Величезна задача, великі сили, але й величезні руїни минулщини, що занечистили ґрунт!

Старий світ залишає після себе велику спадщину, упорядкування якої вимагає роботи всього суспільства. Цю роботу ведуть класи в різних напрямках: попередня пануюча класа хоче зберегти своє панування, намагається законсервувати свої форми, силкується зіпхнути всі суспільні сили на їх колишні позиції, і тому реакційність цієї праці є її принципом; нова класа виривається з старих форм і з усієї сили видирається на нову позицію, перетворюючи всі відносини відповідно своїм інтересам і поняттям. Боротьба за спадщину, за суспільні придбання всього попереднього періоду наповнює добу революції новим змістом, що не дається до розуміння багатьом навіть прихильним до нового життя, навіть тим, хто безпосередньо в ньому заінтересований.

Для нових відносин ще нема форм організаційних і форм думання, а тому революційна класа в боротьбі приносить більші жертви, ніж то треба було б, з погляду розумної економії сил. Нова класа, маючи фізичну силу, мусить платити великими жертвами за свою несвідомість.

Зріст свідомості є зростом сил.

Свідомість твориться одиницями і стає здобутком всіх. Соціальна сила твориться масами і стає здобутком всіх одиниць.

У великій взаємній спільності росте незвичайна сила одиниць і їх роля в історії. Показчиком цієї сили є господарська форма відносин. Велике виробництво — її формою.

Велика соціальна сила одиниць виросла з великого виробництва. Велике виробництво — квінт-есенція соціальності, громадськості. Роля особи в історії зростає зі зростом соціальності. Візьміть письменника, що гениальні образи викладає на папері.

Без паперу він є лише зоологічна одиниця. З папером — він відома людська істота, з друкарнею — він соціальний елемент, з експедицією, залізницями, пароплавами, телеграфом дрововим, бездротовим і т. д. він поширює сферу свого впливу, його індивідуальність стає для кожної іншої людини феноменом зовнішнього світа і внутрішнього відвітлення. Особа письменника, зпроектована на папір, переведена через машини, залізниці, телеграфи і всю суму соціальної організації, стає індивідуальністю у відносинах до найбільшого числа людей. Письменник в пустині — не індивідуальність! Індивідуальності людської по-за соціальністю не існує!

Але далі. Телеграфіст, що працює не апараті Морзе чи Марконі, несе в собі велику силу, якої нема в інших одиниць.

Він перемагає просторинь передачею людських соціальних сил безмірно краще і більше, ніж хтось розмовою віч-на-віч. Індивідуальної сили вистарчає для розмови лише на 10—20 сажнів, а хто передає енергію на десятки тисяч кілометрів, той має ще додаток соціальної сили і лише ним перемагає обмежений круг особистого впливу. Незмірно сильнішими соціально є люди, що вміють через багато приладів і машин виявляти свою енергію.

Ті, хто орудує паром, електрикою, радієм, повітрям, здаються нам титанами, індивідуальність їх розширяється все далі й далі, і де-хто її поширив на цілий світ. Едісон є світовим з'явищем.

Його індивідуальність констатують мільйони людей, що стикаються з матеріалізацією його духа в кінематографі, грамофоні і багатьох інших річах. Коли президент Сполучених Штатів Америки притиснув в своєму кабінеті електричний гудзик і зірвав у гору в Панамському перешийкові сотні тисяч кубічних метрів землі і каменю, з'єднавши воду одного океану з водою другого, — він цим виявив соціальний додаток до своєї сили. Об'єктивно цей вибух на панамському каналі — діло титана, перед котрим є ніщо всяка зоологічна людська одиниця. Суб'єктивно — хто такий той титан? Маленький слабкий звичайний чоловічок, котрий по-за сферою людської соціальності не має ніякої в собі сили.

Соціальне панування людини над річачами і живими силами природи робить людину титаном і розширює її індивідуальність безмежно в часі і просторі.

Поступ є поширенням індивідуальності людини.

Єдиним засобом до цього є соціальність.

І коли соціальна організація людей перейде стадію родини, групи, партії, класа, коли організація охопить все суспільство, тоді індивідуальність кожного пошириться на його, вийшовши з меж родини, групи, партії, класу. Організація всіх окремих суспільств в одно світове суспільство є логічно мислимим закінченням просторів розвитку. І хто лишається сам, той найбідніший соціальною силою; хто має родину,

той де-що одержує вже від соціальності. Групи, партії, класи і т. и. — це все є організаційні форми соціальної сили людей. Коли ці форми зникнуть, розвинуться в одну вищу форму — соціальність досягне нечуваної могутності, а індивідуальність знайде найширшу сферу свого виявлення.

До цього веде людей соціалізм, і тому він є найкращою міс-нею, думкою, мрією, ділом людскости, найвищим стремлінням всіх, що хочуть краще жити; тому він є найкращим забезпеченням людської індивідуальності і її свободи.

Соціалізм є найкращим витвором людини і спеціальною її прикметою. Не уміням собі приготувати гарячу страву одріжняється людина од звірини, а тим, що людина шляхом соціальної організації дійшла до соціалізму!

Ми стоїмо на порозі нової історичної доби, стоїмо в огні революції, що вже творить передумови соціалізації! Ми живемо в найкращий час, коли люде відчули можливість безмежного росту своїх сил, коли побачили таку свободу для розвитку індивідуальності, яка нас захоплює в безмежність, — безкрайність горизонтів якої є її поняттям. Тому ми про-клинаємо капіталізм, що своїм „приватним“ інтересом, „приватною“ власністю, „приватною“ ініціативою замикає рямці соціальності, загорожує перспективи розвитку, своєю „свободою вільного договору“ утворює атмосферу приватного, обмеженого, по-за-суспільного існування мільонів людей. Він став муром класового, по-за-суспільного існування і не пускає людей на ширші простори всесуспільності, він поклав межі соціальності і цим присудив себе на смерть.

Суддею над ним стоїть соціалізм, бог соціальності. Виконавцями присуду є трудові маси, їх праця. І позаяк праця є змістом історії соціальності, то вона переможе приватний інтерес і приватну свободу во ім'я суспільного інтересу і загальної свободи всіх.

*

*

*

Реальною програмою нашою є соціалізм.

Ми йдемо до визволення політичного, національного, культурного, соціального. Але визволення ми мислимо не як еволюцію капіталізму, не як демократію його, а як революцію проти його. Еволюція капіталізму, розвиток його до якихось вищих форм, уточнення його, не можуть бути нашою метою, бо наша мета протилежна його меті. Його мета — організація приватного інтересу, приватної свободи, а наша мета — загальний інтерес, загальна свобода. Ясно, що це протилежності.

Протилежності не мають спільного шляху. Ми одкидаємо, борюємо, нищимо капіталізм, а не допомагаємо його еволюції. Він не може розвиватися в бажаному для нас напрямі, бо він має свій, протилежний нашому, напрям. Приватна власність не може еволюціонувати до своєї протилежності, коли вона приватна. Вона може зникнути лише в огні революції! Диктатура трудових мас замість диктатури капіталістів — такий наш шлях, і цілком ясно, що він не може бути

спільним з буржуазією. Але не всі соціалісти так думають; марксисти звязують свої надії з розцвітом капіталізму, хоч цей розцвіт і означає пролетаризацію мас. Вони думають, що спролетаризовані маси дійдуть до таких злиднів і до такої організації, що їм легко буде опанувати історичну спадщину. Марксисты мислять пролетаризацію, як організацію мас. Що більш будуть маси спролетаризовані, то менше сили їм треба буде на революцію. Солодка мрія, облудна ілюзія! Не може бути нещастя способом для досягнення щастя, бо пролетаризація значить і дегенерація, а рост капіталізму — це не зменшення його сили, а збільшення: в Європі зріст капіталізму значить захоплення ним в свою сферу все більшого числа людей. Коли в Англії $\frac{3}{4}$ населення заінтересоване в нетрудовому доході, то пролетаріат там слабший, ніж у нас, де з нетрудового доходу живе лише $\frac{1}{3}$ населення. Розвиток капіталізму — це організація і пролетаріату, але ще більша організація нетрудових насильників і збільшення їх динамічно-рушійної енергії.

Марксисты прийняли гірку втіху європейської соціальної загалний принцип визволення і через це осліпили в наших історичних обставинах, впали в безнадійність. Вони побачили, що Україна має 6% пролетаріату, і мусіли відмовитись від революції.

Соціалісти-революціонери також думають, що звязувати свої надії з ідеєю пролетаризації — це значить відмовитись від соціалізму, а конкретно у нас — відмовитись від визволення України. Наше становище в розумінні історичної задачі — розширення соціальної на Україні, в зrealizovanні ідеї українського суспільства — одріжняється од становища марксистів і від становища буржуазії.

Кольоніальний капітал просто не хоче творити українського суспільства, бо це суперечить його інтересам. Марксисты не можуть творити його, бо одні розуміють своє безсилля, а другі (большевики) не розуміють свого безсилля: соціальна сила революції, на думку тих і других, складається лише з 6% населення! І тому соціал-демократи не пішли в революцію (то ж не революція — підтримувати капіталізм!), а большевики пішли з малими силами. Бо й ті й другі виходили з поняття промислового пролетаріату, як носителя соціалізму, ігноруючи иншу, справжню силу революції — трудове селянство.

І ті й другі, коли вони логічно проведуть свою лінію до кінця, йдуть від соціалізму в часі, проти його в простороні. Соціалісти-революціонери покладаються на весь комплекс трудових мас, що не живуть з надвартости, котрі є реальною, справжньою більшістю населення.

І хай це населення мало свідоме, хай сфера його соціальної організації вузька, хай базисом його є лише приватно-індивідуальне господарство біля землі, але коли зачинати служити соціалізмові, то треба служити йому при всяких даних суспільно-господарських і культурно-історичних і психологічних, скажемо — найгірших обставинах! Ждати, коли на Україні буде 60% промислового пролетаріату, і годі вважати соціалізм „назірим“ — це утопія, самообман.

За соціалізм треба боротись в усяких обставинах. І коли Україна хліборобська країна, то що ж робити? відмовлятись від неї? Ждати, поки вона стане індустріальною, поки в ній набереться пролетаріату на більшість населення? Ні, соціаліст повинен уміти знайти форми для виявлення соціалістичної суті в усяких історичних і господарських обставинах.

Український соціаліст повинен прийняти Україну аграрну і працювати для наповнення її соціалістичним змістом. Розуміється, це трудніше, ніж ждати автоматичного народження соціалізму з іманентного розвитку капіталізму. Так, це тяжче, ніж зкинути з людей творчість соціалізму і перекласти її на автоматизм історії. Соціалісти-революціонери приймають Україну, яка вона є, і бачать в ній перевагу дрібного аграрного господарства над усім, над невеликим запасом форм великого виробництва, і хочуть творити сприятливі умови для кристалізації господарського хаосу в кристали великого виробництва — для соціалізації. Єдиним засобом для цього — соціальне знищення трудового резерву шляхом конфіскації нетрудової землі і розміщення на ній цього резерву. Цим капіталізові наноситься смертельний удар і відкривається можливість для соціальної творчості — для соціалізації. Ми не покладаємось, як марксисти, на те, що соціалізація господарства підготовляється автоматичною еволюцією капіталізму, а покладаємось на соціальну самодіяльність трудових мас. Тому ми висуваємо програму знищення капіталізму на Україні тепер, коли ще він не спролетаризував усього селянства, бо не визнаємо його соціалізаторської місії, і свою полохливість і небажання робити не ховаємо в формулу безсилля людини, в формулу іманентного розвитку продукційних сил.

Ми беремо на увагу всі позитивні і негативні прикмети соціально-будівельного матеріалу — пролетаріату, трудового селянства і трудової інтелігенції — і при цих даних ведемо боротьбу проти капіталізму. Ці дані невеликі? Вони не менші в усякому разі, ніж де-інде. Хоч в інших країнах в п'ять-сім разів більше пролетаріату, але там на соціалізм і не заноситься. Коли ми тепер мало виграємо, то це все таки буде більше, ніж в країнах пролетаризації! Ми вважаємо, що у нас більший процент трудових мас, що живуть виключно з трудового доходу, не з надвартості, ніж в країнах цвітучих капіталізмом і пролетаризацією, а тому наші шанси на перемогу над капіталом більші, ніж там.

На перемогу над капіталом! При всяких обставинах, всяких різнницях в соціалістичній ідеології це повинно бути святиною, найвищою мрією кожного соціаліста.

Політична перемога над капіталом ще не є соціалізмом, але це розчиняє браму в царство соціалізації. І за вхід в цю браму бореться наша партія, ставлячи собі реальну програму: політично перемогти буржуазію і утворити передумови соціалізації.

Ми реалістично мислимо нашу задачу: перемогти капіталізм хоче пролетаріат, трудове селянство і трудова інтелігенція, — це є більшість населення, і з нею ми зв'язуємо всі наші надії.

Тому ми не розділюємо революційних сил, не вважаємо пролетаріят кращим чи гіршим від трудової інтелігенції чи трудового селянства: коли ми називаємо окремо ці групи, то лише по формальних прикметах — по формі і сфері прикладання їх праці, а соціалістично беручи — вони є єдина спільна армія революції, армія відродження України і частина світової революційної армії. Виходячи з характеру господарства України і соціальної структури населення, ми називаємо також формально наш світогляд аграрно-соціалістичним, але коли соціалістична Україна буде фактом, то хіба це матиме значіння? Абсолютно ніякого! Чи аграрна, чи аграрно-індустріальна чи чисто індустріальна-соціалістична республіка має свою вартість не в тім, яке господарство в ній, які продукти вона виробляє, а виключно в тім, як вона виробляє. Коли соціалістично, то це і є соціалістичне суспільство, що заключає в собі найвищу вартість — соціалізм!

Для нас мета — соціалізм і лекший спосіб його досягнення в інтересі конкретних живих людей. Як ми його досягнемо — це діло творчости, розуму, праці, а чи з одним пролетаріатом, як того хочуть марксисти, то й це добре — коли можливо. У нас це неможливо, і тому нам здається певнішим спосіб досягнення соціалізму з пролетаріатом і селянством. Ми не можемо покладати свої надії виключно на пролетаріят, бо його нема в достаточному для перемоги числі. Скільки є — стільки й нашого. Не можемо також і пишатися цією перевагою — великою кількістю і високими соціалістичними здібностями пролетаріату, бо не маємо такого пролетаріату. Коли пролетаріят — кращі соціалісти, ніж селяне, то й слава їм, але злорадно пишатись цим так, як то роблять наші несвідомі навіть в марксисті марксисти — просто смішно.

Аграрне господарство є лише формою приложення, втілення соціалізму, і хоч би як марксисти ждали соціалістичного чуда, воно прийде і виявиться на Україні тільки в формі аграрно-соціалістичної республіки і ніякої іншої.

І тоді впадуть соціалістичні секти, впаде поклонення авторитетам та іконам соціалізму, а соціалізм буде фактом. Тоді не буде марксистів і „ес-ерів“, бо їхнє існування можливе лише тоді, коли соціалізм є ще не ділом, а лише ісповіданням віри, коли замість соціалізму в житті соціалізм виявляється в ідеологіях, а ідеології — справа особиста, як віра. Через те у нас грають ролю віроучителі заходу в соціалізмі, як грали подібні віроучителі сходу в релігії.

Хто більший — митрополит Антоній чи папа римський? За це сварились люде раніш, а тепер за те, що єдиний алах Маркс і пророк його Енгельс ...

Це великі люде в соціалізмі, як ідеології, але соціалізм, як діло, до їх не відноситься. В своїх обставинах вони мислили соціалізм через пролетаріят, а ми в своїх окремих обставинах мислимо його через спільність трудових класів. І хто як в своїх обставинах дійде до соціалізму — це менш важне, як те, що він, дійшов. Вступ в царство соціалізму покладе кінець іконо поклонству, тоді всі соціалісти найдуть спільне діло. І це буде великим останнім сінтезом життя і думки. І до цього ми йдемо.

Синтез життя і думки — наша мета.

Нам легше йти в житті, бо, слава богу, українські соціалісти-революціонери ще не мають своїх ікон, ні свійських, ні імпортованих, і не можуть зміст життя — боротьби за соціалізм, обернути в його вихваляння старим, як світ способом — воскуренієм фіміама перед батьками церкви.

Іконопоклонство було смертю християнства і є смертю соціалізму там, де живе діло боротьби замінюється вимахуванням кадила.

Для нас дорогий Маркс, як один з великих учителів соціалізму. Ми приймаємо його трудовий принцип, його економічну науку про капітал, принцип боротьби класів в капіталізмі, його капіталістичний матеріалізм, його економічні поняття, — на цьому базисі росте великий світогляд, але його історичний матеріалізм, автоматизм історії, це-б-то його спосіб приложення соціалізму до певної історичної обстановки, до капіталістично-індустріального господарства, не відповідає нашим обставинам і тому не може бути філософією життя і боротьби у нас. Економічні поняття і принципи його для нас є базисом збудування нашого способу, нашої форми приложення соціалізму до обставин аграрного господарства. От і все.

Через те ми не можемо ждати пролетаризації, не чуємо вартости в принципі очікування автоматичних народин соціалізму в обставинах дрібного аграрного господарства.

Ми одкидаємо рішучо це чекання, бо воно суперечить живій дійсности, конкретним інтересам нашого трудового люду. Жити і гнити, не знаючи коли, через скільки сот років капітал у нас сконцентрує все господарство — це суперечить живому розумінню дійсности, та й чому капітал має виконати цю концентрацію — об'єднання продукції?

Значно краще можуть це зробити в своїм інтересі живі народні маси.

„Марксизм“, як його уявляють наші іконопоклонники, є теорією пасивности і відмови від громадської творчости. Він приходить сліпцем, що не бачить історичної дійсности, місцевих чинників, характеру суспільної структури, він мислить тільки один процес великоіндустріальної продукції скрізь і по-за ним не бачить живих форм приложення своїх рук до дійсности. Він виступає ворожо проти селянства на Україні тоді, коли це є рішача сила революції! Одкиньте її від революції, утворить буржуазно-капіталістичну „демократичну“ республіку, і ви цим наносите смертельний зрадницький удар європейському пролетаріатові, що хоче виступити на боротьбу в спільній, звязаній, пляновій акції, а не ізольовано. Я бачив, яким гнівом искрилися очі угорського пролетаріату коли він бачив, що Україна одрізає його од революційної Росії. І пролетаріат Угорщини влив, бризнувши потоками своєї крові, в ізольованій боротьбі. Причина?

Історія вкаже на Україну, а Україна вкаже на марксистів, як пасивистів, так і революційних, бо пасивисти йшли з буржуазією, а революційні воювали з українським селянством і покинули Угорщину без допомоги на безталання, бо Раковські, Пятакови хотіли влади!

Вони ніяк не можуть миритись з владою не лише селянства, а й пролетаріату, — для їх вище інтерес красноармійців“ ніж червоноармійців. Вони воювали з українським селянством, вони творили — в супереч найліпшим бажанням — реакцію на Україні, вони нищили ідею соціалізму.

Так виглядає приложення марксизму в аграрній Україні.

З марксизмом ми не підемо далеко, а застрягнемо в крохоборстві соглашателів, або викличемо реакцію по прикладу революційних фанатиків догми, нащадків російського „сугубого алілуя“. Марксизм в цьому практичноту приложенні — не наш шлях.

Наш шлях і пранор — революційний соціалізм, як зміст, виявлений в певній історичній, культурно-психологічній і господарській обстанові. Доки є такі індивідуальні природні і історичні обставини, доти соціалізм носитиме на собі живі національні форми того народу, котрий вступив на шлях революції проти капіталізму.

В такому лише розумінні ми могли б нашу схему назвати українським соціалізмом, це-б-то певною індивідуальною формою приложення загально-світової ідеї визволення праці і здійснення права на повний продукт на Україні. Україна є індивідуальністю в інтернаціональній спільності людей, а тому ніяких шаблонів життя, творчості і революції, вироблених в інших обставинах, вона не прийме, не може і не повинна приймати.

Чужий шаблон Україну нищить.

Він неминуче вдирається на Україну не тільки живосилом, а добровільно приносять його ті наші земляки, що були і є в чужій неволі. Вони приходять до України з такою мовою ідей і поглядів, якої навчилися в неволі. Наші невольники, бранці говорять мовою тих панів, у яких вони були в рабстві!

Інтелігенція наша, що вертається до народу, приносить з собою ту мову. Рабство, як віспа: хвороба минає, а ряботиння лишається на все життя.

Народ, головни наше селянство, жило своїм життям, своєю мовою, працею. Воно говорить тим своїм, що воно собі само витворило, а інтелігенція приходить до його з тим чужим, що їй рабство накинуло. І тому інтелігентщина не попадає в колію життя, накидає народові свої-чужі шаблони, кулеметами хоче їх утвердити в житті України, не питаючи волі народу. Хто був у рабстві і знає тільки закон насильства над собою, той нічого иншого, як насильство, не може пропонувати своєму народові.

А Україна мусить боротись власне з цією ідею, бо її культивував особливо завзято колоніальний капітал. І коли він тепер на Україні гине, то всі, що були у його на службі, всіма силами хочуть затримати в житті його ідею, хочуть паразитно утриматись на Україні. В першу чергу — моськовська метрополія. Вона вся жила сотні років, культивувала, мислила, відчувала ідею панування на Україні, ідею знищення України, як індивідуальності. Це головна російська історична ідея, невмируща, руйнуюча нас, яку всі Росіяне, од дворян до комуністів включно,

висловлюють в наївно-дикунській фразі: „Росія не може прожити без України“ — без засобів української землі і без визиску праці українського народу.

Ідея чистого, брутално-грубого егоїзму і паразитизму.

Всупереч цьому українська ідея виявляється в бажанні визволитись від визиску. Це ідея праці і свободи.

А тому Україна мусить визволитись від капіталу і від Росії.

В цій ідеї закладається вся сила, пристрасть, патос української індивідуальності і нашої історично-визвольної місії.

І коли прийдуть наші бранці з неволі та почнуть говорити про московські інтереси на Україні — знайте, це раби говорять мовою тих панів, у яких вони були в неволі!

Вони вживають ріжну термінологію і фразеологію, але ідейний зміст її той самий — ідея московського паразитизму: „велика Росія“, „браття“, „селянсько-робітничє“ братство, „самостійна Україна“ в найтіснішому „союзі“ з Росією — це все формальні метаморфози російської історичної ідеї паразитизму, з якою найбільш уперто бореться наше селянство, захищаючи свою працю од визиску.

В цій боротьбі селянства за своє трудове право лежить великий революційний соціалістичний і національний зміст.

Це з'явище глибоко поступове і революційне!

На таку силу спротиву і опору не здобувся ні один клас на Україні, ні одна група населення — це великий симптом того, що за українську індивідуальність бореться єдиний носій української національності — селянство.

Українські соціалісти, як соціалісти, повинні зрозуміти цей визвольний патос трудового принципу на Україні, що ламає всі шаблони, пробиває всяку кору чужих шаблонів і злучує з України огидну форму чужого панування — панування капіталу. Так з'являється і виростає перед нами українська індивідуальність.

Космополітизм в цілях, національність в формах здійснення — ця формула Драгоманова одержує тепер глибоко-правдивий зміст. Боротьба за трудовий принцип неухильно-льоґічно веде Україну до здійснення соціалізму і до визволення національної індивідуальності. Тому націоналізм на Україні повинен бути соціалістичним, а соціалізм — національним. Лише такий зміст нашої боротьби забезпечує українському народові ту свободу, рівенство, братерство з иншими народами, вселюдськість, Інтернаціонал, до якого ми йдемо.

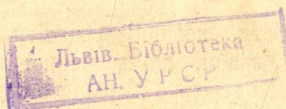
І за його треба боротись що дня, не ждучи виявлення іманентних псевдо-законів розвитку загадкових продукційних сил. Боротьбою український народ не дозволить буржуазній гнилизні стати „законом історії“. Український народ — живий, це так блискучо виявилось підчас революції.

Він не буде ждати пролетаризації, не дасть ніколи своєї згоди на розпоношення капіталу, яке ніби-то в решті приведе його до свободи.

Для того, щоб бути вільним, зовсім не треба творити апології неволі під видом глибокомудрія назрілості чи неназрілості продукційних сил.

Дух революції, орел нашого бунту і повстання проти неволі, вже вилетів з-за ґратів духовного поневолення з зухвалою думкою, як сказав колись у Пушкіна орел до крука-опортуніста:

Ні, брате-круче! Краще раз напиться живої крові, ніж триста років їсти здохлятину!

Р/1
7pyo 63кcm (1986a)
5561 y

